

HATÁRAINK MENTÉN

A szlovák–magyar határtérség
társadalmi-gazdasági vizsgálata

HATÁRAINK MENTÉN

HATÁRAINK MENTÉN

A szlovák–magyar határtérség
társadalmi-gazdasági vizsgálata
(2008)

Szerkesztette:
HARDI TAMÁS
TÓTH KÁROLY

Lektorálta
Öllös László
Rechnitzer János

A kötet kiadását támogatta:
Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR
– program Kultúra národnostných menšín 2009

A kötet megjelenését a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma támogatta
– Nemzeti Kisebbségek Programja 2009

S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

A kötet a HUSKUA/05/02/117 Alap kutatás a szlovák–magyar határtérség
társadalmi-gazdasági vizsgálatára c. projektum eredményeire épül.

© Szerzők, 2009
© Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009
Translation © Haraszi Ildikó, Raffay Zoltán, 2009
ISBN 978-80-89249-31-2

TARTALOM

HARDI TAMÁS: A KUTATÁS ALAPVETŐ EREDMÉNYEI.....	11
A szlovák–magyar határtérség integrációja.....	11
A határtérség lakossági mozgásainak vizsgálata.....	13
Gazdasági kapcsolatok.....	15
HARDI TAMÁS: A HATÁRTÉRSÉG TÉRSZERKEZETI JELLEMZŐI.....	19
Bevezető.....	19
Határtérség és térszerkezet.....	19
A határtérségek fejlettségi különbségei a Kárpát-medencében.....	22
A szlovák–magyar határtérség a Kárpát-medencében.....	26
Városhálózat, vonzáskörzetek.....	28
Lakossági mozgások.....	33
A határtérségek lakosainak utazási aktivitása.....	33
Az utazások gyakorisága és motivációi.....	33
Céltelepülések.....	35
A térszerkezet sajátosságai.....	36
KOVÁCS ANDRÁS: A KISKERESKEDELEM TERÜLETI JELLEGZETESSÉGEI	
A SZLOVÁK–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN.....	39
Kiskereskedelem és határmentiség.....	39
Kiskereskedelmi hálózatfejlődés Magyarországon és Szlovákiában.....	42
A magyar-szlovák határtérség kiskereskedelmi hálózata.....	46
Vásárlási szokások a határ mentén.....	47
A gazdasági világválság hatása a határ menti kiskereskedelemre.....	53
A határ menti kereskedelem (közel)jövője.....	56
CSIZMADIA ZOLTÁN: TÁRSADALMI KAPCSOLATOK ÉS ATTITÚDOK	
A SZLOVÁK–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN.....	59
A szlovák–magyar lakossági kérdőíves felmérés módszertani kritériumai és mintavételi sajátosságai.....	59
Általános módszertani kérdések.....	59
A kérdőíves felmérés két mintájának bemutatása.....	60
A kérdőíves felmérés reprezentativitásának kérdése.....	63
A határon átnyúló társadalmi kapcsolatok alapvető jellemzői.....	66
A határon átnyúló intézményesült (hivatali, hatósági) interakciók alapvető jellemzői.....	70
A határon átnyúló kapcsolatok előfordulásának lehetséges magyarázó tényezői.....	71
A határon átnyúló erős kötések lehetséges akadályozó tényezői.....	73
A kapcsolati tőke térbelisége.....	74

TÓTH PÉTER–MEZEI ISTVÁN: A TELEPÜLÉSI ÉS TERÜLETI	
ÖNKORMÁNYZATOK KAPCSOLATAI A MAGYAR-SZLOVÁK HATÁR MENTÉN	77
A közigazgatás szervezeti felépítése.....	77
A magyar közigazgatás.....	77
A szlovák közigazgatás.....	78
A határ menti kapcsolatok változása az időben	80
A határátjárás a csehszlovák állam megszilárdításának időszakában	80
A határ menti kapcsolatok az önrendelkezés jegyében	81
A határ menti kapcsolatok törvényi szabályozása	82
A határ menti szakbizottságok tevékenysége	83
A nemzeti együttérzés kifejezésétől a szolgáltatások szervezéséig –	
A demonstratív reprezentativitástól a praktikus partnerség	84
Az együttműködés szervezeti formái.....	85
A testvértelepülési kapcsolat	85
Eurorégiós kapcsolat	86
Európai Területi Együttműködési Csoportosulás (EGTC).....	88
Az együttműködések típusai.....	89
Projektalapú együttműködések.....	89
A nemzeti együttérzésre alapozódó projektalapú együttműködés	89
A pályázati piacon zajló projektalapú együttműködések	89
Az együttműködések következményei.....	90
Tervek a szolgáltatások közös szervezésére	91
A szolgáltatásban érdekelt tárgyaló felek megkeresése	91
A feladatellátás összehangolása	91
Közigazgatási szereplők.....	92
A megyei önkormányzatok	92
Személyes vonatkozások	92
Jogállami keretek	92
Diplomáciai megoldások	93
Együttműködési megállapodások	93
Települési önkormányzatok	94
A települések közti hajszálerkek újraéledése.....	94
Bekapcsolódás a nagy regionális hálózatokba.....	96
A határ menti városok morfológiai és funkcionális csoportosítása	99
 REISINGER ADRIENN: SZLOVÁK–MAGYAR HATÁRON ÁTNYÚLÓ OKTATÁSI	
KAPCSOLATOK.....	101
Bevezetés – Személyek szabad áramlása az Európai Unióban	101
Külföldiek magyarországi oktatása – törvényi szabályozás	102
Szlovák–magyar egyezmények	102
A közoktatásban való részvétel.....	103
A felsőoktatásban való részvétel.....	103
A tartózkodási engedélyről	105
Külföldön szerzett bizonyítványok elismerése	106
A magyar és szlovák oktatási rendszer rövid bemutatása	107
A magyar oktatási rendszer	107
Közoktatás	107
Felsőoktatás	108

A szlovákiai oktatási rendszer.....	109
Közoktatás	109
Felsőoktatás	110
A szlovákiai magyar oktatásról röviden	112
Határon átnyúló oktatási kapcsolatok a közoktatásban	114
A kutatás módszertana	114
Szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok a határ menti magyar közép fokú oktatási intézményekben.....	115
Szlovákiából átjáró oktatók a magyar határ menti középiskolákban.....	120
Szlovák–magyar középiskolai együttműködések	120
Határon átnyúló oktatási kapcsolatok a felsőoktatásban	120
A kutatás módszertana	120
Szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű hallgatók a határ menti magyarországi felsőoktatási intézményekben	121
Szlovák–magyar felsőoktatási kapcsolatok	125
Tapasztalatok, javaslatok	126
 LAMPL ZSUZSANNA–HARDI TAMÁS: INGÁZÓ MUNKAVÁLLALÁS.....	131
Bevezető	131
Az államhatár és a munkavállalás	132
A határon átnyúló ingázás sajátosságai	132
A határon átnyúló ingázás és a helyi munkaerőpiac.....	134
Az ingázó munkavállalás a szlovák–magyar határtérségben.....	135
A munkaügyi kapcsolatok története.....	138
Ingázó munkavállalók az empirikus adatok tükrében	139
A minta jellemzése.....	139
A magyarországi munkavállalás	141
Vélemények, tapasztalatok.....	143
 LELKES GÁBOR: A SZLOVÁKIAI REGIONÁLIS FEJLESZTÉSPOLITIKA ÉS ANNAK KÖZÉPTÁVÚ DÉL-SZLOVÁKIAI HATÁR MENTI VETÜLETE AZ UNIÓS TÁMOGATÁSPOLITIKA TÜKRÉBEN.....	147
A területfejlesztés politikai keretei	147
A területfejlesztés regionális intézményrendszere.....	149
Eurorégiók – fokozatosan erősödő intézményi szereplők	151
Civil szféra – a „Nagy Bumm”	152
Egyéb szereplők	154
Térségfejlesztési keretek	155
A szlovák–magyar határ megjelenése a határ menti önkormányzati kerületek gazdasági és szociális fejlesztési programjaiban.....	158
Pozsonyi kerület	158
Nagyszombati kerület.....	158
Nyitrai kerület.....	159
Besztercebányai kerület.....	159
Kassai kerület	160
Az uniós támogatási programok	160
Összefoglalás	171

GROSZ ANDRÁS–LELKES GÁBOR: A MAGYAR–SZLOVÁK HATÁRTÉRSÉG	
GAZDASÁGI FOLYAMATAI.....	173
Bevezetés	173
Gazdasági szerkezetváltás a rendszerváltás után, külföldi működőtőke vonzás	174
Területi különbségek a határtérsegekben.....	177
A gazdaság szerkezete a határ térségben.....	178
A határtérsegek foglalkoztatási szerkezete.....	183
A vállalkozások és a külföldi tőke, valamint a K+F tevékenység	183
A gazdasági válság hatása a határtérsegekre.....	187
Gazdasági kapcsolatok és lehetőségek.....	189
ESETTANULMÁNYOK.....	193
Határon átnyúló együttműködésre felkészítő képzés (Kulcsár Mária).....	193
Somorja és Mosonmagyaróvár (Tuba Lajos).....	197
Regionális Civil Hírműködés megjelentetése (Jenci Sarolta).....	200
A határon átnyúló együttműködést szolgáló szlovák–magyar kormányközi vegyes bizottság bemutatása (Tilinger Attila)	204
SUMMARY (ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ)	207
Introduction.....	207
Integration of the border region	209
The Slovak–Hungarian border region.....	210
History of the border	210
Economic development.....	211
The urban network.....	212
Relations capital in the Slovak–Hungarian border region	216
Basic features of the cross-border social relations.....	216
Basic features of the cross-border institutionalised (official or administrative) interactions.....	218
Possible explanations for the frequency of the cross-border relations.....	218
Possible obstacles of the cross-border strong ties	219
Social capital and its spatial aspects	219
Frequency and objective of border crossings.....	222
Image of the other people, the inhabitants of the other country	223
Economic relations.....	224
Business foundation in Slovakia.....	224
Business foundation in Hungary.....	225
Investment willingness, economic movements.....	225
Cross-border commuting and the local labour market.....	226
Commuting with educational purposes.....	228
Conclusions.....	230
References.....	231
SÚHRN (SZLOVÁK NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ).....	237
Integrácia prihraničného priestoru.....	239
Slovensko-maďarská prihraničná oblasť.....	240
História hranice	240
Ekonomická vyspelosť.....	241

Mestská sieť	241
Vztahový kapitál v slovensko-maďarskom prihraničnom priestore	246
Základné charakteristiky cezhraničných spoločenských vzťahov	246
Základné charakteristiky cezhraničných inštitucionálnych (úradných, verejnosprávnych) interakcií	249
Možné vysvetľujúce faktory výskytu cezhraničných vzťahov	247
Faktory zabráňujúce vytvoreniu zahraničných silných väzieb	250
Priestorový charakter vzťahového kapitálu	251
Frekvencia, účel prekračovania hraníc	251
Obchodné vzťahy	252
Možnosti založenia firmy na Slovensku	252
Možnosti založenia firmy v Maďarsku	254
Investičné zámery, ekonomické aktivity	254
Cezhraničné dochádzanie za prácou a miestny trh práce	255
Dochádzanie za vzdelaním	256
Obraz vytvorený o druhom národe a o obyvateľoch druhej krajiny	259
BIBLIOGRÁFIA	261
Monográfiák, könyvek	261
Tanulmányok	270
A KÖTET SZERZŐI	285

A KUTATÁS ALAPVETŐ EREDMÉNYEI

Jelen kötet egy szlovák–magyar határtérség-kutatás eredményeit mutatja be, mely munka a Magyarország–Szlovákia–Ukrajna Szomszédsági Programban, az Európai Unió és a Magyar Köztársaság társfinanszírozásával valósult meg. A kutatásban két intézmény, a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet (Győr) és a szlovákiai Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja) vett részt.

Vizsgálataink célja a határtérségben élők mindennapi mozgásának feltárása, értelmezése volt. Feltételeztük, hogy az uniós és a schengeni csatlakozás elősegíti a határtérségek integrációját, a határon átnyúló interakciók fejlődését, bővülését, végső soron a kedvező pozíciójú térségekben határon átnyúló régiók létrejöttét.

A SZLOVÁK–MAGYAR HATÁRTÉRSÉG INTEGRÁCIÓJA

Az Európai Unió belső határai mentén egyre fontosabb kérdés, hogy az államok integrációja mellett vajon megvalósul-e a határ menti térségek összekapcsolódása is? A lehetőség adott: a határok ma már problémamentesen átjárhatók, a lakosság és gazdasági szereplők mozgása szabadabbá, akadálymentessé vált. Az integráció kérdése különös dimenziót kap a határtérségekben. Itt a másik állam és annak polgárai „testközelben” vannak, létrehozható a földrajzi logikán alapuló egységes tér a mindennapokban is. Kérdés azonban, hogy ez hogyan hat a határ mentén élők életére? Használják vajon a határ másik oldalát? Mindennapi életük részévé válhat a szomszédos ország határtérsége? A munkahelyek, gazdasági lehetőségek kihasználásában mi lesz erősebb: a nemzetállami beidegződés vagy a földrajzi közelség logikája?

A feltett kérdésekre szinte határtérsegenként eltérő válaszok adhatók. Az integrációt befolyásolja a történelmi múlt, az etnikai, földrajzi viszonyok, a gazdasági fejlettség és annak különbségei, s nem utolsósorban a szomszédos államok politikai, közigazgatási, közszolgáltatási rendszerei közötti eltérések.

Európában járva tapasztalhatjuk, hogy vannak határtérségek, hogy létező, formalizált kapcsolatok, a légiesített határok ellenére is megmarad a „fal” a két határtérség között (*Paasi-Prokkola* 2008), az interakciók száma és terjedelme nem növekszik olyan dinamikusán, ahogyan az elvárható lenne. Máshol a szomszédos államok viszonyától, a létrejött hivatalos határon átnyúló szervezetektől függetlenül a határtérségben élők gazdag kapcsolatrendszerrel bírnak a határ másik oldalán.

A szlovák–magyar határ 679 km hosszú, Magyarország leghosszabb határszakasza. A határ mentén nyugatról kelet felé haladva a fejlettségi különbségek nagyok, ugyanakkor különlegessége, hogy a határ szlovák oldalán is jelentős a magyar nemzetiségűek száma és aránya, vannak olyan területek, települések, ahol magyar nemzetiségű szlovák állampolgárok alkotják a többséget.

Közös határunk egy olyan területen húzódik, amely az első világháború végéig egységes államalakulathoz, a Magyar Királysághoz, illetve az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott. Az

államhatárt az első világháborút lezáró békeszerződés hozta létre Csehszlovákia és Magyarország között. Az államhatár nem követte az etnikai határokat, jelentős nagyságú, magyar többségű területek is kerültek Csehszlovákiához. Az 1920. évi békeszerződésben a határt elsősorban gazdasági, katonai-stratégiai és közlekedés-földrajzi szempontok figyelembe vételével jelölték ki (Hevesi–Kocsis 2003). Így a mindennapi élet szervezése szempontjából oly fontos lakossági kapcsolatok hálózata, a településhálózat szempontjai, etnikai szempontok háttérbe szorultak. A határt az 1938. évi Münchener Szerződéshez kapcsolódva északabbra tolták, s ez az állapot állt fenn a második világháború befejezéséig. Ekkor a tűzszüneti egyezmény az 1938 előtti helyzetet állította vissza, majd a békeszerződés Csehszlovákiához csatolt egy további kisebb területet Pozsony térségében. Csehszlovákia szétválásával Szlovákia megörökölte az államhatárokat.

A határ menti területek többnemzetiségűek. A szlovák oldalon a határ teljes hosszában jelentős a magyar nemzetiségűek aránya, sőt mind a mai napig magyar többségű területeket is találunk, különösen a határ nyugati szakaszán, ahol járási szinten meghaladja a 80%-ot is. (Egész Szlovákia lakosságából a magyar nemzetiségűek aránya 9,67%, s nagy részük a határ menti sávban él.) A határ keleti szakaszán vegyesebb a kép, magyar és szlovák többségű területek, falvak váltják egymást.

Magyar oldalon szintén találunk szlovák nemzetiségű lakosokat, falvakat. A magyarországi szlovákok aránya ugyan kicsi (0,17%), de a határ mentén számos szlovák falut találhatunk.

A határtérségben a lakosság és a gazdasági szereplők integrációja erősödik. Mintegy 30 ezer dolgoznak Szlovákiából a magyar oldalon, s ma már megjelent a Magyarországról Szlovákiába ingázás, egyre több vállalkozás keres a szomszéd országban telephelyet, mások iskolát, sőt új lakhelyet választanak ott. A szlovák főváros, Pozsony agglomerációja kiterjeszkedik Magyarországra, s több száz szlovák család vásárolt már lakást Északnyugat-Magyarország határ menti falvaiban, s ma már a pozsonyi tömegközlekedés magyarországi meghosszabbításáról gondolkodunk. Ugyanakkor Budapest is erős vonzást gyakorol Közép-Szlovákia határ menti térségeire. Mindkét oldalon több olyan kisebb, határ menti várost találunk, amelyek elméleti (s egyre inkább gyakorlati) vonzáskörzetei átnyúlnak a határ másik oldalára, így integrálnak egy-egy kisebb térséget. Így a lakosság egy része számára ma már természetes, hogy a határ másik oldalán vásárol, vagy vesz igénybe egy szolgáltatást. A közös múltnak köszönhetően a rokon, baráti kapcsolatok is léteznek.

A két állam 2004. évi EU csatlakozása, valamint a schengeni csatlakozás hozzájárult a mindennapi kapcsolatok fejlődéséhez, de alapvetően a folyamat már évtizedes múltra tekinthet vissza. A két szomszédos állam néha „hűvös” viszonya nem érződik a mikro-szintű kapcsolatokban, a határ gazdaságilag fejlettebb szakaszain tapasztalhatjuk az egységes határrégiók kialakulásának első lépéseit. A magánszféra megelőzi a hivatalos szférát. A lakosság egy része és a gazdaság „használja” a határ másik oldalát a mindennapi élet során. Akadályként itt kevésbé beszélhetünk a „mentális határ” elválasztó szerepéről, mint Európai más határai esetében. A gazdaságilag legfejlettebb területeken (különösen a nyugati, a három főváros, Bécs, Pozsony és Budapest vonzáskörzetébe tartozó, s a Duna tengelyére támaszkodó szakaszon) a közös fejlődés rendkívül dinamikus. Szlovákia gyors gazdasági fejlődése is nagyot lendített az integráción, így ma már egyenrangú térségek építenek egy közös, határon átnyúló régiót, városhálózatot. A határ keleti szakaszán ez a dinamizmus már kevésbé érzékelhető. Itt kevésbé fejlett térségek érintkeznek egymással. Ugyanakkor Kassa és környéke fejlődik, s az ottani munkaerőpiac már magyar oldalon keresi a képzett munkavállalókat. A mindennapi élet gyors összekapcsolódásának vagyunk szemtanúi a határ teljes hosszában.

Természetesen sok minden akadályozza még a teljes összekapcsolódást. A nemzeti rendszerek (oktatás, egészségügy, közigazgatás, hivatali ügyintézés stb.) ma még elég nehézkesen tudják kezelni a határtérség természetes folyamatait. A határon átjárók lényegében külföldi állampolgárok, de mégis „helyi polgárok”. Nehéz őket besorolni a hagyományos „hazai” és „idegen” állampolgár kategóriákba, s ennek rendezetlensége akadályt jelenthet pl. az egészségügy közös, s így racionálisabb használatában. Mindezek miatt gyakran káros jelenségek is megjelennek, amelyek kihasználják a meglevő különbségeket, s így játsszák ki pl. az adózás kérdését. Úgy tapasztaljuk, hogy ezek a jelenségek fontosak, de viszonylag kicsi a jelentőségük azokhoz a természetes folyamatokhoz képest, amelyek a határtérségét összefűzik, s integrációját erősítik.

A HATÁRTÉRSÉG LAKOSSÁGI MOZGÁSAINAK VIZSGÁLATA

Kutatásunkban a szlovák–magyar határtérséget vizsgáltuk 2007-ben és 2008-ban. Vizsgálati területünket általában a határ menti 20 kilométeres sávban határoztuk meg, amit tapasztalataink alapján bővítettünk olyan településekkel, területekkel, amelyeket funkcionálisan még határ mentinek tekinthetünk. Így kutatási területünk közigazgatási határokkal nem lehatárolható, funkcionális térség, ahol mintegy 2 millió ember él. Lakossági kérdőívet vettünk fel, mintánkba kétezer fő került, valamint ötszáz fő ingázó munkavállalót is kérdőívvel kerestünk meg. Interjúkat folytattunk civil szervezetekkel, közintézményekkel, önkormányzatokkal, gazdasági szereplőkkel stb.

Kérdőívünk szerint a szlovákiai határ menti lakosság 95–98%-a járt már legalább egyszer Magyarországon, míg a magyar oldali lakosok esetében ez az arány nem éri el a 80%-ot. Ehhez természetesen hozzájárul, hogy szlovák oldalon a magyar nemzetiségűek számára adott a közös nyelv, de az ott élő szlovák nemzetiségű válaszadók legalább kétharmada is ért vagy beszél magyarul. Mindkét oldal számára legfontosabb célpontok a határ menti városok (bevásárlás, munkavállalás stb.), valamint a másik ország fő üdülőterületei.

Az 1000 fős magyar és a 996 fős szlovák lakossági kérdőíves mintában lényeges eltérés figyelhető meg a határon átvélő személyes kapcsolatok létében. A magyar oldalon a megkérdezettek egynegyedének, míg a szlovák oldalon több mint a felének van valamilyen jellegű kontaktusa a szomszéd országban. A kapcsolatokat öt típuson keresztül mértük: rokoni, baráti, ismerősi, munkatársi és üzleti. A kapcsolattípusok előfordulási valószínűsége mindkét országban hasonló logikát követ, de az arányok ebben az esetben is a szlovák oldalon a magasabbak. A lakosság legnagyobb részének rokoni kapcsolatai (35%/13%) vannak a határ másik oldalán, ami a határszakasz történelme alapján természetszerűnek tekinthető. A második leggyakoribb kapcsolat az ismerősi (28%/11%), majd ezt követi a baráti (25%/9%). A munkatársi, üzleti jellegű személyközi interakciók mindkét országban csak a lakosság minimális hányadát (2–4%-át) érintik. A határzónában élők átlagosan 8 személlyel állnak kapcsolatban a másik oldalon. A szlovák mintában 75%-kal nagyobb a lakosság kapcsolatrendszere. Ez azt jelenti, hogy egy átlagos dél-szlovákiai határzónában élő lakos, ha nem izolált, akkor legalább 10 emberrel áll kapcsolatban Magyarországon. Ugyanez a magyar oldalra is érvényes, de a kapcsolatrendszer nagysága átlagosan csupán 6 fős.

A határon átnyúló oktatási ingázás elsősorban a közép- és felsőfokú oktatást érinti. Itt is az ingázás egyik alapja magyar nyelv használata, de érkeznek diákok Szlovákiából magyarországi, szlovák tannyelvű (a kisebbségek számára ellátást biztosító) iskolába is. Szlovákiai diákok járnak át Magyarországra, ellentétes irányú folyamatra nem találunk példát, igaz a lehetősége felmerült már. Ez a lehetőség a révkomáromi magyar tannyelvű főiskolára épül, amely intéz-

mény esetében már tapasztalható érdeklődés a magyar oldalon, a határ közelében élő diákok részéről. A kutatásunk eredményeképpen elmondható, hogy mind a nyugati, mind a keleti határszakasz mentén lévő intézmények közel felében tanulnak szlovák állampolgárságú diákok, a kutatásba bevont települések közül csak Balassagyarmatra jellemző, hogy a város minden közfokú intézményében tanul szlovákiai diák.

A kutatás során kiderült, hogy mind a közép-, mind a felsőfokú oktatásban jelentős számú szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákkal kell számolni a vizsgált határ menti térségben. Összességében elmondható, hogy az oktatás terén jelentős határon átvéelő mozgás tapasztalható, de a mozgások rendjének szabályozása, illetve a megfelelő keretek biztosítása még nem megfelelő a nem kevés számú jogszabály ellenére sem. A jövőben nagyobb figyelmet kell fordítani az e típusú oktatási folyamatokra és kapcsolatokra, egyrészt mert a határon túli magyarság kérdése nem csak ezen a határszakaszon fontos, másrészt pedig a hallgatói mobilitás erősítése érdekében is. Az EU minden állampolgára számára biztosítja a szabad iskolaválasztást, ennek emberi és törvényi oldalát is biztosítani kell ahhoz, hogy a jövőben egységes keretek között tanulhassanak a Magyarországra érkező külföldi diákok.

Szinte hasonló a helyzet az egészségügy területén. A határ menti kórházak részéről jelentős az akarat az együttműködésre, a feladatok racionális megosztására, az intézmények, a mentés közös használatára. Szlovákiában privatizált egészségügyi és biztosítási intézményrendszer működik, míg Magyarországon ezek állami kézben vannak. Összefűzésük nehézkes, a kölcsönösség biztosítására a magasabb döntési szinteken kevés az akarat, igaz, az érintett népesség is viszonylag kicsi, de a határ mentén élők ellátását az együttműködés fejlesztése elősegíthetné.

Kutatásunk során vizsgáltuk azt is, hogy milyennek látják az emberek a határ túloldalán élő nemzetet, milyen jellemzőket tulajdonítanak az ott élő embereknek.

A magyarok önmagukat hagyományosan vendégszerető népnek tartják. E tulajdonság nemcsak a saját önértékelésben áll az élen, hanem a szomszédos nép, a szlovákok is a magyarok legjellemzőbb tulajdonságának azt tartják, hogy vendégszerető, barátságos emberek. Ez egyaránt igaz a magyarországi és a szlovákiai magyarok megítélésére is. Az említett két tulajdonság mellett a szlovákok alapvetően vidám, büszke, tiszta, kreatív, segítőkész, szorgalmas és művelt népnek tartják a magyarokat, amely kép alapvetően találkozik a magyarok önmegítélésével. Gyakorlatilag ezeket a tulajdonságokat tartják a kutatás alanyai legjellemzőbbnek a Szlovákiában élő magyarokra is függetlenül a nemzetiségi hovatartozástól (magyarországi magyarok, szlovákiai magyarok, szlovákok), azzal a kiegészítéssel, hogy e csoport megítélésébe bejön még egy nagyon fontos jellemző: az, hogy hűségeseznek tartják őket. E tulajdonságban egyértelműen a Magyarországhoz fűződő történelmi kapcsolatok, viszonyuk, illetve annak megítélésé foglaltatik benne.

A kapott eredmények tehát azt mutatják, hogy a magyarokra vonatkozó értékelések esetében, azt akár az anyaországbeli, akár a Szlovákiában élő kisebbségre vonatkozóan nézzük, nagy az összhang az önértékelés és a határ másik oldalán élő népben élő kép között. Ugyanez a szlovák nemzetről, szlovák emberekről kialakult képet tekintve egyáltalán nem mondható el. A szlovákok ugyanis magukat barátságos, vendégszerető, békés, együtt érző, segítőkész, szorgalmas, vidám természetű embereknek tartják. Ezzel szemben a magyarok – mind a magyarországi, mind a Szlovákiában élő magyarok – fejében más kép él a szlovák népről, a szlovák emberekről. Elsősorban a büszke jellemzőt tartják a legfontosabbnak. A büszkeség mellett még magabiztosnak és anyagiassnak látjuk/gondoljuk a szlovákokat. Úgy tűnik, hogy a szlovákok megítélésében, a róluk kialakult képben a tapasztalatok mellett jelentős mértékben munkálnak

a korábbi sztereotípiák, a régi beidegződések is (a két nemzet között sosem volt túlságosan baráti a kapcsolat), legalábbis erre enged következtetni az önértékelésük és a magyarok általi megítélésük között jelen lévő jelentős mértékű „szakadék”.

Egyfajta visszafogottság érzékelhető a magyarországi magyarok esetében nemcsak az önértékelésben, hanem a határ túloldalán élő nép (szlovákok) és népcsoport (szlovákiai magyarok) megítélésben is, ugyanis egyetlen tulajdonság esetében sem találkozunk a „A mennyire jellemző...?” kérdéseknél az ötfokozatú skálán négy feletti átlagértékekkel. Egyébiránt a szlovákiai magyarok értékelésében is általában magasabb átlagértékekkel találkozhatunk a pozitív tulajdonságok esetében mind az önmaguk, mind a szlovákok, mind az anyaországbeli magyarok megítélésében.

GAZDASÁGI KAPCSOLATOK

Amennyiben a költséghatékonyságra és a tényezőfeltételekre fókuszáló külföldi tőkebefektetéseket és az extenzív iparfejlesztés sajátosságait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy Szlovákia gazdasági szerkezetváltása több mint fél évtizedes késéssel követte a magyarországi folyamatokat. A politikai változásoknak köszönhetően ugyanakkor a kilencvenes évek végétől tapasztalható rendkívül gyors felzárkózás és a hazai bizonytalanságok és elhibázott gazdaságpolitikai lépések miatt Szlovákia a gazdasági-társadalmi fejlettséget legjobban reprezentáló egy főre jutó GDP tekintetében 2006-ban utolérte, majd el is hagyta, mára pedig már az átlagfizetés vásárlóerejében is utolérte Magyarországot. A vonzó és befektetőbarát szlovák gazdasági környezetnek (pl. egykulcsos adórendszer, alacsony költségtenyező) köszönhetően a határon átnyúló gazdasági mozgások inkább Szlovákia felé egyirányúak. A makrogazdasági instabilitás, az átláthatatlan adórendszer és a kedvezőtlen cégalapítási feltételek következtében a gazdasági környezet tekintetében jelenleg hazánk mindenképpen hátrányosabb helyzetben van Szlovákiához képest. A határ menti térséget vizsgálva komoly különbségek tapasztalhatóak mindkét oldalon nyugatról kelet felé haladva. Míg hazánkban a határ menti térség Ipolytól nyugatra eső része egyértelműen a legdinamikusabban fejlődő régió, addig a keleti országrész a legkevésbé fejlett, addig Szlovákiában a külföldi működő tőke a nyugati határ menti térséget (Csallóköz) is elkerülte eddig, és inkább Szlovákia észak-nyugati területeit preferálta. Míg a 2004-es közös EU-csatlakozás komoly hatással járt a vállalkozások számára (határok, tőke, munkaerő és áru piacok megnyitása), addig a schengeni csatlakozás már jóval kevésbé csapódott le. A határok megnyitását követően is, a munkaerő-piaci folyamatoktól eltekintve, viszonylag korlátozott még a vállalkozások közötti kapcsolatok fejlődése és csak nagyon lassan halad egy integrált határ-gazdaság legfontosabb jellemzőinek kialakulása.

Általános vélekedés szerint a két állam eltérő adórendszere az országok közötti gazdasági mozgásokat jelentős mértékben felerősíti. A jobb gazdasági környezet viszont nemcsak az egyszerűsített és átláthatóbb szlovák adózási szisztémát jelenti, hanem magában foglalja az egyszerűbb jogi környezetet, az egyszerűbb cégalapítási feltételeket és az alacsonyabb adminisztrációs, járulékos költségeket (pl. az ügyvédi díjat) is. A vállalkozók gyakran élnek azzal a lehetőséggel, hogy telephelyüket a jobb adózási feltételek kihasználása végett teszik át Magyarországról Szlovákiába. Ez azt jelenti, hogy maga a vállalat magyar marad, viszont az adózás a szlovák rendszer alapján történik.

A szláv reláció felé való nyitás másik fontos oka a piacbővítés lehetősége, hiszen a térhódítás és az új piacokra való behatolás a nagyobb árbevétel elérését kínálja a feltörekvő cégek számára. Ráadásul a határ menti bővítéssel a cégek tulajdonképpen magyar környezetbe kerül-

nek, mivel a határszakaszon a magyar anyanyelvű, illetve magyarul beszélő/értő lakosok aránya magas. Ezt pedig tökéletesen kiegészíti a szlovák munkaerő képzettsége, megbízhatósága és olcsósága. A kilencvenes években 20–25%-os munkanélküliség volt Szlovákiában, melynek jelentős részét mára többek között a magyar vállalkozók szívták fel. A pozsonyi térségben és Nyugat-Szlovákiában számos multinacionális vállalat – többek között nagy autógyár – jelent meg, ahol a magyar cégek a beszállítók beszállítójává kívánnak válni. Ez a komoly autóipari sűrűsödés a beszállítói kapcsolatok kiépítése szempontjából kap nagyobb hangsúlyt, a határnyitás pedig a kitelepüléshez ad komoly lehetőséget a magyar vállalkozások számára.

A Szlovákia felé történő gazdasági nyitásnak sajnos beszélhetünk egy negatív oldaláról is. A vállalkozóknak nagyon körültekintőnek kell lenniük, mivel előfordulhat, hogy Magyarországon rossz szemmel nézik, ha egy üzleti tárgyaláson szlovák rendszámú autóval jelenik meg valaki. Ezzel más az image, az adott vállalkozóról a partnerek szemében kialakuló kép. De ez a negatív diszkrimináció a szlovák oldalon is ugyanúgy megtörténhet.

A szlovák cégek is próbálják gazdasági tevékenységeiket Magyarországra kiterjeszteni. Ennek elsődleges magyarázata a piacbővítés igénye, új piacok megszerzése. A piac nagyobb méretéből adódóan jelentős felvevőpiacot jelent Magyarország, így a szlovák vállalkozások – azon termékek esetében, amelyek a magyar piacon is életképesek – a piaci rés kihasználására törekednek. Itt példaként megemlíthetjük, hogy a komáromi (HU) Vállalkozók Házában is működnek szlovák tulajdonú vállalkozások, melyek a magyar piacot próbálják lefedni. A szlovák vállalkozások számára vonzó lehet az a tény is, hogy vásárlóerőben a magyar piac erősebb; Magyarországon magasabb az árszínvonal, ezért nagyobb profit érhető el. A szlovák–magyar határszakasz nyugati részén könnyebben megfogható a piac, kedvezőbb, mint az ország keleti felében, hiszen Pozsony mellett a Győr–esztergomi térség is jelentős lakosság koncentrációt képvisel, nem is beszélve Budapestről és agglomerációjáról. A határ túloldaláról jellemzően a magyar anyanyelvűek jönnek át. Mivel Magyarországon az észak-dunántúli térségben már egyre komolyabb a szakképzett munkaerő hiánya, a letelepedett külföldi vállalatok (pl. Nokia, Suzuki) tömegesen vonzzák a viszonylag olcsó szlovák munkaerőt. A munkaerő-közvetítő irodák szerepe e téren megkérdőjelezhetetlen. Ugyanakkor a nagyszámú határ menti ingázó tömeg ellenére sem jellemző, hogy szlovák vállalkozások tömegesen telepednének Magyarországra, melynek oka elsősorban a szlovák helyzettel összehasonlítva sokkal kevésbé vállalkozásbarát hazai környezet. A szlovák cégeknek maximum akkor éri meg áttelepülniük, ha valamely Magyarországon működő multinacionális vállalat beszállítójává tudnak válni, ugyanakkor egy cégnek ahhoz, hogy piacait bővítse, nincsen szüksége új cég alapítására, hiszen a meglévő telephelyekről is elérhető a határ túloldala. Végül fel kell hívnunk arra a figyelmet, hogy a magyar területek felé való nyitás nemcsak a gyártásban jelenthet komparatív előnyöket, hanem a forrásszerzés szempontja sem zárható ki.

A gazdasági mozgások szakadatlan erősödése figyelhető meg – az előbb említett módon –, viszont a határ túloldalára befektetők száma így is kevés, tömeges áttelepülés nincs és nem is volt. A térség eredeti tőkefelhalmozása most zajlik, ami azt jelenti, hogy nem áll elegendő pénz a vállalkozások rendelkezésére. A szlovák–magyar tőke nem versenyképes, nincsenek dömpingszerű beruházások. De amint megerősödnek a kis- és középvállalkozások, egyre több külföldi tőkeinvestíció lesz. Napjainkban viszont a kedvező szlovák gazdasági környezet hatására ezek a mozgások inkább – Szlovákia felé – egyirányúak. Jelenleg magyar állampolgárok cégalapításával és autóvásárlásával közel harminc szlovák cég foglalkozik, jellemzően a határ menti régiókban, Pozsonytól egészen Kassáig. Cégalapítástól autóbérlésig mindenre kész megoldásokat kínálnak, sőt olykor-olykor egymásra is licitálnak. Ez a folyamat kimondottan a határ menti

tértséget érinti, mivel az áttelepülő magyar vállalatok zöme a határ mente 20–30 km-en belüli sávjában választ telephelyet magának.

A gazdasági kamarák számos intézménnyel ápolnak kifejezetten jó kapcsolatot. A legfontosabb együttműködő partnereik elsősorban a szlovák gazdasági kamarák (pl. pozsonyi, nyitrai). Ezek a kapcsolatok az általános jellegű szakmai találkozóktól kezdve, a célirányos vállalkozói partnerközvetítésen keresztül a közös projektek megvalósításáig rendkívül szerteágazóak. A gazdasági kamarák mellett természetesen más intézményekkel és szervezetekkel is kapcsolatban állnak, így vállalkozásfejlesztési alapítványokkal, szakképzési intézményekkel, az ITDH pozsonyi kirendeltségével, a Magyar–Szlovák Tagozattal, vagy hazánkban a Szlovák Köztársaság Magyar Nagykövetségével.

„Alapkutatásunk” valóban első, s az élet sok szférájára kiterjedő ismeretszerzés kívánt lenni. Munkánk ezzel nem zárult le, a további publikációk mellett tovább kívánjuk követni eddigi vizsgálati témáinkat, s egy-egy részterület alaposabb kidolgozásával egyre jobban a gyakorlat felé fordulunk, hogy ismereteinkkel ösztönözzük ennek az integrációnak a megvalósítását. Őszintén reméljük, hogy kutatásunk mindkét ország megelégedésére, a rossz beidegződéseket félretéve elősegíti a határtérség fejlődését, a folyamatok alapos feltárásán keresztül az integráció mélyülését, a közös lehetőségek előnyeinek kihasználását.

Eredményeink összefoglalását jelentetjük meg ebben a kötetben. Így megismerhetjük a határtérség térszerkezetét, földrajzi adottságait, a munkavállalás, a gazdasági szféra, az önkormányzatok, a területfejlesztés, a lakosság és az oktatás határon átnyúló viszonyrendszerét. Bízunk benne, hogy a kölcsönös megismerés, a közös érdekek és folyamatok feltárása hozzájárul a két állam, a két határtérség egyre szorosabb együttműködéséhez, s mi is kiüthetünk egy téglát abból a falból, amit a történelem a két állam és a két nép közé húzott.

Hardi Tamás

A HATÁRTÉRSÉG TÉRSZERKEZETI JELLEMZŐI

BEVEZETŐ

A szlovák–magyar határ 679¹ kilométeres hossza változatos természeti-társadalmi környezetet vág ketté. Nem beszélhetünk *általában* szlovák–magyar határtérsegről, hiszen alföldektől hegyvidékig, nagyvárosi agglomerációktól városhiányos perifériáig több, eltérő jellegzetességekkel bíró területet fedezhetünk fel vizsgálataink során. Megfigyelhetjük azt a törvényszerűséget, hogy a határ mindkét oldalán a gazdasági-társadalmi fejlettségben egy nyugat-kelet irányú lejtő létezik.

A határtérség fejlettségbeni különbségeire rányomja a bélyegét az a tény, hogy valaha egy államalakulathoz tartozott. Az 1920. évi trianoni békeszerződésben a határt elsősorban gazdasági, katonai-stratégiai és közlekedés-földrajzi szempontok figyelembevételével jelölték ki (*Hevesi-Kocsis* 2003). Így a mindennapi élet szervezése szempontjából oly fontos lakossági kapcsolatok hálózata, a településhálózat szempontjai, illetve az etnikai szempontok háttérbe szorultak.

A határtérség Közép-Európa egyik legdinamikusabban fejlődő területétől, Bécs vonzáskörzetétől a nagyregió peremvidékéig húzódik. A szlovák-osztrák–magyar hármashatár vidék, kiegészítve a dél-cseh területekkel egész Európa egyik legdinamikusabb térsége. Itt elsősorban Bécs, de ma már Pozsony központi funkciói is építik határon átnyúló vonzáskörzeteiket, egybekapcsolva olyan térségeket, amelyeket alig két évtizede még világrendszerek határa választott el egymástól, de

korábban egy államalakulathoz, az Osztrák–Magyar Monarchiához tartoztak. Az egykori birodalom e centrumtérségének fejlődési potenciáljára már a kilencvenes években felhívta a figyelmet Gorzelak, amikor a „közép-európai banán” részeként határozta meg azt (*Gorzelak* 1995; *Rechnitzer* 1998). Ez a Gdansktól Prágán át Budapestig húzódó nagytérségi fejlődési tengely magába olvasztja határtérségünk nyugati szakaszát, míg keleti felén ez a dinamika nem, vagy csak lokálisan, mérsékelten érezhető. Mindemellett még számos térségi specialitás is található a vizsgálati területen, amelyeket tanulmányunkban kívánunk bemutatni.

HATÁRTÉRSÉG ÉS TÉRSZERKEZET

Tanulmányunkban a szlovák–magyar határtérseget vizsgáljuk, annak térszerkezeti meghatározottságait. Határtérség alatt azt a határ menti területet értjük, amelynek életére, gazdasági-társadalmi folyamataira jelentős befolyást gyakorol az államhatár léte. Hansen (1983) definíciója még egy olyan korban született, amikor az európai határok többé-kevésbé elválasztó jellegűek voltak. Napjainkban mindenképpen ki kell emelnünk azt a tényt, hogy a határtérség kiterjedését már nem (csak) maga az államhatár, hanem az elválasztott határ menti területek térszerkezeti jellegzetességei, a város- és közlekedési hálózatok határon átnyúló kapcsolódásai, valamint a határ két oldalának eltérő gazdasági-társadalmi jellemzői szabályozzák. Ezek alakítják ki azokat a ha-

1 Nemzeti Statisztikai Évkönyv (2005) alapján.

táron átnyúló lakossági és gazdasági mozgásokat, amelyek a nemzetállami tér határ menti területeit olyan különlegessé teszik. Napjainkban és térségünkben tehát azt tekinthetjük határ menti térségnek, amelynek mindennapi életét alapvetően befolyásolják a szomszédos határtérsséggel fenntartott interakciók. A térbeli határokkal foglalkozó irodalom egyre többször utal a gyakorlati élet azon tényére, hogy a régiók (itt a különböző államokhoz tartozó térségek) közötti éles elhatárolás ma már a múlté, s egyre inkább a rendszerek közötti átmeneti jelleggel bíró övezetek kialakulását figyelhetjük meg (*Fleischer* 2001; *Novotny* 2007). Valójában a két definíció együtt érvényes, hiszen továbbra sem negligálhatjuk a határ térszerkezet formáló szerepét, még akkor sem, ha a schengeni belső határok esetében az államhatár fizikai korlátozó szerepe megszűnt. Még az államhatár teljes megszűnése esetén is (mint pl. a belső német határ) a vonal történelmi szerepénél fogva megmarad, hiszen a határ menti területek fejlettségi, hálózati jellegzetességeinek kialakításakor fontos szerepe volt a nemzetállami fejlődés során. Az EU belső határai is csak az átlépés teljes szabadságát biztosítják, de a mindennapi életet szabályozó nemzetállami rendszerek különbségei megmaradtak. Az EU külső határai, s a nem-EU határok pedig továbbra is fizikai értelemben akadályozzák az interakciók szabad alakulását. E definíció-páros tehát a határtértség funkcionális megközelítését tartalmazza, s így kevésbé ad módot a közigazgatási természetű lehatárolásokra. Látható, hogy egyik meghatározás alapján sem vagyunk képesek egy éles, pontos határtértség lehatárolást tenni, hiszen ahány funkció, annyi mozgáster létezik, mást fog kialakítani a munkavállalás, mást a bevásárlás stb. Ugyanakkor sok esetben kénytelenek vagyunk kompromisszumot kötni, s pl. a jelen kutatás vonatkoztatási területét kijelölni. Korábbi vizsgálatok eredményeire támaszkodva a kutatásunk vizsgálati területének lehatárolásakor egy 20 km széles sávot minősítettünk automatikusan határtér-

ségnek, majd ezt tapasztalati úton kiegészítettük olyan, főként városi, urbánus területekkel, amelyek a határon átnyúló mozgások központjai, a határon átvezető utak első fontos álmásai.

Meghatározásához az alábbi jelenségek vizsgálatát végezhetjük el:

Vizsgálunk kell a határtértség elhelyezkedését a határos államok területi fejlettségi struktúrájában, valamint fontos információt rejt a határtérségek közötti fejlettségi különbségek bemutatása is. A strukturális alapok, a centrum-periféria viszonyok bemutatása mellett fontos azoknak a térszerkezeti fejlődési tengelyeknek az ismerete, amelyek a nemzetállaminál nagyobb területi egységek, nagyrégiók keretei között alakulnak, alakultak ki. Ezeket meghatározhatják a városhálózat, a történelmi állami, birodalmi keretek, de a modern gazdaság európai léptékű területi jellemzői is.

A lakossági mozgások (vagy lehetséges mozgások) egyik legfontosabb befolyásoló tényezője a városok vonzásterai, a városhálózat és az államhatár viszonya. A határ elválasztó szerepe korlátozza a központok elméleti vonzáskörzeteit, s viszont, kialakulnak olyan térségek, amelyek a hazai városhálózat vonzásteréből kimaradnak vagy gyengén integráltak, városhiányos perifériák. Általában azt mondhatjuk, hogy az államhatár történelmi térformáló szerepének egyik legfontosabb manifesztációja a városi vonzásterületek átalakítása. Napi mozgásaink nagy része a településhálózati jellegzetességekhez igazodik: a munkahely, a szolgáltatások igénybevétele, az iskola egyre kevésbé kötődik a lakóhelyhez, azokat különböző településeken, központokban vesszük igénybe. A határ mentén élők számára ezek lehetnek hazaiak, de lehetnek a gyakran térben közelebbi, de másik állam területére eső települések.

Általában az előző kettővel egymást erősítő kölcsönhatásban van a közlekedési hálózat alakulása is. A nagy hálózati elemek határokat keresztező irányai általában a tranzitforgalom szolgálatában állnak, amelyek a határtér-

ség szempontjából önmagukban nagy jelentőséggel nem bírnak. Maga a határ átlépése ma már nem jár idővesztéssel, így a határ korábbi, forgalmat megállító hatása sem jelentkezik. Ezek a pályák ugyanakkor nagy jelentőséggel bírhatnak a határtérségek megközelíthetősége szempontjából, ami egyéb más tényezők jelenléte esetén a szerzett periférikus helyzet oldását eredményezheti. A közlekedési hálózat másik fontos szintjét a határtérség belső feltárását elősegítő hálózati elemek alkotják, amelyeknek határon átnyúló integrációja gyakran nehezebben valósul meg, mint a nagy tengelyeké. A határtérségen belüli térszerkezet egyik legfontosabb alakítói ezek az utak (de ide tartoznak még a hidak, kompok, tömegközlekedési vonalak), hiszen a központok (a határ másik oldalán elhelyezkedő központok) megközelíthetőségét befolyásolják.

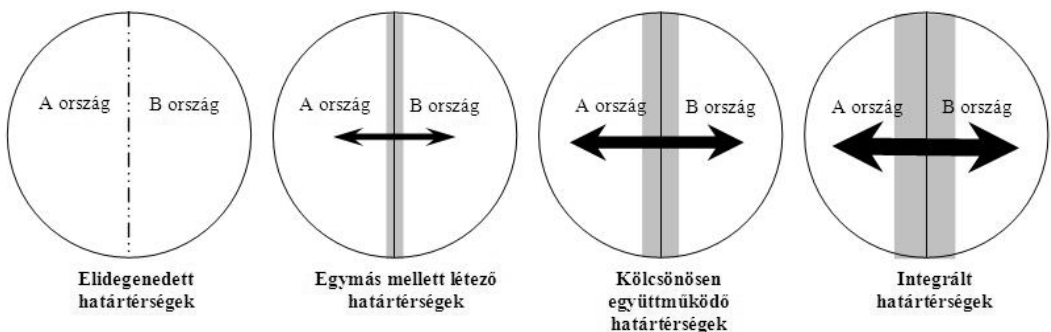
Mindezek alapján rajzolódna ki azok a mozgások, interakciók, amelyek a határtérségek belső hálózatát, integrációját kialakítják. Ezek száma, intenzitása, iránya adja meg számunkra a határtérségi integráció alapvető típusait, amelyek alapján meghatározhatjuk az egész határtérség alapvető belső struktúráját. Ezeket a típusokat kiválóan bemutatja Martinez modellje (Martinez 1994, 7), melyre munkánk során támaszkodhatunk (1. ábra).

- Az elidegenedett határtérségek között feszültségek jellemzők, a határ zártnak mi-

nősíthető, és az interakciók a két terület között teljesen vagy közel teljesen hiányoznak, s mindkét állam idegenként, ellenfélként ismeri el a másik felet. Magyarországon ilyen szituáció csak nagyon rövid ideig és részlegesen állt fenn, a két világháború között a kisantant államokkal szemben, valamint az ötvenes években a magyar–osztrák és a magyar–jugoszláv határ viszonylatában. A lakosság ekkor sem ismerte el idegenként a másik oldalt, ez a magyar határok sajátságos történetéből adódik.

- Az egymás mellett létező országok között a helyzet pillanatnyilag stabil, a határ némileg nyitott, s lehetővé teszi a kétoldalú nemzeti kapcsolatok fejlődését. A két ország lakosai amolyan eseti ismertség szintjén érintkeznek egymással, de a határos országok csak zárt együttműködéseket fejlesztenek egymással. Erre példa az osztrák–magyar határ a szocializmus időszakában.
- A kölcsönösen együttműködő határtérségek esetében a két ország közötti stabilitás a jellemző. A gazdasági és társadalmi komplementer körülmények elősegítik az interakciók fejlődését, a határtérség területi bővülését. A határos országok baráti és kooperatív kapcsolatok kialakítására törekednek. A kilencvenes években a magyar határok mentén a háborús országok kivé-

1. Ábra. Interakciók a határ menti térségekben

telével jellemző volt a kapcsolatok ilyen szintje.

- Az integrált határtérségek (a határrégió) akkor jöhet létre, ha a stabilitás erős és permanens. A két ország gazdasága funkcionálisan összeolvad, s az emberek és javak áramlása a határon keresztül már nem korlátozott. A két ország egyetlen társadalmi rendszerként fogható fel. A kapcsolatok ilyen magas szintje még nem alakult ki Magyarországon és a szomszédos országok viszonylatában.

A határtérségek térszerkezetére vonatkozó ismereteinket tehát két kontextusban is összefoglalhatjuk. Egyrészt vizsgálhatjuk az adott államok területi struktúrája szempontjából, így annak részeként elemezhetjük jellemzőiket, az adott államok centrumtérségeihez, fejlődési tengelyeihez, a nemzeti, nagytérségi városhálózat-hoz való viszonyát, amelyek együttesen végeredményben kialakítják a határtérséget, valamint elemezhetjük a határtérség belső strukturális jellemzőit, egységként kezelve a határ eltérő oldalain található területeket, s ezen belül írhatjuk körül az összetartozó elemeket.

A határtérségek fejlettségi különbségei a Kárpát-medencében

A határ menti területek fejlettségbeli különbségeit NUTS3 szinten vizsgáltuk a Kárpát-medencében.² Ehhez a legegyszerűbb, s többé-kevésbé egységesen beszerezhető valutaárfolyamon mért, egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) összevetését végeztük el.³ Megvizsgáltuk mértékét, a szomszédos határtérségek közötti különbségét, valamint változását 2001 és 2004 között (2. ábra). Bár adataink statisztikai értelemben összevethetők, még fenntartásokkal kell kezelnünk őket, így nem nélkülözhetik a magyarázatokat sem. A vizsgált területi egységek ugyanis eltérő nagysá-

gúak, eltérő a határhoz viszonyított helyzetük, alakjuk. Horvátországban, pl. a vizsgált megyék lényegesen kisebb méretűek, mint a szomszédos magyar megyék, ráadásul a határ mentén elnyúlva perifériákat ölelnek fel. Nagyszombat kerület elnyúló alakja okán tartalmazza a magyar határtól távoli Nagyszombat adatait is, ami lényegesen megemeli a kerület kibocsátását. Realisabb képet adnának a kistérségi/községi szintű értékelések, de összehasonlítható adatokat ezekre a szintekre beszerezni nem lehet. Így maradtunk a legkisebb területi egységeknél, amelyekre még GDP adat beszerezhető, a NUTS 3 területeknél.

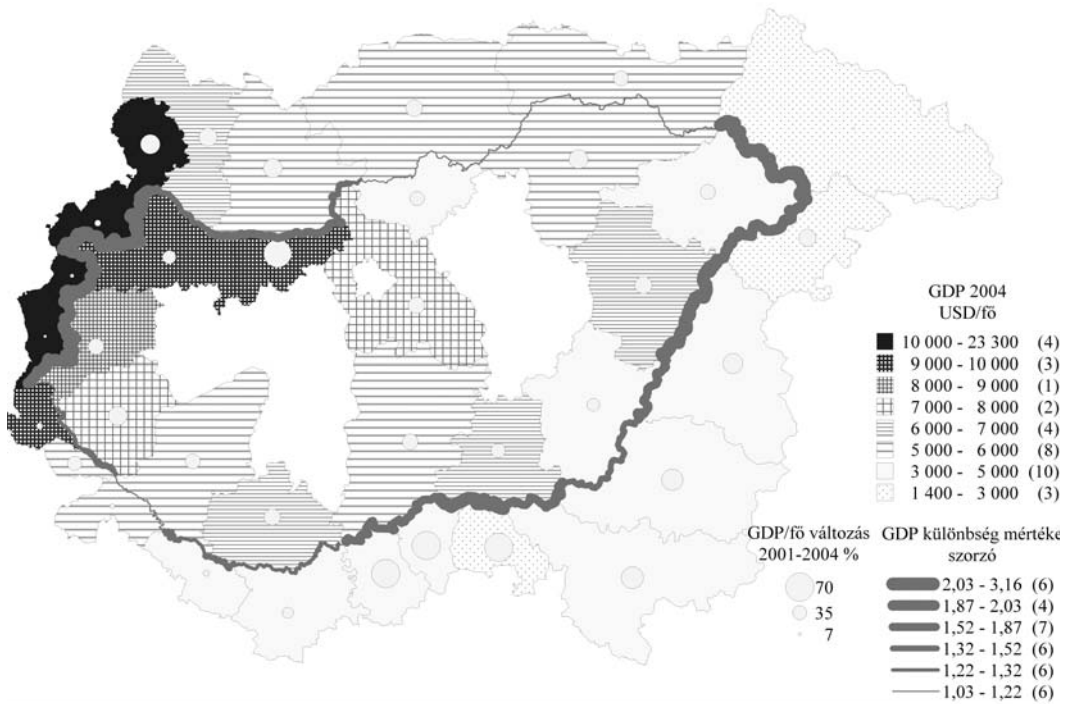
A Kárpát-medence határtérségeiben, bővebben az egész medencében a fejlettségi lejtők hasonló irányokat mutatnak. Az északnyugati, nagyvárosok (Bécs, Pozsony, Budapest) által határolt, de Bécs központú terület dominanciája feltűnő, onnan kiindulva tapasztalhatjuk a kelet és dél felé mutató lejtőket. A fejlettségi lejtő aljára északkeleten, Kárpátalján és délkeleten, a vajdasági Észak-Bánátban bukkanunk. A vizsgált területen belül a legszegényebb (Kárpátalja) és a leggazdagabb (Észak-Burgenland) terület között több mint tizenötszörös a mért különbség. Az egymással érintkező, határos térségek esetében a GDP-vel mért fejlettségi szintek között nagy (akár háromszoros) különbségeket is találunk, míg máshol egymáshoz hasonló szintű területek találkoznak. A határ mindkét oldalán hasonló szintű fejlettséggel inkább a szegényebb területek esetében találkozhatunk. Így megállapíthatjuk, hogy a fejlettségi szintet nem minden esetben szakítja meg az államhatár jelenléte.

Az említett, Bécs központú fejlődési pólustól távolodva csökken a fejlettségi szint. Bár az osztásközök választása miatt ábránk ezt nem mutatja, de Pozsonytól Szlovéniáig érvényesül egy észak–dél lejtő a határ valamennyi oldalán. A legmagasabb GDP-vel

² A legtöbb országra az Eurostat adatait használtuk.

³ Ukrajna (Kárpátalja), valamint Szerbia (a három, határ menti területi egység) esetében az értékeket becsültük, más adatforrások (nemzeti, tartományi statisztikai hivatalok) adatait felhasználva. Így a pontos értékekért nem vállalhatunk felelősséget, de összehasonlítás, viszonyítás céljára megfelelnek az adatok.

2. Ábra. A határ menti NUTS3 területi egységek fejlettségi szintje, változása a Kárpát-medencében a 2001 és 2004 GDP/fő adatok alapján

Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok (UA, SRB, CRO) adatai alapján saját számítások és szerkesztés.

Észak-Burgenland rendelkezik, majd az értékek fokozatosan mindig alacsonyabbak Közép-, illetve Dél-Burgenland, majd a Pomurje régió esetében. Hasonló csökkenés mutatható ki a magyar oldalon is.

Amennyiben megyei szint alatt, a kistérségek fejlettségét vizsgáljuk Magyarország esetében, akkor látható, hogy a megyéken belüli térszerkezet és a határok viszonya eltérő a fejlett és a kevésbé fejlett megyékben. Az északnyugati országrészben, Győr-Moson-Sopron, Vas és Komárom-Esztergom megyékben a határ menti kistérségek dinamikusan fejlődő besorolást kaptak. Az első két megyében ez mondhatni természetes, hiszen a két megyeszékhely és egy megyei jogú város (Sopron) a határ szomszédságában helyezkedik el. De további határ menti kistérségek is a „fejlett” kategóriába kerültek. Komárom-Esztergom me-

gye esetében annál feltűnőbb, hogy a megyeszékhely kistérsége mellett a Duna menti, tehát államhatár menti kistérségek közül valamennyi ezt a legmagasabb szintű besorolást érte el. A többi határszakasz esetében azonban a kistérségek közepes vagy annál rosszabb értékeket mutatnak. Különösen rossz a helyzet a keleti megyékben (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Békés), ahol a határ menti kistérségek leszakadó helyzetben vannak, s megyén belül is sokszor a leggyengébb eredményeket érik el.

A rendszerváltás után felértékelődtek a nyugati határtérségek és városok. Így kialakult egy érdekes lépcsőzetesség kelet és délkelet irányába: periférikus határ menti területek érintkeznek náluknál jóval szegényebb, de a saját országukban fejlettnak számító, s dinamikusan növekedő területekkel. Érdekes je-

lenség, hogy a legnagyobb fejlettségbeli különbségek ezekben a térségekben alakultak ki. Tehát a viszonylagos fejlettség a határ nyugati, míg a dinamika a határ keleti (szegényebb) oldalán érvényesül. Burgenland és Nyugat-Magyarország határán, valamint a román–magyar és a szerb–magyar határon szinte tükörszerűen ismétlődnek ezek a különbségek.

Románia esetében Temes megye a fővárosi régió (Bukarest és Ilfov megye) után a harmadik legmagasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkezik. De Arad és Bihar megyék is a legjobbak között vannak, meghaladva a román átlagértékeket. Mindegyik megye esetében elmondható, hogy Románia legdinamikusabb megyéi közé sorolhatók, ha a 2001 és 2004 közötti növekedésüket vesszük alapul. Lényegében ezek a területek Románián belül hagyományosan fejlettségnek számítottak történelmi okoknál fogva is.

A Vajdaságban is hasonló a helyzet. Mindegyik is Szerbia legfejlettebb térsége volt, GDP-je ma is meghaladja a szerb átlagot. Ugyanakkor Csongrád megyén belül Szegeddel, mint fejlődő kistérséggel, Csongrád többi részén, valamint Bács-Kiskun megyén belül viszont átlagos vagy átlag alatti fejlettségű területekkel találkozunk.

Így ismereteink alapján egy érdekes mátrixot állíthatunk fel, amelyben egyszerre érté-

keljük a saját országon belüli és a szomszédos kistérséghez viszonyított fejlettségi szintet (1. táblázat).

Megállapíthatjuk, hogy határtérségeink általános fejlettségi szintjét az adott állam fejlettsége határozza meg, míg dinamikáját az államhatárokhoz, a fő kárpát-medencei áramlási irányokhoz való viszonya. Itt megkülönböztethetünk „dinamikus”, valamint „szélárnyékban” levő határtérségeket.

Dinamikusnak nevezhetjük a nyugat–keleti érintkezési felületeket, valamint déli határunk keleti felét. Ezeken a szakaszokon erősödnek a határon átnyúló interakciók, városhálózati, vonzáskörzeti kapcsolatok. Jelentős a határok átmenő forgalma is. Szélárnyékban vannak azonban északi határunk keleti részei, valamint déli határunk nyugati fele. Ezeken a szakaszokon kisebb fejlettségbeli eltéréseket találunk (az egy lakosra jutó GDP értékek között nincs másfélszeresnél nagyobb különbség).

A munkanélküliségi mutatók vizsgálatánál természetesen figyelembe kell venni azok országoként eltérő számítási módjait. Ennek ellenére az összehasonlításra azért alkalmas munkanélküliségi ráták is érdekes térszerkezetet mutatnak a Kárpát-medence határtérségeiben (3. ábra). Az általános fejlettséghez hasonlóan itt is érvényesül a nyugat–keleti lejtő, s az

1. Táblázat. A határ menti területek fejlettségi mátrixa

		A saját országában	
		Fejlettebb területek közé sorolt	Fejletlenebb területek közé sorolt
A szomszédos határterülethez képest	fejlettebb	Pozsony főváros, Kassa (Sk), Győri, Komáromi, Tatai, Esztergomi kistérség, Nagykanizsa, Pécs, Szeged, Debrecen (Hu)	Burgenland (A), Muravidék (Slo), Szlovákiával, Ukrajnával, Romániával, Jugoszláviával, Horvátországgal határos, máshol nem említett kistérségek (Hu)
	fejletlenebb	Dunaszerdahelyi járás, Komáromi járás (Sk), Nagyváradi, Arad, Temesvár (Ro), Vajdaság (Yu), Soproni, Kőszegi, Szombathelyi, Körmendi, Lenti kistérség (Hu)	Érsekújvári és a kelet-szlovákiai járások Kassa kivételével (Sk), Baranya háromszög és a Dráva menti területek (CRO), Óriszentpéteri, Kapuvári, Csornai, Encsi, Szikszói kistérség (Hu)

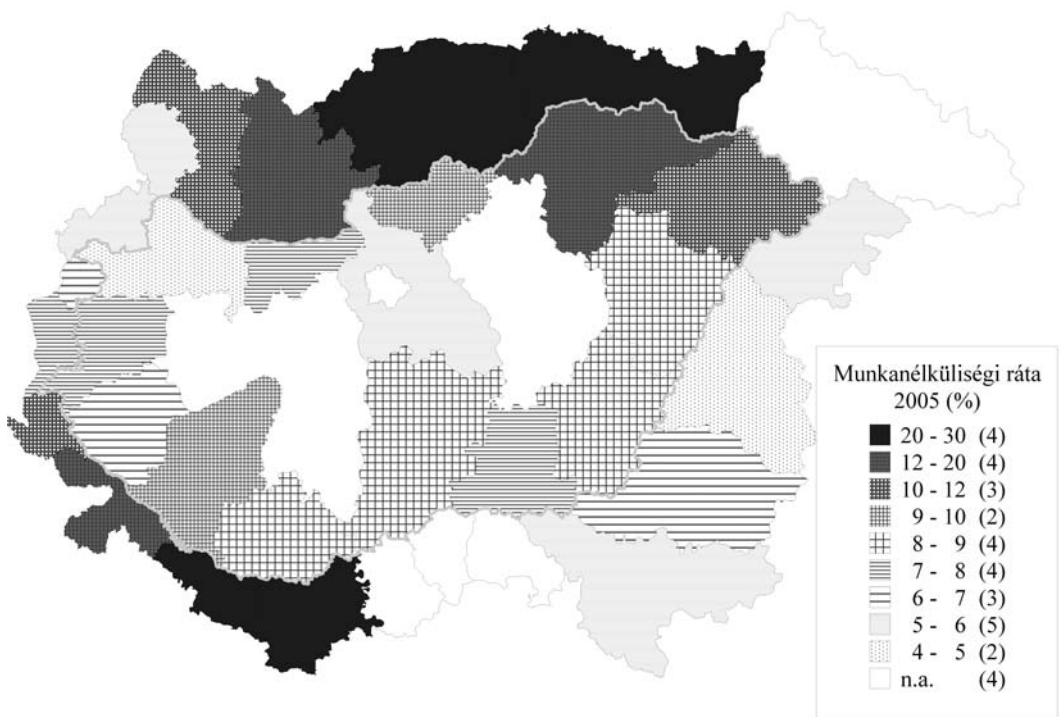
Forrás: Saját szerkesztés.

északnyugat–délkeleti lépcsőzetesség. A keleti NUTS3 egységek munkanélküliségi mutatói mindenhol magasabbak az országos átlagoknál. Ugyanakkor az általános fejlettségbeli lejtővel szemben, a határok nyugati oldalán gyakran magasabb a munkanélküliség, mint a határok keleti oldalán. Ez a mintázat megismétlődik Észak-, illetve Közép-Burgenland és Győr-Moson-Sopron megye, valamint délkeleti megyeink és Nyugat-Románia találkozásánál. Jellemző, hogy az összehasonlíthatóság kedvéért alkalmazott 2005. év óta ezek a különbségek növekedtek. Nyilván ez összefügg azzal a gazdasági dinamizmussal, amit korábban már leírtunk, s az országok nyugati határvidékére jellemző. Ez a megállapítás tehát a már bemutatott északnyugat–délkeleti irányú fő térszerkezeti vonalra érvényes.

Ezekon a „lépcsős” területeken kívül határaink mentén rendre a hazainál nagyobb mun-

kanélküliségű térségek helyezkednek el. (Bár nincs hivatalos adatunk, de Kárpátalja és a Vajdaság esetében is ez a helyzet.) Különösen kirívó a különbség a dunai szlovák–magyar határszakaszon, ahol a hazaihoz mérve jelentős (bár gyorsan csökkenő) munkanélküliséget találunk a másik oldalon. Míg északi határainknál egyaránt súlyos helyzetben lévő területeket találunk mindenhol. Nem véletlen, hogy jelentős számú munkaerő-ingázás a dunai határszakaszon alakult ki, ahol az álláshelyek számának eltérései diktálják a mozgást Szlovákiából Magyarország felé, s hasonló szituációba kerültek délkeleti határtérségeink, ahol Magyarországról Románia felé indult jelentős ingázó forgalom. Ezzel szemben osztrák–magyar viszonylatban a határon átnyúló munkavállalás okaiként elsősorban jövedelmi különbségeket és strukturális problémákat (hiányszakmák) nevezhetünk meg.

3. Ábra. A határ menti NUTS3 területi egységek munkanélküliségi rátája a Kárpát-medencében

Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok (CRO) adatai alapján saját számítás és szerkesztés.

A szlovák–magyar határtérség a Kárpát-medencében

Jelen fejezetben tovább kívánjuk finomítani a határtérség fejlettségi különbségeiről alkotott képünket. Először a 2005. évi NUTS3 területi egységekre mért GDP alapján vetjük össze az egyes területek fejlettségét, majd a kistérségek/járások fejlettségi különbségeit vizsgáljuk meg.

A NUTS3 szinten előállított GDP⁴ alapján jól látható, hogy mindkét állam legfejlettebb területei a közös határ mentén találhatók. Egyértelműen kimutatható a nyugati szakasz erős gazdasági koncentrációja. A két főváros mindkét államban jelentős, s növekvő mértékben koncentrálna az előállított terméket. Pozsony 1995-ben az országban előállított GDP 24,6%-ával, addig 2005-ben már 27,3%-ával rendelkezett, Budapest koncentrációja ennél nagyobb mértékű, hiszen 1995-ben 33,9%, míg 2005-ben 35,9% volt. A határ menti NUTS3 egységek közül a nyugatiak növekedése dinamikus. Mind Magyarországon, mind Szlovákiában 1995 és 2005 között az országos átlagot meghaladó növekedés ezekben a megyékben volt tapasztalható. Szlovákiában Pozsony után Nagyszombat (Trnava) adja a legmagasabb egy főre jutó GDP-t, de évtizedes távlatban a Nyitrai és Zsolnai kerület mutatja a Pozsonyi utáni leggyorsabb növekedést. Az országban előállított termékből való részesedésük is növekedett az évtized alatt, miközben Besztercebánya, Eperjes és Trencsén kerületének részesedése csökkent. Keleten csak a Kassai kerület növekedése számottevő, az országos átlaghoz közeli. Mindezek alapján látható, hogy az ország gazdasági ereje a nyugati és északi területekre összpontosul, míg keleten Kassa szigetként emelkedik ki. Vizsgálatunk szempontjából fontos tény, hogy a jelentős gazdasági erőt képviselő és átlag felett növekedő kerületek (Zsolnai kerület kivételével) a magyar határ mentén – an-

nak is a nyugati szakaszán – helyezkednek el. A szlovák gazdaság változásait érdekes lett volna 2005 után is nyomon követni, azonban összehasonlítható adatok csak erre a legkésőbbi időpontra álltak rendelkezésre. Vélhető, hogy az azóta lezajlott folyamatok (beruházások, új üzemek átadása) is a bemutatott térszerkezetre erősítenek rá.

A határ magyarországi oldalán is a nyugati oldal mutatja a legnagyobb növekedést, s a főváros utáni legmagasabb előállított terméket. Budapest (és Pest megye) súlya nagyobb, mint Szlovákiában a Pozsonyi és Nagyszombati kerület súlya, akár a GDP-t, akár a lakosságszámot tekintjük. Így alapvetően fejlett nyugati megyéink ellenére is Magyarország egész területén, illetve a határ menti megyéket figyelembe véve is nagyobbak a regionális különbségek, mint Szlovákia hasonló vizsgálatánál. Magyarországon a nyugati megyék (Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom megyék) a vizsgált évtizedben messze az országos átlagot meghaladó módon növekedtek, s Budapest után az ország legfejlettebb megyéi lettek.

Jól látható a szimmetria: a nyugati szakaszon, a határ mindkét oldalán az adott országok legfejlettebb területei helyezkednek el. Szlovákiában a határos három nyugati kerület (Pozsony, Nagyszombat és Nyitra), míg Magyarországon a Budapest és a három megye (Pest, Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron) az adott állam GDP-jének felét állítja elő. Különösen Szlovákiában ez az arány növekedni látszik. Ezzel szemben a keleti rész fejlettsége mindkét oldalon átlag alatti, igaz, Szlovákiában szigetként kiemelkedik Kassa, de Magyarországon Miskolc ugyanezt nem tudja produkálni.

A határtérség vizsgálatát azonban szerencsés a NUTS3 szint alatti területi egységekben is elvégezni. Itt azonban nem tudunk egy egységesen, összehasonlítható módon rendelkezésre álló mutatót elemezni, mint a koráb-

4 Az Eurostat adatai alapján valutaárfolyamon számítva euróban.

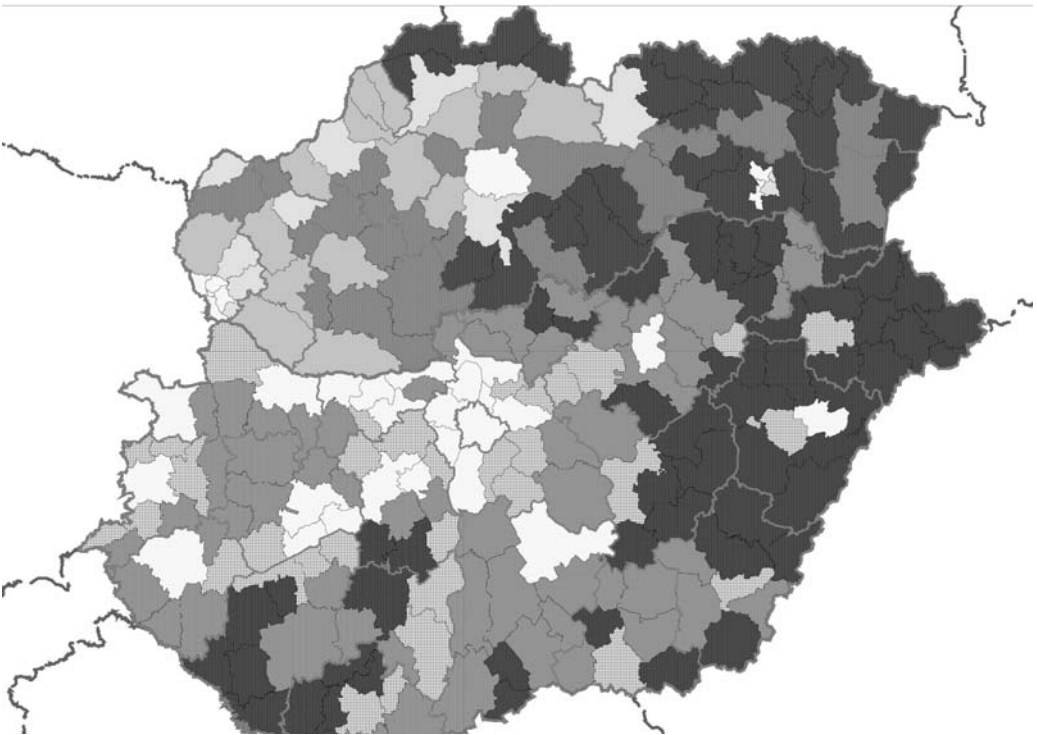

biakban bemutatott GDP adatok esetében. Ugyanakkor a kistérségi szint vizsgálata elengedhetetlen, mivel a kutatás során vizsgált lakossági mozgások terét ez a területi szint adja elsősorban. Összevethető adatok híján az irodalomból ismert, más forrásokhoz kell folyamodnunk. Két olyan vizsgálat adatai alapján mutatjuk be a területi fejlettséget, amelyek hasonló változói kör alapján becsülték a kistérségi szintű fejlettség különbségeit Szlovákiában és Magyarországon (4. ábra). Szlovákia esetében ehhez Kovács Ervin faktoranalízis alapján mutatja be a szlovák járások területi fejlettségi különbségeit (Kovács 2000), míg a magyar kistérség fejlettségét a KSH kistérségi fejlettségi besorolása alapján értelmezzük (KSH 2004). A két munka hasonló-

képpen gazdasági fejlettségi/fejlődési és infrastrukturális mutatók alapján tipizálja a térségeket öt-öt kategóriában, igaz, némi időbeli eltéréssel, de feltételezzük, hogy a térségek közötti különbségek ez alatt jelentősen nem változtak.

Mindezek alapján látható, hogy a két határtérségben hatványozottan érvényesek azok a területi különbségek, amelyeket a NUTS3 egységek bemutatásánál ábrázoltunk. A nyugati szakaszon, magyar oldalon az adott megyék fejlettebb térségei helyezkednek el a határ mentén. Ezt láthatjuk mindhárom megye esetében. Győr-Moson-Sopron megyében a megyeszékhely kistérsége, míg Komárom-Esztergom megyében a Duna menti gazdasági fejlődési tengely hatására a határ menti kis-

4. Ábra. Fejlettségi különbségek NUTS4 szinten⁵

Forrás: (KSH 2004) és (Kovács E. 2000, 243) alapján saját szerkesztés.

⁵ Az ábra alapjául szolgáló adatok a két ország esetében eltérő módszertannal készültek, s némiképp eltérő időpontra vonatkoznak. Együttes bemutatása csupán a fejlettség országokon belüli relativitásának összevetését szolgálja.

térsegek (a Dorogi kistérség kivételével) dinamikusan fejlődő területnek számítanak. Tehát a Duna, illetve a határ mentén egy egységesen fejlett, ipari, urbánus övezet alakult ki, amely Magyarország legfejlettebb vidéki megyéinek gazdasági húzótertségét is jelentik egyben. Szlovákiában a Duna mente kiemelkedő fejlettsége Pozsonyra és annak agglomerációjára korlátozódik. A Nagyszombati kerület esetében a határ menti Dunaszerdahelyi járás a Nagyszombatihoz képest kevésbé fejlett, ám napjainkban dinamikusan fejlődő képet mutat. Mindenesetre fejlődését elsősorban Pozsony és Nagyszombat közelsége generálja. Általában szlovák oldalon a dinamikus, növekvő területek a Dunától északabbra helyezkednek el: Nagyszombat, Nyitra magasságában, miközben a határ menti térségek (különösen Komáromtól keletre) a háttértelepülések kategóriájába sorolhatók. Mindebből kiemelkedik természetesen Komárom, melynek közlekedés-földrajzi helyzete miatt is jelentős a helyzeti energiája. Fejlődése azonban szígetszerű.

A keleti határszakaszon a helyzetkép szinte szimmetrikusnak mondható. A határ menti megyék/kerületek rosszabb helyzetű térségeit találjuk a határ mentén. Érdekes jelenség, hogy kialakulnak viszonylag fejlettebb térségpárok. Ez alatt gondolhatunk Losonc és Salgótarján, valamint Rozsnyó és Kazincbarcika térségeire. Kiemelkedik Kassa fejlettsége, de mint a kerületi szintű elemzésnél utaltunk rá, s itt szemléletesen látszik is, térségi fejlesztő ereje kisebb, mint a nyugati, országos központé. A város fejlettsége mellett a legrosszabb helyzetű térségeket találjuk a központ körül, így a határ mentén is. A legrosszabb helyzetű térségeket a legkeletibb szakaszon találjuk, a határ mindkét oldalán.

VÁROSHÁLÓZAT, VONZÁSKÖRZETEK

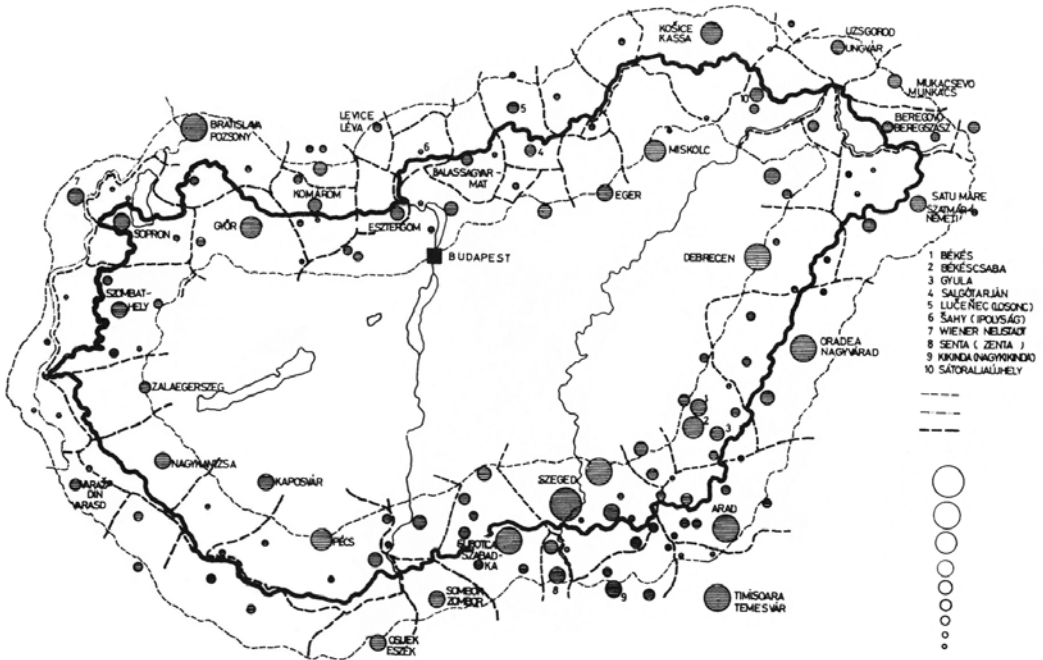
Kárpát-medence határai fiatal történelmi képződmények, sok helyütt nem szűntek meg, legfeljebb visszafejlődtek azok a mai határo-

kat átszelő térszerkezeti struktúrák (közlekedési tengelyek, városi vonzaskörzetek), amelyek a határok elválasztó szerepének gyengülésével részben újraformálódhatnak. Ugyanakkor tudomásul kell vennünk, hogy az elmúlt évtizedekben Magyarországon és a szomszédos országokban is olyan térformáló folyamatok zajlottak le (indusztrializáció, urbanizáció, a közigazgatási struktúra és az etnikai viszonyok átalakulása), amelyek miatt sok esetben már nem állíthatók automatikusan vissza azok a területi kapcsolatok, amelyek a határok megvonása előtt léteztek (5. ábra). Ugyanakkor keletkeztek új, korábban nem létező, a mai határokon átvélő területi szükségsszerűségek (szuburbanizáció, munkavállalói ingázás).

A határok megvonása előtt több olyan város is létezett, amely az új államterületeken elvesztette központi funkcióját, népessége alig növekedett, központi szerepköre lehanyaglott (pl. Balassagyarmat, Királyhelme). E városok megyei, járási szerepüket elvesztve alacsonyabb hierarchikus kategóriába kerültek. Eleve a mai határ menti területeken, különösen a hegyvidéki területeken kisebb volt városaink átlagos nagysága, mint az Alföldön, így nyilván azonos hierarchia szinthez is kisebb települések tartoztak (*Beluszky–Győri* 2005). Ezek a kisvárosok, közigazgatási szerepüket elvesztve gyakorlatilag megfosztódtak a 20. századi jelentős urbánus fejlődés lehetőségétől. Ugyanakkor több város létrejött vagy megerősödött, a hierarchiában emelkedett az elmúlt évtizedek során, így szolgáltatásai már a határ másik oldalára is jelentősebb erővel fejtenek ki vonzerőt, mint történelme során. Ide tartozik maga Pozsony, de Dél-Komárom (*Sikos–Tiner* 2007) és Salgótarján is.

A nyugati részen közvetlenül a határ mentén nagyobb városokat találunk (Pozsony, Mosonmagyaróvár, Győr, a két Komárom, Esztergom–Párkány városspárok (6. ábra), míg a keleti szakaszon a nagyobb városok a határtól távolabb helyezkednek el. Még a térségi központi funkciók viszonylag teljességét nyújtó 20–50 ezer lakosú városok vonzástervei

5. Ábra. Az államhatár által szétvágott városi vonzaskörzetek

Forrás: (Kovács Z. 1990).

sem fedik le a teljes térséget. A hosszú határszakaszon a határ közelében Salgótarján, Ózd és Kazincbarcika, míg Szlovákiában Losonc és Rimaszombat található. Lényegében mindegyik kisváros, nagyságrendjét tekintve Salgótarján, a megyeszékhely is. Nagyobb központok (Kassa és Miskolc, a határtól kissé távolabb helyezkednek el. Szlovákiában a városfejlődés inkább a határtól északabbra következtetett be az elmúlt évtizedekben (Kassa kivételével), míg a határ mentén a 20. század eleji közepes városok nagy része megrekedt a korabeli lakosságszám szintjén (Horváth 2004). Így napjainkra jelentős nagyságú, városi területek alakultak ki, különösen a Borsod-Abaúj-Zemplén megye és a Kassai kerület érintkezési övezetében.

A központok elhelyezkedése szerint a határtérséget öt tipikus, funkcionális övezetre lehet felbontani.

- Pozsony agglomerációja. Ide értjük a szlovák oldali hagyományos szuburbán övezetet egészen Somorjáig, amely a legfőbb ingázási övezete a szlovák fővárosnak. Agglomerációja ugyanakkor már túlnyúlt a határon, érinti Mosonmagyaróvár határhoz közeli térségét, valamint osztrák területeket is.
- A dunai városok övezete. Ide érthetjük már Győrt, valamint a dunai várospárokat, úm. Révkomárom/Komárom, Párkány/Esztergom. Különösen a két Komárom és Győr közlekedés-földrajzi helyzete predestinál jelentős határon átnyúló vonzaskörzet kialakulását. E városok különleges jelentőségét az adja, hogy lényegében egy urbánus tömörülésként kell ma már számolnunk velük. Így együttesen lakosságszámuk már meghaladja az ötvenczret, tehát egyesített közös szolgáltatásai, gazdasági vonzerejük egy hazai közepes város

6. Ábra. A városok lakosságszám szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

potenciáljával egyezik meg, nem beszélve a Duna jobb partján elhelyezkedő gazdasági agglomeráció (Almásfüzitőtől Dorogig) népességtömörülésről.

- A hegyvidék városok övezete. Az Ipoly torkolatától Kassa és Miskolc vonzáskörzetének határáig tart. Nyugati része még a Budapesti agglomerációt is érinti, ide számíthatjuk Vácot is. Ugyanakkor az Ipoly mente alacsony városodottságát Budapest elszívó hatásának is köszönheti. A Börzsöny és az Ipoly folyó közötti terület ugyanakkor Esztergom városhoz gravitál, amit a schengeni határok, s a tervezett Ipoly-hidak tesznek lehetővé. Az Északi-középhegységünk északi előterében a már említett 20–50 ezer lakosú városok emelkednek ki (Salgótarján, Ózd, Kazincbarcika, Losonc, Rimaszombat), de a határtól kisebb-nagyobb távolságra (10–20 km). A

határon közvetlenül csak kisebb központok találhatók (Ipolyság, Balassagyarmat).

- Kassa és Miskolc vonzáskörzete. A két nagyváros határ menti térségére jellemző, hogy különösen magyar oldalon az ország egyik leginkább városhiányos területe. Edelénytől északra, Zemplénben nem találunk jelentősebb központi települést. A határ mente inkább Kassa vonzáskörzetéhez tartozik, mint Miskolcéhoz.
- A keleti hármashatár vidék. Ez a térség mindkét oldalon városhiányos. Kisebb központok csak a magyar oldalon találhatók, úm. Sátoraljaújhely, Sárospatak. Különösen az előbbi erős határon átnyúló vonzóhatással rendelkezik. Szlovák oldalon Töketerebes a határtól kissé távol is fekszik, s szolgáltatásai viszonylag gyengék ahhoz, hogy a határ magyarországi oldalán is vonzóhatást fejtsen ki.

Bécs és Budapest hagyományos vonzásokörzeteit állítja helyre a kilencvenes évek közepétől fogva. Különösen Bécs lehetőségei kiemelkedőek e téren. Pozsonyt lényegében „ikervárossá” tette, a gyorsabb, közös fejlődéshez elsősorban a közvetlen, jó minőségű közlekedési összeköttetés hiányzik. Az osztrák vasúttársaság ingázó vonatai (Eurorégiós vonatok) ütemes menetrenddel, kedvezményes vasúti jegyekkel kötik a magyarországi (Tatabányáig, Szombathelyig), a szlovákiai és csehországi határ menti területeket az osztrák fővároshoz. Mindezek után nem csoda, ha a határtérség nyugati részében ismét a centrális, Bécs felé mutató kapcsolatok erősödnek. Budapest hasonló szerepet tölt, tölthet be Szlovákia középső részében. Ehhez viszont hiányoznak az infrastrukturális feltételek, amelyek kiépítése, megszervezése politikai nehézségekbe is ütközik. El lehet vajon képzelni azt a helyzetet, hogy autópálya, gyorsforgalmi út kötné össze a magyar fővárost Közép-Szlovákiával? Milyen problémák akadályozhatják, hogy a Vác, Szob felé irányuló ütemes, elővárosi vasúti közlekedés meghosszabbítható legyen Párkányig, Érsekújvárig? A két nagy fővároshoz képest Pozsony határon átnyúló szerepe csekély. Erősíti kapcsolatait Béccsel, jelentősek az osztrák befektetések, ma már gyors hajó köti össze naponta több járatral a két várost (Wienslava–Bratiswien), már megépült az autópálya, s valószínűsíthető a gyorsvasúti, sőt nagysebességű vasúti összeköttetés kiépítése is. A szlovák főváros határon átnyúló vonzereje elsősorban a szuburbanizációján alapul. A gyorsan növekvő pozsonyi ingatlanárak éles ellentétben állnak a határ másik oldalán elhelyezkedő, saját országukban periférikusnak számító osztrák és magyar területek viszonylag alacsony ingatlanáraival. Így gyorsan megindult a pozsonyi népesség kiköltözése ezekre a területekre, s ingáznak a határon át a szlovák fővárosba. Ez a folyamat az utóbbi évben egyre erősebben érinti a magyarországi határ menti területeket, hiszen rendkívül jó közlekedési helyzet-

ben vannak. A kiáramlást tovább erősíti a határellenőrzés megszűnése, ugyanakkor fékezi, hogy a magyar terület – ellentétben az osztrákkal – nem rendelkezik Pozsony irányába elővárosi tömegközlekedéssel. Az infrastruktúra rendelkezésre áll (autópálya, vasút). A közlekedés megszervezése esetén Pozsony agglomerációja Mosonmagyaróvárig nyúlna, hiszen egy szuburbanizálódó nagyvárosból nem csak a lakosság, hanem őket követve a gazdasági szereplők is kitelepülnek, keresve az alacsonyabb költségű telephelyi (iroda-bérleti) lehetőségeket, ahogyan az a budapesti és a bécsi agglomerációban is történt. Mindehhez kitüntetett jelentőségű, legértékesebb földrajzi pont egy nagyváros közelében elhelyezkedő autópálya kereszteződés térsége (lásd M1, M15).

A határ teljes hosszában megtalálhatók a kis- és közepes városok Győrtől Kassáig, Sátoraljaújhelyig, amelyek a határ mindkét oldalára kiterjesztik vonzásokörzetüket valamilyen formában (Hardi–Pap 2006). Van, ahol ez az ingázó munkavállalásra, van, ahol a közszolgáltatásokra, kereskedelemre, van, ahol az élet szinte teljes egészére kiterjed. Különösen a keleti szakaszon jellemző, hogy a határ menti területek periférikus helyzetéért nagymértékben felelős a városi vonzásokörzetek szétvágása. Jelentős területek maradtak ellátatlanul a 20. század során, mivel a kis- és közepes városoktól a határ elvágtatta a falusi térségeket, s a helyettesítő központok távol voltak, rossz közlekedési körülmények között. A határ megvonása miatt több város elvesztette megyeszékhely rangját, s több város (főleg keleten) a vonzásokörzet elvesztése miatt meg is állt fejlődésében (Mezei 2006).

Persze voltak olyan városok is, amelyek politikai és gazdasági hatásra fejlődtek. A szocializmus időszakában a politikai döntések mellett az ipari fejlődéshez kötött városi fejlődést preferáló gazdaságpolitikai döntések sok esetben hozták helyzetbe a határ menti térségeket. Magyarországon az északkelet–délnyugati irányú „ipari tengely” fejlesztése, a szomszé-

dos országokban a városi terek arányának növelése volt a cél. Ezzel párhuzamosan az iparfejlesztés határ menti városokat is érintett, mivel azok vagy hagyományos városi/ipari centrumok voltak, vagy földrajzi helyzetükből adódóan voltak fontosak. Így komoly ipari fejlődés bontakozott ki a magyar–csehszlovák határ dunai szakaszán (Pozsony, Győr, Komárom/Révkomárom, Érsekújvár, Lábatlan, Nyergesújfalu stb.), valamint keleti szakaszán (Salgótarján, Ózd, Putnok, Kazincbarcika, Kassa) is. Mindezekkel magyarázható, hogy az államszocializmus alatt a határtérségek nem minden esetben voltak azonosak a gazdasági perifériára szoruló térségekkel, számos határ menti terület és város jelentős fejlődési pályát futott be ez alatt az időszak alatt. Számos elemzés fel is hívja erre a figyelmet (*Rechnitzer* 1999; *Süli-Zakar* 2000; *Baranyi* 2004).

A városok elhelyezkedését vizsgálva ismét kiemelkedik a nyugati határszakasz kedvező helyzete. Itt közvetlenül a határon vagy a határ közelében helyezkednek el a közepes, nagyobb városok (Mosonmagyaróvár, Révkomárom, Esztergom stb.), amelyek közül Révkomárom és Esztergom kisebb méretű (20 ezer lakos alatti) városspárral (Komárom és Párkány) rendelkezik. Így egy átjárható határ esetén a szolgáltatások, beruházások szempontjából egy, jelentősebb urbánus térségnek számíthatnak. Maga a nyugati szakasz tehát urbanizáltnak tekinthető, a hármashatár térségben a magyar, a Dunán lejjebb pedig a szlovák oldal alacsonyabb városodottsági szintjét kompenzálják a másik oldal jelentősebb városi központjai. Tehát együttesen vizsgálva a két oldalt elmondhatjuk, hogy ez a szakasz városi központokkal jól ellátott térség, periférikus terület nem található benne.

Ezzel szemben az Ipoly torkolatától keletre rendre találunk városhiányos, periférikus térségeket. A határon, a határ közelében jelentősebb központként csak Salgótarjánt és Ózdot nevezhetjük meg, míg a kisebb városok közül Balasgyarmatot, Ipolyságot, Sátoraljaújhelyt. A többi város a határtól távolabb helyezkedik el

(Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kazincbarcika). Távolságuk, méretük, gazdasági erejük folytán vonzáskörzetüknek csak kis része tud a határon átnyúlni, segítvén a másik ország perifériáit. A nógrádi, abaúji szakaszokon a határtérségben nagy kiterjedésű, városhiányos területeket találhatunk, amelyeket akár külön, akár közösen vizsgálunk, periférikusnak tekinthetünk. A városok hiányához hozzájárul a domborzat, a hegyvidéki környezet, de a határ megvonásának ténye is, hiszen több magyarországi és szlovákiai város, vonzáskörzetét elvesztítve a 20. század során nem, vagy csak csekély mértékben tudott növekedni. A 20. század második felének „szocialista városai” a rendszerváltással és a gazdasági struktúraváltással létalapjukat veszítették el, s szolgáltatásaik, általános fejlettségi színvonaluk máig kívánnivalókat hagy maga után.

Keleten kiemelkedik Kassa szerepe. A regionális jelentőségű, fejlődő gazdaságú város vonzáskörzete Szlovákiában nagy, 60–100 kilométerre is kiterjed. Vonzáskörzetét könnyedén kiterjesztheti a hazai (zempléni, abaúji) térségekre. Mérete, potenciálja nagyobb, mint Miskolcra, azonban megközelíthetősége rosszabb. Valójában ez az a tipikus eset, amikor a két nagyváros együttműködve egy szegény térségben jelentős gazdasági potenciált tudhatna magáénak.

A településhálózat tehát alapvetően meghatározza a határon átnyúló régió formálódásának lehetőségét, az integráció mélységét. A nyugati szakasz városias, jó közlekedési adottságoknak örvendő térségei az első könnyítések hírére egymásra találtak, a határ közeli központok szervezik a közös határtérség életét. Keleten ezzel szemben a városi központok határon átnyúló szerepe elsősorban a másik oldal perifériáinak ellátása, a szolgáltatások elérhető távolságú biztosítása lehet.

LAKOSSÁGI MOZGÁSOK

A határtérségek lakosainak utazási aktivitása

Lakossági kérdőíves kikérdezésünk során vizsgáltuk a megkérdezettek határon átnyúló kapcsolatait, utazásait is. Ennek során több kérdésben is rákérdeztünk azokra a településekre, amelyeket rendszeresen vagy alkalmadtán felkeresnek a határ másik oldalán.

A határtérség lakosságának körében kicsi azon lakosok aránya, akik még nem keresték fel a másik oldalt. Összességében válaszadóink 88%-a járt már a határ másik oldalán, ami mindenképpen hasonló arány a más határtérségekben megszokotthoz (*Hardi* 1999), pl. az osztrák–magyar határtérségben, ahol a magyarok 10%-a, míg az osztrákok 20%-a nyilatkozott úgy, hogy még soha nem lépte át a határt. Jelen kutatásunk alapvető tapasztalata, hogy Szlovákiából többen keresik fel Magyarországot, mint fordítva. A Szlovákiában felvett kérdőívek válaszadói közül 96,1% járt már Magyarországon, míg a magyarországi válaszadók esetében ez az arány csak 79,7%. A szlovák–magyar határ esetében viszont meg kell különböztetnünk a magyarországi magyarokat és szlovákokat, valamint a szlovákiai magyarokat és szlovákokat, mivel a nemzeti-ségi hovatartozás befolyásolja az utazási szokásokat. Sajnos, kérdőívünk mintájába kevés magyarországi szlovák nemzetiségű lakos került, ők valamennyien jártak már Szlovákiában. A szlovákiai magyarok utazási intenzitása magas. Körülből 97%, míg a szlovákiai szlovák nemzetiségű válaszadók 94%-a járt már Magyarországon. A sort a magyarországi magyar nemzetiségűek zárják, akiknek 79,9%-a lépte csak át a határt Szlovákia irányába. Tanulságos, hogy a legkevésbé a magyarországi lakosok vesznek részt a határon átnyúló mozgásokban. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszik az a tény is, hogy a határ mentén élő szlovákok jelentős része tud vagy ért magyarul (82%), tehát könnyebben intézi az ügyeit magyar oldalon, míg a magyaror-

szági magyarok körében elenyésző a szlovákul tudók aránya (6,8%).

A határtérséget öt funkcionális szakaszra osztottuk fel: Pozsony agglomerációja, a dunai városok vonzásteré, a hegyvidéki városok övezete, Kassa–Miskolc vonzáskörzete, keleti hármashatár vidék. Magyar oldalon találunk markáns különbségeket a válaszok között. A Pozsony agglomerációja szakaszon, amelyhez Magyarországon a Szigetköz nyugati részét, Mosonmagyaróvárt és vonzáskörzetét számítottuk, a legalacsonyabb az aktivitás. Innen válaszadóinknak csupán 58%-a kereste fel már Szlovákiát. Alacsony az arány Kassa–Miskolc vonzáskörzetében is (74,8%). Itt nyilván szerepet játszik az, hogy eleve a határ menti területek rossz helyzetűek, így a két legfontosabb átjárási cél, a munkavállalás és a vásárlás kevésbé motivál, ráadásul Miskolc révén a népesedés súlypontja már messze esik a határtól. Magyar oldalról a legmagasabb határátlépő arányokkal a keleti hármashatár övezetben, valamint a hegyvidéki kisebb városok övezetében találkozhatunk.

Az utazások gyakorisága és motivációi

Az utazások gyakorisága is elsősorban a szlovákiai oldal aktivitását mutatja. A szlovákiai válaszadók (akik valaha is jártak a határ másik oldalán) lényegesen gyakrabban utaznak Magyarországra, mint fordítva (2. táblázat). A naponta ingázók aránya is a szlovákiai válaszadók körében számottevő. Az Ipolytól nyugatra, nyilván elsősorban a munkavállalási lehetőségek miatt, meghaladja a válaszadók 3%-át.

Nem kevésbé fontos az utazások céljának meghatározása. A 3. táblázat kérdőívünkben az utazás leggyakoribb okaként adott válaszok megoszlását mutatja be. A határátlépés okaként a munka és az üzleti ügyek kategória a határátlépők viszonylag kis arányánál szerepel mint az utazást kiváltó ok. De ha ezt összevetjük azzal, hogy ez a cél erősen kapcsolódik a napi vagy heti rendszerességű utazások-

2. Táblázat. A határátlépők megoszlása az utazás gyakorisága szerint (%)

Ország	Határszakasz	Napi rendszerességgel	Heti rendszerességgel	Havonta	Évente pár alkalommal	Csak néhány évenként
Magyarország	Nyugati*	0,0	3,4	12,7	39,8	44,1
	Keleti	0,9	4,3	11,2	39,7	44,0
	Összesen	0,5	3,9	11,8	39,7	44,0
Szlovákia	Nyugati	3,1	8,4	19,5	48,8	20,2
	Keleti	2,1	8,0	13,6	45,4	30,9
	Összesen	2,7	8,2	17,4	47,6	24,0
Együtt	Nyugati	2,0	6,7	17,2	45,6	28,5
	Keleti	1,4	5,9	12,2	42,1	38,5
	Összesen	1,7	6,3	14,9	44,0	33,1

* Szakaszok: az Ipolytól nyugatra, illetve keletre.

Forrás: Kérdőívek (2008) alapján.

hoz, akkor láthatjuk, hogy súlyában egyre fontosabb ez a cél a határon átnyúló mozgások között. A tartós fogyasztási cikkek vásárlása a keleti határszakaszon jelentkezik erősebben, mind a két oldalon. Ezen a szakaszon a legjellemzőbb, hogy kölcsönösen a határ másik oldalán található a legközelebbi olyan városi központ, ahol a tartós fogyasztási cikkek nagyobb választékban állnak rendelkezésre.

A nyugati szakaszon hasonló a magyarázata annak, hogy a szlovák oldalról nagyobb arányban keresik fel a magyarországi városokat vásárlás céljával.

A heti, havi bevásárlás a magyarországi válaszadók körében ért el magasabb értéket. Hozzá kell tennünk, hogy ezek a mozgások azok, amelyek a leginkább konjunktúraérzé-

kenyek. (Erről lásd Kovács András tanulmányát a Tér és Társadalomban).

Egyre fontosabbá válik a szabadidő eltöltése is, mint határátlépési cél. Az üdülés, pihenés hasonló súllyal szerepel mindkét oldal motivációi között. Igaz, mint látni fogjuk, az utazások nagy része nem a határtérseget, hanem attól távolabbi területeket érint. Ugyanakkor a városlátogatással, vásárlással összekötött pihenés, fürdőlátogatás egyre gyakoribb mindkét oldal lakosai körében. A kulturális rendezvények látogatása elsősorban a szlovákiai magyarság részéről utazási cél, míg a rokonlátogatás mindkét oldal esetében hasonló arányokat mutat.

Kiemelendő, hogy a vásárlásoknál nem tudunk egységes, egyik országból a másikba mutató, fő irányokat bizonyítani. Ennek oka,

3. Táblázat. A határátlépők megoszlása az utazás célja szerint (%)

Határszakasz	Nyugati		Keleti		Összesen	
Ország	Magyar	Szlov.	Magyar	Szlov.	Magyar	Szlov.
Utazás oka						
Munkavállalás	1,3	4,1	0,4	3,3	0,8	3,8
Üzleti ügyek	2,8	3,6	1,7	4,5	2,2	3,9
Tartós fogyasztási cikkek vásárlása	6,6	18,7	21,7	22,8	15,6	20,1
Heti, havi bevásárlás	24,1	11,1	11,9	4,8	16,8	8,9
Üdülés, pihenés, városnézés	44,9	35,2	39,7	46,8	41,8	39,3
Kulturális rendezvények	2,8	12,9	4,7	9,0	3,9	11,5
Rokonlátogatás	5,4	10,5	10,0	5,1	8,1	8,6
Egyéb	12,0	3,9	10,0	3,6	10,8	3,8

* Szakaszok: az Ipolytól nyugatra, illetve keletre.

Forrás: Kérdőívek (2008) alapján.

hogy az árak ma többé-kevésbé kiegyenlítettek. Mára inkább jellemzően a központok elérhetősége válik az egyik legfontosabb szemponttá, s ezeken keresztül a kínálat bősége, a választék minősége. Így tehát a mozgásokat egyre inkább az országon belül is megszokott vonzáskörzeti irányok szabják meg.

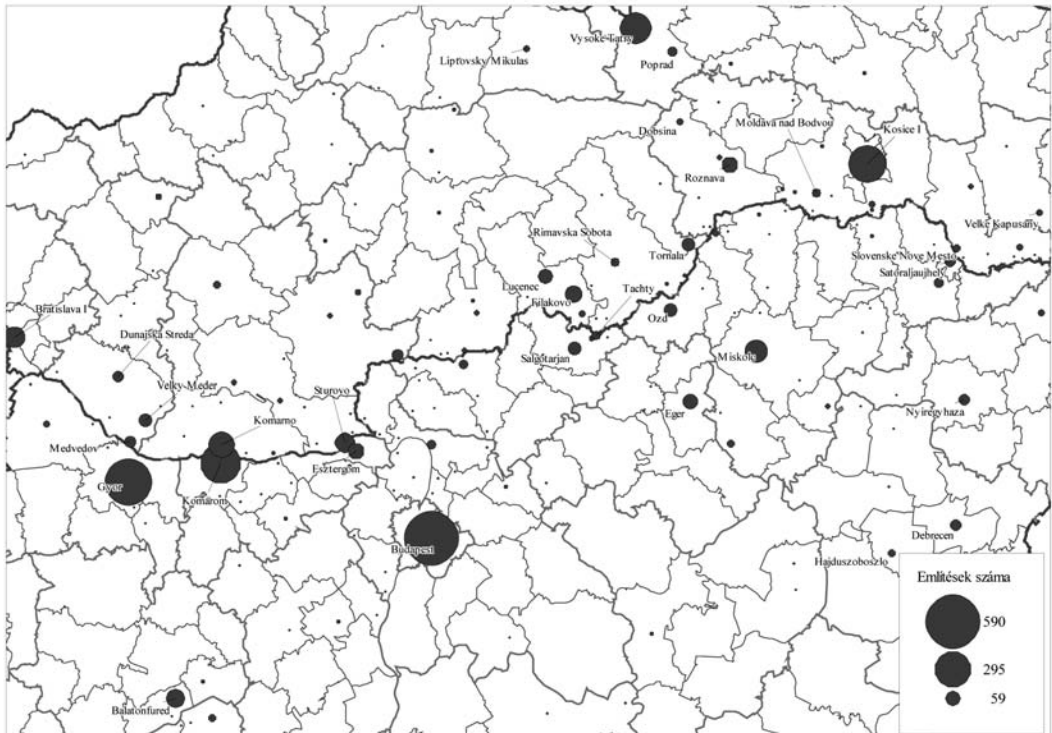
Céltelepülések

Az utazások földrajzi céljára vonatkozóan több kérdést is feltettünk, így összességében mintegy négy és félezer település-említést tudtunk feldolgozni (7. ábra). Mindezek alapján látható, hogy az utazási célok mintegy 70%-a található a vizsgálati határtérségünkben. Ezeken kívül mindkét ország nagy idegenforgalmi célterületei (Balaton, Magas-Tátra) emelkednek ki. Látható, hogy az országok távolabbi területei is érintettek, ezek elsősor-

ban a rokonlátogatás révén kapcsolhatók be a vizsgálatainkba.

Magyarországon kiemelkedik Budapest, amelyet a szlovákiai válaszdók negyede jelölt be célként, változatos motivációkkal. Budapest után a térség két regionális központja: Kassa és Győr következik. A nyugati és kelet határszakasz két központját a válaszdók 17 és 18%-a jelölte úti célként. Komárom–Komárno különleges státuszát mutatja, hogy mindkét oldal céltelepülési listájában a harmadik helyen végzett. Mindent összevetve tehát itt tapasztalható a legintenzívebb lakossági mozgás (szlovák oldalról 14,5%, míg magyar oldalról 8,8% nevezte meg utazási célként). Komárom után Pozsony és Miskolc a két fontos cél. Pozsony a határtérség szempontjából periférián helyezkedik el, ezért a Magyarországról utazók kis része számára jelent cél. Miskolc hasonlóképpen kissé távol

7. Ábra. Az utazások céltelepülései

Forrás: Kérdőívek (2008) alapján.

esik a határtól, így a napi tevékenységek szempontjából kevésbé vehető számításba.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a határ menti területek lakosai nagy arányban vesznek részt a határon átnyúló mozgásokban, igaz, különböző intenzitással. A mozgások legnagyobb része a határtérség területére esik, valamint előszeretettel veszik igénybe a szomszédos ország ismert turisztikai célterületeit is. Látható, hogy fontos a térbeli közelség. Jelen tanulmányban hely hiányában nem tudjuk elemezni a válaszadók lakhelyei és a céltelepülések közötti összefüggést, az egy későbbi anyagban kerül bemutatásra.

A TÉRSZERKEZET SAJÁTOSSÁGAI

A szlovák–magyar határ hosszúságánál, változatos természeti környezeténél fogva is – nem beszélve a társadalmi jellegzetességekről – eltérő jellegű határtérségeket választ szét. Hagyományosan beszélhetünk a dunai (mintegy 180 km) és a keleti (mintegy 499 km) szakaszról. Ezt a felosztást természetesen tovább finomíthatjuk, hiszen a határ két oldalán eltérő fejlettségi szintű területekkel találkozhatunk.

A dunai határszakasz kitűnik fejlettségével s fejlődési lehetőségeivel. Magyarország összes határa közül talán itt van a legnagyobb esélyünk arra, hogy az „integrált határregió” megszülethessen. Központjai: Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom fontos földrajzi tengelyek metszéspontjaiban helyezkednek el, hiszen észak–déli irányú, európai jelentőségű szállítási útvonalak lépik át a Dunát, s találkoznak a nyugat–kelet (északnyugat–délkelet) irányú közlekedési tengelyekkel (ide sorolhatjuk magát a Dunát, valamint a Bécs–Budapest közúti és vasúti tengelyt. Mindezek a földrajzi tények felértékelik a térséget. A határregióvá válást nagyban elősegíti, hogy a politikai határ mind a mai napig magyar többségű etnikai területeket metsz, tehát a határ mentén helyezkednek el nagy kiterjedésű és népességű, magyar többségű területek.

A térség történelmi megyehatárait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Duna Pozsony és Győr között hagyományosan elválasztó szereppel bírt, hiszen a sok ágra szakadó folyó két partja között az átjárás csak Rajka és Győr magasságában valósulhatott meg. Moson, Pozsony és Győr megyék nem, vagy csekély mértékben lépték át a folyót. A térség fő kommunikációs irányai Bécs felé mutattak, ami a természeti feltételek mellett a nagyváros vonzerejének is betudható. Győr felé azonban a Duna nem elválasztó, hanem térszervező vonalként vehető számításba, hiszen a megyeközpontok (Komárom, Esztergom) a folyó partjára települtek, s a megyék is mindkét oldalra kiterjedően alakultak ki.

Ha a gazdasági fejlettség mintázatát nézzük, együtt érdemes vizsgálni a szomszédos térségek országon belüli fejlettségi szintjét, gazdasági dinamizmusát, valamint a határ két oldalának különbségeit. (A vizsgálathoz a legegyszerűbb, s többé-kevésbé egységesen beszerezhető, valutaárfolyamon mért, egy főre jutó bruttó hazai termék [GDP] összevetését végeztük el.) Mind a gazdasági fejlettségben, mind a dinamizmusban, a munkanélküliség mértékében szlovák oldalon kimutatható a nyugat–keleti lejtő, azzal a kiegészítéssel, hogy Kassa, mint Szlovákia decentruma a határ keleti végén ismét egy, Pozsonyhoz persze nem mérhető növekedési központot alkot. A nyugati határszakaszon ugyanakkor a magyar és szlovák határtérség között jelentős fejlettségbeli különbséget tapasztalhatunk. Dél-Szlovákia gazdasága hagyományosan mezőgazdaságra alapozódott, ipara, különösen a magyar oldallal összevetve gyenge, viszont dinamikusan fejlődő. Természetesen itt is meg kell különböztetnünk a pozsonyi agglomerációt, amely ma már Somorjáig terjed (Horváth 2004). Ezzel szemben a magyar oldal, különösen Győr és Esztergom között egy fejlett ipari térség, amely (részesebben természetesen a budapesti agglomeráció dinamizmusából is) a magyar központi térség után az ország talán leggyorsabban fejlődő területe. A határ keleti oldalán a fejlettségbeli

különbségek lecsökkennek a két oldal között. A határ mindkét oldalán periférikus elhelyezkedésű, alacsony gazdasági fejlettségű területek találhatók, magas munkanélküliséggel. Bár a megyei/kerületi szintű adatok eltakarják, de Kassa térsége ebből némiképp kiemelkedik, a szlovák oldal javára billentve a megyei szint alatti, térségi fejlettségi mutatókat.

A szlovák–magyar határtérség lehet talán a leginkább alkalmas arra, hogy megvalósulhassék több, integrált határ régió, ahol a lakosság mozgását már nem a nemzetállami határok, hanem a térbeli logika szervezi. A nagyvárosok határon átnyúló térintegráló ereje, a Duna menti sajátos várospárok, a szomszéd országban található kisvárosok hiánypótló funkciói biztosíthatják azt a többletet, amely a határ menti térségek életét javíthatja, s különlegessé teheti.

IRODALOM

- Baranyi B. (2004) *A határmentiség dimenziói*. Magyarország és keleti államhatárai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Beluszky P.– Győri R. (2005) *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Dialóg–Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Fleischer T. (2001) Régiók, határok, hálózatok. – *Tér és Társadalom*. 3–4. 55–67. o.
- Gorzela G. (1995) *Regional and Local Potential for Transformation in Poland*. Regional and Local Studies 14. European Institute for Regional and Local Development, Warsaw.
- Hansen, N. (1983) International Cooperation in Border Regions: an Overview and Research Agenda. – *International Regional Science Review*. 8. 456–477. o.
- Hardi T.–Mezei I. (2003) Királyhelmectől Somorjáig: euró régiók a szlovák–magyar határon. – *Falu–Város–Régió*. 8. 16–18. o.
- Hardi T.–Pap N. (2006) Az államhatár megvonások hatása a Kárpát-medence és a Nyugat-Balkán városhálózatára – példák. – Pap N. (szerk.) *A Balatontól az Adriáig*. Lomart Kiadó, Pécs. 241–251. o.
- Hardi T. (1999) A határ és az ember. – Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt a határ*. MTA RKK, Pécs–Győr. 159–189. o.
- Hardi T. (2004) Az államhatáron átnyúló régiók formálódása. – *Magyar Tudomány*. 9. 991–1001. o.
- Hevesi A. Tilla – Kocsis K. (2003) *A magyar–szlovák határvidék földrajza*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely..
- Horváth Gy. (szerk.) (2004) *Dél-Szlovákia*. Sorozatcím: A Kárpát-medence régiói 2. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Kovács E. (2000) Regionális tagozódás Szlovákiában. – *Tér és Társadalom*. 2–3. 239–244. o.
- Kovács Z. (1990) A határ menti területek központ-hálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. – *Földrajzi Közlemények*. 1–2. 3–16. o.
- KSH (2004) A kistérségek fejlettségi különbségei. – kartogramm. http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,411890&_dad=portal&_schema=PORTAL
- Martinez, O.J. (1994) The Dynamics of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis. – Schofield, C.H. (ed.) *Global Boundaries* (World Boundaries Series 1). Routledge, London–New York, 1–15. o.
- Mezei I. (2006) Vonzáskörzetek és határok a magyar–szlovák határ mentén. – Lelkes G.–Tóth K. (szerk.) *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 107–196. o.
- Novotny G. (2007) Határon átnyúló regionális hálózatok Európában. – Buday-Sántha A.–Lux G. (szerk.) *Évkönyv 2006*. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs. 385–408. o.
- Rechnitzer J. (1998) *A területi stratégiák*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Rechnitzer J. (1999) Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. – Rechnitzer J.–Nárai M. (szerk.) *Elválaszt és összeköt a határ*. MTA RKK, Pécs–Győr, 9–72. o.
- Sikos T.T.–Tiner T. (2007) *Egy város – két ország*. Komárom–Komárno. Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom.
- Süli-Zakar, I. (2000) A Kárpátok Euró régió szerepe az átalakuló Közép-Európa határon átnyúló kapcsolataiban. A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. – Abonyiné Palotás J.–Becsei J.–Kovács Cs. (szerk.) *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged. 193–210. o.

A KISKERESKEDELEM TERÜLETI JELLEGZETESSÉGEI A SZLOVÁK–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN

KISKERESKEDELEM ÉS HATÁRMEN- TISÉG

A kiskereskedelmi üzletek elsődleges feladata, hogy az egy településen, illetve annak vonzáskörzetében élőknek biztosítsák az árukkal és szolgáltatásokkal való megfelelő színvonalú ellátást. A határ menti térségekben működő kereskedelmi egységek azonban a fenti alapvető funkción túl a határon túl élők ellátási színvonalát is javíthatják (határ menti kiskereskedelem), valamint profitot realizálhatnak a határátkelőhelyek tranzitforgalmából (pl. üzemanyag-vásárlás stb.).

A szlovák–magyar határ menti régió kiskereskedelmi szektorának bemutatását és elemzését, valamint a térségben élők vásárlási szokásainak felmérését számos tényező indokolja. Ahogy elemzésem következő részeiből kiderül, a térségben élők jelentős része mind a szlovákiai, mind a magyarországi oldalon viszonylagos rendszerességgel látogatja a határ túloldalán működő kiskereskedelmi egységeket azért, hogy valamilyen terméket vagy szolgáltatást vásároljon a hazainál kedvezőbb feltételek mellett. A határ túloldalán vásárlók motivációját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a vásárlásokat egyaránt befolyásolják egyszeri és ismétlődő események, valamint rövid és hosszútávon ható, a kiskereskedelmen belüli mikro-, és azon kívüli makrofolyamatok. Ezek jelentős hatást gyakorolnak a vásárlási mozgások irányára, gyakoriságára, a határon túl elköltött összegek nagyságára, a fogyasztói kosarak összetételére stb. A legfontosabb befolyásoló tényezők:

- A határok átjárhatósága – országok közti politikai kapcsolatok sajátosságai

- Természetföldrajzi meghatározottságok és infrastrukturális kapcsolatok (domborzat, vízhálózat, útviszonyok)
- A településhálózat térkapcsolatainak jellege (regionális központok elhelyezkedése, határon átnyúló vonzáskörzetek)
- A két ország valutájának egymáshoz viszonyított árszínvonala, illetve ennek változása, ingadozása
- A határ két oldalán elérhető termékek és szolgáltatások jellege és minősége közti különbség (elérhető márkák, speciális termékek)
- A hasonló (vagy megegyező) termékek árszintje
- A termékeket és szolgáltatásokat terhelő adószintek közti különbségek (ÁFA-szint, jövedéki adók mértéke stb.)
- A kiskereskedelmi forgalmat járulékosan befolyásoló külső feltételek (turizmus, munkavállalók ingázása, kulturális és egyéb rendezvények stb.)

Mivel a fent bemutatott befolyásoló tényezők eltérő mértékben, időtávon és térbeli kiterjedésben befolyásolják a határon túli vásárlások volumenét, a vásárlók ingázásának irányát, ezért a továbbiakban csoportosítjuk a különféle befolyásoló tényezők hatásának mértékét és jellegzetességeit (1. táblázat).

A térség településszerkezete, a határközeli nagyvárosok határon túlra nyúló vonzáskörzete alapvetően és hosszú távon befolyásolja a potenciális vásárlók mozgását. Ez a hatás erősebben nyilvánul meg a Duna-menti nagyobb városoknál, hiszen a határ magyar oldalán Győr, Esztergom vagy Tatabánya határhoz való viszonylagos közelsége, valamint a váro-

1. Táblázat. A határ menti kiskereskedelmet befolyásoló tényezők, 2008

	Hatás mértéke	Hatás időtávja	Hatás területiség	Vevőáramlás iránya
Térszerkezet, térkapcsolatok	jelentős	Hosszú távú	Egész határtérség	Állandó
Áruválaszték szélessége és mélysége	Kevéssé jelentős	Középtávú	Egész határtérség	Hosszútávon váltakozó
Eltérő árszínvonal (előállítási ktg., ÁFA, adók)	jelentős	Rövid, közép távú	Egész határtérség	Rövidtávon váltakozó
Helyi sajátosságok (idegenforg. stb.)	Kevéssé jelentős	Rövid távú (pl. turistaszazon)	Lokális	Hosszútávon váltakozó

Forrás: saját szerkesztés.

sok fejlett kiskereskedelmi szektora hosszú távon is számottevő vonzerővel bír a határ túloldalán, számos potenciális vásárlót csábítva a városokba. Ez a vonzóhatás aszimmetrikus, hiszen a szlovákiai oldalon – Kassa kivételével – nem található olyan regionális központ, amelyben a kiskereskedelem hálózat fejlettsége meghaladná a magyarországi oldalon lévő városokét. A szlovákiai kiskereskedelmi hálózat fejlődése, ahogy erre majd a későbbiekben részletesen kitérünk, az utóbbi években dinamikusabb, mint Magyarországon, napjainkra számos új típusú kiskereskedelmi egység (hipermarket és bevásárlóközpont) működik a határközelbeli szlovákiai városokban is, melyek a jövőben feltételezhetően gyengíteni fogják a magyarországi regionális központok vonzóerejét. Azonban Győr, Esztergom, Salgótarján vagy Sátoraljaújhely fejlettebb és kiterjedtebb kereskedelmi hálózata továbbra is fontos szerepet fog biztosítani ezeknek a városoknak a határtérség kiskereskedelmében a magyarországi és a szlovákiai oldalon egyaránt.

Az áruválasztékban fellelhető különbségek jelentős szerepet játszottak a határ menti kiskereskedelemben a szocializmus évei alatt. A szlovákiai oldalon élők előszeretettel látogattak Magyarországra jellemzően magyar (élelmiszerek), illetve ruházati termékekért, míg a magyarországi oldal lakói elsősorban élelmiszereket, ruházati, gyermekruházati termékeket vásároltak a határ túloldalán. A rendszerváltás utáni időszakban egyre kevésbé tapasztalható eltérés a szlovákiai és magyarországi

árukínálatban, mindkét országban elterjedtek és dominánssá váltak a piacon a különféle globális márkák, melyek elosztásában úgy Szlovákiában, mind Magyarországon külföldi (elsősorban német, angol, francia) tulajdonban lévő nemzetközi kiskereskedelmi láncok meghatározó szerepet játszanak. A modern kiskereskedelmi értékesítési formák (hipermarketek és bevásárlóközpontok) elterjedése Szlovákiában később és lassabban kezdődött meg, azonban mára a szlovákiai hálózat folyamatosan zárkózik fel a magyarországihoz. Az árukínálatban korábban meglévő különbségek folyamatosan erodálódnak, melynek legjobb példája, hogy napjainkban, köszönhetően az uniós csatlakozás utáni szabad áru-áramlásnak, olyan „hungarikumnak” számító márkák is kaphatók Szlovákiában, mint a Vénusz napraforgó olaj, vagy a Túró Rudi (Dots néven), de a magyar hipermarketekben is elérhetővé vált az eredetileg csehszlovák üdítőital, a Kofola, és sok üzletben knédli is tudunk vásárolni. Az áruválaszték homogenizálódása szinte minden termékcsoportban megfigyelhető, és hosszú távon negatívan befolyásolja a határ menti kiskereskedelmet.

Az eltérő adószintek (ÁFA, fogyasztási adó stb.) és a korona-forint árfolyamváltozása jelentősen, azonban csak rövid- és középtávon befolyásolják a határ menti kiskereskedelmet, a vásárlási kosarak méretét és az ingázás irányát. A jelentős árkülönbséget kihasználni szándékozó nagy tömegű vásárló általában csak egy-egy termék beszerzése céljá-

ból kel át a határon, és ha ez az árkülönbség csökken vagy megszűnik, az ilyen célú kiskereskedelmi forgalom is leáll, vagy éppen irányt vált. A '90-es évektől egészen 2004-ig Szlovákiába irányuló üzemanyag-turizmus mára szinte teljesen megszűnt, illetve irányt váltott – köszönhetően a szlovákiai adójogszabályok változásának és a forintárfolyam 2006-tól tartó gyengülésének.

Fontos megjegyezni, hogy a szlovák–magyar határtérségben számos tényező nehezíti az árak általános összehasonlíthatóságát. A gyorsan változó forint-korona árfolyam már önmagában megnehezíti a potenciális vásárlók ár-összehasonlítását, különösen, ha arra gondolunk, hogy sok esetben nem világos, hogy eladási, vételi vagy éppen jegybanki közép-, deviza- vagy valuta- stb. árfolyamot vegyenek figyelembe az árak hazai valutában történő kiszámításánál. Tovább árnyalja a képet, hogy nagy összegű valutaváltásoknál „speciális” árfolyamot kaphat az ügyfél a pénzváltóknál, valamint sok kiskereskedelmi egységben a másik ország valutájával is lehet fizetni. A „Megéri-e a határ túloldalán vásárolni?” kérdésre adandó választ tovább színezi, hogy mintegy 30 000 szlovákiai állampolgárságú személy Magyarországon, a határ menti térségben dolgozott a gazdasági válságot megelőzően, és jelentős részük (akik nem munkaerő-kölcsönző cégek közbeiktatásával jöttek Magyarországra dolgozni) forintban kapja a fizetését. Így óvatos becslések szerint is több mint 10 000 felvidéki háztartásban legalább az egyik kereső forintban kapta a bérét, így árfolyamvesztés nélkül csak Magyarországon tudott vásárolni. (A válság ideje alatt számuk jelentősen csökkent, de napjainkban is sok felvidéki dolgozik Magyarországon.)

A helyi, a kiskereskedelemmel szorosan össze nem függő sajátosságok jelentősen befolyásol(hat)ják a határhoz közeli városokban működő kiskereskedők határon túlról származó bevételeinek nagyságát. Az adott város vagy kistérség idegenforgalmi vonzereje, a határon túlra járó menetrendszerinti buszjáratok sűrűsége, a

közlekedési és parkolási lehetőségek mind olyan tényezők, melyek jelentősen hozzájárulhatnak egy városban működő kiskereskedelmi egységek prosperitásához. Ha az adott település jól szervezetten és összehangoltan kezeli a közlekedést (tranzit és célforgalom), az idegenforgalom különböző területeit (bevásárló, üdülő, kulturális, konferencia turizmus), a vendéglátást és az ezekhez kapcsolódó további szolgáltatásokat, akkor többletbevételre tehet szert az ott működő vállalkozások többsége, és maga a település is. Ennek figyelembe vétele a jelentős idegenforgalmi potenciállal bíró Észak- és Dél-Komárom várospár vagy Párkány és Esztergom esetében különös jelentőséggel bír.

Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a szlovák–magyar határtérségben a határ menti kiskereskedelmet számos, egymás ellen ható folyamat befolyásolja:

- A magyarországi határközeli regionális, illetve kistérségi központok természetes vonzáskörzetébe tartozó szlovákiai településekről számos potenciális vásárlóra számíthatnak a jövőben is az itt működő kiskereskedelmi vállalkozások és szolgáltatók. Az itt élők a magyarországi városokban érhetik el legkönnyebben megfelelő minőségben és választékban azokat a termékeket és szolgáltatásokat, melyekre szükségük van (pl. műszaki cikkek, ruházati termékek). Ez a kapcsolat különösen erős, és hosszú távon is fennmarad a Duna-menti városoknál.
- A térség kiskereskedelmét, illetve a vevőáramlás mértékét és irányát jelentősen befolyásolják azok a rövid távú árfolyam- vagy adómérték-hatások, melyek nagyszámú vásárlót „csábítanak” a határ túloldalára vásárolni. Ezek a hatások rövid távúak, viszonylag gyorsan változnak, jelentős piaci kockázatot jelentenek a térségben működő, ezekre a hatásokra építő kereskedelmi vállalkozásoknak.
- A határ két oldalán homogenizálódó kínálat és a napjainkban a szlovák oldalon tapasztalható dinamikus kereskedelmi háló-

zatfejlődés a határon átnyúló kereskedelem csökkenésének irányába hat. Ez a folyamat azonban nem lehet teljes körű, hiszen a szlovákiai, határmenti kis- és középvárosok kereskedelmi hálózata sem kínálatban, sem a szolgáltatások színvonalában nem veheti fel a versenyt egy olyan regionális központtal, mint Győr (és itt nem tárgyaljuk Budapest igen jelentős határon túli vonzóhatását).

Tehát úgy vélem, hogy nem az a kérdés, hogy a szlovák–magyar határtérségben az európai uniós és a schengeni csatlakozás után, a gazdasági válság alatt és azt követően van-e létjogosultsága a határ menti kiskereskedelemnek, hanem az, hogy a jövőben a kiskereskedelem e speciális jelensége milyen formában, mértékben és területi dimenzióban működik tovább. Ennek tudományos vizsgálata kiemelt fontosságú napjainkban és a jövőben egyaránt, hiszen számos, a térségben élő embert és működő vállalkozást érint. Jelen tanulmányommal egy hosszabb kutatást kívánok megállapítani, melyben fel kívánom térni a határmenti térség kiskereskedelmének fontosabb jellemzőit, a vásárlói magatartás különböző jellegzetességeit és azok motivációit, valamint a határ menti kiskereskedelem hatását az egyes kiskereskedelmi egységek forgalmára, szolgáltatásai színvonalára.

A tanulmány további részében a magyar–szlovák határtérség kereskedelmi hálózatát, az itt élők vásárlási szokásait elemzem. Az értékelés során hangsúlyt fektetek annak bemutatására, hogyan befolyásolják a határ menti kiskereskedelmi mozgásokat, és „átvonzásokat” a térség térszerkezeti, infrastrukturális kapcsolatrendszerei, és az olyan rövidtávon

érvényesülő hatások, mint az árszínvonal vagy az adóterhek közötti különbség.

Kiskereskedelmi hálózatfejlődés Magyarországon és Szlovákiában

A szlovák–magyar határtérségben a határon túli vásárlások intenzitása, és ennek a kiskereskedelmi hálózat alakulására kifejtett hatása az elmúlt évtizedekben változó volt, azonban még a szocializmus évtizedei alatt sem szűnt meg teljesen.¹ Az 1920 előtt évszázadokig funkcionálisan és közigazgatásilag egyaránt összetartozó térségek természetes kapcsolatrendszerét az új államhatár és az évtizedekig tartó szigorúan szabályozott (és korlátozott) személy-, áru-, tőke- és szolgáltatás-áramlás sem tudta eltörölni. Mivel a településhálózat „lassú reagálású rendszer”,² a korábban meglévő gazdasági-társadalmi-, településhálózati kapcsolatok napjaink egységes európai piacán újjászövődnek.

Az uniós csatlakozással járó 4 szabadság³ eredményeként a magyar–szlovák határtérségben megindult jelentős számú munkavállaló, vállalkozó, a térségben élő család és ide látogató turista rendszeres, határon átnyúló mozgása. Ennek jelentős hatása van a határtérségben vásárlók mozgására, költségeire, ezáltal a kiskereskedelmi hálózat további fejlődésére.

A rendszerváltás után Magyarországon és Szlovákiában egyaránt nagy gyorsasággal megindult a kiskereskedelmi hálózat átalakulása. Az átalakulási folyamat kulcselemei a következők voltak:

- A korábban állami tulajdonban lévő vállalatokat privatizálták, a kiskereskedelemben is megszűnt az állami tulajdon.

1 E sorok szerzőjének még élénken él emlékezetében, hogy a 80-as években a Komárnóban megvásárolt cipőt csak a lábon hordva lehetett áthozni a határon Magyarországra. Így a potenciális vásárlónak az odaúton a legkopottabb pár cipőjében kellett mennie, amitől a cipővásárlást követően még Szlovákiában meg kellett szabadulnia. Az új lábbeliket felvéve már szabad volt az út a határon...

2 Idézet Beluszky Páltól.

3 Emberek, áruk, tőke, szolgáltatások szabad áramlása a Közösségen belül.

2. Táblázat. TOP 10 élelmiszerkereskedő Magyarországon és Szlovákiában, 2007

Magyarország			Szlovákia		
Sorszám	Cég	Forgalom, M HUF	Sorszám	Cég	Forgalom, M HUF*
1.	Tesco	554,9	1.	Tesco Stores	185,2
2.	CBA	525,0	2.	Metro SR	112,4
3.	Coop	440,0	3.	Billa	84,9
4.	Reál	331,0	4.	Kaufland	77,6
5.	Spar	284,5	5.	Ahold Retail SR	44,7
6.	Metro	232,0	6.	CBA Slovakia	41,0
7.	Auchan	212,0	7.	Lidl	37,2
8.	Penny Market	145,1	8.	Labaš	26,2
9.	Lidl	124,1	9.	COOP Jednota Bratislava	21,7
10.	Cora	118,8	10.	COOP Jednota Nové Zámky	20,1

Forrás: AC Nielsen, www.vojepeniazepravda.sk.

- Nagyszámú hazai kisvállalkozó kezdte meg működését a kiskereskedelemben, a korábbi keresletvezérelt piac kínálatvezérelt piaccá alakult a '90-es évek elején.
- Mindkét ország piacán megjelentek, elterjedtek, napjainkra pedig dominánssá váltak a külföldi tulajdonban lévő kiskereskedelmi hálózatok (2. táblázat).
- A tőkeerős külföldi kiskereskedelmi hálózatok a '90-es évek második felétől kezdődően Magyarországon és Szlovákiában egyaránt kiépítették az országos bevásárlóközpont és hipermarket hálózatukat. Így ezek a nagy vásárlási élményt nyújtó központok, melyek Nyugat-Európában és az USA-ban már évtizedek óta ismertek és kedveltek a vásárlók körében, évtizedes késéssel elérhetővé váltak a szlovák és magyar vásárlók számára is.
- Az internet-penetráció gyorsütemű növekedése és a szélessávú előfizetések terjedése nagy lendületet adott az on-line értékesítési csatornák (internetes kereskedelem, e-commerce) terjedésének. Napjainkban az összkereskedelmi forgalom alig kimutatható része zajlik ezen a virtuális csatornán, azonban a jövőben várhatóan meghatározó szerepet tölthet be néhány termék, termékcsoport forgalmazásában. Az internet új típusú, kombinált értékesítési módok fejlődését is lehetővé teszi (on-line rendelés és a klasszikus értékesítés kombi-

nációja – Libri könyvkereskedő már alkalmazza, az on-line megrendelt könyvet személyesen át lehet venni a kiválasztott könyvtárházban).

Fenti folyamatok eredményeként napjainkra teljesen átalakultak a vásárlási szokások, az üzletekbe látogatók az élményorientált vásárlást helyezik előtérbe, és az olyan kiskereskedelmi létesítményeket preferálják, ahol nagyszámú termék és szolgáltatás érhető el egy helyen (bevásárlóközpontok, hipermarketek). A bevásárlóközpontok és nagy alapterületű hipermarketek terjedése azonban nem csak közvetlenül a vásárlási szokásokra, a vásárlási gyakoriságra és a vásárlási költségekre (kosárérték) hat. A központok jelentős mértékben befolyásolják a városok belső térszerkezetét, és az ott élők térhasználatát. A bevásárlóközpontok nemcsak a vásárlás, hanem a találkozás, a kikapcsolódás és szórakozás színtereivé válnak, ezáltal jelentősen módosítják a városok korábbi kereskedelmi szerkezetét, jelentős konkurenciát generálva a hagyományos kereskedelmi területeknek (városközpontok, bevásárló utcák stb.). Sok városban ezért kiterjedt vita alakul ki egy-egy bevásárlóközpont megépítésének kapcsán, ahol a beruházók, az önkormányzat, városvédők, kereskedők, sőt az utca embere is hallatja hangját. A tervezési szakaszban lévő párkányi és északkomáromi Aquario bevásárlóközpont-beruhá-

zásokkal kapcsolatban is hasonlóan élénk vita bontakozott ki, mely késleltette a központok megépítését. (Napjaink gazdasági válsága miatt a beruházások megvalósulása továbbra is bizonytalan.)

A kereskedelmi hálózat átalakulása és az új típusú, nagy alapterületű kiskereskedelmi létesítmények fejlődése Magyarországon már 1996-ban megkezdődött, ekkor nyílt meg Budapest első két, 3. generációs bevásárlóközpontja, a Duna Plaza és a Pólus Center, valamint az első Tesco hipermarket (Sikos T. 2000). Szlovákiában ez a folyamat csak a '90-es évek végén kezdődött meg, az első Tesco hipermarket 1999-ben, az első pozsonyi bevásárlóközpont, a Danubia, 2000 júniusában nyílt meg. (Sikos T. 2007)

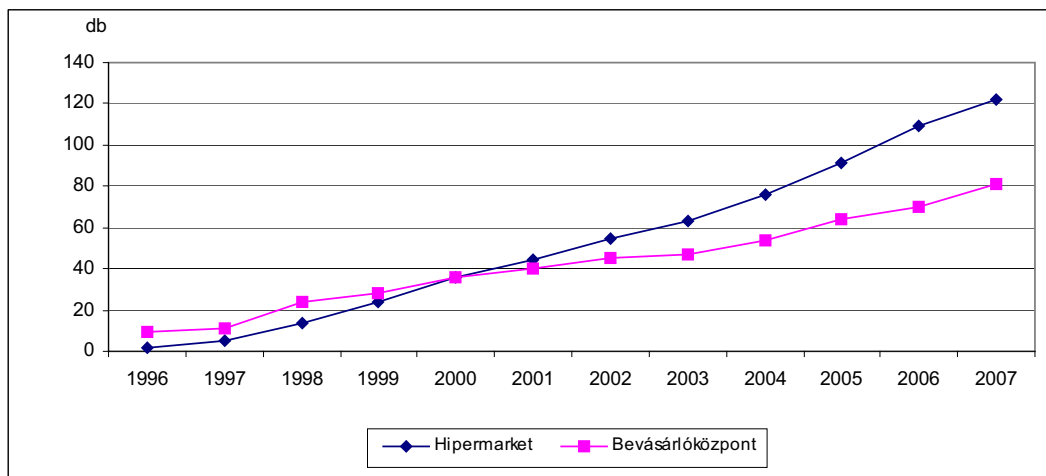
A bevásárlóközpont- és hipermarket-beruházások Szlovákiában és Magyarországon is töretlen lendülettel folytak, 2008 végéig újabb és újabb bevásárlóközpont építésről számoltak be a beruházók, jóllehet számos szakértő a piac telítettségéből és az elhamarkodott telephelyválasztásokból eredő veszélyekre figyel-

meztetett (1–2. ábra). Napjaink gazdasági világválsága lelassítja a központok számának dinamikus növekedését, számos beruházást leállítottak vagy késleltetnek, de a válság éveinek elmúltával újabb központ-beruházásokra lehet számítani.

A hipermarketek számának növekedése jelentős mértékben befolyásolja a hazai élelmiszer-kiskereskedők piaci pozícióját, különösen akkor, ha olyan gyorsütemű a terjeszkedésük, mint Szlovákiában. Az elmúlt 7 év alatt közel annyi hipermarket épült a 6 millió lakosú Szlovákiában, mint a 10 milliós Magyarországon 11 év alatt. (Egyes szakértők a magyarországi hipermarket és bevásárlóközpont terjeszkedést is túl gyorsnak tartják!) A bevásárlóközpontok számának növekedése kevésbé dinamikus, azonban mára Szlovákia és Magyarország minden jelentős városában működik legalább egy a „fogyasztás új katedrálisai közül”.⁴

Az FMCG-szektorban⁵ a szlovák és a magyar piacon is az angol Tesco a piacvezető. Szlovákiában különösen erős piaci pozícióra

1. Ábra. A bevásárlóközpontok és hipermarketek számának alakulása Magyarországon, 1996–2007

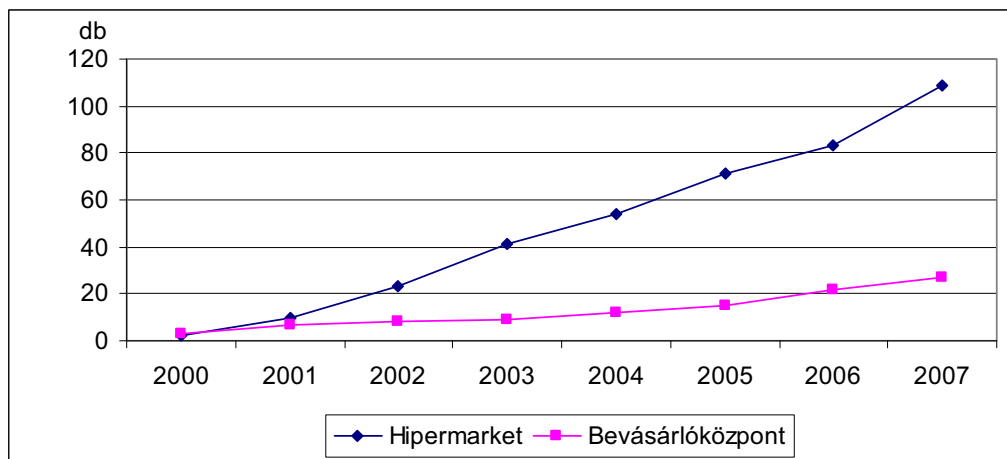

Forrás: Magyar Bevásárlóközpontok Szövetsége adatai alapján saját szerkesztés.

⁴ Idézet Sikos T. Tamástól.

⁵ FMCG = Fast Moving Consumer Goods (Gyorsan Forgó Fogyasztási Cikkek).

2. Ábra. A bevásárlóközpontok és hipermarketek számának alakulása Szlovákiában, 2000–2007

Forrás: Kardos M., 2008 alapján saját szerkesztés.

tett szert, három versenytársa közül egyik sem tudok jelentősebb piaci erőt szerezni a Tesco mellett. A francia Carrefour hipermarketjeinek felvásárlását a Szlovák Versenyhivatal tiltotta meg a Tescónak, a holland Ahold szintén fontolgatja a tulajdonában működő Hypernova központok eladását. A 28 hipermarketet működtető német Kaufland elsősorban vidéken, Nyitra kerületben rendelkezik erős piaci pozícióval, de nem veszélyezteti a Tesco piaci dominanciáját.

A magyarországi kiskereskedelmi láncok közül a Coopnak, a CBA-nak és a Sparnak van esélye „megszorongatni” a Tesco elsőségét. A Spar 2008-ban felvásárolta a több mint 200 Plus diszkontot magában foglaló élelmiszer-hálózatot a Tengelmann-csoporttól, így jelentősen növelte piaci erejét és penetrációját. A magyarországi hipermarket-piac további két szereplője az Auchan és a Cora. Piaci erejük elhanyagolható a Tescóhoz vagy a Sparhoz viszonyítva, így hosszabb távon esetükben is felvetődik, hogy tulajdonosaik eladják érdekeltségeiket és kivonulnak a magyar piacról.

A külföldi láncok nem csak az FMCG-piacon jelentek meg, hanem a barkácsáruházak és a műszakicikk-piacon is. Az OBI, a Baumax Szlovákiában és Magyarországon is

fejleszti hálózatát, az elektronikai cikkek piacán Szlovákiában a NAY és az Euronics-áruházlánc terjeszkedik, Magyarországon a Mada Markt, a Saturn, a Photo Hall, az Euronics és az Electro World.

Az IKEA és a KIKO lakberendezési áruházak szintén mindkét országban jelen vannak a piacon.

2009-re a külföldi tulajdonban lévő kiskereskedelmi hálózatok dominálják mind a magyarországi, mind a szlovákiai kiskereskedelmet. Amíg Magyarországon a hazai tulajdonban lévő CBA, a Coop szövetkezeti hálózat és a beszerzési társulásként működő Reál előkelő helyet foglal el a kiskereskedők versenyében, addig Szlovákiában a hazai kiskereskedők, a Labas, a pozsonyi és érsekújvári Coop Jednota a TOP 10-es lista utolsó három helyére szorultak. Ennek oka, hogy a magyar szövetkezeti hálózat egységes jogi személyként jelenik meg, Szlovákiában a Coop-Jednota-hálózat regionálisan széttagolt, önálló jogi személyiségű társaságokból áll, így csak a legnagyobb regionális hálózatok (a pozsonyi és az érsekújvári Coop-Jednota) jelennek meg az országos 10-es toplistán (2. táblázat).

A magyar piac jelentős diszkonthálózatait a Penny Market, a Profi, valamint a napjaink-

ban intenzív expanzióba kezdő Aldi és Lidl hálózatok. Szlovákiában a Billa és a Lidl épített ki számos egységből álló üzlethálózatot.

A METRO diszkontlánc mindkét országban előkelő piaci pozíciót birtokol, de fontos kiemelni, hogy a METRO nem kiskereskedelmi vállalat, hanem Cash & Carry nagykereskedő, vagyis viszonteladóként van jelen a piacon, vásárlói a hazai kiskereskedők.

A MAGYAR–SZLOVÁK HATÁRTÉRSÉG KISKERESKEDELMI HÁLÓZATA

A kiskereskedelmi egységek telephelyválasztását alapvetően a potenciális telephely (város), illetve vonzáskörzetének lakónépességszáma és az ott élők jövedelmi színvonala határozza meg. A térség kiskereskedelmi hálózatának fejlettsége jól jellemezhető a bevásárlóközpontok, a hipermarketek és szupermarketek elterjedtségével.

A bevásárlóközpontok jövedelmező működéséhez minimum 100 000 potenciális vásárló

szükséges a központ vonzáskörzetében (Sikos T.–Hoffmann-né 2004). A határtérség mindkét oldalán csak néhány jelentős település (Győr, Miskolc, Tatabánya, Pozsony, Kassa, Érsekújvár, Észak- és Dél-Komárom együtt) képes ekkora vásárlóerőt biztosítani. Ezek a határközeli bevásárlóközpontok (Győr Árkád, Győr Plaza, Miskolc Plaza stb.) kiemelt szerepet játszanak a határon átnyúló kereskedelmi folyamatok formálódásában. Ennek elemzésére a következő fejezetben visszatérünk.

A magyar–szlovák határtérség mindkét oldalán a nagyterületű élelmiszerkereskedelmi egységek piacán a Tesco a piacvezető. Az angol kiskereskedelmi lánc magyarországi versenytársa az Interspar, míg Szlovákiában a Hypernova és a Kaufland hipermarketek. Ezek az egységek a minimum 20-30 000 fős lakónépességgel rendelkező városokban telepedtek le. A fontosabb szupermarket- és diszkontláncok térbeli eloszlása sokkal egyenletesebb, ezek az elsősorban élelmiszereket érté-

3. Táblázat. Jelentős élelmiszerkereskedelmi hálózatok a magyar–szlovák határtérség magyarországi oldalán, 2008

	Tesco	Interspar	Spar	Profi	Lidl	Penny Market	Coop sm
Csorna	1		1		1	1	
Mosonmagyaróvár	1				1	1	
Győr	1	2					
Komárom	1		2			1	
Tata	1		2	1		1	
Tatabánya	1	1	7	1	1	2	
Dorog			1	1		1	
Esztergom	1						
Pilisvörösvár			1				
Szentendre		1			1		
Vác				1	1		
Balassagyarmat			1		1	1	1
Salgótarján	1		2	1		1	
Pásztó						1	
Bátonyterenye						1	
Edelény				1		1	
Kazincbarcika	1		1	1	1	1	
Miskolc	1	1	1	1	3	3	1
Ózd	1	1		1		1	1
Sárospatak				1			
Sátoraljaújhely	1					1	

Forrás: Saját adatgyűjtés, a cégek internetes üzletlistája alapján.

kesítő egységek már 10 000 fős lakónépességgel bíró településen is jól tudnak prosperálni (3., 4. táblázat).

VÁSÁRLÁSI SZOKÁSOK A HATÁR MENTÉN

A magyar–szlovák határ menti térség kereskedelmi szerkezetének bemutatása után a következőkben az itt élők vásárlási szokásait elemzem, különös tekintettel a határ túloldalán bonyolított vásárlásaikra.

A vásárlási szokások értékelése előtt áttekintem azokat a rövid, közép, illetve hosszú távon ható gazdasági folyamatokat és térszerkezeti jellemzőket, amelyek a határ menti tér-

ségben zajló kiskereskedelmi áramlásokat számottevően befolyásolják.

A magyar és szlovák oldalon élők határon túli vásárlásait alapvetően befolyásolja, hogy hogyan alakul a két ország valutájának egymáshoz viszonyított árfolyama. A korona forinthez viszonyított árfolyama az utóbbi 10 évben egy hosszú stabil árfolyamszint után az utóbbi 4 évben folyamatosan nőtt (3. ábra). Az elsősorban Szlovákia gyors gazdasági növekedését tükröző és az ERM II. árfolyamrendszerbe⁶ való belépését követő árfolyamnövekedés 2005 és 2008 között a szlovák fizetőeszköz egy egységét közel 30%-al megrágitotta forintban. A 2008-as pénzügyi válságot követő drasztikus forint-árfolyamgyen-

4. Táblázat. Jelentős élelmiszerkereskedelmi hálózatok a magyar–szlovák határtérség szlovákiai oldalán, 2008

	Tesco	Hypernova	Kaufland	Terno	Lidl	Billa	Coop sm
Pozsony	5	1	2	3	5	13	14
Somorja					1	1	1
Dunaszerdahely		1	1		1		4
Nagymegyer						1	1
Komárom		1	1			1	3
Ógyalla					1		1
Gúta	1						1
Érsekújvár	1	1	1	1	1	1	2
Párkány				1	1	1	
Ipolyság					1	1	1
Zseliz					1		1
Léva	1	1	1	1		3	1
Losonc	1	1			1	2	
Fülek						1	
Rimaszombat		1	1		1	1	
Nagykürtös					1	1	
Tornalja	1						
Rozsnyó	1				1	1	
Szepsi	1					1	
Kassa	3	1	2		4	3	1
Gálszécs							
Tőketerebes				1	1	1	
Királyhelme	1						2
Nagykapos	1				1		1

Forrás: Saját adatgyűjtés, a cégek internetes üzletlistája alapján.

⁶ ERM II.: (Exchange Rate Mechanism II): Az Európai Monetáris Rendszer árfolyamrendszere. Minden eurozónához csatlakozni szándékozó országnak minimum 2 évig rögzített árfolyamsávbán kell tartania nemzeti fizetőeszközének árfolyamát az euróhoz képest.

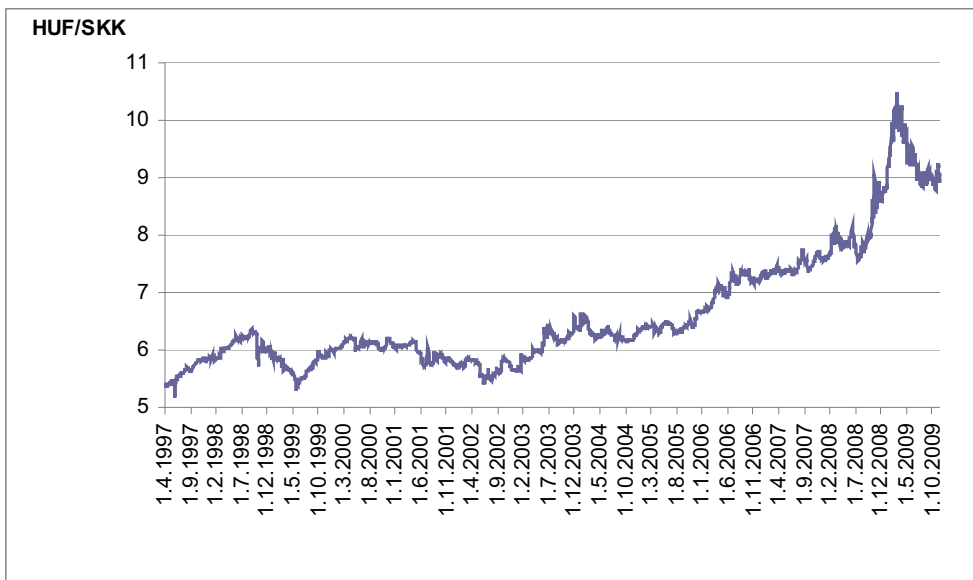
gülés a 2005-ös szinthez képest 55%-kal magasabb árfolyamszinteket is eredményezett 2009 tavaszán. Ennek hatására a Magyarországról Szlovákiába irányuló határ menti kiskereskedelmi forgalom a töredékére esett vissza, míg Szlovákiából esetenként 70 km-es távolságból is érkeztek vásárlók a magyar határ menti térségbe (jelentős számú Nyitra környéki vásárló tűnt fel ekkortájt a győri bevásárlóközpontokban és piacokon).

2009 májusában megindult egy árfolyamkorrekciós folyamat, azonban jelenleg nem látszik, hogy a forint erősödése mennyire lesz tartós (a válság és a hazai politikai instabilitás miatt a forint árfolyama sebezhető). Ez a drasztikus árfolyamszint változás a magyarországi oldalon élőknek jelentősen megdrágította, a szlovákiai oldalon élőknek olcsóbbá tette a határon túli bevásárlásokat.

Azonban nemcsak az árfolyamok változása képes befolyásolni viszonylag gyorsan a határ menti kereskedelemmel kapcsolatos mozgásokat, hanem olyan egyszeri adminisztratív szabályozók megváltozása is, mint az

adótörvények, adó- és járulékszintek. Ennek legjobb példája az évtizedes szlovák–magyar üzemanyag-turizmus megszűnése. A '90-es években a szlovák üzemanyagokat terhelő adók alacsonyabb szintje miatt a határ menti térségben élők rendszeresen jártak át a határ túloldalára üzemanyagot vásárolni. Az üzemanyag-turizmusban nem csak a közvetlen határ menti településeken élők vettek részt, a több 10 forintos árkülönbség időszakában a határtól akár 30-40 km-re lakók jelentős része is rendszeresen vásárolt üzemanyagot Szlovákia határközei településeiben. Az üzemanyagok adójának szlovákiai emelése (és a korona árfolyamának korábban bemutatott emelkedése) után a magyarországi és szlovákiai üzemanyag több 10 forintos árkülönbségre csökkent 2008-ra. A válság okozta forint árfolyam-gyengülés megfordította az üzemanyag-turizmus irányát: 2009 tavaszán egy liter 95-ös benzin mintegy 260 Ft Magyarországon, míg 1 euró, vagyis átszámítva (árfolyamtól függően) 280-300 Ft Szlovákiában. A több tízforintos árkülönbség miatt szlovák

3. Ábra. A forint és korona devizaárfolyamának alakulása, 1997–2009

rendszámú gépjárművek lepték el a magyar üzemanyagkutakat. Mivel azonban a jelenlegi, Magyarországra irányuló benzinturizmus kiváltó oka nem az eltérő adószintekben, hanem az árfolyamok ingadozásában keresendő, nagy valószínűséggel a '90-es évek Szlovákiába irányuló benzinturizmusához képest rövidebb életű lesz. Ez a folyamat az üzemanyag-kereskedőknek jelentős bevételkiesést eredményez a szlovák, jelentős bevételnövekedést a magyar oldalon. Azonban nem csak a magánszektorra gyakorol hatást az üzemanyag-turizmus megszűnése, a szlovák állam nem elhanyagolható jövedéki adó és áfa bevételkiesést, a magyar költségvetés pedig az ezekből az adónemekből származó bevételnövekedést ér el.

Fontos kitérni az általános forgalmi adó (ÁFA) szintek mértékére, illetve ezek változásának lehetséges hatásaira, mivel a jelentősen eltérő adószint tekintélyes vásárlóerőt irányíthat a határon túlra bizonyos termékeknél, illetve termékcsoportoknál. Magyarország és Szlovákia is az uniós ajánlások szerint alakítja ÁFA-kulcsait, azonban a rendszer rugalmassága miatt eltérések is tapasztalhatók a hozzáadott érték típusú adó szintjének alakulásában. Szlovákiában egykulcsos ÁFA-rendszer működik, 19%-os adószinttel. Magyarországon az általános kulcs 20%, a kedvezményes (csökkentett) kulcs 5%. Mivel az ÁFA mértéke – közvetett adó lévén – az uniós szabályozás szerint minimum 15%, maximum 25% lehet, továbbá minden tagállam alkalmazhat legfeljebb két kedvezményes kulcsot (tételesen felsorolt termékeknél), melyek minimum értéke 5%, így a tagállamok kormányainak viszonylag tág mozgástere lehet az adószint megválasztásánál, és költségvetési bevételnövelés szándékával bármikor emelhetik az ÁFA-t. A gazdasági válság és a magyar költségvetés konszolidációja miatt 2009 júliusától a magyar ÁFA-kulcs 25%-ra emelkedik, ami máris 6%-pontos árkülönbséget generál a magyarországi és a szlovákiai árszint között, ha két korábban azonos árú terméket hasonlítunk össze. Ez különösen nagyobb értékű ter-

mékek vonatkozásában önmagában is élenkítheti a határ menti kiskereskedelmet Szlovákia irányába (és csökkentheti Magyarországra irányába).

Jóllehet bizonyos termékek vagy termékcsoportok határ menti kereskedelmét alapvetően befolyásolja az árfolyamok vagy az adó jogszabályok változása, a térség településszerkezetének kapcsolatrendszere, a regionális központok (Győr, Miskolc, Kassa) határon átnyúló vonzóhatása, és a gazdasági kapcsolatok újjáalakulása hosszú távon megalapozza a határ menti kereskedelem alakulását.

A Csallóközben élőknek Győr a legközelebbi nagyváros, ahol magasabb szintű szolgáltatásokat vehetnek igénybe (bevásárlóközpontok, színház, mozi stb.). A győri, komáromi és esztergomi ipari parkokban a válság kezdetéig több mint 20 000 szlovákiai állampolgár (többségében felvidéki magyar) dolgozott, napjainkban számuk jelentősen csökkent, de nem elhanyagolható. Ezeknek a munkásoknak jelentős része forintban kapja fizetését. A munkavállalók – elkerülendő a forintkorona váltásból származó árfolyamvesztést – az esztergomi, a komáromi Tescóban, vagy a győri bevásárlóközpontokban, hipermarketekben költik el fizetésük egy részét. Egy korábbi kutatás kimutatta, hogy a Dunaszerdahelyi járásban élő munkavállalók 80%-a fizetésének 10-30%-át költi el Magyarországon, vagyis a 115 000-es lélekszámú járásban lakók jelentős vásárlóerőt jelentenek Győr és térségének kiskereskedelme, idegenforgalmi és szolgáltató szektora számára (Baranyai 2008).

A fent említett térszerkezeti és gazdasági kapcsolatok hosszú távon befolyásolják a határ menti kereskedelem fejlődését és jellegét (Kovács-Szabó 2008).

A továbbiakban a határ menti térségben végzett empirikus kutatásaink határ menti kereskedelmet érintő eredményeit mutatom be és elemzem. Áttekintem a gazdasági válság előtti (2007-es) és a válság alatt készült (2008 év végi és 2009 tavaszi) kutatási eredménye-

ket, hogy rávilágítsak a határ menti kiskereskedelmet érintő gyors és aszimmetrikus változásokra.

2007-es kutatásunk során (1000-1000 fős lakossági megkérdezés) a magyarországi megkérdezettek 13%-a, a szlovákiai oldalon élők 27%-a nyilatkozta azt, hogy legalább havi rendszerességgel utazik a határ túloldalára, míg a magyarországiak 21%-a és a szlovákiaiak mindössze 5%-a állította, hogy sosem lépi át a határt.

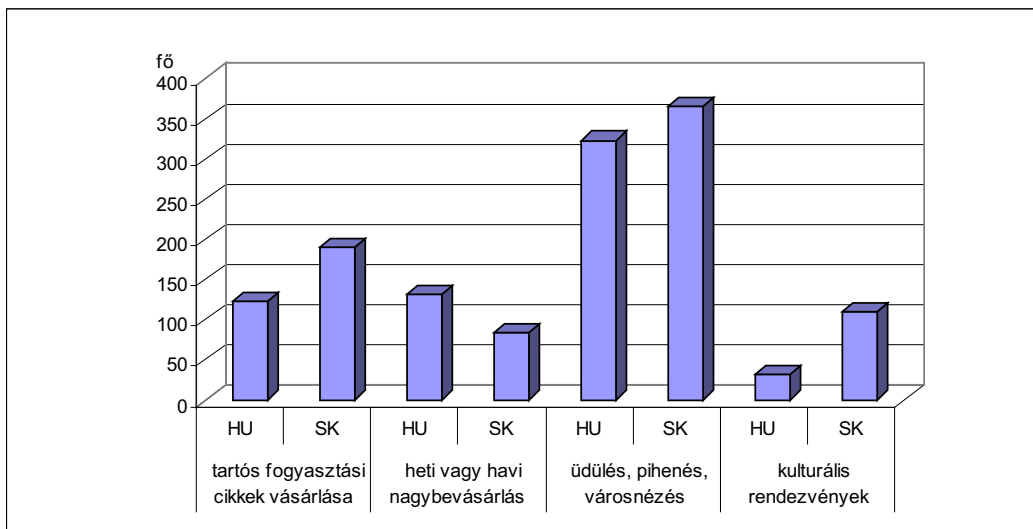
2007-ben a határ átlépésének leggyakoribb oka az üdüléshez és pihenéshez, városnézéshez kapcsolódik mindkét oldalon (a megkérdezettek mintegy 30-35%-a), azonban a válaszadók nem jelentéktelen része nyilatkozott úgy, hogy a határ túloldalán is szokott tartós fogyasztási cikkeket vásárolni, vagy a heti, havi nagybevásárlását lebonyolítani (4. ábra). A szlovákiai válaszadók közel 20%-a (190 fő) tartós fogyasztási cikkek vásárlása, 8%-uk (83 fő) pedig a heti, havi nagybevásárlás miatt lépi át leggyakrabban a határt. Ez az arány a magyarországi válaszadóknál mindkét kategória esetében kevéssel 10% felett van (122 és 131 fő). Jóllehet a megkérdezettek közül ke-

vesen nyilatkoztak úgy, hogy a határátlépésük elsődleges indoka a bevásárlás, mégis a fenti arányokat a határtérség teljes népességére vetítve azt kapjuk, hogy a határon túlról érkező vásárlók jelentős (több 10 000 fős) többlet vásárlóerőt generálnak a határtérség városaiban.

Ennek a potenciális vásárlóerőnek a nagysága attól függ, hogy a határon túlról érkezők vásárlási gyakorisága és vásárlásonkénti költése mekkora.

A tartós fogyasztási cikkek, a heti vagy havi nagybevásárlás, üdülés vagy kulturális rendezvények látogatásánál egyaránt azt állapíthatjuk meg, hogy a határregió szlovákiai oldalán élők már 2007-ben is (a válság előtt) gyakrabban veszik igénybe a határon túl (Magyarországon) ezeket a szolgáltatásokat, mint a magyarországiak Szlovákiában (5. ábra). A vásárlási gyakoriságokban tapasztalható különbség a heti vagy havi nagybevásárlások kivételével nem jelentős, ennél azonban szembejövő, hogy a magyarországi megkérdezettek több mint 80%-a maximum évente néhány-szor vásárol Szlovákiában, míg a szlovákiai oldalon élők 60%-a legalább havi gyakorisággal vásárol Magyarországon.

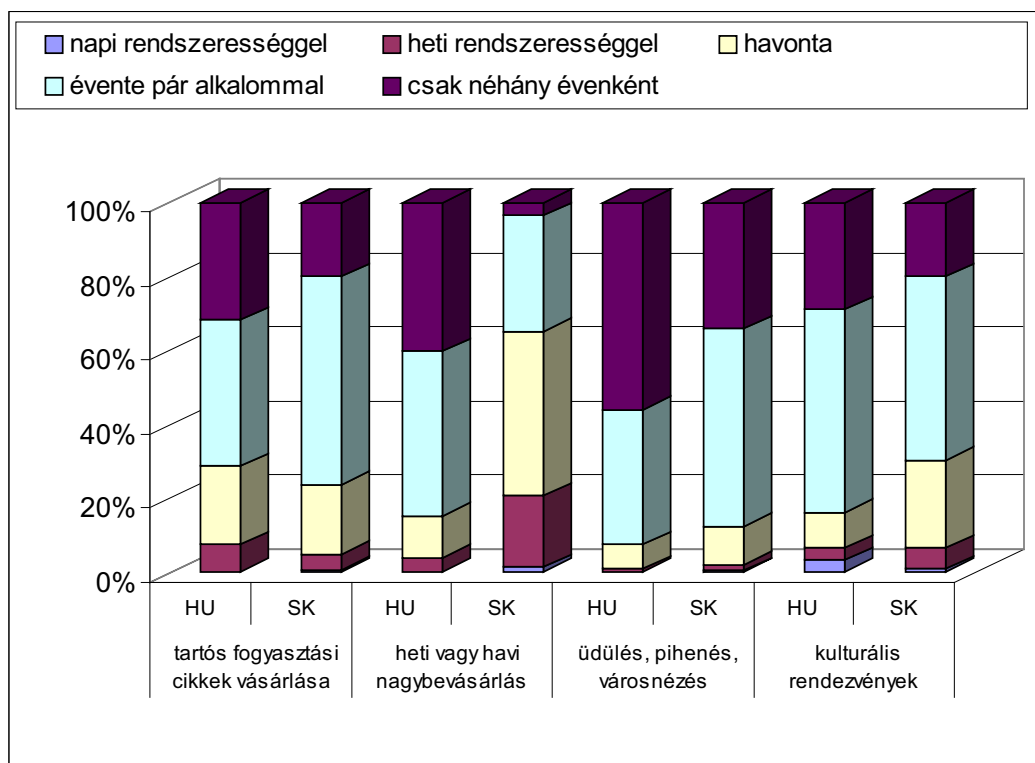
4. Ábra. A határ átlépésének leggyakoribb oka

Forrás: Interreg kutatási adatbázis.

5. Ábra. A határ átlépésének célja és gyakorisága

Forrás: Interreg kutatási adatbázis.

A vásárlási gyakoriságokat elemezve megállapítható, hogy a magyarországi kereskedők potenciálisan sokkal nagyobb számú vásárlóra számíthatnak, nagyobb forgalmat realizálhatnak a határon túlról érkező vásárlókkal.

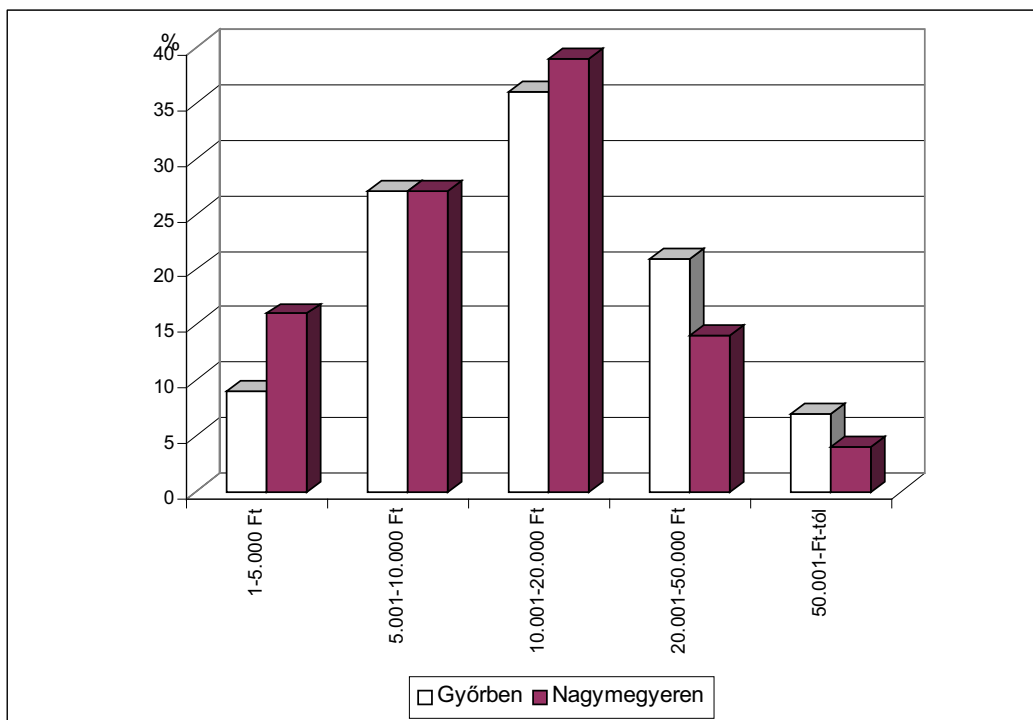
A válság előtti időszakban a tartós fogyasztási cikkek vásárlása során a határon átkelő vásárlók többsége (az összes megkérdezett 12%-a Magyarországon és 19%-a Szlovákiában) legalább évente néhányszor átkelt a határon, hogy ilyen termékeket vásároljon. Mivel ezek sok esetben jelentős értéket képviselő áruk, a térség kiskereskedőinek jelentős többletbevételt generáltak.

A vásárlási gyakoriság mellett az egy vásárlásra jutó költségek befolyásolják a határon túli vásárlások összértékét. A vásárlási költségek megoszlása hasonló a határ mindkét oldalán, vagyis a magyarországi és szlovákiai vá-

sárlók közel azonos arányban költenek vásárlásaik során (ez a válság ideje alatt sem változott!). A határon túlról érkező vásárlók vásárlóereje jelentős, hiszen többségük egy vásárlás során 20 000 Ft-ot, vagy annál nagyobb összeget is elkölthet (6. ábra). Ennek oka feltehetően az, hogy a vásárlóknak csak akkor érdemes a határ túloldalára utazni, ha egy alkalommal több, kedvező árú terméket is meg tudnak vásárolni, így kompenzálva nagyobb utazási költségeiket.

Fontos bemutatni, hogy a határtérségben élők a bevásárláson kívül milyen céllal kelnek át a határon, és a különféle célokat hogyan kapcsolják össze annak érdekében, hogy hatékonyan használják fel az átkelésre fordított időt és erőforrásokat (7. ábra). A Selye János Egyetemen végzett kutatásomból kiderül, hogy a komáromi egyetem hallgatóinak 38%-

6. Ábra. A határon túl vásárlók vásárlási költségeinek megoszlása

Forrás: Gazsó 2008 alapján saját szerkesztés.

a egy meghatározott céllal érkezik Magyarországra (vásárlás, szórakozás vagy rokonokkal, barátokkal való kapcsolattartás). A hallgatók további 37%-a elsősorban a vásárlást és a szórakozást, pihenést kapcsolja össze, feltételezhetően több időt tölt el Magyarországon, miközben vásárol, moziba, színházba, strandra vagy éppen dolgozni megy. A hallgatók 25%-a nyilatkozta azt, hogy nem, vagy csak nagyon ritkán jár Magyarországra. Ezek a hallgatók többnyire azok közül kerültek ki, akik ugyan a Selye János Egyetemen tanulnak Komáromban, de távolabb laknak a határtól, és viszonylag nagy időbeli és pénzbeli ráfordítást jelentene számukra Magyarországon vásárolni vagy szórakozni, szükségleteiket a lakhelyükhöz közelebb fekvő szlovákiai nagyobb városokban könnyebben ki tudják elégíteni.

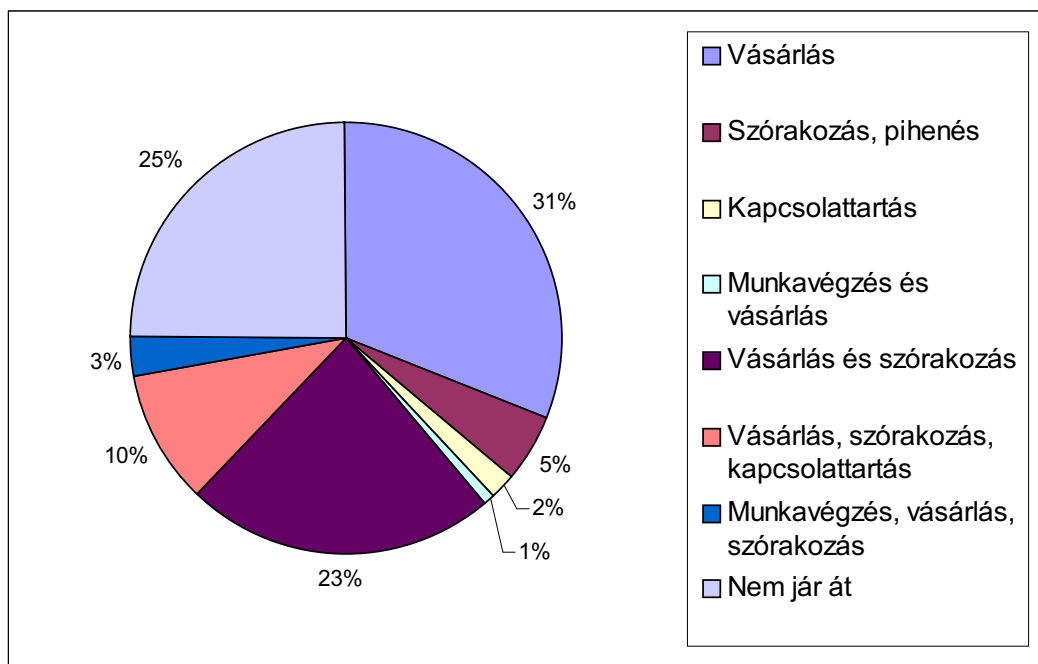
Jóllehet fenti eredmények nem reprezentatívak a térségben élő teljes populációra, de jól il-

lusztrálják azt, hogy a határtérségben élők milyen céllal vagy célokkal kelnek át a határon.

A határ két oldalán működő kereskedelmi vállalkozások – a korábban bemutatott jelentős vásárlói mobilitás és a kapható termékek magas szintű homogenitása miatt – versenytársai egymásnak. Korábbi, az észak- és dél-komáromi hipermarketek – Hypernova, Kaufland (Észak-Komárom), Tesco (Dél-Komárom) – vonzáskörzetét és vásárlói szokásait vizsgáló kutatások kimutatták (Sikos T.–Tiner 2007):

- A hipermarketek kereskedelmi vonzáskörzete jelentősen túlnyúlik Észak-, illetve Dél-Komárom településeken, és az egész térségre kiterjed
- A vásárlók mintegy 30%-a vásárol alkalmanként 1 000–5 000 Ft között, további 30%-uk 5 000–10 000 Ft között a hipermarketekben
- A Tescóban legmagasabb a heti rendszerességgel vásárlók aránya (45%)

7. Ábra. A Selye János Egyetem hallgatóinak határhasználat, 2008

Forrás: saját kutatás.

- A Tescóban 38%-os a szlovákiai vásárlók aránya, míg a szlovákiai hipermarketekben nem éri el a 10%-ot sem a vizsgálat időpontjában (ez az arány feltételezhetően azóta tovább csökkent a forint árfolyamgyengülése miatt) (8–9. ábra)

Az észak- és dél-komáromi hipermarketek (Hypernova, Kaufland, Tesco) versenyében a Tesco előnyre tett szert, mivel:

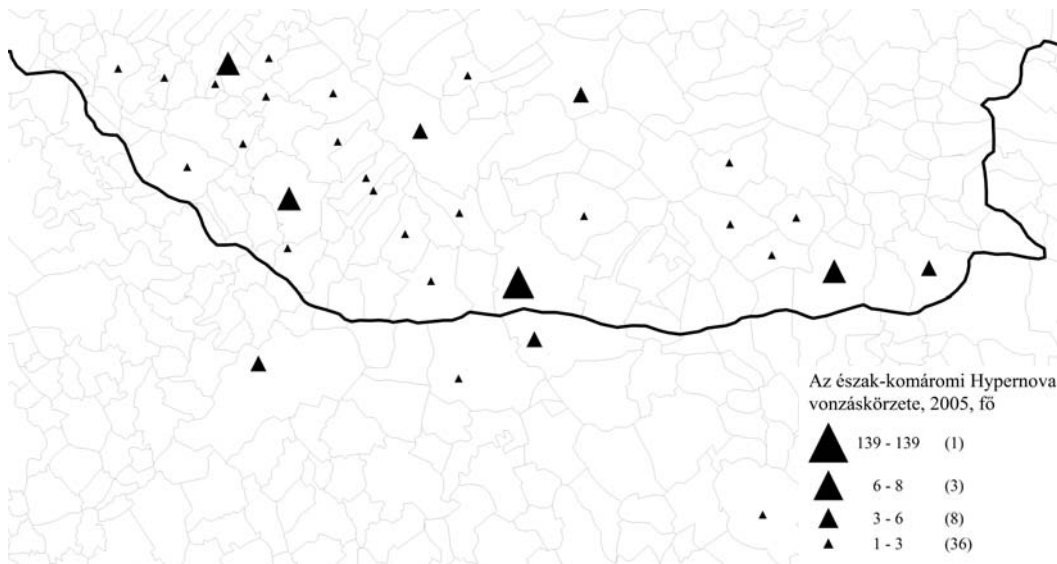
- Sikeres telephelyválasztásának köszönhetően nemcsak a dél-komáromi vásárlók érik el könnyen, hanem az észak-komáromi lakosok jelentős részének is közelebb van lakhelyéhez, mint a két észak-komáromi hipermarket
- A Tesco szélesebb termékkínálata vonzóbb, mint versenytársaié
- A Tesco non-stop tart nyitva, szemben a két konkurens 7–21 óráig (Kaufland), illetve 7–20 óráig (Hypernova) tartó nyitvatartási idejével

- A Tesco közlekedési szempontból kedvező helyen épült fel, a vasútállomás és a buszvégállomás közvetlen közelében
- Nagyszámú észak-komáromi forintban kapja fizetését, és annak egy részét Magyarországon (sok esetben a Tescóban) költi el
- A szlovák korona árfolyam-erősödése miatt „jobban megéri” a komáromi Erzsébet híd hídfőjének tőszomszédságában felépült Tescóban vásárolni

A GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG HATÁSA A HATÁR MENTI KISKERESKEDELEMRE

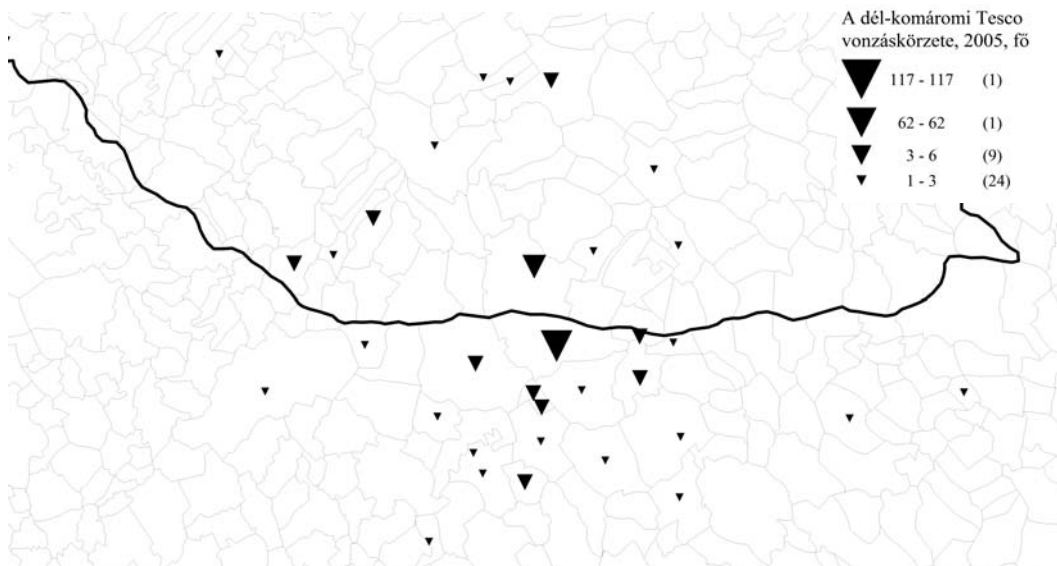
Az előző fejezetekből kiderült, hogy a határ menti kiskereskedelmet számos gazdasági és gazdaságon kívüli tényező befolyásolja. A szlovák–magyar határ menti kiskereskedelem – ahogy az a korábban bemutatott kutatási eredményekből kiderült – már a világválság

8. Ábra. Az észak-komáromi Hypernova vonzáskörzete, 2005

Forrás: Sikos–Tiner 2007 alapján saját szerkesztés.

9. Ábra. A dél-komáromi Tesco vonzáskörzete, 2005

Forrás: Sikos–Tiner 2007 alapján saját szerkesztés.

előtti években is aszimmetrikus kapcsolatrendszerrel mutatott: Szlovákiából nagyobb számban és arányban érkeztek vásárlók a magyar határ menti térségbe, mint fordítva.

A válság következtében ez a folyamat szélsőségesse vált: a magyarországi vásárlók látszólag „eltűntek” a szlovák határtérségből, míg a Szlovákiából érkezők száma megtöbbszöröződött. A jelentős visszaesés a magyar vásárlók számában azonban nem jelenti azt, hogy teljesen eltűntek volna a szlovák kiskereskedelmi piacról. A 2008. év végén Párkány-Esztergom, Komárom-Komárno, Győr-Nagymegyer-Dunaszerdahely városokban végzett kutatásom során kiderült, hogy a magyarországi vásárlók a határon túli kiskereskedők többségénél a forgalom 1-5%-át, míg a Szlovákiából érkezők a magyar boltosok forgalmának 20-40%-át (!) generálják (5. táblázat).

A válság hatása ekkor (2008. év végén) még nem volt érezhető a kiskereskedelemben

(a tömeges elbocsátások még nem kezdődtek meg és a karácsonyi forgalom átmenetileg tompította a válság negatív hatásait). A határ menti térségben működő kiskereskedők jelentős része ekkor már változást tapasztalt a határon túlról érkező vevőszámban a 2007-es évhez képest (6. táblázat). A magyarországi boltosok 31,2%-a regisztrált vevőszám növekedést a határon túlról érkező ügyfelek körében, a szlovák kiskereskedők hasonló hányada, 36%-a pedig vevőszám csökkenést Magyarországról érkezők körében. Fontos kiemelni, hogy a boltosok 42%-a, illetve 43,9%-a szerint viszont nem történt jelentős változás, a határon túlról érkező vásárlók aránya nem változott. (A szlovákiai boltosok 2005-től, a forint árfolyamának lassú gyengülésétől regisztráltak egy folyamatos, lassú Magyarországról érkező vevőszám csökkenést.)

5. Táblázat. A határon túlról érkező vásárlók aránya a kiskereskedelmi üzletekben, 2008

Vásárlók aránya, %	Magyar oldal		Szlovák oldal	
	Üzletek Száma (db)	Üzletek Aránya (%)	Üzletek Száma (db)	Üzletek Aránya (%)
0%	5	3,0	23	16,5
1-5%	36	22,0	72	51,8
6-10%	23	14,0	17	12,2
11-20%	22	13,4	8	5,8
21-30%	32	19,5	10	7,2
30% felett	46	28,0	9	6,5
Összesen	164	100	139	100

Forrás: saját kutatás, 2008. december.

6. Táblázat. A határon túlról érkező vásárlók számának változása, 2007-2008 között

Változás	Magyar oldal		Szlovák oldal	
	Üzletek Száma (db)	Üzletek Aránya (%)	Üzletek Száma (db)	Üzletek Aránya (%)
Jelentősen nőtt	13	8,3	1	0,7
Nőtt	36	22,9	13	9,4
Nem változott	66	42,0	61	43,9
Csökkenet	27	17,2	42	30,2
Jelentősen csökkent	3	1,9	8	5,8
Nem tudja	12	7,6	14	10,1
Összesen	157	100	139	100

Forrás: saját kutatás, 2008. december.

A 2008. év végi 8,7 Ft/Korona árfolyam 2009 áprilisára 10Ft/Korona⁷ szintre változott, de még ennél az extrém gyenge forint árfolyamnál is jelentek meg magyarországi vásárlók a határközeli szlovák bevásárlóközpontokban. A komáromi Hypernovában a vásárlók 2%-a, a Kauflandban a vásárlók 4%-a érkezett Magyarországról, ahogy azt a gépjármű-rendszer összeírás módszerével készült kutatásom is bizonyítja.

Ez az adat, vagyis hogy a forint-árfolyam extrém növekedése sem szünteti meg a Szlovákiába irányuló határ menti kiskereskedelmet, bizonyítja, hogy nem csak az árfolyam-változások, hanem más tényezők (árúkinálat jellege, kereskedelmi hálózat színvonala stb.) is befolyásolja a határ menti térségben élők vásárlási motivációit.

A HATÁR MENTI KERESKEDELEM (KÖZEL)JÖVŐJE

Kutatásom során bebizonyosodott, hogy a határtérség kiskereskedelmi folyamatait, illetve a határon átnyúló kiskereskedelmi mozgásokat számos rövid és hosszú távon ható gazdasági adottság és térszerkezeti jellemző befolyásolja, ezért ennek hosszú távú előrejelzése szinte lehetetlen. A következőkben bemutatom azokat a várható gazdasági folyamatokat, melyek az elkövetkező években befolyásolni fogják a térségben élők határ túloldalára irányuló vásárlási szándékát.

- Az euró szlovákiai bevezetése (2009. január) és a válság miatti forint árfolyamgyengülés miatt egyre kevésbé lesz kifizetődő a magyarországi határtérségben élőknek Szlovákiában vásárolni. A csökkenő vevőszámból fakadó bevételkiesés nehezíteni fogja a szlovák kiskereskedők működését

- Az euró erősödése a forinthez képest, valamint a napjainkban még magasabb színvonalú, szélesebb választékot kínáló magyarországi kereskedelmi hálózat (jelentős bevásárlóközpontok, nagyterületű hipermarketek) potenciálisan több szlovákiai vásárlót vonzanak majd – ez tovább csökkenti a szlovák kereskedők, és tovább növeli a magyar kereskedők bevételeit
- A közép- és hosszú távú vásárlóerő növekedés (válságot követő évek) mindkét oldalon hozzájárulhat (kis mértékben) a határon túl történő vásárlások számának növekedéséhez.
- A kiskereskedelmi hálózat szlovákiai fejlődése (új bevásárlóközpontok és hipermarketek megnyitása) a határ menti térség városaiban (Dunaszerdahely – MAX, Komárom – Aquario, Párkány – Aquario) azonban csökkentheti helyenként a bevásárlás motiválta határátlépéseket.

Jelenleg nem megállapítható, hogy a fenti, egymás ellen ható folyamatok közül melyik bizonyul erősebbnek, így nehéz előre jelezni, hogy a szlovák–magyar határtérségben hogyan alakul majd a határ menti kiskereskedelem. A jelenlegi folyamatok hatásainak pontos megállapításához további kutatások szükségesek későbbi időpontban, azonban a fő trendek jó látszanak már napjainkban is.

Nagy biztonsággal kijelenthető, hogy a szlovákiai térségben élők a jövőben is rendszeresen megjelennek potenciális vásárlóként a magyarországi településeken, összekötve a bevásárlást más gazdasági, kulturális vagy rekreációs tevékenységgel. Feltételezhetően a magyarországi oldalon élők a jövőben is elsősorban a pillanatnyi árfolyam- és adószintkülönbségből származó költségelőnyök fogják motiválni a szlovákiai vásárlásokban.

⁷ Szlovákia 2009. január 1-én bevezette az eurót, azonban az árfolyam összehasonlítás miatt 2009-ben is a korona-forint keresztárfolyamot számolom, az összehasonlíthatóság miatt. Az eurót 30,126 SKK/EUR árfolyamon számolom át koronába.

IRODALOM

- Baranyai E. (2008): *A határmentiség kereskedelmi és idegenforgalmi sajátosságai a Csallóközben*. Selye János Egyetem. GTK. Diplomadolgozat.
- Gazsó V. (2008): *Bevásárlóturizmus a határ mentén Győr és Nagymegyer térségében*. Selye János Egyetem. GTK. Diplomadolgozat.
- Kardos M. (2008): *A Kaufland és a Hypernova üzletláncok összehasonlító elemzése*. Selye János Egyetem. GTK. Diplomadolgozat.
- Kovács A.–Szabó I. (2008): *Nemzetközi tőkebefektetések munkaerőpiaci hatásai Komárom és Komárno térségében*. In: Földrajzi Értesítő. LVII. Évfolyam 3-4. szám. (megjelenés alatt)
- Sikos T., T. (2000): *Marketingföldrajz*. VÁTI. Budapest.
- Sikos T. T.–Hoffmann Istvánné (2004): *A fogyasztás új katedrálisa*. MTA-Társadalomkutató központ. Budapest.
- Sikos T. T. (2007): A kereskedelmi komplexumok terjedése Szlovákiában. In: Sikos T. T. (szerk.) (2007): *A bevásárlóközpontok jelene és jövője*. Selye János Egyetem Kutatóintézete. Komárno. Szlovákia.
- Sikos T. T.–Tiner T. (2007): *Komárno – Komárom Egy város két ország*. Selye János Egyetem Kutatóintézete. Komárno. Szlovákia.

TÁRSADALMI KAPCSOLATOK ÉS ATTITÚDOK A SZLOVÁK–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN

A SZLOVÁK–MAGYAR LAKOSSÁGI KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS MÓDSZERTANI KRITÉRIUMAI ÉS MINTAVÉTELI SAJÁTOSSÁGAI

Általános módszertani kérdések

A szlovák–magyar határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálatával foglalkozó alapkutatásunk empirikus felméréseinek egyik legfontosabb részét képezte a határszakaszon végzett lakossági kérdőíves felmérés. Az adatfelvételre 2007 decembere és 2008 januárja között került sor kérdezőbiztosok segítségével, személyes megkérdezés formájában. A magyar oldalon 1000, a szlovák oldalon pedig 996 értékelhető válaszból áll a kérdőíves felmérés adatbázisa.

A rétegzett mintavétel három kritériumot vett figyelembe: nem, életkor és területi elhelyezkedés. A kutatás alapvető célja az volt, hogy egy szakértői lehatároláson alapuló határszakaszra legyen reprezentatív az adatfelvétel. A határ mindkét oldalán 20 kilométeres zónában elhelyezkedő települések lakossága alkotta a sokaságot. Ezt a zónahatárt ott tágitottuk ki, ahol a közelben – de a 20 kilométeres távolságon kívül – nagyvárosi centrumok is voltak (pl. Miskolc), amelyek a térségre gyakorolt gazdaság- és társadalomformáló hatásuk miatt fontos szerepet játszhatnak.

A kérdőíven keresztül a határtérség lakosságának szokásait, attitűdjeit és preferenciáit mértük fel. Ebből következően egy viszonylag heterogén kérdéssorozattal kellett dolgozni a lekérdezés során, amely az alapkutatás

legtöbb témaköréhez releváns információkat biztosít a közvélekedés szintjén.

A kérdőívben az alábbi kutatási területekhez kapcsolódó kérdésfelvetéseinket próbáltuk meg konceptualizálni és operacionalizálni (a kérdőív szerkezetét megtartva közöljük):

- lokális kötődés,
- szolgáltatások igénybevételeinek területi sajátosságai,
- térbeli mozgás, utazási szokások, úthasználat,
- társadalmi nyilvánosság (különösen a médiahasználat),
- költözési hajlandóság és annak irányai,
- a magyarokról és szlovákokról alkotott társadalmi kép, előítéletek, attitűdök,
- nyelvhasználat,
- a határhoz való közelség előnyei és hátrányai,
- munkavállalás a határ túloldalán,
- határon átnyúló társadalmi kapcsolatok (erős és gyenge kötések).

A felmérés módszertani sajátosságaiból fakadóan több elemzési szög is alkalmazásra kerülhet az adatok feldolgozása során (1. táblázat). A legkézenfekvőbb a két ország határázónájának lakosai körében megfigyelhető eltérések feltárása a fent említett kérdések kapcsán. A másik olyan fontos kutatástervezési kritérium, amire válaszolnia kell a lakossági felmérésnek az, hogy ez a hosszú határszakasz nem egy homogén tömb, ezért érdemes elkülönítetten kezelni és összehasonlítani az egyes szakaszait. Ebben az esetben két alternatívával számolhatunk. 1) Az egyes kutatási témáknál változó logikát követ a határ szakaszolása, az elemző szándékainak vagy a téma-

körből fakadó törvényszerűségek következtében. 2) Előzetesen definiált határszakaszokra történik utalás, amely során egy egyszerűbb keleti-nyugati felosztás vagy egy tájegység szerinti lehatárolás történt meg.

Ha figyelembe vesszük az adatelemzési eljárások elemszám-szükségletének kritériumrendszerét és a két országban végzett felmérés optimális, de mélyebb csoportközi differenciálódás kutatására nem minden esetben alkalmas elemszámát, akkor az egyszerűbb térfelosztás használata indokolt, különösen akkor, ha a két ország válaszait is külön akarjuk kezelni. Abban az esetben, ha egy integrált egészként kezeljük a vizsgálati területet a nemzeti hovatarozástól függetlenül a válaszokat, akkor indokoltnak tűnik egy tájegység szerinti felosztás is (a megoszlási adatok a minta bemutatásánál lesznek ismertetve).

A kérdőíves felmérés két mintájának bemutatása

A felmérés mintáját a kérdőívben szereplő demográfiai, területi és társadalmi helyzetjelző mutatók alapján mutatjuk be, külön kezelve a határ két oldalán lekérdezett személyek válaszaiból felépülő mintákat. A pusztai leírás túl arra is válaszokat keresünk, hogy a mintavételi kritériumokon túlmenően nem figyelhető-e meg olyan aránytalanságok, amelyek veszélyeztetik a felmérés reprezentativitását. Itt különösen fontos az iskolai végzettség, amely alapvetően befolyásolja a kutatási kérdések legtöbbszörénél mérhető egyéni szokásokat, preferenciákat, véleményeket és konkrét aktivitásokat is. Ugyan nem volt beépítve a

mintavétel során mint rétegeképítő kritérium, de a véletlenszerűség és az elegendően magas elemszám biztosíthatja a torzítás hiányát vagy csak mérsékelt, még kezelhető léptékű jelenlétét.

A leíró táblák (2–5. táblázat) az elemszámokat és a relatív megoszlásokat tartalmazzák. Az eredmények közül csak azokat emeljük ki, amelyeknél jelentős eltérések figyelhetők meg a két ország adataiban, vagy ahol a várakozásoktól eltérően alakult a válaszok megoszlása.

A magyar oldalon a legtöbb válasz Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből érkezett Miskolc bevonása miatt. A szlovák oldalon Nyitrai és Nagyszombati járásoknál figyelhető meg a legnagyobb elemszám, az összes válaszadó kétharmada itt él. A nyugati-keleti szakaszolás megoszlási viszonyai pont ellentétesek a két oldalon. Az öt előre definiált tájegység esetében a magyar oldalon egyenletesebb a minta eloszlása, de a szlovák oldalon a válaszolók majdnem hatvan százaléka a „dunai városok vonzásterületéktől” definiált délnyugati szakaszon él. Látható, hogy alapján különbözik a két ország határszakaszának településszerkezete is, a nagyvárosi és középvárosi lakosság aránya jelentősen kisebb a szlovák oldalon. A lakosságszám alapján a szlovák oldali válaszadók 77%-a 20 000 főnél kisebb településen él, alapvetően rurális vagy kisvárosias társadalmi-gazdasági miliőben.

A demográfiai és háztartás, családi jellemzők esetében a házasság aránya magasabb a szlovák oldalon, így az elváltak és élettársi viszonyban élők aránya viszont alacsonyabb a magyar oldali adatoknál. A két zóna lakosai

1. Táblázat. A határszakasz lakossági kérdőívének lehetséges összehasonlítási perspektívái

Két alminta	Négy alminta	Speciális
1. magyar és szlovák oldal összehasonlítása	3. a magyar és szlovák oldali nyugati és keleti határszakaszok összehasonlítása	4. a szlovák mintában a magyar és szlovák nemzetiségű lakosok összehasonlítása
2. a nyugati és keleti határszakaszok összehasonlítása a határtól függetlenül		5. tájegységenként történő összehasonlítás (5 alminta)

2. Táblázat. Térségi és településszerkezeti jellemzők

	Magyarország		Szlovákia	
	N	%	N	%
<i>Elemzés (fő)</i>	1000		996	
Megye/kerület				
– Győr-Moson-Sopron	176	17,6		
– Komárom-Esztergom	177	17,7		
– Pest	80	8,0		
– Nógrád	155	15,5		
– Heves	17	1,7		
– Borsod-Abaúj-Zemplén	395	39,5		
– Pozsony			52	5,2
– Nagyszombat			250	25,1
– Nyitra			377	37,9
– Besztercebánya			139	14,0
– Kassa			178	17,9
Határszakasz				
– Nyugati	404	40,4	656	65,9
– Keleti	596	59,6	304	34,1
Tájegységek				
– Pozsony és agglomerációja	50	5,0	76	7,6
– Dunai városok vonzásterülete	354	35,4	580	58,2
– Hegyvidéki városok övezete	246	24,6	142	14,3
– Kassa-Miskolc vonzáskörzete	301	30,1	111	11,1
– Keleti hármashatár vidék	49	4,9	87	8,7
Település típusa				
– megyeszékhely, megyei jogú város, kerületi központ	356	35,6	50	5,0
– kistérségi, járási központ	178	17,8	253	25,4
– egyéb város	136	13,6	209	21,0
– község	330	33,0	484	48,6
Lakosságszám csoportok				
0-5000 fő	360	36,0	443	44,5
5001-20 000 fő	127	12,7	325	32,6
20 001-50 000 fő	225	22,5	180	18,1
50 001-100 000 fő	61	6,1	0	0,0
100 000 fő feletti	227	22,7	48	4,8

Forrás: Alap kutatás a szlovák-magyar határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálatára – lakossági kérdőív felmérés, 2008.

családi állapotának struktúrája eltérő mintát mutat, a szlovák oldal a hagyományosabb családkeretekre utaló arányokkal jellemezhető és a négy- vagy ötfős háztartások aránya is magasabb.

A vizsgálat előzetes célkitűzései alapján különösen fontos kérdés volt a szlovák oldalon az önmagát magyar vagy szlovák nemzetiségűnek vallók arányának viszonylag pontos

leképezése. A magyar oldalon nagyon magas a nemzetiségi homogenitás a mintában, összesen 4 önmagát szlovák nemzetiségűnek valló személy került be a lekérdezésbe. A szlovák oldalon, követve a népszámlálási arányokat és a helyi szakértői tapasztalatokat, a magyarok aránya 67,2%-os. Ez összesen 661 válaszadót jelent, míg a szlovák nemzetiségű személyek aránya 32,5%-os (319 fő).

3. Táblázat. Demográfiai jellemzők

	Magyarország		Szlovákia	
	N	%	N	%
Férfi	464	46,9	490	49,4
Nő	526	53,1	502	50,6
<i>Hiányzó válaszok aránya</i>		1,0		0,4
Életkor				
– Átlagos (év)	46,7		46,8	
18-25	121	12,1	114	11,6
26-40	275	27,6	265	26,9
41-60	373	37,4	376	38,1
61- x	229	22,9	231	23,4
<i>Hiányzó válaszok aránya</i>		0,2		1,0
Családi állapot				
– házas	504	50,5	594	60,1
– nőtlen, hajadon	202	20,2	199	20,1
– özvegy	119	11,9	94	9,5
– elvált	96	9,6	56	5,7
– élettársi viszonyban él	78	7,8	45	4,6
<i>Hiányzó válaszok aránya</i>		0,1		0,8
Háztartás nagysága				
– Átlag (fő)	2,9		3,1	
– egy fő	154	15,7	97	10,2
– kétfős	279	28,4	256	26,9
– háromfős	235	23,9	199	20,9
– négyfős	206	20,9	281	29,6
– legalább ötfős	110	11,2	117	12,3
<i>Hiányzó válaszok aránya</i>		1,6		4,6
Gyermekszám				
– van gyermeke (lgen)	684	68,4	715	71,8
– átlagos gyermekszám (fő)	1,9		2,0	
Települési kötődés				
Születéstől azonos településen élők száma/aránya	679	67,9	690	69,3
Nemzetiség				
– magyar	984	99,1	661	67,2
– szlovák	4	0,4	319	32,5
– más	5	0,5	3	0,3
<i>Hiányzó válaszok aránya</i>		0,7		1,3

Forrás: Alap kutatás a szlovák–magyar határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálatára – lakossági kérdőíves felmérés, 2008.

A legmagasabb iskolai végzettség megoszlása a mintában a magyar oldalon nagyjából pontosan követi a legutolsó népszámlálás alapján ismert struktúrát. A szlovák oldali válaszokban viszont komoly mértékű torzulás figyelhető meg, a diplomások jelentősen felülreprezentáltak. Lényegében minden negyedik válaszadó vagy főiskolai, vagy egyetemi végzettséggel rendelkezik (a problémával külön

foglalkozunk a következő alfejezetben). Ez a torzulás természetesen és szükségszerűen „végigáramlik” a foglalkoztatási és anyagi helyzet mutatókon is, ezért a mintán belüli megoszlások ezeknél a helyzetjelző változóknál szintén komoly eltéréseket mutatnak a két ország adataiban, és veszélyeztetik az eredmények összehasonlíthatóságát. Például feltűnően magas az önállók (16%), a szellemi jelle-

4. Táblázat. Iskolai végzettség és foglalkozás

	Magyarország		Szlovákia	
	N	%	N	%
Legmagasabb iskolai végzettsége				
– alapfokú	178	17,9	90	9,2
– szakmunkásképző	273	27,4	180	18,5
– szakközépiskola	238	23,9	310	31,8
– gimnázium	130	13,1	158	16,2
– főiskola/egyetem	177	17,8	236	24,2
<i>Hiányzó válaszok aránya</i>		<i>0,4</i>		<i>2,2</i>
Iskolai végzettség apáéhoz képest				
– magasabb	554	56,2	664	68,7
– azonos	322	32,7	223	23,1
– alacsonyabb	110	11,1	80	8,2
<i>Hiányzó válaszok aránya</i>		<i>1,6</i>		<i>2,9</i>
Foglalkoztatottság				
– önálló	57	6,8	130	16,3
– alkalmazott	786	93,2	666	83,7
– alkalmazott fizikai	481	61,2	322	48,3
– alkalmazott szellemi	305	38,8	344	51,7
van/volt beosztottja vagy önálló (Igen)	147	17,4	240	30,1
– dolgozik jelenleg (Igen)	563	56,4	630	63,8
Szektor				
– mezőgazdaság	40	4,6	76	9,3
– ipar	307	35,3	167	20,5
– szolgáltatás	522	60,1	572	70,2
Munkajelleg csoportok				
felső vagy középvezető	47	5,6	73	9,2
önálló tulajdonos	57	6,8	130	16,3
alsó vezető, vagy term. irányító	43	5,1	37	4,6
beosztott szellemi - diplomás	89	10,6	98	12,3
beosztott szellemi - legf. érettségi	145	17,2	155	19,5
szakmunkás	269	31,9	170	21,4
betanított- vagy segédmunkás	173	20,5	99	12,4
mezőgazdasági fizikai	20	2,4	34	4,3

Forrás: Alap kutatás a szlovák–magyar határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálatára – lakossági kérdőíves felmérés, 2008.

gú alkalmazásban állók (52%), és a vezető beosztásúak (9%) aránya. Az összehasonlítások így csak korlátozottan tehetőek meg, azon változók esetében, amelyek korrelálnak a végzettséggel, érdemes kontroll alatt tartani az iskolázottságot.

A végzettségi és az ebből következő foglalkozási struktúrában megfigyelhető aránytalanságok lecsapódnak az anyagi helyzet státusmutatóiban is. A jövedelmek, a vagyoni helyzet és annak szubjektív megítélése esetén alkalmazott változók mindegyikében maga-

sabbak/jobbak a szlovák oldali válaszok. A probléma az, hogy emiatt nehezebb kimutatni ebben a torzulásban a felülreprezentált magasabb végzettségű lakosok szerepét és a két háttérszakasz lakosainak valóságos anyagi differenciáltságát.

A kérdőíves felmérés reprezentativitásának kérdése

A minta általános háttérmutatóinak megoszlási táblái rávilágítottak arra, hogy a nem, élet-

5. Táblázat. Jövedelem, anyagi helyzet és a társadalmi rétegek

	Magyarország		Szlovákia	
	Forint	Korona	Korona	Forint
Megkérdezett átlagos havi nettó jövedelme				
– átlag	83 823	10 478	15 009	120 125
– medián	75 000	9 375	12 000	96 000
Háztartás teljes havi nettó jövedelme				
– átlag	167 975	20 997	27 642	221 128
– medián	152 000	19 000	25 000	200 000
A háztartás egy főre jutó havi nettó jövedelme				
– átlag	66 048	8 256	10 232	81 854
– medián	62 500	7 812	8 750	70 000
Egy háztartás ideális havi nettó jövedelme mekkora kellene, hogy legyen (megfelelő megélhetéshez)				
– átlag	291 465	36 433	43 589	348 700
– medián	300 000	37 500	40 000	320 000
<i>Eltérés a valós medián jövedelemtől (%)</i>	197		160	
Vagyoni helyzet				
	N	%	N	%
22 vagyontárgy közül mennyivel rendelkezik				
– jóval az átlag alatti: ≤ 5	275	27,5	187	18,8
– átlag alatti: 6 - 8	217	21,7	189	19,0
– átlagos: 9 - 10	157	15,7	177	17,8
– átlag feletti: 11 - 13	218	21,8	233	23,4
– jóval az átlag feletti: 14+	133	13,3	210	21,1
<i>Átlag feletti csoport aránya</i>	351	35,1	443	44,5
Anyagi helyzet szubjektív megítélése				
– azonos vagy jobb, mint a többségé	571	57,1	594	59,6
– a többséghez képest rosszabb minden szempontból	159	15,9	189	19,0
Település lakosaihoz képest				
– sokkal rosszabb	21	2,1	18	1,8
– rosszabb	165	16,5	154	15,5
– olyan, mint a többségé	713	71,4	630	63,4
– jobb	96	9,6	175	17,6
– sokkal jobb	3	0,3	17	1,7
Életforma alapján megadott társadalmi réteg				
– alsó osztály	52	5,3	28	2,8
– munkásosztály	285	29,3	190	19,3
– alsó középosztály	276	28,3	231	23,4
– középosztály	348	35,7	411	41,6
– felső középosztály vagy felsőosztály	13	1,3	127	12,9
<i>Közép és felső osztály aránya</i>		37,0		44,5

Forrás: Alap kutatás a szlovák-magyar határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálatára – lakossági kérdőíves felmérés, 2008.

kor és területi elhelyezkedés figyelembe vétele ellenére egy alapvető probléma nehezíti meg az eredmények általánosítását. A legutolsó népszámlálási adatok lehetnek referenciák annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy milyen mértékben felülreprezentáltak a diplomások a határszakasz két oldalán lekérdezett mintában. Figyelembe véve az elmúlt hét év-

ben bekövetkezett oktatási expanzió lehetséges hatásait, a népszámlálási megoszlási arányoktól való eltérés mértéke néhány százalékos eltéréseken túl segít abban, hogy a torzítás mértékét ki tudjuk mutatni.

A magyar oldalon a mintában a közép- és felsőfokú végzettségűek aránya nagyjából közelít a népszámlálási adatokhoz, illetve a be-

6. Táblázat. A magyar és szlovák határzóna népszámlálási adatai alapján megállapítható iskolai végzettségi ráták – 2001

	Magyarország		Szlovákia	
	Forint	Korona	Korona	Forint
Megkérdezett átlagos havi nettó jövedelme				
– átlag	83 823	10 478	15 009	120 125
– medián	75 000	9 375	12 000	96 000
Háztartás teljes havi nettó jövedelme				
– átlag	167 975	20 997	27 642	221 128
– medián	152 000	19 000	25 000	200 000
A háztartás egy főre jutó havi nettó jövedelme				
– átlag	66 048	8 256	10 232	81 854
– medián	62 500	7 812	8 750	70 000
Egy háztartás ideális havi nettó jövedelme mekkora kellene, hogy legyen (megfelelő megélhetéshez)				
– átlag	291 465	36 433	43 589	348 700
– medián	300 000	37 500	40 000	320 000
<i>Eltérés a valós medián jövedelemtől (%)</i>	197		160	
Vagyoni helyzet				
	N	%	N	%
22 vagyontárgy közül mennyivel rendelkezik				
– jóval az átlag alatti: ≤ 5	275	27,5	187	18,8
– átlag alatti: 6 - 8	217	21,7	189	19,0
– átlagos: 9 - 10	157	15,7	177	17,8
– átlag feletti: 11 - 13	218	21,8	233	23,4
– jóval az átlag feletti: 14+	133	13,3	210	21,1
<i>Átlag feletti csoport aránya</i>	351	35,1	443	44,5
Anyagi helyzet szubjektív megítélése				
– azonos vagy jobb, mint a többségé	571	57,1	594	59,6
– a többséghez képest rosszabb minden szempontból	159	15,9	189	19,0
Település lakosaihoz képest				
– sokkal rosszabb	21	2,1	18	1,8
– rosszabb	165	16,5	154	15,5
– olyan, mint a többségé	713	71,4	630	63,4
– jobb	96	9,6	175	17,6
– sokkal jobb	3	0,3	17	1,7
Életforma alapján megadott társadalmi réteg				
– alsó osztály	52	5,3	28	2,8
– munkásosztály	285	29,3	190	19,3
– alsó középosztály	276	28,3	231	23,4
– középosztály	348	35,7	411	41,6
– felső középosztály vagy felsőosztály	13	1,3	127	12,9
<i>Közép és felső osztály aránya</i>		37,0		44,5

Forrás: 2001. évi népszámlálás; Lakossági felmérés, 2008.

csült expanziós határon belül mozog: igazából csak az érettségivel rendelkezők enyhén felül-reprezentáltak. Ha a ténylegesen is a mintába került (nagyvárosokkal kiegészített) településekre számolt népszámlálási iskolázottsági adatsort vesszük alapul, akkor a különbség minimálisra csökken. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyar oldalon érvényesült a

véletlenszerűség a mintavételi kritériumok alkalmazása mellett.

A 2001. évi szlovákiai népszámlálás vonatkozó adatsorából látható, hogy a magyar lakosok iskolázottsága alacsonyabb a szlovákiai átlagnál. A vizsgált határszakaszban így ebből az értékből kiindulva jelentősen eltér a minta a sokasági átlagértékektől. Az érettségi-

vel rendelkezők aránya majdnem 20 százalékponttal magasabb, a diplomásoké pedig 16-tal, ami relatíve még nagyobb arányú torzítás.

Összegezve, a szlovák minta közel 75%-a legalább érettségizett személy. Ilyen mértékű mintavételi és lekérdezési hibából fakadó torzítást már nem lehet megfelelően kezelni (pl. súlyozás), így a helyzetelemzések során figyelembe kell venni ezt a torzító tényezőt, és az eredmények ennek tükrében nem általánosíthatók a szlovák oldali határszakasz társadalmára.

A HATÁRON ÁTNYÚLÓ TÁRSADALMI KAPCSOLATOK ALAPVETŐ JELLEMZŐI

Az 1000 fős magyar és a 996 fős szlovák lakossági kérdőíves mintában lényeges eltérés figyelhető meg a határon átvélő személyes kapcsolatok létében. A magyar oldalon a megkérdezettek egynegyedének, míg a szlovák oldalon több mint a felének van valamilyen jellegű kontaktusa a szomszéd országban (1. ábra). Az eltérő nemzetiségi struktúrából fakadó várakozásunk beigazolódott: a szlovák határszakaszon 27%-kal magasabb az aránya az ilyen jellegű kötésekkel rendelkező lakosoknak. Ez a kapcsolati mutató bármilyen kötés előfordulása esetén méri az összeköttetés létét, függetlenül annak számától vagy jellegétől. Elemszámát tekintve a magyar mintában így 250, a szlovák mintában pedig több mint 500 válaszadón lehet részletesebb elemzéseket végezni.

A módszertani háttérrel foglalkozó részben megismert reprezentativitási probléma természetesen az itt következő országonkénti összehasonlítás eredményeinek értelmezését megnehezíti, különösen akkor, ha figyelembe vesszük az iskolai végzettség (humán/kulturális tőke) kapcsolati tőkére gyakorolt hatásának elméletét és empirikus igazolásait (*Angelusz–Tardos* 1998; 2006). A közép- és felsőfokú végzettségű társadalmi rétegek felülreprezentáltsága miatt a valóságos arányoknál vélhetően magasabb kapcsolathálózati aktivitással

szembesülünk a kapcsolati tőke és a kulturális, illetve azzal szorosan összefüggő gazdasági tőke Bourdieu által leírt konverzációs mechanizmusa miatt (*Bourdieu* 1997).

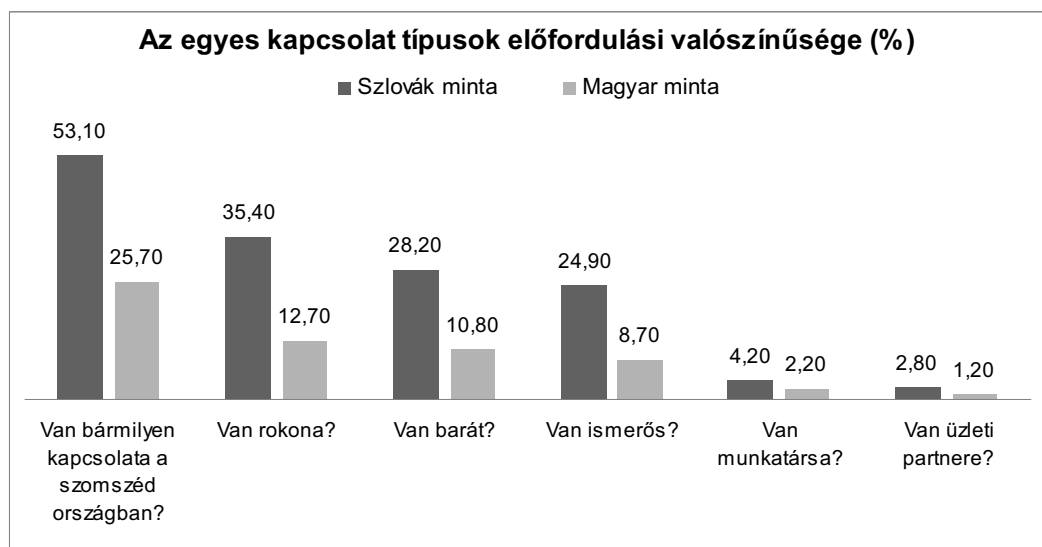
A kapcsolatokat öt formán keresztül mérjük: rokoni, baráti, ismerősi, munkatársi és üzleti alapon. A kapcsolattípusok előfordulási valószínűsége mindkét országban hasonló logikát követ, de az arányok ebben az esetben is a szlovák oldalon jóval magasabbak. A lakosság legnagyobb részének rokoni kapcsolatai vannak a határ másik oldalán, ami a határszakasz történelme alapján természetszerűnek tekinthető. A második leggyakoribb kapcsolat az ismerősi, majd ezt követi a baráti. A munkatársi, üzleti jellegű személyközi interakciók mindkét országban csak a lakosság minimális hányadát (2-4%-át) érintik. Az arányok és különbségeik önmagukért beszélnek: a szlovák oldalon élők több mint egyharmadának vannak rokoni, 28%-ának ismerősi, és 25%-nak baráti jellegű kapcsolatai Magyarországon. Ugyan ezek a kötésformák a magyar oldalon élő válaszadóknál csak 13%, 11% és 9%-os arányban vannak jelen.

Mark Granovetter alapján (1988) megkülönböztethetjük az erős és gyenge kötések, amelyek eltérő értékkel és funkcióval rendelkeznek a cselekvő és az egész társadalmi struktúra szintjén. A két kapcsolatforma más társas viszonyt ír le és emiatt különböző hatása is lehet a határtérség belső és határon átnyúló társadalmi viszonyainak alakulására. Ebben a megközelítésben is az erős kapcsolatok előfordulása a nagyobb (7. táblázat). A magyar mintában csak a válaszadók 18%-nak volt erős és 13%-nak volt valamilyen gyenge kapcsolata. A szlovák oldalon ez az arány 45%-os és 30%-os.

A többrétegű, multiplex kapcsolatháló aránya ennél jóval alacsonyabb. Mindkét erős kötéssel a magyar mintában csak 32 válaszadó rendelkezett (3,2%), a szlovák oldalon ezzel szemben 158 ilyen személyt találhatunk (16%). A három gyengébbnek minősülő, kevesebb emocionális elemet és intenzitást tartalmazó is-

1. Ábra. A kapcsolat és az egyes kapcsolattípusok előfordulási valószínűsége

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

7. Táblázat. Az erős és gyenge kötések előfordulási valószínűsége

		Ország			
		Magyarország		Szlovákia	
		N	%	N	%
Van erős kapcsolata a szomszédos országban? (rokon vagy barát)	Nincsen	818	81,8	553	55,5
	Csak az egyik	150	15,0	285	28,6
	Mindkettő	32	3,2	158	15,9
Van gyenge kapcsolata a szomszédos országban? (ismerős, munkatárs, üzleti partner)	Nincsen	868	86,8	698	70,1
	Van, egy féle	122	12,2	251	25,2
	Van, több féle	10	1,0	47	4,7

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

merősi, üzleti jellegű kontaktusok esetében már csak 10, illetve 47 fővel számolhatunk, amely 1 és 5%-os részaránnyal igen alacsony. Természetesen a határ, a történelmi hányattatások sok viszonyt szétziláltak, vagy sok létrejöttét megakadályozták. A megkérdezettek között, ha a teljes kapcsolatrendszerüket vizsgáltuk volna, sokkal magasabb lenne az összetett, többretegű hálózattal rendelkezők aránya.

A lakosság kapcsolatrendszerének összetettségét azzal mérjük, hogy az öt kapcsolattí-

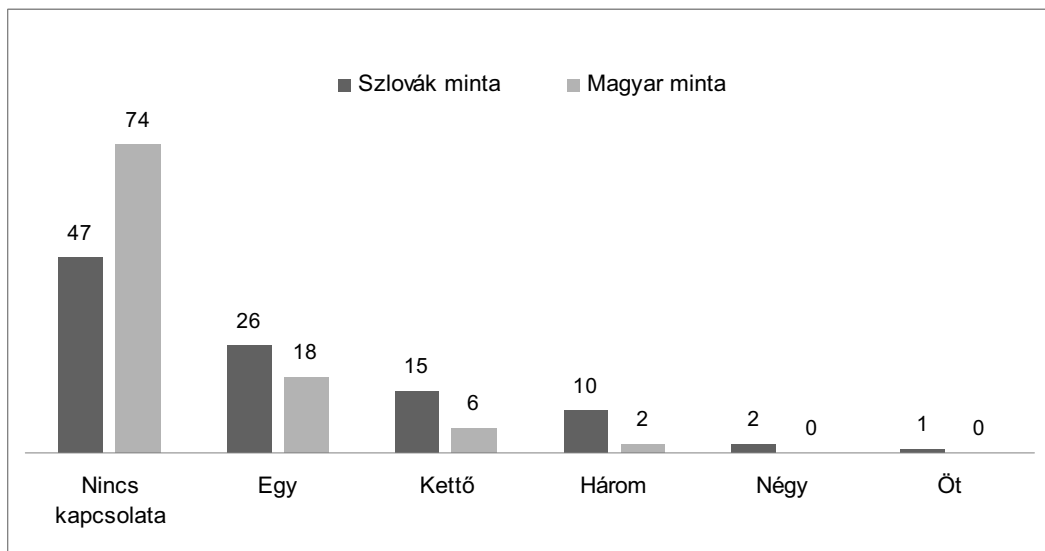
pusból mennyivel rendelkeznek párhuzamosan (2. ábra). Természetesen ez nem jelenti azt, hogy akinek csak egyféle kapcsolata – mondjuk csak rokona vagy barátja, vagy néhány ismerőse – létezik, a másik országban az nem lenne fontos, de azt feltételezhetjük, hogy az összetettebb hálózat a határ túloldalának társadalmi szövetébe történő több szálon keresztüli beágyazódásra utal.

A szlovák oldalon élőknek összetettebbek a Magyarország felé irányuló kapcsolatrend-

szereik (3. ábra). A többségnek természetesen csak egyfajta kapcsolata van, és korábban láttuk, hogy ezek főként rokonságon alapulnak vagy lazább ismeretségeken. A magyar oldalon élő bármilyen kötésről beszámoló lakosok 70%-nak csak egy fajta kapcsolata van. A

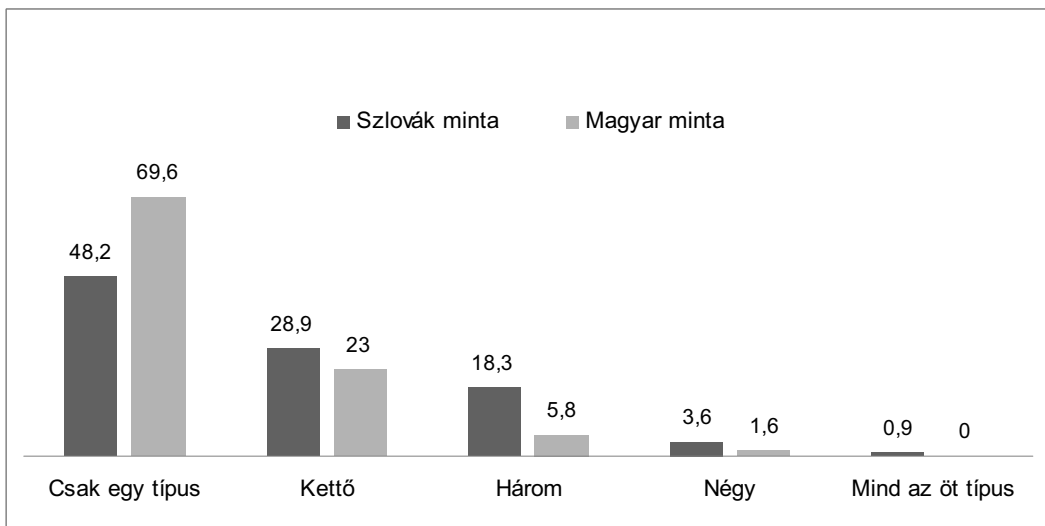
szlovák mintában az ilyen lakosok aránya jóval alacsonyabb (48%), és 47%-uknak igazából 2-3 kapcsolatfajtából épül fel egymással párhuzamosan a személyes hálózata (a magyar oldalon az arány csak 28%-os).

2. Ábra. Hányféle kapcsolata van összesen a szomszéd országban (%)

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

3. Ábra. Amennyiben előfordul, akkor hányféle kapcsolata van a szomszéd országban? (%)

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

A kérdést kapcsolatonként is megvizsgálhatjuk. A válaszok alapján megadhatók azok a megoszlási adatok, amelyek azt mutatják, hogy akik rendelkeznek egy adott típusú kapcsolattal a határ másik oldalán, azok körében mekkora az aránya azoknak, akik kizárólag csak ilyen jellegű kontaktusformával rendelkeznek, tehát a hálózatuk egy komponensű, homogén (8. táblázat). A célunk kettős: 1) annak bemutatása, hogy melyik kapcsolatforma hajlamos a leginkább a „homogenizálódásra”, 2) és milyen az eltérés a határ két oldalán ezekben a homogenizálódási tendenciákban.

Egyértelműen látható, hogy a magyar válaszokban mindegyik kapcsolatformánál magasabbak a megoszlási értékek. A leginkább a munkával összefüggő határ menti relációk hajlamosak az egyoldalúságra. Azon magyar oldali válaszadók körében, akiknek van Szlovákiában munkatársi kapcsolata, a 68%-uknál emellett más kötésforma nem is fordul elő. Ezzel ellentétesen az üzleti kapcsolatok és a baráti viszonyok sok esetben más összeköttetések mellett, azok okaként vagy eredményeként formálódnak csak ki (itt csak megközelítőleg egyharmados azok aránya, akik más jellegű kontaktusokkal nem rendelkeznek).

A szlovák válaszokban ilyen mértékű homogenizálódási hajlam nem figyelhető meg, bár az látható, hogy a leginkább a rokon és ismerősi kapcsolatok nem „vonzanak”, nem kötnek magukhoz más interakciós csatorná-

kat. Például a szlovák mintában 350 olyan lakos szerepelt, aki beszámolt rokon kapcsolatról a határ túloldalán. Ennek a csoportnak a 42%-a másfajta kapcsolattal nem rendelkezik, kizárólag rokonival.

A kapcsolatrendszerek alapvető jellemzőinek áttekintése során a személyes kapcsolathálózat nagysága is elemezhető. A kérdőívben külön megbecsültettük azoknak a személyeknek a számát a határ másik oldalán, akikkel valamilyen típusú kapcsolata volt a válaszadónak. Ezekből az értékekből lehet felépíteni a teljes kapcsolatrendszer nagyságát (9. táblázat).

A határázónában élők átlagosan 18 személlyel állnak kapcsolatba a másik oldalon. A kiugró értékek miatt a medián jóval alacsonyabb: átlagosan nyolc személy jöhet szóba. Természetesen a két oldal adatai jelentősen különböznek egymástól. A szlovák mintában 75%-kal nagyobb a lakosság kapcsolatrendszere (a mediánnal számolva is 66%-os az eltérés). Ez azt jelenti, hogy egy átlagos dél-szlovákiai határázónában élő lakos, ha nem izolált, akkor legalább 10 emberrel áll kapcsolatban Magyarországon. Ugyanez a magyar oldalra is érvényes, csak a kapcsolatrendszer nagysága 6 fős. A maximum értékek rávilágítanak az átlag és a medián jelentős különbségének hátterére. A felmérésbe bekerültek olyan lakosok is, akik összesen akár 200-300 személlyel is tartják a kapcsolatot a határ másik oldalán.

8. Táblázat. A homogén kapcsolatrendszerrel rendelkezők aránya kötéstípusonként

Akinek van... kapcsolata, az...	Magyarország (%)	Szlovákia (%)
kizárólag <i>rokon</i> i kapcsolattal rendelkezik (N=126; és 350 fő)	59,5	42
kizárólag <i>baráti</i> kapcsolattal rendelkezik (N=86; és 244 fő)	37,2	11,9
kizárólag <i>ismerősi</i> kapcsolattal rendelkezik (N=107; és 275 fő)	49,5	25,8
kizárólag <i>munkatársi</i> kapcsolattal rendelkezik (N=22; és 41 fő)	68,2	12,2
kizárólag <i>üzleti</i> kapcsolattal rendelkezik (N=11; és 25 fő)	36,4	8

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

9. Táblázat. A határ túloldalára kiterjedő személyes kapcsolatrendszer nagysága

<i>Akinek van... kapcsolata, az...</i>	<i>Magyarország (%)</i>	<i>Szlovákia (%)</i>
kizárólag <i>rokon</i> i kapcsolattal rendelkezik (N=126; és 350 fő)	59,5	42
kizárólag <i>barát</i> i kapcsolattal rendelkezik (N=86; és 244 fő)	37,2	11,9
kizárólag <i>ismerősi</i> kapcsolattal rendelkezik (N=107; és 275 fő)	49,5	25,8
kizárólag <i>munkatársi</i> kapcsolattal rendelkezik (N=22; és 41 fő)	68,2	12,2
kizárólag <i>üzleti</i> kapcsolattal rendelkezik (N=11; és 25 fő)	36,4	8

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

A kontaktszemélyek átlagos száma nem mindegyik kapcsolattípusnál tér el a két ország mintájában. A rokon relációk átlagos száma szinte azonos, és a másik oldalon élő barátok középértékében sem jelentős a különbség (1 fő). A gyenge kötések száma viszont mindegyik esetben kétszeres a szlovák oldalon élőkénél. Az erős kötések természetesen kevésbé függenek a gazdasági, politikai, kereskedelmi folyamatoktól, fogyasztási szokásoktól, és a rokon kapcsolatokban demográfiai korlátok is szerepet kapnak, amelyek közelebb hozzák egymáshoz a két értéket. Ezzel szemben a gyenge kötések megerősítik a határtérség egyes szakaszainak munkaerőpiacán megfigyelhető élenkülő gazdasági (főként munkavállalási) mechanizmusok hatását.

A HATÁRON ÁTNYÚLÓ INTÉZMÉNYE-SÜLT (HIVATALI, HATÓSÁGI) INTER-AKCIÓK ALAPVETŐ JELLEMZŐI

A másik ország hivatalos szerveivel a lakosságnak csak igen kis hányada került kapcsolatba az elmúlt öt év során (10. táblázat). A magyar mintában összesen 27 fő, és a szlovák oldalon ugyan nagyobb, de ott sem magasabb 10%-nál a részarányuk. Ráadásul csak eseti jelleggel fordultak elő ilyen kapcsolatok, a legtöbben (83 és 93%) csak néhány alkalommal léptek kapcsolatba valamilyen intézménnyel. A folyamatos kapcsolattartás elenyésző: valamilyen ügyintézés miatt a lakosság 3-4%-a sorolható abba a körbe, amelynek a tagjai napi vagy heti rendszerességgel érintkeztek a hivatalokkal, hatóságokkal ebben az időszakban.

10. Táblázat. A hivatalos kapcsolatok gyakorisága és intézményi háttere

	<i>Magyar minta</i>	<i>Szlovák minta</i>
Volt kapcsolata hivatallal, hatósággal az elmúlt öt évben	2,7% (N=27)	10,1% (N=99)
Gyakoriság (első említés)		
– naponta	3,7%	2,1%
– hetente többször	0%	1,1%
– havonta többször	3,7%	13,8%
– ritkábban	92,6%	83%
Milyen intézménnyel? (első említés leggyakoribb intézményei és az említések száma)	1) Rendőrség (8) 2) Határőrség (6) 3) Önkormányzat (2) 4) Földhivatal (2)	5) Munkaügyi Hivatal (22) 6) APEH (19) 7) Rendőrség (14) 8) Önkormányzat (7) 9) Anyakönyvi Hivatal (5) 10) Határőrség (4)

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

A magyar oldali válaszok során a leggyakrabban megemlített szlovákiai szervek a rendőrség, a határőrség, az önkormányzatok és a földhivatalok voltak. A szlovák oldali válasznál a lista összetettebb és elsődlegesen a munkaügyi, adózási kérdésekkel függ össze a dolog, illetve itt is a rendőrség, határőrség és valamilyen önkormányzat lett megnevezve a legtöbbször.

A határon átnyúló kapcsolatok előfordulásának lehetséges magyarázó tényezői

Az erős és gyenge interperszonális relációk, illetve a hivatalos szervekkel történő kapcsolatok legfontosabb jegyeit összegezve egyértelművé vált, hogy a szlovák oldalon élő magyar kisebbség révén sokkal intenzívebbek a Szlovákiából Magyarország felé irányuló interakciók, mint a tőlünk Szlovákiába irányulók. A különbségek mértékét a szlovák oldali minta iskolázottság szerinti torzítása miatt nehezen lehet becsülni. A kérdést könnyebben el lehet dönteni, ha megvizsgáljuk azoknak a társadalmi háttértényezőknek a sorát, amelyek növelhetik a határon átnyúló lakossági kapcsolatoknak a valószínűségét, számát és összetételét. Mindegyik esetben a kapcsolatrendszerek ezen három tulajdonságában keressük a differenciálódás mögötti lehetséges magyarázó tényezőket, és részletesen csak azokkal foglalkozunk, amelyeknél szignifikáns különbségek figyelhetők meg.

A variancia analízis és keresztábra elemzés próbái alapján megállapítható, hogy a legtöbb területi és társadalmi tényező esetében nem figyelhető meg szignifikáns különbség a kapcsolatokban. A határszakasz keleti és nyugati részén élő emberek ilyen jellegű társas interakciói nagyjából azonos valószínűséggel épültek ki eddig a határ másik oldalán. A település mérete sem jelent különbséget, sem a nagyvárosok, sem a vidéki terek lakosainak nem nagyobb vagy összetettebb a kapcsolat-hálózata. A minta egyes korcsoportjaiban is azonos valószínűséggel fordulnak elő kapcsolatok. A társadalmi aktivitás és a családi állapot sem játszik szerepet.

Két dolog azonban világosan kirajzolódott. 1) A szlovák oldalon, ahogy várható volt, a nemzetiségi hovatartozás volt a leginkább döntő szempont a kontaktusok differenciálódásában. 2) Mindkét mintában szignifikáns különbségekre szinte csak az iskolázottság és az ezzel szorosan összefüggő foglalkozási pozíció alapján bukkantunk.

A határszakasz szlovák oldalán a magyar nemzetiségűek 62%-a számolt be valamilyen határon átnyúló kapcsolatáról. A szlovák nemzetiségűek között az ilyen lakosok aránya ennek a fele volt (35%), ami meglepően magas arány figyelembe véve a jóval alacsonyabb magyarországi rátát (11. táblázat).

Az is jól látszik, hogy a magyaroknak nagyobb és összetettebb a kapcsolatrendszere, mint a szlovákoknak. A táblázatban szereplő

11. Táblázat. A kapcsolatrendszer nemzetiségi hovatartozás szerinti differenciáltsága a szlovák oldalon (%)

	magyar nemzetiségű	szlovák nemzetiségű
Van bármilyen kapcsolata a határ túloldalán (Magyarországon)?	62,3	34,5
Hány személlyel áll kapcsolatban? (átlag)	25	14
Hány rokona van? (átlag)	10	11
Hány barátja van? (átlag)	11	7
Hány ismerőse van? (átlag)	20	8
Csak egy féle kapcsolata van	45,6	58,2
Két fajta kapcsolata van	30,6	23,6
Legalább három különböző típusú kapcsolata van	23,8	18,2

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

rokoni, baráti, ismerősi és munkatársi relációk átlagos száma alapján pedig az látszik, hogy a magyar nemzetiségű lakosság többelte a gyengébb kapcsolatformáknál jelentkezik (pl. átlagosan kétszer annyi ismerősük van és négy fővel nagyobb a baráti kapcsolatrendszerük is).

Korábban említettük, hogy Pierre Bourdieu révén már a nyolcvanas évek közepe óta van konkrét elképzelésünk és empirikusan is megerősített hazai és nemzetközi tapasztalatunk arról, hogy a kapcsolathálózati erőforrások (társadalmi tőke) nem függetlenek az egyéb más erőforrásainktól. Különösen erős az összefüggés a kulturális és anyagi tőke és a kapcsolati tőke mérete között. Ebből kiindulva a jelenlegi felmérés során is arra számítottunk, hogy a lakosság iskolai végzettsége és jövedelme szerint komoly eltérések jelennek meg a kapcsolatok valószínűségében és számában. Még hozzá egy olyan struktúrát követve, ahol természetesen a különböző erőforrások együttes koncentrációja figyelhető meg; a magasabb iskolai végzettséggel és/vagy jobb anyagi lehetőségekkel rendelkező egyének mindkét országban kedvezőbb kapcsolati tőke készlettel rendelkeznek. A kérdés csak

az, hogy ez érvényes-e a határ menti kapcsolatokra is, vagy csak a lokális hálózataikra (12. táblázat).

A szignifikancia próbák mindhárom kapcsolati változó esetében 0,05-ös szint alatt voltak mindkét mintában. A határ másik oldalára irányuló relációkban is komoly szerepe van az iskolai végzettségnek és a részben ebből levezethető magasabb státuszhelyzetnek. Még a magyar oldalon is 10%-kal magasabb a diplomások között a kapcsolattal rendelkezők aránya. Hasonló hierarchiába rendeződnek a szlovák oldali válaszok is. Például ott az egyetemet végzettek körében az igen válaszok aránya 65%-os.

A kontaktusok számát is pozitívan befolyásolja a kedvezőbb társadalmi státusz, de ez főként a gyenge kötéseknel érvényesül, és inkább a magyar oldali válaszoknál. Szlovákiában ennél a paraméternél nem rajzolódnak ki olyan éles különbségek. A kapcsolatrendszerek összetettségében viszont ismét mind a két oldalon dominál az iskolázottság és az ebből fakadó eltérő társadalmi milió. A diplomások között a legkisebb az egykomponensű és a legmagasabb a komplex, legalább három kötésformára épülő kapcsolatrendszerrel rendelkezők aránya.

12. Táblázat. A kapcsolatrendszer iskolai végzettség szerinti differenciáltsága

	Minta	Általános iskola	Szakközépiskola	Szakközépiskola/ Gimnázium	Főiskola/ Egyetem
Van bármilyen kapcsolata a határ túloldalán? (Igen)	magyar szlovák	23,6% 43,3%	22,0% 43,9%	27,2% 52,3%	32,8% 65,3%
Hány személlyel áll kapcsolatban? (átlag)	magyar szlovák	11 25	15 16	11 22	15 28
Hány rokona van? (átlag)	magyar szlovák	8 15	11 8	10 10	10 11
Hány barátja van? (átlag)	magyar szlovák	7 13	10 12	7 10	7 10
Hány ismerőse van? (átlag)	magyar szlovák	11 17	11 13	11 18	15 17
Csak egy féle kapcsolata van	magyar szlovák	81,0% 53,8%	71,7% 57,0%	68,6% 52,4%	62,1% 33,8%
Két fajta kapcsolata van	magyar szlovák	14,3% 25,6%	21,7% 30,4%	27,1% 28,9%	24,1% 29,9%
Legalább három különböző típusú kapcsolata van	magyar szlovák	4,8%	6,7% 12,7%	8,6% 23,5%	13,8% 30,0%

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

Érdekes módon a háztartási jövedelmek nagyságán keresztül mért anyagi helyzet kapcsolata a társadalmi kötelekcek előfordulásával és számával nem szignifikáns, a magasabb jövedelmű rétegekre nem jellemző az aktívabb határon átnyúló kapcsolati tőkekészlet. Hasonlóan alakult az elégedettségén keresztül mért attitűdmutató szerepvállalása is, itt sem figyelhető meg szignifikáns összefüggés. Akik jobban boldogulnak és elégedettebbek az életükkkel, nem feltétlenül, vagy nem szükségszerűen jellemezhetők nagyobb határon átvívelő kapcsolati tőkével.

A foglalkozási pozíció szoros összefüggésben áll az iskolai végzettséggel a modern társadalmakban. Így a korábban megismert különbségek „újratermelődtek” ennél a státushelyzet-változónál is (13. táblázat).

A szlovák és a magyar oldalon is a fizikai-szellemi tengely jelent differenciáló tényezőt, amely mellett a magasabb képesítés és pozíció már nem jelent akkora erőt. A magyar oldalon a kapcsolatok számának medián értéke az is jól szemlélteti, hogy a vezető beosztásúak és az önállók rendelkeznek kiugróbb méretű kapcsolathálózattal. Ez az összefüggés a szlovák oldalon úgy módosul, hogy a vélhetően aktívabb munkavállalási gyakorlat révén a fizikai munkát végzők körében is ma-

gasabb a magyar oldalon realizálódó kötésvalószínűség és kötésszám is.

A határon átnyúló erős kötések lehetséges akadályozó tényezői

A rokoni és baráti kontaktusok esetében rákérdeztünk azokra a külső akadályozó tényezőkre, amelyek megnehezíthetik, hátráltathatják a kapcsolattartást a határ másik oldalán élő személyekkel. A lista nem teljes, de összefoglalja a legfontosabb elemeket, amelyek között első helyen szerepelhet az idő, a térbeli távolság és az infrastruktúra hatása (14. táblázat).

A szlovák oldalon élő és magyarországi kapcsolattal rendelkező lakosok között nagyobb arányban voltak olyanok, akik valamilyen akadályozó tényezőbe ütköztek. A rangsorban az első helyen az időhiány szerepel, amely jelen korunk globalizált társadalmában nemcsak a személyközi interakciókat befolyásolja, hanem életvezetésünk számos más aspektusát is. Nagyrészt a munkaterhelésből fakadó időhiányról van szó. A második helyen a társas kapcsolatok ápolásának költségessége szerepel, amelyben ugyan a tömegkommunikációs eszközök csökkentettek valamit a ráfordításokon, de mindenképpen komoly akadályozó tényezőt jelenthet (főleg a személyes

13. Táblázat. A kapcsolatrendszer munka jellege szerinti differenciáltsága a szlovák és a magyar mintában

Munkajelleg csoportok	Van kapcsolata a határ túloldalán		Hány kapcsolata van a határ túloldalán	
	Igen (%) SK	Igen (%) HU	Medián SK	Medián HU
felső vagy középvezető	67,1	38,3	15	20
önálló tulajdonos	56,9	29,8	15	8
alsó vezető, vagy term. irányító	64,9	34,9	20	15
beosztott szellemi – diplomás	59,2	28,1	14	6
beosztott szellemi – legf. érettségi	61,3	23,4	10	6
szakmunkás	38,8	26,4	8	6
betanított- vagy segédmunkás	45,5	21,4	16	6
mezőgazdasági fizikai	32,4	15,0	7	3
Összesített átlag	53,0	26,1	12	6

SK = szlovák minta; HU = magyar minta

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

14. Táblázat. Az erős kapcsolatok akadályozó tényezői (%)

Akadályozó tényezők	magyar minta	szlovák minta
kevés az ideje	38,1	45,6
anyagi okok	25,7	41,5
betegség	24,8	26,4
gépkocsi hiánya	23,6	25,5
nagy földrajzi távolság	16,8	25,0
kedvezőtlen tömegközlekedés	15,2	18,6
országhatár	8,8	2,1
nehéz megközelíthetőség	7,2	6,7

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

kapcsolattartásban). A következő három tényező (egészségi állapot, a mobilitást csökkentő gépkocsihiány és a földrajzi távolság) nagyjából hasonló arányban a lakosság 16-25%-át érintette. A legkisebb szerepet a megközelíthetőség és a határ léte jelentette a lakosok szerint. Úgy tűnik, a határ két oldalán élők szorosabb kommunikációját és interakcióját alapvetően eddig is főként a saját élethelyzetükből fakadó kedvezőtlen tényezők nehezítették meg, amelyben a két kulcselem a szabadidő hiánya és az anyagi lehetőségek különbözősége.

A kapcsolati tőke térbelisége

Az erős és gyenge kötések mindegyikénél rákérdeztünk az adott kontaktszemélyek térbeli elhelyezkedésére a határ másik oldalán. Ez alapján körvonalazható a határon átnyúló kapcsolati tőke térbeli kiterjedése, és a kötések koncentráltasága. A kérdésünk arra vonatkozik, hogy megfigyelhetők-e sűrűsödések, és ha igen, akkor mely településeken koncentrálódnak a kapcsolatok. Várakozásunk szerint a demográfiai súlyból fakadó természetes tendenciák fognak megjelenni, a nagyvárosokban méretükből fakadóan nagyobb valószínűséggel fognak rokonok, barátok, ismerősök vagy munkatársak előfordulni.

A magyar oldali válaszok alacsony száma miatt az eredmények óvatosabban kezelendők. A kevés kontaktus miatt nem olvasható ki egyértelmű tendencia az interperszonális kontaktusok térbeli csatornáinak iránya és súlya

kapcsán. A legnagyobb számban (átlagosan csak 3-5 válaszadóról van szó) Kassán, Révkomáromban, Dunaszerdahelyen, Rimaszombatban, Párkányban és Pozsonyban élő személyek jelentek meg a határon átnyúló kapcsolatrendszerben. Összességében nagyságrendileg 30 településen élnek rokonok, ismerősök vagy barátok. A munkatársi, üzleti relációk jóval kisebb valószínűsége miatt ebben a vonatkozásban már csak 8-10 települést említettek meg a válaszolók.

A szlovák oldalon kitöltött kérdőívek alapján pontosabb képet rajzolhatunk a felénk irányuló interperszonális relációk térbeli szerveződési struktúrájáról. Természetesen itt is a nagyvárosok és határ menti térségi centrum településeken sűrűsödnek a kontaktusok (15–16. táblázat).

Az erős kötések esetében a legtöbb szlovák oldali válaszadónak a fővárosban van rokona vagy barátja. Majd a nagyvárosok és a határ menti lokális centrumok következnek a sorban. Hasonló logika érvényesül a gyenge kötéseknel is, ahol szintén a főváros emelkedik ki elemszám tekintetében. Komárom helyzete külön kiemelendő, mert mind a négy kapcsolattípus esetében a harmadik legnagyobb arányszámmal rendelkező célpont Budapest és Győr után, jóval kisebb népességszáma ellenére.

Természetesen a lista komolyabb következtetésekre nem ad alkalmat, de azt jól szemlélteti, hogy milyen nagyobb gócpontjai figyelhetők meg az interperszonális kötésekben keresztül megteremtődő integrációs mechanizmusoknak a határszakaszon.

15. Táblázat. A szlovák oldalon élők magyarországi rokoni és baráti kapcsolatainak térbeli koncentrációja

Rokoni kapcsolat	N	%	Baráti kapcsolat	N	%
Nincs rokona	655	65,8	Nincs barátja	749	75,2
Budapest	113	11,3	Budapest	88	8,8
Győr	17	1,7	Győr	16	1,6
Komárom	13	1,3	Komárom	13	1,3
Tatabánya	8	0,8	Miskolc	13	1,3
Békéscsaba	7	0,7	Bátaszék	5	0,5
Miskolc	6	0,6	Sárospatak	5	0,5
Szeged	6	0,6	Siófok	5	0,5
Vác	5	0,5	Eger	4	0,4
Debrecen	4	0,4	Mosonmagyaróvár	4	0,4
Eger	4	0,4	Nagyatád	4	0,4
Harta	4	0,4	Pécs	4	0,4
Nyíregyháza	4	0,4	Sátoraljaújhely	4	0,4
Pécs	4	0,4			
Sopron	4	0,4			
Székesfehérvár	4	0,4			

Magyarázat: csak a kiugró elemszámok szerepelnek nagyság szerinti sorrendben

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

16. Táblázat. A szlovák oldalon élők magyarországi ismerősi és munkakapcsolatainak térbeli koncentrációja

Ismerősi kapcsolat	N	%	Munkatársi kapcsolat	N	%
Nincs ismerőse	721	72,4	Nincs munkatársa	955	95,9
Budapest	71	7,1	Budapest	13	1,3
Győr	18	1,8	Komárom	10	1,0
Komárom	18	1,8	Győr	4	0,4
Sátoraljaújhely	10	1,0	Tatabánya	2	0,2
Bátaszék	9	0,9			
Hajdúszoboszló	8	0,8	Üzleti kapcsolat	N	%
Miskolc	7	0,7	Nincs üzleti partnere	972	97,6
Balassagyarmat	6	0,6	Budapest	10	1,0
Eger	6	0,6	Debrecen	2	0,2
Siófok	6	0,6	Győr	2	0,2
Balaton	4	0,4			
Debrecen	4	0,4			
Salgótarján	4	0,4			
Sopron	4	0,4			

Forrás: Lakossági kérdőív (2008).

IRODALOM

- Angelusz, R.–Tardos, R. (1998) A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. – *Társadalmi Riport*. 237–257. o.
- Angelusz, R.–Tardos, R. (2006) Hálózatok a magyar társadalomban. – Kovách, I. (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest. 227–253. o.
- Bourdieu, P. (1997) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. – Angelusz, R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 156–177. o.
- Csizmadia, Z. (2004) Társadalmi kapcsolatok – struktúra – rétegződés: a szerkezet és az egyenlőtlenség kérdése a társadalmi tőkeelméletekben. – Némedi, D.–Szabari, V. (szerk.): *Kötő-Jelek 2003*. Budapest: ELTE Szociológiai Doktori Iskola. 119–145. o.
- Csizmadia, Z. (2008) Kapcsolathálózatok és társadalmi 'tőkék'. A társadalmi viszonyok felértékelődése a szociológia legújabb szakaszában. – Némedi, D. (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág Kiadó, Budapest (megjelenés alatt).
- Granovetter, M. (1988) „A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata”. – *Szociológiai Figyelő*, 3. 39–60. o.
- Letenyei, L. (2002) Helyhez kötött kapcsolatok. – *Közgazdasági Szemle*, 49/10. 875–888. o.
- Molnár, Sz. (2003) Társadalmi tőke és információ társadalom. Egyedül kuglizni, egyedül szőrfőzni? – *Szociológiai Szemle*, 3. 112–121. o.
- Portes, A. (1998) „Social capital: Its origins and applications in modern sociology”. – *Annual Review of Sociology*, 24. 1–24. o.
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Sik, E. (2002) Mindennapi korrupcióink. – *Szociológiai Figyelő*, IV/1–2. 135–141. o.
- Skrabski, Á. (2003) *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló magyar társadalomban*. Corvinus Kiadó, Budapest.
- Szántó, Z. (2006) *Analitikus szemléletmódok a modern társadalomtudományban*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Tóth, I. Gy. (2005) Bizalomszint, kötelezettségi hálók és társadalmi tőke: előtanulmány. – *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. TÁRKI Alapítvány, Budapest 2005. április. (www.socialnetwork.hu)
- Utasi, Á. (2002) *A bizalom hálója*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Vedres, B. (2000) A tulajdonosi hálózatok felbomlása. – *Közgazdasági Szemle*, 48/9. 680–699. o.

A TELEPÜLÉSI ÉS TERÜLETI ÖNKORMÁNYZATOK KAPCSOLATAI A MAGYAR–SZLOVÁK HATÁR MENTÉN

A KÖZIGAZGATÁS SZERVEZETI FELÉPÍTÉSE

A magyar közigazgatás

A magyar közigazgatás hosszú időn keresztül előnyben volt (Cseh)Szlovákiával szemben. Magyarországon ugyanis már 1990 előtt megkezdődött a tanácsrendszer átalakítása, melynek hatására oldódott a kommunista típusú országokra jellemző merev centralizáltság.

1990-ben minőségi értelemben történt döntő változás az önkormányzati törvény megalkotásával és az önkormányzati rendszer bevezetésével. A helyi hatalom szabad választásokra alapozott megszervezése felszabadította az addig szunnyadó energiákat. Az egyes települések önállósodásával, saját belső szellemi és gazdasági erejük bekapcsolásával jelentős fejlesztések indultak el a települések többségében. Az eltelt idő alatt kiderült, hogy az önkormányzati rendszer egyik hibája az elaprózottság. Joga minden településnek, hogy teljesen önálló legyen, saját jogon önkormányzatot hozzon létre. Hiba az is, hogy a települések feltétel nélkül válhatnak várossá. Mind a kis lélekszámú települések, mind a városi funkciókat ellátni képtelen kis városok esetében komoly terhet jelent a meggondolatlanul létrehozott önálló és kihasználatlan intézmények fenntartása magas költségük miatt. Nincs jogosultsága senkinek felülbírálni egy önkormányzati döntést, pl. fejlesztési döntést, csak ha alkotmányba, törvénybe ütköző cselekedetet akarnának megvalósítani.

Ez a jelenség összekapcsolódik az önkormányzati középszint hiányával és az állam-

igazgatási felső- és középszint túlburjánzásával. A magyar közigazgatási rendszer középső szintje eltorzult, mert a megyei önkormányzat területi felelősséget, jogköröket és döntési hatáskört nem kapott, viszont az államigazgatási/minisztériumi ún. dekoncentrált szervek nagy számban jöttek létre, pótolandó a középszinten keletkezett hiányt.

A megye megmaradt önkormányzatnak, de a megyei tanácsokkal szembeni ellenszenv miatt elvesztette a megye lakosságára és helyi önkormányzataira kiterjedő jogosultságait, és csak a hatáskörébe tartozó intézmények igazgatása maradt a feladata, annak ellenére, hogy a megyei önkormányzatok képviselőit a megye lakossága választja. A megyei képviselők megválasztásának rendjébe is hiba csúszott, mert a megyei jogú városok lakossága kimaradt a választók sorából, miközben a tízezres létszámhatár alatti és fölötti települések köre nem alkot egységes választókörtet. Így aztán a pártlistás politikusok, azaz a megyeszékhely erős emberei adják a megyei önkormányzatok választott képviselőinek jó részét. A hatalmi játszmák a megyék ellehetlenítésére törekednek mind a mai napig, ennek ellenére máig megvan a megyei választott képviselők és a megyei hivatalok helyismereti előnye (*Pálné Kovács* 2001).

Az önkormányzati törvény létrehozását követően indult meg az államigazgatási szervek területi hivatalainak létrehozása a hiányzó ágazati funkciók pótlására. A határ menti foglalkoztatási viszonyok fontossága miatt a munkaügyi központok példáján keresztül jól lehet szemléltetni, hogy milyen ellentmondásos helyzet alakult ki. A munkaügyi közpon-

tok minisztériumi hivatalok lettek, miközben feladatuk jóval szélesebb, mint a munkanélküliek hivatalos ügyeinek intézése. Tevékenységük során szociális, oktatási, gazdasági, vállalkozói stb. kérdésekkel egyaránt találkoznak. Ennek ellenére mindezen kérdésekben a felettes szervükkel, az illetékes minisztériummal állnak függelmi kapcsolatban, de a szociálisan hátrányos helyzetbe került, esetleg képzésre és családi problémáinak megoldására szoruló munkanélküliekkel a legszorosabb kapcsolatban álló önkormányzatokkal nem tartanak fenn hivatalos, legfeljebb „jó partner” viszonyt. Azzal, hogy a megyei munkaügyi központokat regionálissá szervezték 2007 óta, hét kis minisztériumot hoztak létre, ahol a munkanélküliek minden ügye papíralapú jelentések és határozatok szintjére kényszerül emelkedni, ahol minden szakmai kérdés a hivatali hierarchián keresztül indul útjára és érkezik vissza valamikor a kérdés feltevőjéhez. Szlovákiában a kerületi rendszer része az egy hivatalt alkotó munkaügyi, szociális és családgügyi hivatal, amely a közeljövőben fokozatosan a megyei önkormányzathoz kerül át. A két szervezet együttműködése a rendszerek aszimmetriája miatt bonyolulttá vált.

Az Európai Unióhoz való közeledés jegyében az 1996-os területfejlesztési törvény vezette be azt az új intézményrendszert, amely az önkormányzatok fejlesztéseit volt hivatva szervezni, illetve ennek a törvénynek az 1998-as bővítése hozta létre a magyar régiós beosztást a fejlesztések uniós mintájú megvalósítására. A régiók ügye mára komoly ellentétek forrásává vált, mert a fejlesztési pénzek elosztása fölötti ellenőrzés a hatalomba került politikai pártok zsákmányává tette ezt az intézményt, másrészt a két középszint, a megyei és a regionális ilyen együttélése pazarló lenne. Bonyolítja és nehezíti a magyar közigazgatás helyzetét, hogy időközben az állami igazgatási szervet is ehhez a régiós beosztáshoz igazították, előrevetítve a megyék szükségtelenné kikiáltását és elsorvasztását,

illetve a régiók önkormányzati jellegűvé átalakítását. A magyar politikai közvélemény ebben a tekintetben nem tudott a szlovákhöz hasonló kedvező megoldást találni, amelyben megmaradtak volna a hagyományos megyék, kiteljesedett feladatkörökkel, demokratikus szabályozással és a szűken vett tervezési régiók a fejlesztési feladatok ellátására.

A szlovák közigazgatás

A szlovák közigazgatás hátránnyal indult az önkormányzatiság „versenyében”, mert 1990-ig a csehszlovák kommunista rendszer merev tanácsi hierarchiája volt érvényben. A kommunista rendszer megdöntésével vált lehetővé, hogy Csehszlovákia is meginduljon az önkormányzati rendszer kiépítésének útján. Hosszú időn keresztül azonban csak az 1990-ben létrehozott helyi önkormányzati rendszer működött, mert az igazgatás többi szintje megmaradt a központosított államigazgatás keretében. Az igazgatási reformok azonban abbamaradtak, mert Csehszlovákia szétválása és Szlovákia 1993-as megalakulása, az új állam szervezése volt a mindent átható fő tevékenység.

Szlovákia esetében azonban nem a közigazgatás önkormányzati jellegének kialakítása volt a fő cél. A csehszlovák állam 1918-as megalakulásától kezdve ugyanis mindig fontosabb volt az új állam közigazgatási területbeosztásának változtatása. A közigazgatás területi felosztásával törődtek a legtöbbit, a közigazgatási határok folyamatos átrajzolása volt minden közigazgatást illető cselekvésük középpontjában. Az 1. táblázat évszámai alapján alkothatunk némi képet magunknak arról, hogy a kezdetben csehszlováknak mondott, később szlováknak elismert nemzet uralkodóvá tétele érdekében milyen gyakorisággal módosították a közigazgatási határokat a minél nagyobb arányú (csch)szlovák többség elérése, illetve ezzel párhuzamosan a más nemzetek, elsősorban a magyarok és a németek megosztása céljából.

1. Táblázat. A mai Szlovákia területének közigazgatási rendszere

	Nagyobb területi egység	Kisebb területi egység (járás)
1918	8 vármegye + 12 töredék vármegye	97
1920	16 megye	95
1923	6 nagymegye	77+Pozsony és Kassa
1928	1 tartomány	77+Pozsony és Kassa
1939	6 megye	58+Pozsony
1945	–	77+Pozsony és Kassa
1949	6 kerület	90+Pozsony és Kassa
1960	3 kerület	32
1969	4 kerület (Pozsony is)	36+Pozsony és Kassa
1991	–	121 körzet (obvod)
1996	8 kerület (kraj)	79 járás (okres)
2004	8 kerület (kraj)	50 körzet (obvod)

Forrás: Petőcz (1998) és Kocsis (2002) alapján saját szerkesztés.

Az 1990-es helyhatósági törvény elfogadását követően a közigazgatás reformját csak 1996-ban folytatták, de a reform csak a közigazgatási határok megváltoztatására szorítkozott, és nem az önkormányzatiságot fejlesztették tovább. Ekkor jött létre az a nyolckörületes beosztás, ami jól szolgálta a demokráciában továbbélő központosítást, és ismételten „sikeresen” tovább tagolta a felvidéki magyarságot.

Csak az 1998-as kormányváltás után került sor az önkormányzatiság továbbfejlesztésére. A közigazgatási határok maradtak a viták ellenére, és a határokon belül alakították ki a középszintű önkormányzatokat. A szlovák „felsőbb területi egység” (VUC) kifejezés magyar megfelelője lehet az önkormányzati kerület vagy az önkormányzati megye megnevezés. A járási határok is többször változtak, de önkormányzati jogosítványokat nem kaptak. A szlovák kerületi önkormányzatok a 2001 decemberében tartott első megyei választások óta fokozatosan kapják meg az államtól a vagyont és a hatásköröket.

A megyei önkormányzatok legális, törvény által elfogadott egységek. Saját tulajdonnal és saját költségvetéssel rendelkeznek, függetlenségük érvényes személyi-képviselői és pénzügyi értelemben egyaránt. Bekapcsolódhatnak az üzleti életbe, és beszédhetnek igazgatási díjakat, részt vehetnek hazai és nemzet-

közi, határon átnyúló kapcsolatokban. Feladataikat választott képviselőtestületük útján gyakorolják. Hatáskörükbe tartozik a kötelező érvényű szabályok meghozatala. Eredeti, alapvető hatáskörük a területi tervezés, a területfejlesztés, a II. és III. osztályú utak kezelése, a középfokú oktatás, a kórházak, bizonyos szociális intézmények (mint pl. idősok otthona, gyermekellátás, krízisközpontok, árvaházak) és kulturális intézmények (galériák, múzeumok, színházak, bizonyos könyvtárak) fenntartása, részvétel a polgári védelemben, gyógyszerárak és magán orvosi rendelők működésének engedélyezése. Ezeket a feladatokat a megyei önkormányzat önállóan biztosítja, de szükség szerint együttműködhet a magánszektorral, alapíthat költségvetési és nonprofit szervezeteket.

Az alkotmány szerint a megyei önkormányzatok saját bevételeikből és állami támogatásokból fedezhetik tevékenységüket. Törvények szabályozzák a lehetséges adókat és díjakat. Költségvetésüket éves bázison készítik el, 2006-tól pedig három évre előre tervezik.

A hatáskörátadás 2002–2003-as szakaszában decentralizált feladatköröket kaptak, amelyek biztosították öngazgatási lehetőségeiket. 2004-től általánosabb feladatokat kapnak, amihez hozzárendelték az állami költségvetés megfelelő részét. Ennek értelmében a közép-

fokú oktatás működtetésére a tanulók száma és az iskola típusa szerint normatívát kapnak. 2004-ben a megyei önkormányzatok az állami költségvetésből kapják támogatásukat, ennek két fő összetevője a megosztott állami adók és az állami költségvetés fő fejezeteinek átutalásai. 2005-től – akárcsak a települési önkormányzatok esetében – megerősítik pénzügyi önállóságukat, ami a saját bevételek növelését jelenti.

A kiadások szerkezetét az határozza meg, hogy milyen feladatok, hatáskörök ellátását adja át az állam a megyéknek. A legnagyobb tétel jelenleg az oktatás, amit a szociális, a kulturális és az egészségügyi kiadások követnek. Ehhez fog társulni a II. és III. rendű utak fenntartása, javítása, építése.

A helyi önkormányzatokhoz hasonlóan az állam csak a törvényben meghatározott módon tud a területi önkormányzatok tevékenységébe beavatkozni. Itt is fenntartja magának azt a jogot, hogy az átadott hatáskörök tekintetében ellenőrzést gyakoroljon.

A belső ellenőrzést a főellenőri osztály biztosítja, a főellenőrt a megfelelő testület választja. Hatóköre a megyei önkormányzat egész tevékenységére kiterjed, a határozatokra, az intézkedésekre, az utasításokra, a költségvetésre, a kinnlévőségek kezelésére, az eredményesség vizsgálatára, a szerződéses kötelezettségek ellenőrzésére, a vagyoneledésre, a közbeszerzési eljárások teljesítésére. Meghatározott időközönként jelentést kell készítenie a költségvetés állapotáról. Fizetését a megválasztásáról döntő testület határozza meg.

A szlovák megyei/kerületi önkormányzat feladat-meghatározása is mutat eltéréseket a magyar rendszerhez képest. Van elnevezésbeli különbség, például a megyei főjegyző igazgatói címmel bír, van tartalmi eltérés: a megyei/kerületi fejlesztést két szakági főosztály, a területfejlesztési és a területrendezési főosztály végzi.

A szlovák megyerendszer stabil közép-szintű igazgatást jelent, melynek hatékonyságát nem csökkenti az uniós NUTS-rendszer

értelmében létrehozott négy nagy régió (Pozsony, Nyugat-Szlovákia, Közép-Szlovákia és Kelet-Szlovákia), mert ezeket az egységeket csak és kizárólag az uniós elvárások teljesítésére alkalmazzák, miközben az ország érdekét megvalósító területi önkormányzati rendszer fokozatosan kiteljesedve végzi feladatát (Mezei 2006).

A HATÁR MENTI KAPCSOLATOK VÁLTOZÁSA AZ IDŐBEN

A határátjárás a csehszlovák állam megszilárdításának időszakában

Történelmi léptékkal mérve Magyarország körül nagyon új határok álltak fel az első világháború után. Ezért az általuk okozott elmentmondásos helyzetek feloldása nagy érdeklődésre számíthat.

A csehszlovák állam 1918-as megalakulása után a mesterségesen kialakított határ mentén évekbe telt az elkülönülés megszervezése. Miközben a megcsönkített Magyarország és az új államok, köztük Magyarország és Csehszlovákia között is egyre szűkült az együttműködés, a határok mentén lakók korábbi életvitelükből adódóan csak nehezen vették tudomásul az új helyzetet. A családi és a gazdasági élettel járó találkozások korlátozásának csak fokozatosan tudott érvényt szerezni a csehszlovák hatalom. A tulajdonviszonyok változatlansága miatt a földeket akkor is megművelték, ha az a másik állam területére esett (átbirtoklás).

A csehszlovák állam második, 1945-ös megalakulása és a kommunista diktatúra bevezetése valósította meg azt az államformát, amely rögzítette és elfogadtatta az új határokat. Ez egybeesett a Csehszlovákiában megvalósított etnikai tisztogatással. Ennek jegyében elüldözték az új országból a németeket, és kísérletet tettek a magyar nemzetiségű lakosság teljes felszámolására is. Ekkora embertömeg likvidálásához azonban a győztes hatalmak nem járultak hozzá, ezért csak rész-

legesen és időlegesen valósították meg eredeti tervüket. Ezt szolgálta a deportálás, az állampolgárságtól való megfosztás, a lakosságcsere, a reszlovakizálás, vagy a nem kívánatos személyek egyszerű kiűldözése. A kommunista diktatúrák létrejöttével konszolidálni kellett a két ország közti kapcsolatokat a népek barátsága és testvérisége jegyében, ezért a magyarok asszimilálásának máig tartó fő célja a tudat és a nyelvhasználat csehszlovakizálása, napjainkban szlovakizálása lett. E célnak az elérésére a társadalom életének minden területén találunk nyílt vagy rejtett módszereket az iskoláktól kezdve a munkahelyekig, mely módszerek segítségével újabb és újabb hullámok erőltetik az asszimilációt.

A második világháború utáni erőszakolt határon átjárást a teljes mozdulatlanság és szigorú határőrizet váltotta fel. Egészen az 1960-as évekig még látogatóba sem lehetett menni a testvéri országba, csak a pártállam hivatalos kapcsolatrendszerén belül. Ezekben az években alakult ki a pártközpontok által engedélyezett és ellenőrzött együttműködés modellje. Az 1960-as évek után ez a modell adott egyre több lehetőséget a gazdasági kapcsolatokra, például a mezőgazdasági gépcserére, lazítva közben az ellenőrzés szigorúságán.

Az 1980-as évektől kezdve fokozatosan a két ország közötti árkülönbség lett az átjárás szabályozója. Elsősorban a benzin árának változásához igazodott a most már turizmusnak nevezett forgalom. Az 1990-es rendszerváltás sem változtatott ezen az állapoton, csak felerősítette a bevásárló turizmust, mert kezdetben éveken át Magyarország jobb áruellátása vonzotta a szomszédos országok lakosait a magyarországi üzletekbe, míg Cseh/Szlovákiába az olcsóbb benzin a magyarországiakat.

A határ menti kapcsolatok az önrendelkezés jegyében

Az 1990-es rendszerváltás mélyebb értelme, a szovjet uralomtól való megszabadulás, a kommunista politikai rendszerből, a diktatúrából

való kiszabadulás és a demokratikus viszonyok újraszervezése lehetővé tette az önkormányzati rendszer újrafarmálását. A helyi érdekek és célok megfogalmazásának, tettekre váltásának lehetősége az országok közti kapcsolatok minőségét is új szintre emelte. A fokozatosan kiépülő, megszerveződő, hálózattá váló és egyúttal intézményesülő határ menti kapcsolatrendszer kifejezi a határ menti népesség akaratát. Az egyének célja, határokat átlépő mozgásigénye és az intézmények cselekvése kezd összehangolódni, az intézmények célja és cselekvése kezdi kifejezni az egyének céljait, akaratát. A népesség szándékainak ez az intézményesült kifejeződése adja a közelmúlt történéseinek legfőbb értelmét.

Az intézmények feladata a diktatúrákban a felsőbb politikai akarat közvetítése, a kiadott törvények, rendeletek, utasítások végrehajtása, lakosságra kényszerítése. Ezzel szemben a jól működő demokráciákban az intézmények feladata pont ellenkező – épp a népképviselő választások útján megvalósuló rendje miatt – a népakarat átvitele az intézmény működési rendjébe, illetve a népakarat továbbítása a törvényhozó szervezet felé. Ennek a folyamatnak a bontakozását láthatjuk a határ menti kapcsolatrendszer új, feléledő szakaszában, több lépcsőben, különösen a 2007. decemberi határnyitás óta.

Az intézményeket mozgató népakarat fő ösztönzője az az elfogadhatatlan hátrányos helyzet, amit a határ miatt a határ mentén élőknek el kell szenvedni. Ebben a tekintetben ennek a nagyon hosszú, 670 km-es határnak több szakasza van, amelyek egymástól lényegesen különböznek. A Pozsony körüli határszakasz, amely kezd betagozódni a Bécs–Pozsony–Győr régióba, igazi agglomerációs területté kezd válni. Itt a határ már arra szolgál, hogy a kedvezőbb lehetőségeket biztosítsa az igényesebbeknek, azaz elhatárolja a zsúfoltságot és a kényelmet. A drága pozsonyi lakásokból a zsúfoltság elől menekülő szlovák állampolgárok az olcsóbb rajkai családi házakban az életmódjuknak jobban megfelelő

körülményeket találják meg. Kihasználják a határok által támasztott klasszikus különbségeket, ahogyan a Duna menti magyarországi városok munkahelykínálatát a mezőgazdasági jellegű Csallóköz munkát kereső – a pozsonyi beköltözőkhöz képest jóval szerényebb életmódot folytató – lakosai. Az Ipolytól a Tiszáig tartó határszakasz mentén élők pedig azt várják, hogy bárhol, bármelyik oldalán a határnak, de teremtdjenek már meg azok a munkahelyek, amelyek biztosítani tudnák, hogy elvándorlás nélkül, akár napi ingázással is, de meg tudjanak élni.

A határ menti kapcsolatok törvényi szabályozása

A rendszerváltás után először 1995-ben kötött a két ország egymással szerződést, ez az ún. alapszerződés, amit Párizsban írtak alá, mert igazából nem a magyar és a szlovák fél közösen kidolgozott, közösen megvalósítani akart szándékait öntötték formába. Az alapszerződés gyors megkötését külpolitikai érdek kényszerítette ki. A francia elnökválasztási kampányban az aláírás tényén keresztül bizonyította a leendő francia elnök külpolitikai rátermettségét. Az előkészítetlenséget bizonyítja, hogy az alaptörvény elsősorban a kisebbségi ügyekre összpontosított, és hamarjába bevett olyan európai tanácsi ajánlást is, amely a kisebbségek területi autonómiájához való jogát ismerte el. Viszont erre az akkori szlovák politikai közvélemény nem volt felkészülve, és ezért viharos vitákat váltott ki. Nehezítette továbbá az együttműködést az is, hogy az alaptörvény túlhangsúlyozta az együttműködő közigazgatási szervek saját törvények betartására vonatkozó elvét, és ez meg is valósult, mert a szlovák törvények nem adtak lehetőséget a tényleges közös tevékenységre.

1998-ban a szerződés felfrissítésével törekedtek megmozdítani a holtpontra jutott együttműködést. Ezt követően a 2001-es szerződés hozta létre az addigi legszélesebbkörű kapcsolat lehetőségét. Elvi jelentősége volt

annak kimondása, hogy a két fél az együttműködés állami és önkormányzati résztvevői számára ugyanolyan feltételeket biztosít, mint amelyekkel a saját országukon belüli együttműködésük során rendelkeznek. Az együttműködés ösztönzésére pedig 15 pontban külön-külön fel is sorolták azokat a főbb területeket, ahol kölcsönösen szorgalmazni kell a kapcsolatokat. Ilyen a település- és regionális fejlesztés, a határ menti térség ökoturisztikai hasznosítása, a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, a gazdasági vállalkozások, beruházások, munkahelyteremtés elősegítése, a mezőgazdasági fejlesztés. Külön pontokban kapott figyelmet a közszolgáltatások összehangolt fejlesztése, mint például az egészségügyi intézmények kihasználása a szomszédos térségben élő lakosság számára. Mivel a sokágú szolgáltatások megvalósításában különféle szervezetek részvételével számoltak, felsorolták a támogatandó szervezeteket. Így emelte a törvény az államigazgatási szervek mellé az önkormányzatokat, a civil szervezeteket más közhasznú szervezetekkel együtt, a gazdasági vállalkozásokat és a költségvetési intézményeket. Külön cikkben hívta fel a figyelmet arra, hogy a felsorolt szervezetek külön engedélyezési eljárás nélkül, pusztán a törvények betartásával önállóan és szabadon léphetnek egymással kapcsolatba.

A törvény arra is gondot fordított, hogy létrehozza a „Határon átvélt együttműködést szolgáló Magyar–Szlovák Kormányközi Vegyes Bizottságot”. A szakterületeket számba véve 11 kormányközi vegyes bizottságot állítottak fel. Számuk 2004-ben bővült 12-re, az önkormányzatok határon átnyúló együttműködését segíteni hivatott bizottság felállításával.

Az együttműködésre szükség lenne, mert minden egyes témakör összekapcsolódik határon átnyúló hatással, legyen az útépités, környezetvédelem, területrendezés, katasztrófavédelem stb. Az egyes témakörök hazai törvényi szabályozása hiányos, mert nem rendelkeznek a határon átnyúló feladatok elkészítésének szükségességéről. Ennek továbbfolyta-

tását jelenti a szolgáltatások közös megszervezése, amely mindkét ország részéről igényli a törvények és rendeletek összehangolását a jogviszonyok tisztázása, illetve a költségek megtérítése miatt.

A határ menti szakbizottságok tevékenysége

A kormányközi vegyes bizottságok közül a legaktívabb a kisebbségi vegyes bizottság volt. Munkáját illetően néhány fontos jellemzőre kell rámutatni.

A két ország közötti kapcsolat erősítését, a közlekedés könnyebbé tételét segítették azok a javaslatok, amelyek az Esztergom–Párkány közötti híd felújítását, vagy újabb határátkelők megnyitását tűzték ki célul. A szimbolikus politizálás miatt volt fontos bevenni a tárgyalások közé a pozsonyi Petőfi Sándor-szobor felújítását és ezzel párhuzamosan a budapesti Ján Kollár-emléktábla elkészítését, és mindkettő méltó helyen való elhelyezését. Komoly gyakorlati haszonnal járt volna, ha teljesítik azt az igényt, hogy tegyék közzé folyamatosan a szlovákiai jogszabályok magyar nyelvű, illetve a magyarországi jogszabályok szlovák nyelvű változatát, különös tekintettel az EU-jogszabályokra.

A Szlovákiában élő magyarok hátrányos helyzetén akart a magyar fél javítani azzal, hogy a tárgyalások témájává tette a magyarok oktatási, közművelődési gondjait és a civil szerveződésekkel érintő problémákat. A tanári továbbképzésektől kezdve a kassai Thália színház felújításáig sok téma szolgálta ezt a célt. A magyar fél 1999-ben még volt olyan előnyben a szlovákokkal szemben, hogy felvethette a kassai konzulátus nyitásának ügyét, a magyar nyelv használatát szabályozó törvény ügyét, felhívták a szlovák fél figyelmét, hogy tekintse tárgyalófélnek a református egyházat, sőt, 2001-ben még a formálódó szlovák önkormányzati törvény befolyásolására is törekedett, hivatkozva a nemzetközi jogszabályokra. E felvetéseknél mindig volt el-

lentételezés, ami a magyarországi szlovákok helyzetének javításán keresztül valósult meg.

A két fél egyenjogúsága megkövetelte, hogy a fölmerülő kérdésekre azonos súllyal tekintsenek. Ennek az lett a következménye, hogy a szlovák fél törekedett a magyar kérésekre azonos súlyú szlovák kéréssel válaszolni. Ez azonban a népesség nyilvánvaló aszimmetriája miatt nem valósítható meg minden esetben. Míg a magyarországi szlovák népesség száma a 2001-es népszámlálás szerint 17 693 fő (0,17%) volt a 10 milliós Magyarországon, addig a Szlovákiában élő magyarok száma 520 528 fő (9,68%) volt az 5,4 milliós Szlovákiában. Emiatt lehetetlenség az élet minden területén azonos számú, méretű és súlyú intézménnyel ellátni a két nemzetiséget a maga szállásterületén. Példaként említsük meg, hogy a kisebbségi vegyes bizottság alakuló ülésén a szlovák fél kérte, legyen Magyarországon is politikai képviselője a szlovákoknak, ahogyan a magyaroknak van parlamenti képviselője és pártja Szlovákiában. Kérték, hogy a magyar fél bővítse a magyar közszolgálati televízió és rádió szlovák adásának műsoridejét, valamint biztosítsa az egész országra kiterjedő vételi lehetőségét. Ugyanígy az oktatási, közművelődési intézmények támogatását kérve is látható, hogy a magyarországi szlovákok számára kért intézmények, épületek a szlovákok kis száma és az országban szórt letelepedésük miatt túlzott mértékű.

A szakbizottságok tevékenysége az egyes kormányok politikai hozzáállásától függ, ezért a két országban lezajlott kormányváltások óta nem csoda, hogy lelassultak a szakbizottságok munkái. Apró példa erre a glosszárú-bizottság munkája. Sok problémát okoz a tárgyalásokon, hogy eltérő a két országban a fogalomhasználat, ezért felmerült az igény többnyelvű szótár létrehozására. Ilyen szótárat már készítettek cseh–német–szlovák nyelven. Ebben együvé van fűszülve a három nyelven kifejtett fogalommagyarázat. Ennek mintájára Magyarországon is elkezdtek külön-külön készíteni a magyar és a szlovák értelmező szó-

tárt, de az idő teltével arra már nem volt pénz és akarat, hogy egymás mellé szerkesszék az egyes fogalmakat, hogy elvégezzék az összevetést, az összehasonlítást. Ez még külön szakértői tevékenységet jelentett volna, de ezt az utolsó fázist már nem sikerült megszervezni. A pénzhány mellett a minisztériumi szerkezet változása is belejátszik a kudarcba. Túl gyakran változik, hogy melyik minisztériumhoz is tartozik a fejlesztés, illetve az új helyen újra kell küzdeni a fejlesztési ágazat érdekeiért, hiszen az új helyen más témák lehetnek fontosak.

A 2007-ben tartott ülésen a egyes bizottság ténylegesen új kérdésekről már nem tárgyalt, csak áttekintette a fennálló helyzetet, kölcsönösen véleményt mondtak az eddigi tapasztalatokról, és felhívták egymás figyelmét a közös pályázatokban rejlő lehetőségekre. A fennálló helyzet és a lehetőségek azonban ennél többet kívánnak, mert az együttműködés továbbfejlesztése érdekében lenne szükség mindkét országban a törvényi szabályozások összehangolására. A szolgáltatások közös megszervezése mindkét ország részéről igényli a törvények és rendeletek összehangolását a jogviszonyok tisztázása, illetve a költségek megtérítése miatt. Szükséges lenne a két ország települési és területi önkormányzati feladatellátásának, hatáskörének összehangolása is, hogy közel azonos hatáskörű, közel azonos jogkörű szervek tudjanak egymással tárgyalni.

Példaként felhozható a kapcsolatok kialakításában és fenntartásában felmerülő nehézségekre a két ország eltérő törvényi háttére, az önkormányzatok számára kötelezően ellátandó feladatok és intézményi fenntartói jogok más és más szintre történt delegálása. Emiatt a Duna partján nehézkes és körülményes a kikötők létesítése a magyarországi szabályozás miatt. A magyarországi oldalon tiltják a folyón a jetski használatát, míg a szlovákiai oldalon engedélyezik. Megnehezíti a két part közötti állandó kishajó-forgalom létesítését a motoros kishajókra vonatkozó eltérő szabályozás. Szintén problematikus a két oldal árvízvédelmi szabályozá-

sa. Míg a szlovákiai oldalon végig kiépültek a védőművek, amelyeken a kerékpáros forgalom is megengedett (sőt a 63-as út esetében autóforgalmat is terveztek rá), addig a magyarországi oldalon a mai napig károkat okoz az árvíz, a töltések pedig nincsenek kiképezve sem kerékpáros, sem gépkocsiforgalomra. Ez a tény a kerékpáros turizmus fejlesztése kapcsán válhat majd fontossá, hiszen míg a szlovákiai oldal kész infrastruktúrával vághat neki a szolgáltatások fejlesztésének, addig a magyarországi oldalon maga a kerékpárút is hiányzik a legtöbb esetben.

A NEMZETI EGYÜTTÉRZÉS KIFEJEZÉSÉTŐL A SZOLGÁLTATÁSOK SZERVEZÉSÉIG – A DEMONSTRATÍV REPREZENTATIVITÁSTÓL A PRAKTIKUS PARTNERSÉGIG

A települések között kialakult testvértelepülési viszonyoknak kezdetben erős politikai felhangja volt. A kommunista diktatúra évtizedeiben kifejezetten a magyar–csehszlovák barátságot kellett erőltetni. E mögött csak rejtve, bújtatva jelenhetett meg a magyarok iránti szolidaritás kifejezése. 1990 után a magyar nemzetiségűek iránt megnyilvánuló együttérzés látványos megjelenési formája lett a testvértelepülési szerződések aláírása, a kölcsönös látogatások megszervezése elsősorban nemzeti ünnepek alkalmával.

A nemzeti tudat ápolása, erősítése egyre gyakorlatiasabb együttműködési formákban fejeződött ki. A civil szervezetek, az egyes önkormányzati intézmények együttműködése jelzi ezt az irányt. A hasznosság irányába tett fordulatot hozta meg az Európai Unió pénzügyi támogatása először a PHARE CBC, aztán az INTERREG keretében. A megszerezhető pénz reményében nekilendülő együttműködések még a tervezés időszakában sűrű intézményi hálózatot fontak a határ két oldalán lévő települések között. Ekkor terjedt el viharos gyorsasággal az eurorégiók megszervezése a teljes határszakaszon. A kapcsolatok fel-

lendülése egybeesett az 1998-as kormányváltással, amikor az addig hatalmon volt szélsőséges nacionalista kormányokat felváltotta a (jelző nélkül nacionalista) polgári kormány, a Magyar Koalíció Pártjával szövetségben.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS SZERVEZETI FORMÁI

A testvértelepülési kapcsolat

A testvértelepülési kapcsolatok egyik jellemzője, hogy nem szorítkoznak a határ menti kapcsolatokra, hiszen akár más földrészen lévő településsel is hozható létre együttműködés. Ezért ez a kapcsolatrendszer a transznacionális kapcsolatok közé tartozik, habár a határhoz közeli települések természetesnek veszik a határ másik oldalán lévő településsel kialakítandó együttműködést.

A testvértelepülési kapcsolatok folyamatosan bővülnek. Az idők változásával azonban egyre inkább átcsúsznak a projektalapú együttműködésekbe, illetve ezt követően a

szolgáltatások megszervezésébe. A világra nyitott körülmények között, az Európai Unió tagjaként Szlovákia városai is éltek a lehetőséggel, és számos más várossal hoztak létre hivatalos kapcsolatot.

A 136 szlovákiai városból 68 (50%) adott tájékoztatást honlapján testvérvárosról (2. és 3. táblázat). A legtöbb kapcsolat a szomszédos országok városai között jött létre, első helyen a csehekkel. A nem szomszédos európai uniós országok között Németország vezet, a nem uniós európai államok közül a legtöbb kapcsolatot Szerbiával és Montenegróval kötöttek. Európán kívüli földrészek között az első helyen az Amerikai Egyesült Államok áll. A kapcsolatok mozgatórugója sokrétű. Jelen-tős a szlovák nemzeti érdekek képviselete, mert minden viszonylatban kimutatható, hogy valamilyen szlovák vonatkozás adott alkalmat az együttműködésre. Ezen kívül egyéb praktikus okok is megtalálhatók, mint például a városfejlesztési tapasztalatok megszerzése.

A táblázatból kiderül, hogy egy-egy megye kapcsolatrendszerét a szomszédos ország

2. Táblázat. A szlovákiai városok nemzetközi kapcsolatai

Szomszédos ország	188
Európai Unió tagállama	84
Nem EU-tag európai ország	30
<i>Összes európai ország:</i>	<i>302</i>
Más földrész	22
Összes kapcsolat	324
Adatközlő városok száma:	68

Forrás: Az egyes szlovákiai városok honlapjai.

3. Táblázat. A szlovákiai városok kapcsolatai a szomszédos országokkal

	8 megye*		5 megye**	
Szomszéd	db	%	db	%
CZ (Czech Republic)	65	34,57	37	33,94
PL (Poland)	58	30,85	23	21,10
HU (Hungary)	48	25,53	40	36,70
UA (Ukraine)	10	5,32	4	3,67
AT (Austria)	7	3,72	5	4,59
Összes	188	100,0	109	100,0

* Szlovákia egésze

** A magyar határt érintő megyék

Forrás: Az egyes szlovákiai városok honlapjai.

befolyásolja a legnagyobb mértékben a hagyományosnak mondható kiemelkedő cseh kapcsolatokon túl. A magyar határral szomszédos megyék adataiból is ez derül ki: a magyarországi városokkal kiépített kapcsolatok meghatározóak (3. táblázat). Az együttműködések kialakításakor figyelembe veszik a földrajzi távolságot, de a nemzeti-kulturális vonatkozások sokszor erősebbek ennél. Ezzel magyarázható, hogy a szlovákiai (magyar többségű) városok minden romániai várossal kiépített kapcsolata erdélyi (magyar többségű) városhoz kötődik, hogy a szlovákiai (szlovák többségű) városok Magyarországon és Szerbiában is a szlovákok lakta településeket keresik.

Az intézmények közötti kapcsolatokra is ugyanaz az önállóság jellemző, mint az önkormányzati kapcsolatokra. Az egyes intézmények maguk döntenek el, alakítanak-e ki együttműködést vagy sem, és a kapcsolatépítés innentől kezdve a két fél együttműködési szándékán múlik. A leggyakoribb az iskolák és a művelődési közösségek találkozása. Ilyenkor énekkarok, irodalmi színpadok, sportegyesületek találkoznak, vagy tanulmányi versenyeken mérik össze tudásukat a tanulók. A pályázati lehetőségek segítenek a szervezéshez szükséges pénz előteremtésében.

Eurorégiós kapcsolat

Európában már ötvenéves hagyománya van az eurorégiós együttműködésnek. Tevékenységük a mai, határokon nélküli Európában is fontos, mert az országhatárok mentén élők hátrányos helyzetüket szeretnék oldani ennek a szervezeti formának a segítségével, amelyben részt vesznek a helyi és a regionális hatóságok képviselői, a társadalmi és a gazdasági élet szereplői. Az önkormányzati szereplők jóvoltából politikai döntéshozó szereppel is bírnak, emiatt kapcsolódni tudnak a hazai és az európai döntéshozó szervekhez. Erejüket jelzi, hogy létrehozták az Európai Határ men-

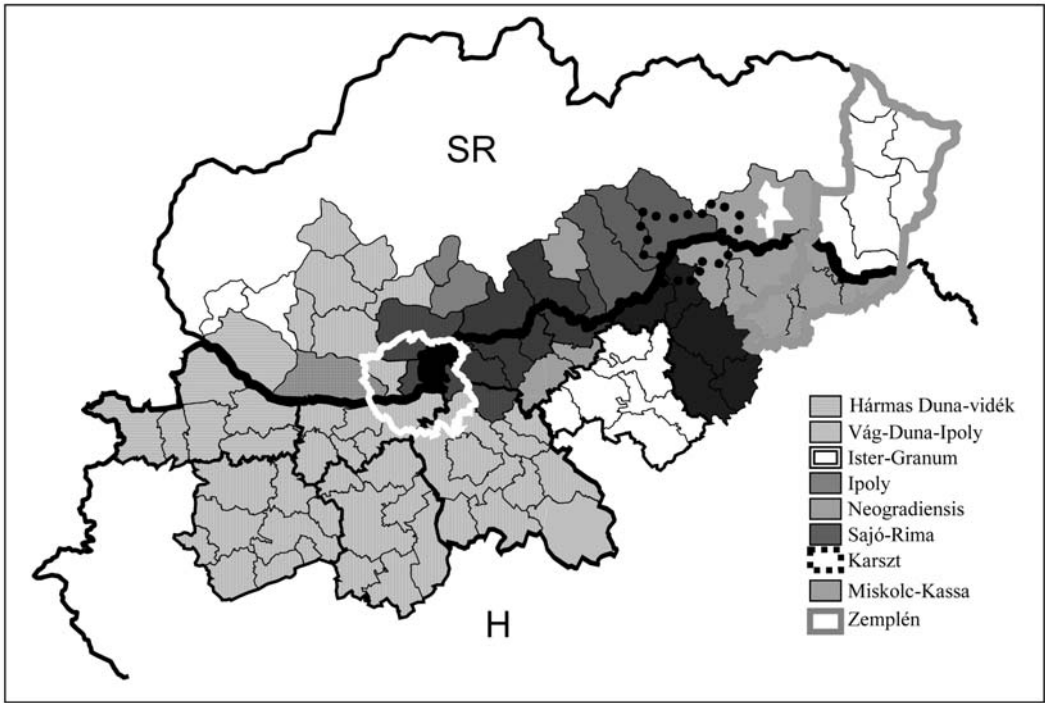
ti Régiók Szervezetét (ABRD), amely már az Európa Tanács és az Európai Unió határ menti együttműködést érintő politikájának kialakítására is befolyással van. Megteremtették a nemzetközi jogi kereteket, kialakították a pénzügyi támogatások politikáját. Ez utóbbiak sorába tartozik az Interreg, a Phare CBC, a Tacis CBC programok futtatása.

Az eurorégiók szervezeti felépítésében többféle minta figyelhető meg. Egy részükben a határ két oldalán tükörszervezetek alakulnak, amelyek sokszor megtévesztően önmagukat is „eurorégióknak” nevezik, majd a két tükörszervezet köt együttműködési megállapodást egymással. A Sajó–Rima Eurorégió esetében mindkét oldalon így hívják a szervezeteket magyarul, illetve szlovákul, s a megalakult közös szervezetnek is ez a neve, hozzátevé, hogy Határon Átnyúló Együttműködés. Az Ipoly Eurorégió is eredetileg a magyar oldali Ipoly Eurorégió Határon Átnyúló Együttműködés és az Ipeľský Euroregion, Jogi Személyek Szövetségéből alapított Szövetséget (1. ábra, 4. táblázat).

A másik modell szerint a részt vevő tagok saját maguk kötnek együttműködési szerződést mindkét oldalról. Választott testület, elnök, illetve elnökség, titkárság (munkaszervezet), valamint munkacsoportok alkotják az eurorégiók közös szervezetét. Ezeket a tagok választják, illetve a munkabizottságokba a résztvevőket delegálják.

A titkársági, illetve munkaszervezet funkcióra csak néhány eurorégió esetében hoztak létre önálló irodát. Ezzel szemben több eurorégióban fordul elő, hogy valamelyik tag működteti a munkaszervezetet, esetleg mindkét oldalon van egy-egy titkárság (pl. Kárpátok Eurorégió). Ahol közös jogi személyiségű szervezetet hoztak létre, ott nyilvánvalóan van egy konkrét központ, székhely, s a másik ország(ok)ban iroda. A titkárság vagy munkaszervezet működési költségeit általában a tagok éves befizetései fedezik, a legtöbb esetben a lakosságszám szerint, de van rá példa, hogy egyenlő arányban.

1 Ábra. Eurorégiók a magyar–szlovák határon

Forrás: Saját szerkesztés. Térképes ábrázolás: Mády Máté.

Az eurorégiók működésének van egy fontos, országos célja is. Ha az eurorégiók kiteljesíthetik tevékenységüket, ha sokasodó számban valósíthatják meg terveiket, ha egyre szélesebb körben terjednek el a kialakuló kapcsolati hálók, akkor mindennapi tapasztalato-

kat szereznek a résztvevők a két szomszédos ország együttműködési gyakorlatáról. Az itt szerzett tapasztalatok pedig átvihetők az országos szintre is (Mezei 2008).

Az eurorégiók azonban nem kaptak sem Magyarországon, sem Szlovákiában kiemelt

4. Táblázat. Eurorégiók a magyar–szlovák határon

Név	Magyarországi székhely	Szlovákiai székhely	A megalakulás éve
Hármás Duna-vidék Eurorégió	Győr	Dunaszerdahely	2001
Vág–Duna–Ipoly Eurorégió	Tatabánya	Nyitra	1999
Ister–Granum Eurorégió	Esztergom	Párkány	2003
Duna Eurorégió	Neszmély	Búcs	2003
Ipoly Eurorégió	Balassagyarmat	Ipolság	1999
Neogradiensis Eurorégió	Salgótarján	Losonc	2000
Sajó–Rima Eurorégió	Putnok	Rozsnyó	2000
Karszt-Eurorégió	Perkupa	Pelsőc	2001
Miskolc–Kassa Eurorégió	Miskolc	Kassa	1999
Zemplén Eurorégió	Sátoraljaújhely	Királyhelmece	2004
Kárpátok Eurorégió	Nyíregyháza	Eperjes	1993/1996

Forrás: Saját szerkesztés.

figyelmet. Nem lettek előnyökkel bíró jogalanyok, nem kaptak törvényi támogatást. Így csak egy próbálkozás voltak annak a feladatnak a megoldására, amit a határ menti együttműködés jelent. A határ menti együttműködések európai gyakorlata újabb jogi formát eredményezett, ez az európai területi együttműködési csoportosulás.

Európai Területi Együttműködési Csoportosulás (EGTC)

2006 júliusában hozta meg az Európai Parlament és a Tanács az 1082-es számú rendeletét az európai területi együttműködési csoportosulásról. Ez az együttműködési forma válasz volt azokra a nehézségekre, amelyek például az eurorégiós együttműködésekben akadályozták a közös és eredményes munkát. Kiküszöbölni szándékoznak a jogbizonytalanságot a csoportosulás jogalanyiságának elismerésével. Önállóságát kívánják növelni azzal, hogy ingó és ingatlan vagyonnal rendelkezhet, személyzetet foglalkoztathat, és bíróság előtt eljárhat. Mozgásterületet növeli, hogy nemcsak a közösségi alapokra számíthatnak programjaik tervezésekor, megvalósításakor, hanem ettől függetlenül a saját országuk nemzeti vagy területi forrásaira is, de akár saját erejükre is, bármilyen más hozzájárulás nélkül. A csoportosulások tagjai lehetnek: tagállamok, regionális és helyi hatóságok, egyéb közjogi intézmények, amelyeknek a körét a rendelet szabályozza.

Az európai területi együttműködési csoportosulás első ízben teszi lehetővé, hogy a különböző tagállamok hatásai a nemzeti parlamentek által ratifikált nemzetközi szerződések nélkül működjenek együtt. Mindazonáltal a tagállamoknak jóvá kell hagyni a leendő tag részvételét a csoportosulásban, csakúgy, mint annak hatáskörét és feladatait. Egy csoportosulást létrehozó egyezmény értelmezésére és végrehajtására annak tagállamnak a joga alkalmazandó, amelyben a csoportosulás létesítő okirat szerinti székhelye található.

A tagállamok szuverenitásának védelmét szolgálja, hogy a csoportosulás által hatóságként gyakorolt hatáskörök nem érinthetik a rendőrségi és szabályozói, azaz törvényhozói hatásköröket, nem láthatnak el igazságügyi és külpolitikai feladatokat. A csoportosulás feladata a gazdasági és társadalmi kohézió erősítése (Pintér 2007).

A rendelet kötelezi a tagállamokat, hogy tegyék meg a végrehajtásához szükséges intézkedéseket, és hozzák meg a rendelet hatékony alkalmazásának biztosításához szükséges rendelkezéseket. A rendelet 2007. augusztus 1-jétől teljes egészében kötelező és közvetlenül alkalmazandó valamennyi tagállamban. Nemzeti rendelkezések előzetes elfogadása nélkül is lehet csoportosulásokat létrehozni. Magyarország 2007 júniusában fogadta el a törvényt, Szlovákia 2008 februárjában, de a köztársasági elnökük nem írta alá.

A határon átnyúló fejlesztési programok, gazdasági és társadalmi együttműködések keretei alapvetően megváltoznak 2008-tól. Egyrészt a schengeni belső határok megszűnésével a gazdasági kapcsolatok erősödnek, új együttműködési modellek jönnek létre. Másrészt az együttműködési csoportosulást szabályozó rendelet várható hatásaként esély van a határ két oldalán lévő kistérségek szerves, egybefüggő fejlesztésére a határon átnyúló vidékfejlesztési programok megvalósításával.

Az EGTC rendelet értelmében az együttműködő csoportoknak képesnek kell lenni az EU által társfinanszírozott együttműködési programok (ERFA, Strukturális Alapok) és az állami vagy regionális/megyei/járási szinten kezdeményezett programok végrehajtására. E tekintetben a menedzsment feladatokat ellátni képes mikrotérségi munkaszervezetek felkészítése elsődleges fontosságú, mert csak így nyílik lehetőség arra, hogy az együttműködő települések valós igényeinek megfelelő területi együttműködések és programok meg is valósuljanak.

Magyarországon az első csoportosulás 2007. január 27-én Fehérgyarmaton jött létre.

Az Ung–Tisza–Túr Európai Területi Együttműködési Csoportosulás egyezményét a négy ország alapító önkormányzatainak polgármesterei írták alá. Céljuk a folyók völgyében található 216 település mintegy 400 ezer lakosa gazdasági-kulturális együttműködésének előmozdítása. A csoportosulás háromfős munkaszervezetének központja a magyarországi Túrístvándiban, a polgármesteri hivatalban van. A szervezet előzményének a 2000-ben 15 taggal megalakult Beregvidéki Határ Menti Önkormányzati Társulás (*Négy ország... 2007*).

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSEK TÍPUSAI

Projektalapú együttműködések

A nemzeti együttérzésre alapozódó projektalapú együttműködés

A testvértelepülési kapcsolatok reprezentatívítása mellé fölzárkózott a határnyitás óta néhány reprezentatívnak mondható, de inkább jelképes, tüntetően megvalósított beruházás ügye. A határ menti utak, átjárók kitisztítását, felújítását több helyen baráti együttműködésből valósították meg. Átjárja ezt az együttműködést a népképviseleti jelleg, mert mindenütt lehetett találni legalább egy önkormányzati képviselőt, de néha polgármestert is, aki megszervezte a közös munkát. Épp szervező-írányító egyénisége miatt lett az illető képviselő/polgármester, ezzel a cselekedetével is csak kifejezte a közösség belétfektetett bizalmát. De ott volt az önkéntes elem, a civil kurázi elem is, mert az önkormányzatoknak sem a költségvetése, sem a jogköre nem terjed ki a településközi utak felújítására, építésére. Emiatt ezekben az útépitésekben részt vettek a környező üzemek, kőbányák, sóderbányák, cementgyárak tulajdonosai, vezetői, valamint az érintett felek, maguk a környéken lakók (pl. Hidvégárdó [HU] – Bódvavendégi–Tornaújfalu [SK]). A nyilvánosságot a kocsmafalra tűzött hirdetés biztosította, a tulaj-

donjogok tisztázását meg az könnyítette meg, hogy Ózd–Susa esetében a földtulajdonban érdekelt fél nagyapja szervezte a népszavazást a falu visszacsatolásáért 1918 után (Ózd–Susa [HU] – Rimaszécs [SK]).

Az ellenkező nemzeti érzelm is cselekvőképes a megnyitott határ mentén, mert a korábban Sátoraljaújhely részét képező, ma Szlovákiához tartozó városrész, új nevén Kisújhely, vagy Szlovákújhely polgármestere az Európai Unióval dacolva sem hajlandó a beton virágládákat a közútról elvitetni, hogy megnyissa a forgalmat a közlekedésnek.

A projektalapú együttműködések jellemzője, hogy valamilyen közös beruházásra összpontosítanak. A beruházás általában egyszeri összefogást kíván, amit a fenti példák alapján önerőből, társadalmi munkában is meg lehet szervezni. A nagyobb léptékű feladatok megvalósításához azonban már jelentősebb mennyiségű pénzre van szükség, viszont a pénzforrások szűkössége, illetve még inkább a hátrányos helyzet, a pénzszerzés kényszere miatt csak pályázati forrásokból tudják céljaikat megvalósítani. Így lesznek az emberi igényekből projektek. Mivel az igényekhez képest csak a szerencse juttat egy-egy települést abba a kedvező helyzetbe, hogy sikerrel pályázhasson, a pályázatírás mindennapi eseménynek, egy pályázat megnyerése viszont kivételes eseménynek számít.

A pályázati piacon zajló projektalapú együttműködések

A határ menti együttműködések a Phare CBC program segítette (5. táblázat). A magyar–szlovák határon két szűkítő megszorítással kell erről a programról beszélni. Egyrészt csak 1999-ben indult el ezen a határszakaszon a közös pályázati lehetőség, mert előtte az osztrákokkal együtt volt két kísérleti próbálkozás. A másik megszorítás azt jelenti, hogy erre a magyar szempontból leghosszabb határszakaszra jutott a legkevesebb támogatási összeg, évente 2 millió euró.

5. Táblázat. Phare CBC programok a magyar–szlovák határon

	1995	1996	1999	2000	2001	2002	2003
Jóváhagyott támogatás összege:	1 500 000	1 500 000	2 000 000	2 000 000	2 000 000	2 000 000	2 000 000
Leszerződve:	723 116	1 498 580	1 793 815	1 969 670	1 998 659	1 819 146	1 953 459
Program zárása:	1999.07.31	2000.12.31	2002.12.31	2003.12.31	2004.11.30	2005.11.30	2006.11.30
Támogatott projektek							
nagy:	4	4	1	1	1	15	18
kicsi:	–	20	11	11	9	11	5

Forrás: Váti Kht.

Menet közben az irányító hatóság módosított a kezdeti gyakorlaton, mert a nagyobb összegű pályázatokra szánt pénzt az utolsó két fordulóban többfelé osztotta az igények miatt; ha már kevés a szétosztható pénz, legalább többen kapjanak belőle. A kis összegű támogatások esetében lehet azt a következtetést levonni, hogy a városok pályázati aktivitása volt a magasabb, illetve a Dunától keletre fekvő megyékből érkezett több pályázat. Az igényelt összeg és a ténylegesen elköltött összeg közti óriási különbség megerősíti a korábbi észrevételt, hogy a sok jó pályázat közül már a szerencse döntötte el, ki lesz a nyertes (Mezei 2004). Mindenesetre az önkormányzatok mind a hazai, mind a külföldi kapcsolatokat érintő tevékenységükben megmerítkezhettek a pályázati piac meglehetősen szegényes választékában. Erre az önkormányzati bevételek szűkös volta folyamatosan kényszeríti őket. A bevételek részletes vizsgálata nyújthatna csak pontos ismereteket arról, hogy milyen a határ menti polgármesterek-testületek talpraesettsége.

Az együttműködések következményei

A tervek készítésének feltétele lett a valóságos viszonyok feltárása, a helyzetelemzés, amire alapozva lehet elkészíteni a terveket. A helyzetelemzés elkészítése egyre nagyobb szakértelemmel történik. A beruházások, a beruházások megvalósításával járó együttműködések tervezésébe bevonják az önkormányzatok az elemző megközelítést. Néha kutatók igénybevétele, néha saját szakemberek bevonásával. A helyzetfeltáró tanulmányok néha

felszínesek, de egyre inkább komoly statisztikai, adatgyűjtő tevékenységre alapozva tárják fel a településközi, térségi viszonyokat, amelyekre támaszkodva kibontják az ott várható, tervezhető fejlesztéseket. Az államigazgatási szervek közül is tudunk példát hozni erre, mert a munkaügyi központok statisztikusokat, elemzőket is foglalkoztatnak. Az együttműködések tervezése során fel kell mérni a földrajzi teret, a népességet, a foglalkoztatottságot, a képzettséget, a gazdasági környezetet, a közlekedési lehetőségeket, és így tovább. Ez mind azt feltételezi, hogy a tudomány, azon belül a földrajztudomány, a szociológia, a közgazdaságtan egyre több tétele, tanítása kerül be az egyes szakmák tudáskészletébe.

A tervezésben résztvevők közé több szakma képviselői tartoznak. Az önkormányzatok képviselői, hivatali szakemberei mellé bevonják az államigazgatás szakértőit, a gazdasági élet szereplőit, vállalkozói érdekképviselőket, civil szervezeteket.

A tervezési intézményrendszer felépítése, működésének módszere Magyarországon még nem jutott nyugvópontra. Folyamatosan változik a fejlesztések témája is. Kezdetben az elmaradott területek fejlesztésére akarták szorítani a kormányokat, aztán regionális egységek kerültek előtérbe, mint például egy nagyobb régió, majd a kistérség. A közelmúltban főbbukant a központok szerepének előtérbe állítása a pólus-programmal, most lecsendesedni látszik és átveszi helyét általában a városok fejlesztésére való törekvés.

Azok a magyarországi szereplők, akik részt vesznek a magyar–szlovák határ menti együttműködésben, vegyes érzelmekkel észle-

lik a megváltozott nyelvi viszonyokat. Nem tudatosult a magyar közvéleményben, de még a határhoz közel lakókban sem, hogy a több évtizede zajló cseh/szlovák asszimilációs politika sikeres volt. Elsősorban a második világháború után kierőszakolt deportálásoknak, kitelepítéseknek, reszlovakizálásnak az eredményeként a nagy létszámú magyar tömböket is feltörte a szlovákok megjelenése, domináns pozícióba kerülése, a magyarok alávett helyzetbe hozása. Elérte célját a nagymértékű betelepítés a lakosságcsere után, illetve ezt követően a majdnem teljes szlovakizálás. A Nagykürtös–Losonc–Fülek–Rimaszombat–Tornalja–Pelsőc–Rozsnyó–Szepsi városvonal mentén sikerült visszaszorítani, asszimilálni a magyarokat, és szlovákok betelepítésével, a magyarok átnevelésével megváltoztatni a nemzetiségi viszonyokat. Sikeresen váltották a korábban rendkívül erős magyar öntudatot szlovák öntudatra. Ez is az asszimilációnak egy fajtája, magyarul beszélő szlovákokat nevelt ki az állam. Mindennek az a következménye, hogy a határok megnyitásakor nehéz partnert, akár csak magyarul beszélő partnert találni. Kevés a magyar érzelmű, a magyar érdekeket, a magyar nemzet egyesítését megértő partner. Erre számadataink is vannak, mert Szlovákiában váltották ki arányait tekintve a legkevesebben magyarigazolványt.

A nyelvi nehézségek áthidalására jó szolgálatot tesz az angol nyelv, de erre egyik fél sincs igazából felkészülve, meg nem is tartják az ott élők természetesnek. A most tanuló fiatal generációtól várják az angolnak, mint közvetítő nyelvnek a könnyed, tárgyalóképes használatát, de a valóságban eldöntetlen kérdés, hogy melyik nyelv lesz a diplomáciai nyelv a kapcsolatok fenntartásában. Közben, épp a határnyitás következtében megindult az addig lenézett magyar nyelvismeret felértékelődése. Ma már keresik is azokat az iskolázott fiatalokat, akik magyarul, szlovákul és angolul beszélnek. Elsősorban a település- és területfejlesztésben, illetve a gazdasági életben nőtt meg irántuk a kereslet.

Tervek a szolgáltatások közös szervezésére

Az együttműködés legteljesebb formája az, amikor a határra való tekintet nélkül, a felmerült emberi és piaci igények kielégítése céljából összekapcsolódnak a szolgáltatások. Ez a leggyakorlatiasabb együttműködési forma. E mögött többnyire intézmények állnak, például kommunális szolgáltató, iskola, egészségügy, szociális ellátás, mint emberi igényeket kielégítő szolgáltatások, illetve gazdasági szereplők, amelyek a piaci igényekre figyelnek a haszon reményében.

A szolgáltatásban érdekelt tárgyaló felek megkeresése

A települési önkormányzatok mindegyikében felmerülhet a lakossági igények kielégítésének olyan módozata, amelybe bekapcsolják a határ mindkét oldalán lévő kapacitásokat, lehetőségeket.

A megyei önkormányzatok ebben a tekintetben a közvetítő szerepét játsszák. Megkeresik azokat a szereplőket, amelyek hasonló feladatokat látnak el, megkeresik a tárgyalásra jogosult feleket, illetve eléri, hogy a tárgyalásra jogosult (állami-önkormányzati-gazdasági-civil) felek kezdjenek egymással tárgyalásokat. A szükséges adminisztrációs, hivatali, törvényismereti tudásukat adják a szolgáltatások összekapcsolásához.

A feladatellátás összehangolása

A szolgáltatásban közvetlenül részt vevő intézmények (kórház, orvosi szolgálat, mentőszolgálat, alsó- és középfokú iskola, szociális intézmény, kommunális szolgáltató stb.) ezek után fedik fel egymás előtt, miben van erősségük, szabad kapacitásuk, miben van gyengeségük, kapacitásigényük.

Elfogadott és rendezett az egészségügyben a sürgősségi ellátás kölcsönös teljesítése, államközi szerződések alapján. A programozott, a jelentkező betegek állapotától függő, emiatt

tervezhetőnek, irányíthatónak mondható egészségügyi ellátás esetén azonban a társadalombiztosítási rendszerek megegyezése szükséges a betegellátás költségeiről. Az egészségügy igen költség- és műszerigényes. Ezért kell megvizsgálni, hogyan lehetne az együttműködés keretében a teherelosztást megoldani. Meg kell vizsgálni, ki milyen területen áll jobban, mit fejlesztett jobban, amit fel tudna ajánlani a másik félnek valamiért cserébe. Első lépés a szakorvosi területek feltérképezése, ezt követi az elszámolási rendszer feltárása. Az ellátások költsége országoként eltérő, jelentős árkülönbség van a két ország között. A szlovák biztosítóknak nem éri meg, hogy a drágább szolgáltatást nyújtó magyarországi oldalon vegyék igénybe a kórházi ellátást a hozzájuk tartozó szlovák állampolgárságú betegek. Hozzájárul a kapcsolatfelvétel nehézségeihez, hogy Magyarországon évek óta kiszámíthatatlan, mi fog történni az egészségügyben. A magyarországi kórházak talpon maradása önmagában nagy teljesítmény, ami mellett időben sem fér el a másik országgal való kapcsolatfelvétel.

Az oktatásban, a szociális ellátásban és minden további szolgáltatásban az illető szolgáltatás állami-önkormányzati költségeinek megtérítéséről kell megegyezni. Az oktatásban eddig a nemzeti együvé tartozás érzelme oldotta meg a felmerült kérdéseket. A határhoz közeli városok középiskoláiban viszonylag nagy létszámban vannak nem magyar állampolgár diákok, azonban a fenntartók sokfélesége miatt megoszlanak a terhek. Sátoraljaújhely városában van megyei, városi és egyházi fenntartású középiskola, de létrejött a 2007-es tanévtől egy olyan megoldás is, hogy a szlovák–magyar két tannyelvű általános iskola fenntartói jogai átkerültek az Országos Szlovák Kisebbségi Önkormányzathoz. Így a városban tanul kb. száz diák taníttatásának költségvetési terhe megoszlik a sok fenntartó között.

A szolgáltatások közös megszervezése mindkét ország részéről igényli a törvények és rendeletek összehangolását a jogviszonyok, illetve a költségek megtérítése miatt.

KÖZIGAZGATÁSI SZEREPLŐK

A megyei önkormányzatok

Személyes vonatkozások

A megyei önkormányzatok kapcsolatrendszerében az esetek többségében fel lehet fedezni a személyesség jelenlétét. A beszélgetések során kiderül, hogy az ügyeket intézők között van/vannak felvidéki származásúak, valamilyen rokoni/személyes kötődéssel rendelkező munkatársak. Ha a szlovákiai oldalon is találunk magyar nemzetiségű szakértőt, akkor az együttműködés gördülékennyé válik.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei önkormányzat úgy készült az európai uniós csatlakozásra, hogy 1998–2002 között nemzetközi referensét már elküldte Brüsszelbe képviselőnek, ami azt jelentette, hogy az illető szakember évente négy alkalommal kint tartózkodott. Kézszelfogható haszna lett az akciónak, mert így a két szomszédos megye (Kassa és Borsod-Abaúj-Zemplén) már 2001-ben pontos információkhoz jutott a 2002-ben meghirdetett 2004–2006 Magyarország–Szlovákia–Ukrajna szomszédsági programról.

Jogállami keretek

A két ország eltérő időpontban alakította át közigazgatási rendszerét. Magyarországon már 1990-ben önkormányzattá formálták a megyei tanácsokat, míg erre Szlovákiában csak 2001 után került sor. 2002-től számíthatjuk a két ország megyei önkormányzatai közötti kapcsolatfelvételt, ami az elnökök udvariassági találkozásaiával kezdődött. Előtte az államigazgatáshoz tartozó szlovák kerületekkel kellett tárgyalnia a megyei önkormányzatoknak. Példaként említsük meg a területrendezési tervek egyeztetését, amire már a tanácsi rendszerben is szükség volt. Külön bizottságok folytatták ezeket a tárgyalásokat, jegyzőkönyvek tanúskodnak róla.

Diplomáciai megoldások

A magyarországi megyei önkormányzatoknak diplomatikusan kell közeledniük a szlovákiai partnerhez. A kapcsolatfelvétel könnyebbé válik, ha az első lépések angol nyelven történnek. A találkozások sűrűsödésével aztán kezdenek előtűnni a magyarul tudó, majd a magyar munkatársak. Megakad viszont a tárgyalások menete, ha a kialakult bizalmi viszonyt ápoló munkatárs más munkahelyre megy dolgozni. A külkapcsolatok esetében nagyon fontos a személyes ismeretség.

Közvetítő szerepet tölt be a megyei önkormányzat a különféle szervezetek között. Példa erre az útépités ügye. Szlovákiában a megyei önkormányzatokhoz tartoznak a II. és a III. jelű közutak, tehát a megyéknek saját tulajdonú útjaik vannak. Ezzel szemben Magyarországon csak a településhatáron belüli utak tartoznak a települési önkormányzatokhoz, de a települések közötti utak már állami tulajdonúak. A közútkezelő szervezetek tehát Szlovákiában a megyékhez tartoznak, Magyarországon pedig egy államigazgatási dekoncentrált szervezethez. A megyei önkormányzatok a mostani határon átnyúló együttműködésben csak támogatni, befolyásolni tudják az útépitést, szervezéssel, tárgyalásokkal, mert nincsenek döntési helyzetben. Ennek megfelelően az Interreg IIIA 2004–2006 időszakában az Útgazdálkodási és Koordinációs Igazgatóság pályázott (jogutód: Közlekedésfejlesztési Koordinációs Központ – továbbiakban: KKK). Az eljárás a következőképpen zajlott: a megyei önkormányzat megtárgyalta a Kassa megyei önkormányzattal, hogy a „történelmi átkelők” revitalizálása történjen meg. Ezt követően a megyei önkormányzat a dekoncentrált szervhez fordult, kérve, vegye tervei közé ezeket az átkelő szakaszokat. A tervezést a MÖK szorgalmazta, el is készültek, de csak a magyarországi oldalon. A megyei önkormányzat feladata most az, hogy figyel. Ha a szlovákiai oldalon is elkezdik a tervezést, akkor ismételten elkezdik a tevé-

kenységek összehangolását a szlovákiai megyei szervezet és a magyarországi dekoncentrált szerv, a KKK között.

Diplomáciai tevékenységnek minősíthetjük, hogy a szlovák fél elfogadta a Csemadokot partnernek. Ezt úgy sikerült elérni, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Besztercebánya megye megállapodtak abban, hogy a szlovák kisebbség és a magyar kisebbség együttműködését támogatják, de Szlovákiában nincs kisebbségi önkormányzat, ezért elfogadták a Csemadokot. A közös programban a fő szervező szerepét a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szlovák kisebbségi önkormányzat fogja játszani. Az együttműködés érdekében a Borsod-Abaúj-Zemplén MÖK elnöke együttműködési szándéknyilatkozatot írt alá a Csemadok országos elnökével 2007 áprilisában. Így a két szervezet hallgatólagosan hasonló jogállásúvá vált.

A megyei önkormányzatoknak szembesülniük kell a változó szlovákiai politikai környezettel. A 2006-os kormányváltás óta eltűntek a korábbi kapcsolatokat biztosító magyar nemzetiségű hivatalnokok. Újból az észak felé húzó szlovák érdekek kerültek előtérbe, háttérbe szorítva a dél felé irányuló magyar igényeket. Ez különösen Besztercebánya esetében figyelhető meg, mert a megyeközpont földrajzilag túlságosan is északra van, a magyar–szlovák határ menti kapcsolatok fejlesztése már kívül esik szemhatárukon. A szlovák politika a nagy, az országos autópálya-rendszer kiépítésén fáradozik, ezért a magyar szempontból fontos, falvak közötti néhány kilométeres rövid és többed rendű utak felújítása már nem áll érdeklődésük középpontjában.

Együttműködési megállapodások

Nógrád–Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Besztercebánya–Kassa megyékre vonatkozó négy megyés fejlesztési stratégia még nem készült, pedig erre nagy szükség lenne első-sorban a természet védelme érdekében. Ezen a határszakaszon igen jelentős az érzékeny te-

rületek aránya tekintettel a szabad ivóvíz-kapacitásra, a szennyvízkezelésre.

Elkészült viszont a négy megyés szándéknyilatkozat, amely kijelölte azokat a területeket, ahol együtt akarnak működni. 2002-ben indult a közös tervezés általános témákban, elnöki szinten. Kidolgoztak egy együttműködési keret-megállapodást, amit 2004. április 7-én írtak alá a Bánréve melletti Sajószentkirályban (Král'). Hosszadalmas volt az ide vezető út, mert egyenként kellett mindenkivel tárgyalni, hogy meglegyen a tényleges négyoldalú együttműködés. Nehézséget Nógrád megye jelentett kezdetben, mert valószínűleg a saját kétoldalú kapcsolatrendszerét akarta előnyben részesíteni. Politikai szintű meg egyezés után kezdődhetett a megállapodás megfogalmazása. A tárgyalás nyelve mindegyik az angol volt, ami jó hatású is volt, sőt az eredeti alapidokumentum is angolul készült, melynek elkészítették a magyar és a szlovák fordításait. A megállapodás tartalmilag megfelel bármely más uniós dokumentumnak. Négy elnök írta alá (Gyárfás Ildikó – BAZ, Dóra Ottó – Nógrád, illetve Milan Marčok – Besztercebánya és Zdenko Trebula Kassa megyei elnökök). A cél az volt, hogy a Magyarország–Szlovákia–Ukrajna Interreg IIIA programban minél több pénzt sikerüljön pályázatok útján megszerezni. Ezt követően 3-4 hónap alatt 74 projektjavaslatból álló listát állítottak össze a szakértők az operatív program prioritásai alapján, szintén kölcsönös egyeztetések útján. A négy megye területén, váltott helyszíneken kétszer ment körbe az elkészített projektjavaslat-csomag. Mindenütt 2-2 fős csapat kezelte az ügyet. Megvitaták az egyes önkormányzatok saját hivatali osztályain, folyamatosan javították, és a végén Miskolcon szerkesztették egybe. Egy olyan táblázatot hoztak létre, amelyben benne van, mely megyék vesznek benne részt, ki a projektgazda, mekkora a projekt költségvetése, melyik megye mennyi önerővel vesz részt, ki mennyi pénzt kezel stb. A kész tervezetet megint az elnökök vitatták meg és fogadták

el. Az egyeztetések folyamán az elnökök fontossági sorrendet állapítottak meg, ami csak kissé tért el a szakértői javaslatoktól. Az előkészítés meghozta az eredményét. Az első fordulóban 477 db pályázatból 143 volt hibás, 67 nyert. Magyarország 40 pályázatot nyert meg, Szlovákia 27, Ukrajna 9 pályázatot, együtt a másik két országgal. Az első fordulóban Borsod-Abaúj-Zemplén megye a Magyarország számára rendelkezésére álló keret 46,3%-át nyerte meg, a második fordulóban 58,6%-ot.

A 2007–2013-as együttműködési program miatt új stratégiát kell kidolgoznia a részt vevő feleknek. Érdemesebb csak a közeli megyéknek együtt dolgozniuk, mert nem célszerű több partner bevonása. A szakmai titkárság egyedül a vezető projektgazdával tart kapcsolatot. A részvétel tere szűkült a magyar kormány politikai szembenállása miatt, mert a mozgásteret biztosító pénzt elvonták az önkormányzatoktól. Az intézmények közötti együttműködések is szűkeek, csak a pályázati pénzzel tudnak beruházáshoz jutni. Ezek nehézsége viszont a határon átnyúló hatás bizonyítása. Beruházás jellegű pályázatokra volna szükség, azok viszont több nagyságrenddel nagyobb pénzt igényelnének. A működésre nem tudnak pénzt fordítani, ha esetleg meg is történik a beruházás.

Települési önkormányzatok

A települési önkormányzatok szintjén több folyamat zajlik részben egymás mellett, részben egymással összefonódva.

A települések közti hajszálerek újraéledése

Ez a jelenség elsősorban a határok által erőszakkal elválasztott falvak közti sokad rendű utak újraélesztését, felújítását, kiépítését, használatbavételét jelenti. Jelképesen a somoskői várhoz vezető gyalogos átjárótól számíthatjuk ezt a határszakaszt egészen Dámócig, ahonnan a tervek szerint a Per-

benyik felé vezető utat fogják megépíteni. A két átjáró között számos átkelő felújítása, kistisztítása, megépítése történt már meg, vagy folyamatban van, illetve tervezik a megvalósítását. Ezek az apró, általában négy számjeggyel jelzett utak a helyi lakosok bezártságát oldják, és visszacsatolják őket a sok évszázados együttélésbe. Vannak köztük olyan utak is, amelyek ennél nagyobb jelentőségűek, mint például az Ózd–Susa és Jene, illetve Rimaszécs közti út, amely Ózd és Rimaszombat közt nyitja meg az összeköttetést Losonc és Zólyom felé, vagy a Hollóháza–Eszkáros közti út, amely Sátoraljaújhely számára teszi lehetővé, hogy felére, azaz 45 km-re csökkenjen a Kassáig, a kassai repülőtérig vezető út.

Hasonló funkciót töltené be az Ipoly-hidak újjáépítése, mert itt is elsősorban kisléptékű beruházásokról van szó. Falvak közti gyalogos átjárók, alacsonyabb rendű utakat összekötő hidak újjáépítésére van szükség.

Az egymáshoz közeli települések együttműködésében tartalmilag a hagyományok újraélesztése jelenik meg. Ez érthető a hosszú elszakítottság után. Az újra egymásra találó önkormányzatok leltárba szedik, ki milyen hagyományokkal rendelkezik az épített örökség, a természet szépsége, az emberi cselekvések (népi-városi hagyományok, művészi értékek) terén. Felmerülnek és projektekbe íródnak a hagyományos mesterségek, messze földön híres termékek. Ezek a hagyományok azonban fokozatosan átalakulnak és a kor szellemének megfelelően modernizálódnak. A hagyományok korszerűsödése azt jelenti, hogy az itt újra felfedezett egyedi és közös értékek átváltódnak a turizmus piacon hasznosítható formájába, a megélhetéshez hozzájáruló, az új körülményekhez igazodó foglalkozások rendjébe. Így fonódik össze a borturizmus a termál- és látványfürdők világával, a táji ételek kínálata a természetjárással, sporttal (kerékpározás, evezés, sziklamászás) stb. Így lett a Duna ismét összekötő kapocs és a jövőbeni fejlesztések alapjául szolgáló lehetőség. A folyó partján tervezik az *Eurovelo 6* nemzetközi kerékpár-

utat és a víziturizmushoz nélkülözhetetlen kikötők, folyóparti egyéb infrastruktúra építését.

Példaként a Zsitva torkolatában elhelyezkedő Hídverő települések kapcsolata hozható, melyeket a Rákóczi Szövetség szervezett össze a kilencvenes évek végén. Az elgondolás azon alapult, hogy a korábbi történelmi együtvértartozás élményét meg kell újítani, a Duna két partján található települések között átvitt értelemben hidat kell verni, melynek eredményeként a jövőben az együttműködés könnyebb lehet, az így kialakuló kistérség pedig nagyobb erővel bír majd a különböző fórumok előtt. Az elképzelést Neszmély önkormányzata karolta fel a magyar oldalról, míg a szlovák oldalról tizenhárom település csatlakozott és lépett be a hivatalosan 1999. július 2-án megalapított szövetségbe. A csatlakozott szlovákiai települések: Aranyos, Bátorkeszi, Búcs, Hetény, Izsa, Karva, Marcelháza, Mocs, Madar, Pat, Dunaradvány, Virt, Vágfüzes. A magyarországi oldalon további települések nem léptek be hivatalosan a szövetségbe, de annak munkáját elismerik, programjain minden esetben hivatalosan is megjelennek.

A Hídverő települések esetében elmondható, hogy az éves rendszerességgel megtartott, Neszmély állandó helyszíne mellett minden évben a szövetség egy másik településén is folyó, napjainkra régiós vonzással bíró Hídverő Napok eseménysorozata mellett egyéb hozadéka is volt az együttműködésnek. A Hídverő Napok 2008-ban tizenharmadszor kerül megrendezésre. Minden évben egy *hídverő oszlopot* is avatnak valamelyik tagtelepülésen. A magyar millennium kapcsán majd mindegyik település állított köztéri szobrot, mellyel a magyar történelemhez való tartozásukat fejezhették ki. Neszmélyen pedig elhangzott, hogy a település fejlődéséhez nagyban hozzájárult a szövetségi tagság, sőt a falu jövőképeként kialakításában, terveinek eléréséhez elengedhetetlen. A Hídverő Napok megrendezéséhez szükséges infrastruktúrát (fából készült közösségi tér, szénapajta, több ezer ember ellátásához elegendő kapacitással bíró kemencesor a Duna partján)

Neszmély önkormányzata más esetekben is használni tudja. Jelenleg egy amerikai utazási iroda által szervezett, menetrendszerűen közlekedő kabinoshajó-út egyik megállójaként üzemel a helyszín, ahol programokkal várják a turistákat. A turisztikai lehetőségek kihasználásában a túlpárt is érdekelt. A szövetség tagjai között felmerült a közös pályázás lehetősége is. A Vág–Duna Eurorégió keretében négy Phare pályázatban vett részt a szövetség, illetve a Visegrádi Alaphoz is adtak be sikeres pályázatot. A pályázatok többsége további turisztikai fejlesztéseket tervez, illetve az egyik oldalon generált turisztikai forgalom átvitelét a Duna túloldalára. Ennek egyik legjobb példája a Búcs és Neszmély terveiben szereplő, a két falu területén felépítendő Európa-falu, ahol az uniós tagállamok hagyományos falusi építészete kerülne bemutatásra egy skanzen-szerű kültéri bemutató helyen. Mivel a kiállítás csak mindkét oldal meglátogatásával lesz teljes, ezért a fent említett turisztikai átjárás felélenkítéséhez megfelelő megoldásnak tűnik.

Paralel lehetőségek is hozhatnak kapcsolatot két település életébe. A Duna mindkét partján fellelhető termálvíz-készleteket hasonlóan aknázzák ki mindkét oldalon, azzal a különbséggel, hogy a magyarországi fürdőknek lehetősége volt nagyarányú fejlesztésekre a Széchenyi-terv keretében, míg a szlovákiai fürdőket működtető önkormányzatoknak nem. A fürdőt működtető kisebb szlovákiai települések minden esetben a túlpárt nagyobb városaiban fellelhető színesebb programlehetőségekhez kapcsolódnának (például Nagymegyer Gyórhöz, Párkány Esztergomhoz), de ugyanez a megosztás fellelhető, fordítottan Észak-Komárom és Dél-Komárom között is. A párhuzamosan, egymáshoz nagyon közel eső fürdők jól kiegészítik egymást, mert a legtöbb esetben a gyógyturizmusra építő fürdő élményfürdővel áll párban.

Bekapcsolódás a nagy regionális hálózatokba

A közvetlen és kis léptékű összeköttetések mellett kiemelt jelentősége van azoknak az

utaknak, amelyek már országok, sőt nagy régiók közti kapcsolatok biztosítására vannak hivatva. Ennek példája az Esztergom–Párkány között újjáépült híd és a körülötte felmerült tervezési kényszerek esete. A 2001-ben átadott Mária Valéria-híd szimbolikusan lezárta a második világháborút, mert ez volt az utolsó háborús roncs-híd Európában. Valóságosan megutat nyitott a két ország közötti tényleges, mindennapi kapcsolatoknak. A közlekedés megindulása azonban új problémák halmazát hozta felszínre. Kiderült, hogy a Duna két partján lévő városok, szűkebb-tágabb régiók között olyan mértékben fellendültek a kereskedelmi kapcsolatok, hogy a városközpontokon átvezető híd máris szűk lett. Építeni kell a várostól nem messze egy nagyobb, a hatalmasra nőtt teherforgalom kiszolgálására is alkalmas hidat.

Ez az igény, amelyet megfogalmazott a két város polgármestere, belekapcsolódik egy Európát érintő kérdésbe: hol épüljön ki az új észak–déli európai közlekedési folyosó, hol legyen az V/C jelű helsinki korridor? A versenyben két régió küzd egymással: az Ipoly-völgye (azaz Nógrád megye) és az Esztergom–Párkány régió (azaz Komárom-Esztergom megye). Mindkettő Budapest közelségére, a Kárpát-medence legdinamikusabb központjára hivatkozik fontosságának érzékeltetésekor. A kérdés eldöntésekor több ország érdekének figyelembevételével az Európai Unió is véleményt fog mondani, hiszen a terv komolyan érinti Kelet-Közép-Európa észak–dél irányú összeköttetését. Belefut ugyanis a magyarországi tervezés abba az egész Európát érintő közlekedési problémába, hogy elsősorban a kelet–nyugat irányú közlekedési vonalak vannak kiépítve, és szükség lenne az észak–dél irányú összeköttetésekre is. A két város igénye találkozott az európai közlekedési rendhálózatosodását szorgalmazók gondolataival.

A kérdés bonyolultságát és fontosságát a keleti országrész ügyével lehet a legjobban megvilágítani. Ott az országhatárt úgy húzták meg, hogy a vasúti csomópont a mai Ukrajnához került. Ide jutni a magyarországi Zá-

hony és a szlovákiai Ágcsernyő felől lehet. A közutak is ehhez a háromszöghöz idomultak, kizárva Magyarországot is és Szlovákiát is ennek a fontos közlekedési csomópontnak a használatából. Az is érzékelhető, hogy Ungvár elcsatolásával elvesztette ez a táj a térszervező városát, így mind Szlovákia, mind Magyarország károsult a határok miatt. Ebben az esetben már egy nem európai uniós ország, Ukrajna érdeke is szerepet játszik az engedélyek megadásában, a természetes vonzáskörzetek visszaállításában. Ezért Finnország felől a balti államokat érintve Lengyelországon át a szlovákiai Kassán és a magyarországi Miskolcon keresztül dél felé látszik bontakozni egy új közlekedési folyosó. A fenti logikát folytatva lehet megérteni, hogy szintén ezt az észak–déli közlekedési összeköttetést segít megszervezni a Rajka–Szombathely–Nagykanizsa–Letenye útvonal. A két szélső hosszanti közlekedési folyosó között azonban Budapest központi helyzete miatt két közbülső folyosó tervei látszanak bontakozni: a már említett V/C korridor magyarországi szakasza: Esztergom–Budapest–Dunaújváros–Szekszárd–Bóly–Ivándárda és a főváros másik oldalán húzódó Parassapuszta–Vác–Budapest–Kecskemét–Szeged–Röszke útvonal, amelyek tehát érintik is, de közre is fogják a fővárost. Mindkét út északon Zsolna felé húzódik, biztosítva a két ország és azon túl Lengyelország felé a megrövidített, meggyorsított közlekedést (Molnár 2007).

A magyarországi és a szlovákiai városvonal vonzásának kibővülése

Ez a városvonal az egész határ hosszában fut, csak a határnak hol az egyik, hogy a másik oldalán. A határmentiségéből az elmúlt évtizedekben inkább hátrányuk származott, mint előnyük. Az Európai Unióhoz való csatlakozás, még inkább a határok megnyitása újra lehetővé tette, hogy a városok kifejtsék vonzó hatásukat. A Duna mentén ez elsősorban Magyarország irányába tartó erős vonzást jelent,

ami folytatódik az Ipoly mentén is, de a vonzás ereje itt már nagyon gyenge, Borsod-Abaúj-Zemplén megye határ menti falvai pedig egyértelműen a tőlük északra lévő szlovákiai városokhoz húznak.

A határ mente kiemelkedő nagyvárosa Pozsony, amely fővárosként hozzátartozik a nemzetközi jelentőségű Bécs–Pozsony–Győr aranyháromszöghöz. Vonzáskörzete egyre szélesedik Dunaszerdahely, de újabban Magyarország irányába is. A pozsonyi hosszú, kelet felé elnyúló vonzással párhuzamosan a magyarországi oldalon a Szigetköz fekszik, a Duna és a bósi erőmű üzemvíz-csatornájától elzárva. A Szigetköz települései Mosonmagyaróvár és Győr vonzáskörzetéhez tartoznak.

Pozsony a Komáromtól Rajkáig húzódó határszakasz központja, de hatása a környékre nem egyértelmű. A közös történelmi múlt jelen van, azonban a Duna itt több ágra szakad, ami jelentős mértékben megnehezíti az átjutást. Híd Komárom után csak a Győrt és Nagymegyert összekötő úton található Vámoszabadi és Medve között. A Duna teljes szakaszán itt van a legnagyobb távolság két híd között, mivel Vámoszabaditól felfelé az első híd Pozsonyban található a folyón. A Szigetköz, a Csallóköz folyóágai, a Szigetközi Tájvédelmi Körzete, az erőmű iparsatornája mind-mind az átjárást nehezítik a két oldal települései között. Külön említést érdemel a szlovákiai oldalon az iparsatornával a szárazföldtől elvágott három település Bodak, Vajka és Doborgaz esete, ahol még a Szlovákiával való összeköttetés is akadozó. (A települések számára kompjáratot biztosítottak.) Szintén más helyzetet teremt ebben a régióban a nagyobb városok hiánya. A szlovákiai oldalon Pozsony hatása minden más hatást felülmúl, míg a magyarországi oldalon egy kisebb (Mosonmagyaróvár) és egy nagyobb (Győr) város hatása érvényesül, de egymás irányába jelentősen nem hatnak. Ennek megfelelően a Győrhöz közel eső Dunaszerdahelyen Pozsony hatása jóval erősebb, mint Győré. A szlovák főváros utóbbi években végbe-

ment magyarányú fejlődése jócskán rányomta bélyegét a Csallóköz falvaira is. A nemzetiségi megoszlás ebben a sávban is a magyarok döntő többségét jelentette, azonban ez a helyzet az utóbbi pár évben megváltozni látszik. A hirtelen megugró pozsonyi ingatlanárak miatt magyarányú beköltözés tapasztalható a kisebb településeken, de Dunaszerdahelyen is. (Ez a kiköltözési hullám érte el a magyar oldalon Rajkát is.) A kiköltözők nagy hányada szlovák származású. Ez a folyamat felkészületlenül érte a szlovákiai magyar településeket. A korábban magyarányú magyar többséggel rendelkező határ menti falvak egyfajta nemzeti térvésztesnek érzik az elszlovákosodást. A szlovákiai oldalon elhelyezkedő települések szintén nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy nemzetiségi öntudatukat megőrizték, munkálkodásukat azonban nem segíti úgy a magyar oldali települések kiűntetett figyelme, mint a Hídverő települések esetében. Regionális szervezetet hoztak létre az önkormányzati törvény létrejötte után Csallóközi Városok és Falvak Szövetsége néven. A nemzeti öntudat és a lobbierő elérése érdekében tudatosan tágitották a beszervezett települések listáját, hogy a magyar érdekek megfelelő képvisellete biztosított legyen. A párhuzamos magyarországi hasonló kistérségi szerveződés a Szigetközi Önkormányzatok Szövetsége. A két szervezet között a kapcsolat azonban nem állandó és nem is olyan gyümölcsöző, mint a Hídverő-települések esetében.

A másik – mindig Pozsony nyomában járó – nagy központ a 240 ezres lélekszámú Kassa, mely város nagy szorgalommal és leleménnyel már időben elkezdte kiépíteni nemzetközi repülőterét. Most épül az információ-technológiai ipari parkja, ahová a Miskolci Egyetemről is várják a diplomásokat, mint képzett alkalmazottakat. Tervezik a kassai vasútól a villamosvonal meghosszabbítását Szepsiig (kb. 40 km), hogy a munkavállalók ingázását megkönnyítsék. Az Ungvár irányába tervezett autópálya Ukrajnával fogja összekötni a települést, így a vasgyártáshoz szükséges

érc szállításán kívül egyéb termékek is nagyobb mértékben fognak a jövőben a városba áramlani. Kassa vonzó hatását a tőle északra 20 km-re fekvő 70 ezresre növesztett, egyre jelentősebb gazdasági erővel bíró Eperjes felé sugározza. Így a Pozsonytól északra induló hosszú várossáv keleten is kezd bővülni.

A Duna mentén Győr és Esztergom között a magyarországi városok építik ki vonzási területüket. A napi-heti ingázással nagy létszámú munkavállaló jár át a városok üzemeibe, illetve a Dunán áttelepülő vállalkozások székhelyei ezek a városok. Ez a munkamegosztás hosszú múltra tekint vissza. Az mondható, hogy a teljes szlovák–magyar határszakaszon a legszorosabb és legsokrétűbb önkormányzati kapcsolatok itt találhatók, ahol az átjárást nagyban nehezíti a természeti határ, a Duna. A folyó szétválasztotta, de egyben össze is kötötte az itt élőket. Általánosságban elmondható, hogy a történelem folyamán a Duna két partja folyamatos gazdasági interakcióban volt egymással, ami a jobb part ipari betelepítéséből, illetve a bal part mezőgazdasági jellegéből fakadt. A két oldal gazdasági irányultsága jól kiegészítette egymást. Mátyusföld évszázadok óta gyümölcs- és zöldségtermelő kis falvairól volt híres, míg a túlsó, kicsit nagyzólan, de a lényegi jellemzőket megragadva, a magyar Ruhr-vidék nevet kapta. 1920 előtt a Dunának ez a szakasza a folyó mindkét partján településekkel rendelkező Komárom és Esztergom vármegyékhez tartozott. A vármegyék településeit a mindenhol megtalálható révszolgáltatás és a hidak (Párkány–Esztergom és Komárom–Szőny) kötötték össze. A történelmi kapcsolatok az 1920-ban meghúzott határokkal nem szakadtak meg, azonban a Duna határfolyóvá tétele nagyban korlátozta a két part településeit a mozgásban. 1945 után a kapcsolatfelvétellel és a kapcsolattartás lehetősége tovább romlott, amit jól mutat, hogy az átjárhatóság is nagyban leszűkült a komáromi híd kishatár forgalmára, illetve a Párkány és Esztergom közötti kompforgalomra. A rendszerváltás

évei hoztak változást a kialakult helyzetben, a közel ötven évig szunnyadó kapcsolatok újra virágzásnak indulhattak 1990-től. A közös történelmi gyökerek, a közös közigazgatási múlt, illetve a szlovák oldali települések tiszta magyar volta a kapcsolatfelvétel elé nem gördített akadályokat. A településeken a magyar nemzetiségűek aránya 97-98%, a fennmaradó 2-3% pedig többnyire olyan szlovák családokból áll, akiket a szlovák-magyar lakosságcsere egyezmény kapcsán telepítettek át Magyarországról a II. világháború után. A mindkét oldalon újonnan kialakuló önkormányzati rendszer lehetővé tette a települési szintű kapcsolatfelvételt. Visszatérhetett a térség a korábbi munkamegosztáshoz. A Dunától északra inkább mezőgazdasági tevékenységet folytattak a múltban is, a Dunától délre pedig több volt az ipari munkahely. Az új hidak megépítése lehetővé tenné a beszállítói kapcsolatok megjelenését a Duna bal parti településein. A komáromi és az esztergomi új hidaktól a szlovákiai oldal mindkét esetben ipari fejlődést is remél. Párkány a Suzuki és a Sanyo beszállítóinak áttelepülését várja, Észak-Komárom pedig a Dél-Komáromban működő ipari park tükörképét hozná létre. A fent említett hídberuházásokhoz a két ország által megkötött államközi egyezményre és kormányközi tárgyalásokra lesz szükség.

A Nógrád megyei Rétság, Balassagyarmat, Szécsény és Salgótarján, illetve a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Ózd képviselik az Ipolyon túl a magyarországi városvonalat, meglehetősen gyenge vonzással. Az átjáró munkavállalók, megismerkedve a magyarországi viszonyokkal, továbbállnak Vác és Budapest üzemeibe.

Tornaljától Pelsőcön és Rozsnyón át Szepsiig terjed az a szlovákiai városvonal, amely vonzást jelent a magyarországi falvaknak. A munkavállalók átjárása megkezdődött. A többségében szlovák munkaadók elégedettek a jól képzett magyar munkásokkal. A kisvárosok üzemeiben magasabb keresethez jutnak a magyarországi falvak lakói, mintha a mesz-

szebb lévő „saját” körzetközpontjaikba ingáznának.

A Bodroghöz egyetlen városa, Királyhelmec nem bír olyan gazdasági erővel, hogy ide járjanak át dolgozni Magyarországról a munkát keresők. Sátoraljaújhely munkahelyteremtő képessége saját magyarországi körzetére is kevés.

Budapest Szlovákia felé eddig még nem tudta igazából vonzását kiterjeszteni. Budapest és Kassa között nincs erős térszervező képességgel rendelkező nagyváros.

A határ menti városok morfológiai és funkcionális csoportosítása

Az egymáshoz közel fekvő határ menti városokat többféleképpen csoportosíthatjuk. A csoportosításhoz elméleti keretet biztosít az ESPON (European Spatial Planning Observation Network) program, amely figyelemmel van a városi terek morfológiai és funkcionális jellemzőire, a MOT (Mission Opérationelle Transfrontalière), amely az együttműködés szervezettségét méri. A magyar kutatók közül Dövényi Zoltán dolgozott ki egy történeti alapú osztályozást (*Székelty* 2007). Ez utóbbi az, amely a leginkább illeszkedik a mi valóságunkhoz, mert létező városi tereket osztott meg a határ.

Dövényi (2002) osztályozása szerint *megosztott városok* jöttek létre a határ mentén. A megosztott város jellemzője, hogy egy városként fejlődött évszázadokon át, és egy váratlanul jött történelmi esemény kettévágta a Duna két partján fekvő várost. Ez történt a magyar-szlovák határon Komárom esetében, amely város 1920 után külön fejlődési útra kényszerült. A külön fejlődési út Észak- és Dél-Komáromot kezdte elvinni az ikerváros, a várospár kategória felé. Az idő dönti el, hogy ez a külön fejlődési út marad-e a jövőben, vagy a helyiek által elképzelt út valósul meg, amely szerint de jure két városról van szó, de facto mégis egy ez a város. Hasonlóan a megosztott város kategóriájába tartozik Sátoralja-

újhely is, amely városról levágták a ma Kisújhelynek/Szlovákújhelynek nevezett településrészt, a hozzá tartozó vasúti csomópont miatt. Balassagyarmat is úgy vált határvárossá, hogy levágták róla az Ipoly jobb partján fekvő részét, ami most Tótygyarmat néven ismert.

Az *ikerváros* vagy *várospár* típusú egymás mellett élésre példa Esztergom és Párkány esete. Ezek a városok közel fekszenek egymáshoz, de külön fejlődnek. Önálló településeként jöttek létre a múltban, és növekedésükre nincs törekvés a jelenben.

Az egymástól viszonylag távol fekvő, *önállóan fejlődő városokra* példa Miskolc és Kassa esete. Folyamatosan felmerül a két város szoros együttműködése, létrehozta közös euróregióját is, de a két város inkább vetélytárs a városok közti versenyben. Kassa nagyobb lélekszáma, jelentősebb gazdasági súlya és fontosabb közlekedési csomóponti szerepe miatt jelentős előnnyel bír Miskolccal szemben.

Az önkormányzatok és intézmények világát vizsgálva látható, hogy a gazdasági élethez képest nehezebben mozdulnak a törvényi, a jogszabályi korlátok miatt, de számtalan apró, reprezentatívnak mondható kapcsolattal már a múltban is kifejezték együttműködési szándékukat. Az ilyen nagy rendszerek együttműködése több időt kíván, törvények, rendeletek, eljárás módok egyeztetését, kölcsönös átvételét, átírását. Közben a határok mentén felpeszdltek a korábban befagyott kapcsolatok. Emberek és javak forgalma hozott új minőséget a határok mentén élők életébe. Az egyes határszakaszok életmódja jelenik meg előttünk. Míg a nyugati végeken buszok szállítják az üzemekbe a munkavállalókat, és telephelyek jönnek létre a határ másik oldalán, addig keleten az ócskavasat gyűjtik a kohókba a kocka-Ladákhoz kapcsolt utánfutókon.

IRODALOM

- Dövényi Z. (2002) A városok országhatárt átlépő kapcsolatai Magyarország szlovákiai és romániai határszakaszán. – Szónokyné Ancsin G. (szerk.) *Határok és az Európai Unió*. Nemzetközi tudományos konferencia. Szeged. 337–341. o.
- Kocsis K. (2002) A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Szlovákia területén a XX. században. – Pásztor C. (szerk.) *Ahol a határ elválaszt*. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád megyei Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota. 131–153. o.
- Mezei I. (2004) A 2000-es PHARE CBC Kiszprojekt Alap bemutatása. – *Falu–Város–Régió*. 1–2. 68–71. o.
- Mezei I. (2006) Állam – ország – régió és a valóság. – *Tér és Társadalom*. 3–4. 187–203. o.
- Mezei I. (2008) *A magyar-szlovák határ menti kapcsolatok esélyei*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Molnár L.A. (2007) Térségi fejlődés és úthálózat Keletközép-Európában. – *Falu–Város–Régió*. 2. 61–69. o.
- Négy ország a közös jövőért. (2007) – *Kárpátinfo*. Február. 10. <http://www.karpatinfo.net/article38065.html>
- Pálné Kovács I. (2001) *Regionális politika és közigazgatás*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Petőcz K. (1998) *Választások és felosztások*. Lili-um Aurum, Dunaszerdahely.
- Pintér E. (2007) Egységes jogi szabályozás a határ mentén. – Gulyás L. (szerk.) *Régiók a Kárpát-medencén innen és túl*. Nemzetközi tudományos konferencia. Eötvös József Főiskola, Baja. 444–448. o.
- Székely A. (2007) Határon átnyúló agglomerációk. – Gulyás L. (szerk.) *Régiók a Kárpát-medencén innen és túl*. Nemzetközi tudományos konferencia. Eötvös József Főiskola, Baja. 449–454. o.

SZLOVÁK–MAGYAR HATÁRON ÁTNYÚLÓ OKTATÁSI KAPCSOLATOK

BEVEZETÉS – SZEMÉLYEK SZABAD ÁRAMLÁSA AZ EURÓPAI UNIÓBAN

A munkavállalók szabad mozgása az Európai Unió négy alapszabadságának egyike, melyet az 1957. évi Római Szerződésben is rögzítettek. Ennek értelmében minden közösségi állampolgár élhet a szabad munkavállalás és a munkavállalás céljából történő letelepedés jogával. Ma már azonban sokkal inkább a személyek, mintsem csak a munkavállalók jogáról beszélhetünk ebben az értelemben (*Forgács* é. n.), mely magában foglalja azt a fajta határokon átvélt mozgást is, melynek célja tanulmányok folytatása egy másik országban. A Római Szerződés közvetlenül erre vonatkozóan még nem tartalmazott rendelkezéseket. Először a Maastrichti Szerződésben jelent meg az a cél, hogy a diákok és oktatók mobilitását ösztönözni szükséges a tagállamok együttműködésén keresztül.

A munkaerő szabad áramlásának kiterjesztése az oktatás területére két tényező miatt fontos:

- egyrészt a munkaerő általános képzettségi színvonala,
- másrészt az európai identitástudat, a társadalmi és gazdasági kohézió, illetve az esélyegyenlőség megteremtésének erősítése miatt.

Eddig a munkavállalással kapcsolatos oktatási kérdések szempontjából két tényező volt kiemelhető: egyrészt a munkavállalók, másrészt családtagjainak képzése, oktatása. Mára harmadik szempontként jeleníthetők meg a tisztán oktatási célok, melyek mögött elsődlegesen egy másik ország képzési rendszerében való

részvétel áll, a későbbi munkavállalás lehetősége ekkor még nem jelenik meg közvetlenül.

A közösségi jog oktatással kapcsolatos kérdésköre folyamatosan bővült: jelenleg, ha egy közösségi állampolgár egy másik állam területén jogszerűen tartózkodik, az oktatás bármely szintjén történő képzésbe történő becsatlakozás esetén az adott ország állampolgáraival azonos elbánásban részesül, ez azonban csak akkor érvényesülhet, ha tartózkodási engedélyt is kap a más országban tanulni kívánó állampolgár, ami ebben az esetben nem tagadható meg. Alap- és középfokú oktatás esetén ez akkor válik időszzerűvé, ha a gyermek szülője jogszerűen tartózkodik az adott ország területén. Egy 1993-ban elfogadott irányelv (93/96 EEC irányelv a diákok tartózkodási jogáról) rögzíti, hogy milyen feltételeket kell teljesítenie egy diáknak: a megélhetéséhez szükséges anyagi forrásokkal és betegbiztosítással kell rendelkeznie, ezenkívül nem jelenthet terhet a befogadó ország szociális rendszerére.

A szabad munkavállalás joga a pedagógusokat is megilleti, abban az esetben is, ha óradóként kívánnak dolgozni másik országban.

Összességében elmondható, hogy az európai uniós szabályozások szerint a közösség minden állampolgárát megilleti az a jog, hogy tanulmányait részben vagy egészben egy másik uniós államban folytathassa.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a személyek oktatási célú szabad áramlását két nézőpontból célszerű és szükségszerű különválasztani:

- az első esetben arról van szó, hogy a szülők munkavállalás vagy egyéb célok miatt egy másik országban élnek és dolgoznak,

iskoláskorú gyermekeik taníttatását ebben az országban kell megoldani,

- a másik esetben a diákok azért veszik igénybe a másik ország oktatási rendszerét, mert a másik ország képzési kínálata jobban megfelel az igényeiknek, a későbbi adott országbeli továbbtanulási és munkavállalási szándék is megjelenhet, de nem szükségszerűen.

A kutatás során megállapításra került, hogy magyar–szlovák viszonylatban a második esetet kell elsődlegesen figyelembe venni, amikor a diákok oktatásban történő részvételéről beszélünk. A diákok mozgásának iránya összességében jellemzően egyirányúnak mondható, elsősorban a szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok közül kerülnek ki azok, akik magyarországi oktatást (alap-, közép vagy felsőfokon) igénybe vesznek. Fordított irányú mozgás kevésbé jellemző, a kérdőíves kutatás során a mintában nem volt erre példa. A magyar nemzetiségű szlovák állampolgárságú lakosok esetében az arányokat a következő táblázat mutatja (1. táblázat).

1. Táblázat. A szlovákiai magyar nemzeti-ségű válaszadók hány százaléka járhatja magyarországi intézménybe a gyermekét, intézményi szintenként bontva

	Arány (%)
Általános iskola	5,5
Középiskola	6,8
Felsőoktatás	6,1

Forrás: Kérdőíves kutatás.

Megjegyzés: A szlovákiai mintában a legalább érettségivel rendelkezők aránya felülreprezentált.

A fentiek miatt a magyar szabályozás a határon átnyúló oktatási kapcsolatok esetén érinti a határon túli magyarság kérdéskörét is, azon túlmenően, hogy részletezi – az uniós jogszabályoknak megfelelően – a hazai intézményekben történő tanulás részletes feltételeit. A következő fejezet a hazai jogszabály áttekintő bemutatását nyújtja, koncentrálván az általános és speciálisan a határon tú-

li magyarokra vonatkozó törvényekre és rendeletekre.

KÜLFÖLDIEK MAGYARORSZÁGI OKTATÁSA – TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁS

Szlovák–magyar egyezmények

Jelenleg a Magyar és Szlovák Köztársaság között két olyan Egyezmény van életben, amely érinti az oktatási kapcsolatokat. A 120/2005. (VI. 28.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szlovák Köztársaság Kormánya közötti kulturális, oktatási, tudományos, sport- és ifjúsági együttműködésről szóló, Budapesten, 2003. január 16-án aláírt Egyezmény kihirdetéséről három aspektusból emeli ki az oktatási kapcsolatokat:

- nagy figyelmet kell fordítani a Magyarországon élő szlovák és a Szlovákiában élő magyar nemzeti kisebbség oktatási igényeinek kielégítésére a következő területeken: információcsere; anyanyelvi oktatásban való részvétel; oktatási célú intézmények, alapítványok, társulások alapítása,
- bővíteni kell az együttműködési kapcsolatokat: intézmények együttműködése; diák- és hallgató csere; szakemberek cseréje; tanulmányutak; közös konferenciák,
- a magyar felsőoktatási intézmények Szlovákiában kihelyezett tagozatainak, illetve a szlovák felsőoktatási intézmények Magyarországon kihelyezett tagozatainak létrehozása, működtetése, kölcsönös segítése.

A 148/2000. (VIII. 31.) a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szlovák Köztársaság Kormánya között a Magyar Köztársaságban és a Szlovák Köztársaságban kiállított, végzettséget tanúsító okiratok egyenértékűségének kölcsönös elismeréséről szóló Egyezmény kihirdetéséről szóló kormányrendelet értelmében az általános iskola és a középfokú oktatási intézmények által kiállított bizonyítványok továbbtanulás céljából egyenértékűek. Az Egyezmény alapján a megfelelő szinteken kiállított felsőoktatási okleveleket is egyenértékűnek

minősítik. Mindezek mellett az Egyezmény 12. cikke kijelenti, hogy „a végzettséget tanúsító okiratok a továbbtanulás vagy foglalkozás gyakorlása céljából történő elismerésére a fogadó ország hatályos jogszabályai az irányadóak.” A bizonyítványok elismeréséről lásd részletesebben a 2.5. alfejezetet.

A közoktatásban való részvétel

A külföldiek magyarországi *közoktatásban* való részvételét a közoktatásról szóló többször módosított 1993. évi LXXIX. törvény 110. paragrafusa szabályozza. Ez a paragrafus rendelkezik arról, hogy egy nem magyar állampolgárnak milyen feltételeknek kell megfelelnie ahhoz, hogy a magyar diákokkal azonos elbánásban részesülhessenek (ne kelljen tandíjat fizetniük). A törvény módosításai a következőképpen érintették a külföldiek magyarországi tanulási lehetőségeit:

- A törvény legelső változatában a tandíjmentesség feltétele a tartózkodási engedély volt.
- A 2001-es módosítás következtében a feltétel tartós tartózkodási engedélyre változott.
- 2002 januárjában úgy határoztak, hogy nem csak az itt tanuló diáknak, hanem a szüleiknek is rendelkezniük kell tartózkodási engedéllyel.
- 2003-ban a közelgő EU csatlakozás ténye miatt a törvényt úgy módosították, hogy bármely EU tagország diákja azonos elbánásban részesül a magyar diákokkal, vagyis nem kell tandíjat fizetniük.
- 2004. május 1-jével a fenti kedvezményes szabályozást hatályon kívül helyezték.
- 2007 júliusától a törvény 110. paragrafusa további szigorítást tartalmaz, mely szerint a fentiek mellett a tandíjmentesség további feltétele, hogy a szülők keresőtevékenységet folytassanak Magyarországon.

A törvény kimondja, hogy amennyiben a külföldi diák nem teljesíti a feltételeket, tandíjat kell fizetnie. Ennek mértéke megegyezik a diák taníttatásának költségeivel, ennek oka,

hogy a külföldi diák után normatíva nem jár, így az adott közoktatási intézménynek magának kell biztosítani a diák oktatásának költségeit. A 110. paragrafus 8. pontja értelmében az intézmények igazgatói mérsékelhetik a tandíj mértékét.

A felsőoktatásban való részvétel

A *felsőoktatásról* szóló 2005. évi CXXXIX. törvény 39. paragrafusa értelmében államilag finanszírozott képzésben tanulmányok folytatásának joga illeti a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkezőket (Európai Gazdasági Térséghez tartozók és családtagjaik); a Magyar Köztársaság területén élő menekültet, bevándoroltat, letelepedettet; a magyar állampolgárral azonos bánásmód alá eső külföldi állampolgárt nemzetközi megállapodás alapján és azon országok állampolgárait, ahol a viszonyosság elve alapján a magyarok igénybe vehetik az adott ország felsőoktatásának szolgáltatásait. Ha a fentiek nem teljesülnek, a külföldi állampolgár csak költségtérítéssel képzésre jelentkezhet.

- A törvény 119. paragrafusa értelmében
- ha a leendő hallgatónak nincs lakóhelye, beutazásra és tartózkodásra jogosító engedélyre van szükség a hallgatói jogviszony megkezdése előtt,
  - ha a hallgató államilag finanszírozott képzésben vesz részt, különböző támogatásokra csak nemzetközi szerződés, jogszabály, munkaterv vagy viszonyosság alapján jogosult,
  - a költségvetés pályázati úton segítheti a külföldi állampolgárok magyarországi tanulmányait,
  - két féléven keresztül folytathatnak előkészítő tanulmányokat a nem magyar állampolgárok,
  - a törvény ezen paragrafusa külön rendelkezik a határon túli magyarok tanulmányairól, melyről részletesen a 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról rendelkezik,

- külön jogszabály (157/2001. (IX. 12.) Korm. rendelet a külföldiek magyarországi és a magyarok külföldi felsőfokú tanulmányainak egyes kérdéseiről) rendelkezik a támogatások rendjéről.

A 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról az oktatással (felsőoktatás) kapcsolatban a következőképpen rendelkezik: a törvény hatálya alá tartozó személyek (Horvátországban, Jugoszláviában, Romániában, Szlovéniában, Szlovákiában és Ukrajnában lakóhellyel rendelkező nem magyar állampolgárok, akik magyar nemzetiségüknek vallják magukat) jogosultak egyetemi és főiskolai alapképzésre, PhD képzésre, szakirányú továbbképzésre és felsőfokú szakképzésre. A törvény továbbá kimondja, hogy az oktatási miniszter által évente meghatározott számban tanulhatnak a törvény hatálya alá tartozó személyek hazai felsőoktatási intézményben.

A törvény végrehajtásáról szóló rendelet (47/2001. (XII. 29.) OM rendelet a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény oktatást érintő rendelkezéseinek végrehajtásáról) kimondja, hogy államilag finanszírozott képzésben csak magyar állami ösztöndíjjal tanulhat határon túli magyar hallgató, az ösztöndíjakat az oktatási és kulturális miniszter írja ki. Az ösztöndíj adományozás rendjéről az 51/2007. (III. 26.) Korm. rendelet a felsőoktatásban részt vevő hallgatók juttatásairól és az általuk fizetendő egyes térítésekről 26., 26/A, 27. és 28. paragrafusa rendelkezik a következők szerint:

- Kétoldalú nemzetközi szerződés alapján adományozott ösztöndíj mértéke a hallgatói normatíva éves összegének 34%-a; az ösztöndíjat a hallgatóval jogviszonyban álló felsőoktatási intézmény fizeti ki a hallgatónak; ha két- vagy többoldalú szerződés előírja, 12 hónapra kollégiumi elhelyezést kell biztosítani a külföldi hallgató számára.
- A kedvezménytörvény hatálya alapján a felsőoktatásban részt vevő külföldi hallgatók részére adományozott ösztöndíj havi

összege a hallgatói normatíva 15%-a; az ösztöndíj pályázat útján nyerhető el; kifizetése az intézmény által történik.

- A költségtérítéssel hallgatók részére a miniszter ösztöndíjat adományozhat.

Fontos kiegészítés, hogy az EU csatlakozás ténye az ösztöndíjak megpályázásának rendjét átalakította olyan értelemben, hogy jelenleg már a szlovák, szlovén és román állampolgárságú magyar nemzetiségű jelentkezőket a magyar jelentkezőkkel azonos jogok illetik meg, így nekik már nem kell megpályázni a magyar ösztöndíjat. Így jelenleg az ukrán, a horvát és a szerb határon túli magyaroknak kell pályáznuk. A pályázatok a helyi magyar nyelvű sajtóban, az Oktatási és Kulturális Minisztérium és a Balassi Bálint Intézet Márton Áron Szakkollégium Igazgatóságának honlapján jelennek meg.

Ha a pályázó államilag finanszírozott helyet pályázott meg, de nem teljesíti a feltételeket, csak költségtérítéssel képzésben vehet részt, akkor is, ha pontszáma alapján felvenné államilag finanszírozott helyre.

A rendelet értelmében határon túli magyar hallgató részképzésben is részt vehet, melynek értelmében a külföldi felsőoktatási intézményben hallgatói jogviszonnyal rendelkező hallgató tanulmányai egy részét magyar felsőoktatási intézményben végzi, vagy diplomamunkáját írja, illetve PhD dolgozat elkészítésére irányuló képzésben vagy kutatómunkában vesz részt.

A 157/2001. évi rendelet külföldi hallgatókat a juttatások és térítések alapján kategóriákba sorolja:

- „A”: a hallgató a magyar fél, illetve a magyar állam ösztöndíjával folytat tanulmányokat, a kategóriát további 3 alkategória differenciálja, az A/3-as kategória a hazánkban tanuló határon túli magyar hallgatókat jelenti – a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény hatálya alá tartozók, a törvény hatálya alá nem tartozó ösztöndíjasok, nemzetközi megállapodások alapján ösztöndíjban részesülők.

- „B”: a hallgató a küldő fél ösztöndíjával tanul Magyarországon.
- „C”: külföldi államok kiküldötteinek gyermekei.
- „D”: felsőoktatási intézménnyel kötött megállapodás alapján költségterítéses hallgatók.
- „E”: nemzetközi megállapodás alapján nem magyar ösztöndíjjal tanulók.
- „F”: a fenti kategóriákba nem tartozó, átlamilag finanszírozott képzésben részt vevők.

A rendelet 3. paragrafusának 1. pontja értelmében „átlamilag finanszírozott képzésben vesz részt az a külföldi hallgató, aki nemzetközi megállapodás alapján, illetőleg nemzetközi megállapodás alapján ösztöndíjjal, magyar állami ösztöndíjjal, határon túli magyaroknak adományozott magyar állami ösztöndíjjal, nemzetközi megállapodás alapján nem magyar állami ösztöndíjjal, viszonyosság esetében külföldi államok állami kiküldötteinek gyermekeként tanul magyar felsőoktatási intézményben, és e jogszabályban meghatározott juttatásokban és kedvezményekben részesül.” Az átlamilag finanszírozott külföldi hallgatók a mindenkor átlamilag finanszírozott létszámkeret részét képezik.

A rendelet további, témánk szempontjából fontos rendelkezései a következők:

- a külföldi hallgató jogosult diákigazolványra és az ahhoz kötődő kedvezményekre,
- a felvett külföldi hallgató jogállása, ha jogszabály másként nem rendelkezik, megegyezik a magyar hallgatókéval,
- a magyar állami ösztöndíjjal tanuló külföldi hallgatót a magyar állampolgárt megillető juttatások illetik meg.

A rendelet alapján a külföldiek felsőoktatási intézménybe történő felvételi eljárásánál a magyar pályázókra vonatkozó általános szabályokat kell figyelembe venni. A felsőoktatási intézmények felvételi eljárásairól szóló 237/2006. (XI. 27.) Korm. rendelet részletezi a külföldi hallgatókkal kapcsolatos felvételi eljárás során alkalmazandó eljárásokat:

- ha külföldi középiskolában végzett hallgató magyar felsőoktatási intézménybe jelentkezik és pontszáma a magyar gyakorlat szerint nem állapítható meg, a felsőoktatási intézmény dönt a pontszámítás módjáról,
- az alapképzés felvételi eljárása során a nem magyar állampolgárok részére magyar nyelvből alkalmassági vizsga szervezhető.

A tartózkodási engedélyről

A 2007. évi I. törvény a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról a három hónapnál hosszabb magyarországi tartózkodást az oktatáshoz kapcsolódóan a következőképpen szabályozza: 3 hónapnál hosszabb időre szóló tartózkodási engedélyt akkor kaphat az, aki tanulmányok céljából felvételt nyert közoktatási vagy felsőoktatási intézménybe, ha elegendő forrással rendelkezik ahhoz, hogy ne jelentsen terhet a magyar szociális ellátórendszerre. Ezenkívül jogosult egészségbiztosítási szolgáltatásokra biztosítási jogviszony keretében, vagy ezen a szolgáltatások fedezetéről magának kell gondoskodni.

Tanulmányi célból tartózkodási engedélyt az kaphat (www.okm.gov.hu), aki akkreditált közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény naplali tagozatán szeretne tanulni, vagy tanulmányok folytatását előkészítő képzésben szeretne részt venni Magyarország területén és rendelkezik hosszú távú, 3 hónapot meghaladó tanulmányi célú vízummal vagy tartózkodási engedéllyel. Tanulmányi célú vízumot Magyarországon folytatandó tanulmányok céljára lehet igénybe venni, a vízum érvényességi ideje maximum 1 év. A tanulmányi célú tartózkodási engedélyt kérelmezőnek igazolnia kell, hogy rendelkezik magyarországi megélhetéshez szükséges forrásokkal, magyarországi szálláshellyel (lakóház, lakás, kereskedelmi vagy egyéb szálláshely), illetve teljes körű egészségbiztosítási ellátással. A tartózkodási engedély a következő időtartamra állítható ki:

- ha a képzés 2 évnél rövidebb, akkor a tanulmányok idejére,
- ha ennél hosszabb, akkor legalább egy, legfeljebb két évre állítható ki, mely alkalmanként meghosszabbítható egy, de legfeljebb két évvel.

Külföldön szerzett bizonyítványok elismerése

A 2001. évi C. törvény a külföldi bizonyítványok és oklevelek elismeréséről 3. paragrafusa alapján „az elismerési eljárás során az eljáró hatóság a külföldi bizonyítvány vagy oklevél jogi hatályát Magyarországon megszerezhető bizonyítvány vagy oklevél jogi hatályával [...] azonosnak nyilvánítja.”

A külföldi bizonyítványok elismerésének kétféle módja van (www.okm.gov.hu):

- az Oktatási Hivatal Magyar Ekvivalencia és Információs Központja által teljes jogi hatályú elismerés, melyet adott munkakör betöltésénél kérelmeznek,
- oktatási intézmény által végzett, továbbtanulási célú elismerés, ami azt jelenti, hogy a külföldi bizonyítvány elismerését mindig attól az intézménytől kell kérni, ahová a külföldi állampolgár jelentkezését beadta.

A törvény alapján *általános iskolai* bizonyítványként ismerhető el minden olyan külföldi bizonyítvány, amely közoktatási intézményben legalább nyolc évfolyam elvégzését igazolja és a hazai általános iskolai végzettséggel azonos szintet tanúsít. Ha az elismerésnek továbbtanulási célja van és az előbb említett feltételek közül a másodiknak nem felel meg a bizonyítvány, de valószínűsíthetően a diák felkészült további tanulmányok folytatására a hazai bizonyítvánnyal elfogadhatónak minősíthető.

A *középiskolai érettségi* bizonyítványok esetében a magyarral egyenértékű minden olyan ország bizonyítványa, amely az Európai Gazdasági Térséghez (EU tagállamok, Izland, Liechtenstein, Norvégia) tartozik, vagy olyan államban állítottak ki, mely az 1997-ben Liszabonban aláírt Egyezmény rendelkezéseit elfogadva magára nézve kötelezőként ismerte

el, illetve Magyarországgal kétoldalú nemzetközi egyezményt kötött, amely kimondja az érettségi bizonyítványok egyenértékűségét (többek között Szlovákia ide tartozik). Ha ezek alapján nem minősül egyenértékűnek az érettségi bizonyítvány, olyan külföldi bizonyítvány ismerhető el, mely a következő feltételeket teljesíti:

- a bizonyítvány a tulajdonosát az adott országban felsőfokú tanulmányok folytatására jogosítja,
- legalább 12 évfolyam elvégzését igazolja közoktatási intézményben,
- tanúsítja, hogy a tulajdonosa a tanulmányok végeztével legalább négy tantárgyból külön vizsgát tett.

Ha az elismerés továbbtanulási szándékkal történik és a bizonyítvány a fentiekben felsoroltaknak nem felel meg, de az alábbiaknak igen, akkor egyenértékűként ismerhető el:

- legalább 12 évfolyam elvégzését tanúsítja (ha az adott országban a kötelező közoktatás 11 évfolyamos, a 11 év is elfogadható),
- a bizonyítvány a tulajdonosát az adott országban felsőfokú tanulmányok folytatására jogosítja,
- feltételezhető, hogy a bizonyítvány tulajdonosa felkészült a további tanulmányok folytatására.

A fentiek valamelyikének teljesülése esetén az elismerést megtagadni nem lehet, de az eredmények adott szintnek megfelelő minősítéséhez joga van az adott intézménynek.

Amennyiben a fenti kritériumok nem teljesülnek, tartalmi vizsgálatot kell kezdeményezni, melynek értelmében dönteni kell arról, hogy az érettségi bizonyítvány adott tantárgyai milyen formában fogadhatók el, vagy az elismerést megtagadva nem fogadhatók el.

A törvény 14. paragrafusa alapján „*hazai felsőoktatási* intézményben megszerezhető főiskolai végzettségi szintet tanúsító oklevélként az olyan külföldi oklevél ismerhető el:

- amely felsőfokú alapképzésben folytatott legalább hároméves időtartamú tanulmányok befejezését tanúsítja,
- amely az első fokozatú egyetemi végzettség megszerzését tanúsítja, ha a külföldi képzés többfokozatú, és
- amely alapján megállapítható a végzettségi szintek azonossága.”

A paragrafus 2. pontja értelmében „hazai felsőoktatási intézményben megszerezhető egyetemi végzettségi szintet tanúsító oklevélként a külföldi oklevél akkor ismerhető el, ha

- a külföldi oklevél
  - egyetemi szintű alapképzésben folytatott tanulmányok befejezését tanúsítja,
  - főiskolai szintű végzettség megszerzése után kiegészítő egyetemi alapképzés befejezését tanúsítja, vagy
- amennyiben a külföldi képzés többfokozatú, akkor az az első fokozatú egyetemi végzettség után a második fokozatú egyetemi végzettség megszerzését tanúsítja,
- megállapítható a végzettségi szintek azonossága,
- az oklevél vagy az oklevelek együttesen legalább négyéves időtartamú képzés befejezését tanúsítják, és
- a külföldi oklevél tudományos (doktori) fokozat megszerzésére jogosít.”

A MAGYAR ÉS SZLOVÁK OKTATÁSI RENDSZER RÖVID BEMUTATÁSA

A magyar oktatási rendszer

A magyar oktatási rendszer három szintből áll, melyek a következők: általános iskolai,

középiskolai és felsőfokú képzés. Az alfejezet célja, hogy rövid áttekintést nyújtson a magyarországi oktatási rendszerről.¹

Közoktatás

Magyarországon a gyermekek 6. vagy 7. életévüket betöltve válnak tankötelezetté az iskolai érettségük alapján. A tankötelezettség 18 éves korig tart, a közoktatásban eltöltött 12 évet a diákok többféle felosztásban végezhetik. A hagyományos rendszer mellett, mely 8 + 4 éves, több középfokú intézmény – melyek elsősorban gimnáziumok – kínál 6 + 6 és 4 + 8 éves képzést is. Ennek megfelelően az általános iskolai képzés 8, 6 illetve 4 éves időszakot ölel fel. A képzés alapvetően két szakaszra bontható: alsó tagozat (1–4 osztály) és felső tagozat (5–8 osztály). Azok a diákok, akik a 4 + 8 osztályos gimnáziumi képzést választják, a felső tagozat éveit már a középfokú intézményben töltik, míg a 6 + 6 éves rendszerben a két éves felső tagozat után mehet a diák gimnáziumba.

A középfokú oktatás keretében a következő intézményi formákban lehet továbbtanulni: gimnázium, szakközépiskola,² szakiskola. „A gimnáziumban általános műveltséget megalapozó, valamint érettségi vizsgára és felsőfokú iskolai tanulmányok megkezdésére felkészítő nevelés és oktatás folyik.” (1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról 28. § (5)) A szakközépiskolai tanulmányok során a diákok az általános képzés mellett szakmai képzésben is részesülnek, és lehetőségük van az érettségi mellett szakmai vizsga letételére is. A szakiskolai képzés első évében (9. évfolyam) álta-

1 A fejezetben található adatok forrása: *Közoktatási Statisztikai Adatok 2007*. Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest. www.okn.gov.hu Letöltve: 2008. április 20.; *Oktatás–Statisztikai Évkönyv 2006/2007*. Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest. 2007.; *Statisztikai tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006*. Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest. 2006.

2 Gimnázium és szakközépiskola együtt középiskola. (1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról 20. § (1).

lános műveltséget megalapozó oktatás folyik, majd a második évtől (10. évfolyam) megkezdődik a szakmai képzés is. Az évfolyamok száma az adott szakképesítés megszerzéséhez szükséges időtartam hosszától függ.

A 2007/2008-as tanévben Magyarországon 811 ezer fő tanult általános iskolai képzésben, a tanulók száma a rendszerváltás óta folyamatosan csökken tanévenként változó mértékben, 1990-ben még több mint 1170 ezer fő tanult általános iskolai képzésben. A nagymértékű csökkenés többek között magyarázható a magyarországi lakosságszám csökkenésével. Az intézmények száma is csökkenő tendenciát mutat, a 2007/2008-as tanévben kevéssel több mint 2500 általános iskolai intézmény működött az országban,³ a feladatellátási helyek⁴ száma megközelítette a 3500-at.

A 2. táblázat a középiskolai és szakiskolai képzés néhány adatát mutatja, mely alapján megállapítható, hogy összességében a közép-fokú oktatásban még nem tapasztalható olyan mértékű csökkenés, mint az általános iskolai-ban. A tanulók száma a szakiskolai képzésben csökkent a rendszerváltás óta jelentős mértékben, ennek ellenére az intézmények száma növekedett. A főállású pedagógusok száma is növekedett az elmúlt 17 év alatt.

Felsőoktatás

A magyar felsőoktatás az elmúlt években átalakuláson ment keresztül, 2006-ban elindult a Bologna rendszerű képzés (Új, európai úton

a diplomához), melynek értelmében a korábbi oktatási szerkezet módosult, több új alapszak került bevezetésre. Jelenleg a következő képzési szerkezet jellemzi a magyar felsőoktatást (1. ábra):

- felsőfokú szakképzés, 4 félév,
- felsőfokú alapképzés (bachelor), 6–8 félév,
- mesterképzés (master), 3–4 félév,
- osztatlan képzés,
- doktori képzés, 6 félév.

Magyarországon a felsőoktatási intézmények lehetnek állami, egyházi és magán egyetemek és főiskolák. Az intézményekbe felvétellel és/vagy a középiskolai tanulmányok alapján hozott pontokkal lehet bekerülni. Az intézményi jelentkezések központilag szervezettek, a jelentkezés határideje minden év február 15-e. 2008-ban összesen 79 felsőoktatási intézmény működött az országban, az intézmények száma növekvőben van, 2005-ben még csak 72 főiskola, egyetem kínálta változatos képzési szerkezetét a hallgatóknak.

A 3. táblázat a magyar felsőoktatásról nyújt áttekintő képet regionális bontásban 2005-ben. Az adatok alapján elmondható, hogy a legtöbb intézmény és kar a Közép-magyarországi régióban található, ebből következik, hogy a legtöbb hallgató is ebben a régióban tanul.

A szlovákiai oktatási rendszer

A fejezet célja, hogy áttekintő jelleggel bemutassa a szlovák oktatási rendszer sajátosságait és a jelenleg zajló folyamatokat.

2. Táblázat. A középiskolai és szakiskolai képzés néhány adata, 1990/1991 és 2007/2008

Intézménytípus	Intézmények száma		Diákok száma		Oktatók száma	
	1990/1991	2007/2008	1990/1991	2007/2008	1990/1991	2007/2008
Gimnázium	321	618	142 247	243 152	10 246	18 687
Szakközépiskola	513	765	217 787	281 898	12 656	20 187
Szakiskola	417	489	222 204	129 066	11 287	8 942
Összesen:	1 251	1 872	582 238	654 116	34 189	47 816

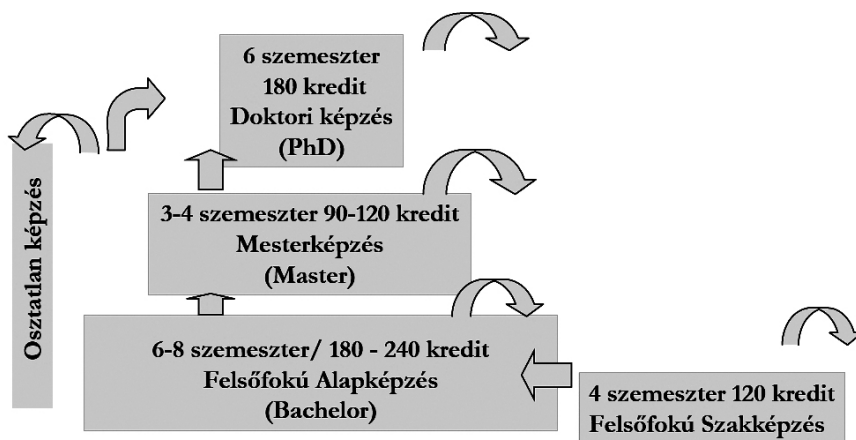
Forrás: Közoktatási Statisztikai Adatok 2007.

3 2006/2007-ben még 3 064 volt az általános iskolai intézmények száma.

4 A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény alapján a feladatellátási hely a az intézmény székhelye és telephelye. Egy intézménynek több telephelye is lehet.

1. Ábra. A magyar felsőoktatás képzési rendszere

A képzési szerkezet

Forrás: <http://www.ektf.hu/hir/rpfprezentacio.pdf>.

3. Táblázat. A magyarországi felsőoktatás néhány jellemző adata régióként, 2005

Régió	Intézmény	Kar	Összes hallgató (Karok)	Nappalis hallgatók (Karok)	Főállású oktatók
Nyugat-Dunántúl	4	12	32 966	16 487	1 146
Közép-Dunántúl	8	6	29 297	17 072	990
Dél-Dunántúl	3	14	39 682	20 248	1 817
Közép-Magyarország	39	52	179 969	108 779	7 544
Észak-Magyarország	5	12	42 454	14 812	1 066
Észak-Alföld	6	22	52 423	28 713	2 099
Dél-Alföld	6	17	47 370	25 341	2 015
Magyarország	72	135	424 161	231 452	16 677

Forrás: Statisztikai tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006.

Közoktatás

Szlovákiában a tankötelezettség időtartama 10 év. Az alapiskola hasonlóan a magyar rendszerhez alsó és felső tagozatra oszlik, azonban Magyarországgal ellentétben 9 osztályból áll az alapképzés. Szlovákiában is lehetősége van a diákoknak előbb befejezni az alapiskolát és gimnáziumban folytatni a tanulmányokat.

A középiskolai oktatás a következő típusú intézményekben folyik: gimnázium (minimum 4, maximum 8 osztállyal), szakközépiskolák és konzervatóriumok, szakmunkásképzők és

gyakorló iskolák. Az iskolák oktatásának célja hasonló a magyarországi rendszerhez, a gimnáziumok elsősorban a felsőfokú tanulmányokra készítik fel, míg a szakközépiskolák e mellett különböző szakterületeken esedékes munkavégzésre is képzik a diákokat.

Szlovákiában jelenleg a közoktatás reformjára készülnek (www.hhrf.org/szabaduj-sag), melynek középpontjában az a célkitűzés áll, hogy a diákok lexikális ismereteinek bővítése helyett az alkotókészségre kell a hangsúlyt helyezni. A szakemberek szerint, ha a reformok megvalósulnak, a változtatá-

sok érzékenyen fogják érinteni a szlovákiai magyar oktatás rendszerét.⁵ A tervezetben szerepel, hogy csökkentenék a magyar diákok után járó állami támogatás mértékét, illetve szigorítanák a magyar iskolákban a szlovák nyelv tanítását, annak érdekében, hogy az ország államnyelvét minden szlovák állampolgár megfelelő szinten ismerje, hogy egyenlő eséllyel indulhasson a munkaerőpiacon. A közoktatási rendszer módosítására vonatkozó törvénytervezet átgondolását sürgeti 14 pontos állásfoglalásában A. Nagy László,⁶ Hrubík Béla⁷ és Szarka László⁸ (Állásfoglalás a kormány új oktatási törvény tervezetéről). A javaslatok között többek között szerepel:

- a magyar tannyelvű iskolákat érintő javaslatokat át kell gondolni,
- a magyar iskolákat külön iskolatípusként kell kezelni,
- az államnyelv oktatása plusz feladatokat ró a magyar intézményekre, ennek hátterét biztosítani kell,
- összességében a javaslatot jobban át kell gondolni figyelembe véve a magyar iskolák helyzetét.

A következő táblázat összefoglalóan mutatja be a szlovákiai közoktatás néhány fontosabb adatát 1993-ban és 2006-ban.

Az adatok alapján elmondható, hogy a szlovákiai oktatási intézmények száma kis mértékben csökkent a rendszerváltás óta. A diákok számának alakulása hasonló a magyarországi helyzethez. Az általános iskolai diákok száma jelentősen csökkent, a középiskolai oktatásban Szlovákiában is a szakmunkásképzésben tanulók létszáma csökkent nagy mértékben.

Felsőoktatás

Szlovákiában 2006-ban összesen 33 felsőoktatási intézmény működött, a következő településeken található az intézmények székhelye: Bratislava, Nitra, Komárno, Trnava, Trenčín, Žilina, Zvolen, Banská Bystrica, Ružomberok, Prešov, Košice. Szlovákiában a felsőoktatási intézményeknek három formája működik, melyek a következők (Education in the Slovak Republic):

- Közintézményként működő egyetemek: ezek az intézmények saját magukat irányító oktatási egységek, melyeket 90%-ban az állam finanszíroz. Jelenleg 20 ilyen egyetem működik Szlovákiában, a 2004/2005-ös tanévben az itt tanuló hallgatók száma elérte a 160 000-t.
- Állami intézmények: teljes mértékben az állam által finanszírozott, valamilyen speciális szakmai területre (rendőrség, katonaság) létrehozott intézmények.

4. Táblázat. A szlovákiai közoktatás számokban, 1993, 2006

Intézménytípus	Intézmények száma		Diákok száma		Oktatók száma	
	1993	2006	1993	2006	1993	2006
Alapiskola	2 483	2 283	690 189	508 130	38 874	n.a.
Gimnázium	176	246	68 006	101 090	5 549	n.a.
Szakközépiskola	342	378	111 664	158 585	11 889	n.a.
Szakiskola	344	210	138 465	60 621	6 876	n.a.
Összesen:	3 345	3 117	1 008 324	828 426	63 188	n.a.

Forrás: Slovak Republic in Figures in 2007.; Educational System in Slovak Republic.

5 A 3.2.3. alfejezet röviden bemutatja a jelenlegi szlovákiai magyar oktatás rendszerét.

6 A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa emberi jogi, nemzetiségi és a nők helyzetével foglalkozó bizottságának elnöke.

7 A Csemsadok országos elnöke.

8 A Magyar Tudományos Akadémia Etnikai és Nemzeti Kisebbségek Intézetének igazgatója.

- Magánintézmények: nonprofit szervezetek, illetve egyéb gazdasági szereplők által létrehozott, magántámogatásokból, illetve a hallgatók tandíjaiból fenntartott intézmények, melyből 2006-ban 10 működött az országban.

A felsőoktatási intézmények száma az elmúlt 6 évben jelentős mértékben megemelkedett, köszönhetően a magánintézmények számának növekedésének. A tendenciát az 5. táblázat mutatja.

A 2005/2006-os tanévtől vezették be Szlovákiában a Bologna rendszert, ettől az évtől kezdve működik a három szintű oktatás: az 1. szint a BsC képzést jelenti, mely 3–4 éves időtartamú oktatást jelent. A 2. szintet a mesterképzés (MsC) képviseli, melynek időtartama 1–3 év, míg a 3. szinten a PhD képzés szerepel 3–4 éves időtartammal.

A következő táblázat ismerteti a szlovák felsőoktatás három szintjén tanuló hallgatók számát, külön feltüntetve a közintézményként működő egyetemeken tanulók számát.

A szlovákiai felvételi rendszerről fontos kiemelni, hogy a magyarral ellentétben nincs központosított eljárás (www.okm.gov.hu): a felvételi határidők, a felvételi díjak és eljárások az adott intézmények hatáskörébe tartoznak.

Az Egyetemek Európai Szövetségének (EUA) értékelése szerint (Jensen–Kralj–McQuillan–Reichert 2008) túlságosan sok a felsőoktatási intézmény az országban, szükség lenne intézmények összevonására, ezenkívül a jelenleginél több forrást kellene kutatásokra elkülöníteni. Továbbá kritikaként fogalmazódott meg, hogy túlságosan nagy óraszámban tanítanak az oktatók, így kevés idejük marad a kutatásokra.

A szlovákiai felsőoktatási rendszer a magyartól eltérően nem mutat duális jelleget (László é.n.). Az 1990-es évek során minden főiskola nevet viselő szlovákiai felsőoktatási intézmény egyetemre változtatta a nevét, függetlenül attól, hogy megfelelt-e a kritériumoknak, így jelenleg az intézmények legnagyobb része egyetemi név alatt működik. Ezen

5. Táblázat. A szlovák felsőoktatási intézmények száma, 2000–2006

Intézmény típus	2000	2002	2004	2006
Közintézményként működő egyetem	18	19	20	20
Állami	3	4	3	3
Magán	2	1	4	10
Felsőoktatási intézmény	23	24	27	33

Forrás: *Higher Education in numbers and graphs 2005*.

6. Táblázat. A felsőoktatás három szintjén tanuló hallgatók száma, kiemelten a közintézményként működő egyetemeken tanulók száma az ezredforduló után

Közintézményben tanulók száma	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006
Nappalis	93 122	95 019	100 422	100 591	108 850	116 427
Levelező	38 593	44 974	45 505	52 114	57 603	63 400
Összes hallgató	131 715	139 993	145 927	152 705	166 453	179 827
Magánintézmények hallgatóival együtt						
Nappalis	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	109 678	117 784
Levelező	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	60 308	70 338
Összes hallgató	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	169 986	188 122

Forrás: *Higher Education in numbers and graphs, 2005; Annual Report on the state higher education for 2005, 2006*.

a rendszeren kíván változtatni a jelenleg előkészítés alatt álló felsőoktatási reform (www.index.hu), mely, ha megvalósul, az EUA által megfogalmazott javaslatok egy részének is eleget tud tenni. A reform értelmében a felsőoktatási intézmények három nagy csoportját alakítanák ki, melyek a következők:

- egyetem: széles körű alap és alkalmazott kutatások helyszíne, bachelor, master és PhD képzéssel,
- főiskola: elsősorban alkalmazott kutatásokra fókuszálnának bachelor, master és PhD képzéssel,
- szakiskolák: csak bachelor képzéssel foglalkoznának.

A kritériumok között szerepel pl. az intézményben oktató professzorok száma, a publikációk száma. Az egyetemi státusz megtartásához többek között a következő feltételeknek kell teljesülniük: egy egyetemi tanárra legfeljebb 20 diák juthat, egy docensre és egy professzorra pedig egy doktorandusz hallgató.

A fenti elképzelések több intézménynek okoznának problémát, ugyanis fennáll a veszélye, hogy olyan intézmények kapnának lefokozást, ahol a képzési szerkezet ezt nem indokolná, azonban az egyéb kritériumok igen.

A szlovákiai magyar oktatásról röviden

A szlovákiai oktatási rendszer bemutatásakor szükséges kitérni az országban élő jelentős számú magyar kisebbség oktatásában való részvételére, mely – ahogy már az előző alfejezetben részben említésre került – sok esetben nem problémamentes és a mindennapi politikai élet egyik sarkalatos kérdése. Szlovákiában a magyar mellett jelentős, de a magyarnál lényegesen kevesebb számú német és ukrán kisebbség is él, ennek ellenére önálló kisebbségi oktatási rendszer nem létezik az országban (A. Szabó é.n.). Az országban a fent említett három kisebbség működtet saját nyelvén oktatási intézményt.

A következő két táblázat és egy ábra a szlovákiai magyar oktatás néhány főbb statisztiká-

ját mutatja be. Az adatok alapján elmondható, hogy összességében 1994 és 2005 között nőtt a magyar tannyelvű intézmények aránya és száma is az oktatási intézményeken belül, ami elsősorban a magyar tannyelvű szakközépiskolák és szakmunkásképzők száma növekedésének köszönhető. Míg 1994-ben a magyar tannyelvű iskolák aránya az összes intézményen belül 9%, addig 2005-ben 12% volt. Nem elhanyagolható a szlovák–magyar tanítási nyelvű iskolák aránya sem, számuk jelentősen nem változott 1994 és 2001 között (109 és 108 intézmény).

A magyar tannyelvű intézmények számának növekedése ellenére az iskolákban magyarul tanuló diákok száma és aránya is csökkent a rendszerváltás óta, míg 1994-ben 63 506 diák, addig 2005-ben közel 51 000 diák tanult magyarul. A magyar nemzetiségűek oktatási nyelvét tovább vizsgálva (2. ábra) megállapítható, hogy 2005-ben nagyobb volt azoknak az aránya, akik magyar nemzetiségűként magyarul tanultak, 1990-ben még a magyar nemzetiségűek 32%-a szlovák nyelven tanult, 2005-re az arányuk 23%-ra csökkent, köszönhetően elsősorban annak, hogy a szakmunkásképzésben tanulók egyre nagyobb aránya részesült magyar nyelvű képzésben. Fontos kiemelni, hogy a magyar iskolákban is fontosnak tartják a szlovák nyelv tanítását, hiszen a magyar tannyelvű intézményekben tanulók munkavállalásához, szlovákiai továbbtanulásához elengedhetetlen a szlovák nyelv ismerete.

Továbbá elmondható, hogy 2001-ben egy magyar tannyelvű alapiskolára kevesebb számú lakosság jutott, mint a szlovák tannyelvűek esetében, a gimnáziumok esetén is elmondható ez a tény. Tehát az alapiskolák és gimnáziumok sűrűsége a magyar nemzetiségűek körében jobb, mint a szlovák nemzetiségűek körében.

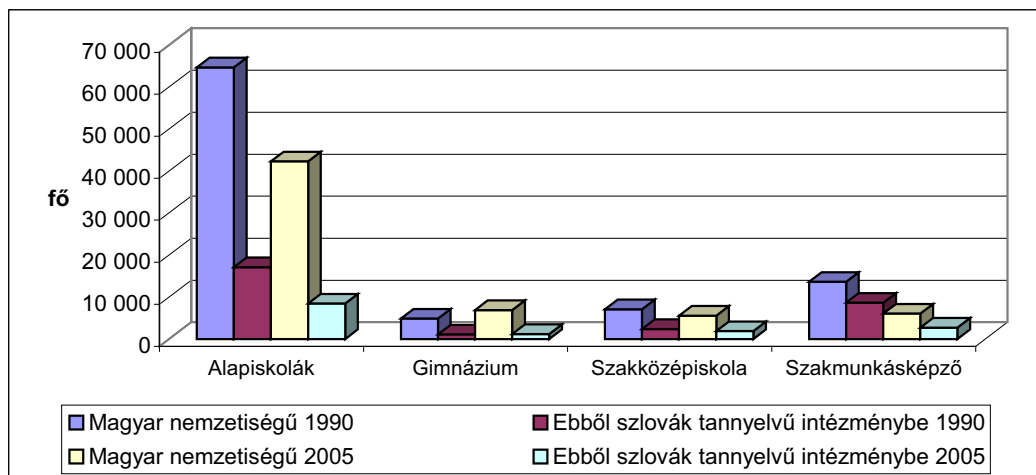
A felsőoktatásban tanuló magyar nemzetiségűek aránya jelentősen nem változott a rendszerváltás óta, arányuk kb. 5% (László é.n.). A magyar diákok legnagyobb része, kb. 60%-a Pozsonyban, Nyitrán és Kassán tanult a rendszerváltástól 2004-ig eltelt időszakban.

7. Táblázat. A szlovákiai oktatási intézmények száma a tanítás nyelve szerint

Év	Intézmény	Összesen	Szlovák	Szlovák-magyar	Szlovák-ukrán	Magyar	Ukrán	Egyéb
1994	Alapiskolák	2 547	2 194	31	2	307	13	0
	Gimnázium	183	160	8	1	13	1	0
	Szakközépiskola	361	332	22	2	5	0	0
	Szakmunkásképző	359	323	30		6	0	0
	Egyéb	412	372	18	0	22	0	0
	Összesen	3 862	3 381	109	5	353	14	0
2001	Alapiskolák	2 406	2 099	35	1	262	7	2
	Gimnázium	217	190	8	0	17	1	1
	Szakközépiskola	373	344	19	1	9	0	0
	Szakmunkásképző	374	340	25	0	9	0	0
	Egyéb	437	401	21	0	15	0	0
	Összesen	3 807	3 374	108	2	312	8	3
2005	Alapiskolák	2 304	n.a.	n.a.	n.a.	291	n.a.	n.a.
	Gimnázium	238	n.a.	n.a.	n.a.	25	n.a.	n.a.
	Szakközépiskola	245	n.a.	n.a.	n.a.	24	n.a.	n.a.
	Szakmunkásképző	336	n.a.	n.a.	n.a.	32	n.a.	n.a.
	Összesen	3 123	n.a.	n.a.	n.a.	372	n.a.	n.a.

Forrás: Educational System in Slovak Republic; László é. n.

2. Ábra. A magyar nemzetiségű diákok számának alakulása intézményenként, 1990, 2005

Forrás: László é.n.

A rendszerváltásig két intézményben volt magyar nyelvű felsőoktatás (Pozsonyban a Comenius Egyetemen és Nyitrán a Konstantin Egyetemen). Később bővült azon intézmények köre, ahol – elsősorban magyarországi intézmények kihelyezett szakjai által – lehetőség volt magyarul tanulni. A magyar nyelven felsőoktatásban tanulni szándékozók lehe-

tőségeit bővítette, hogy 2004. január 1-jével megalakult a Selye János Egyetem Komáromban. Az intézmény küldetésnyilatkozatában megfogalmazásra kerül, hogy „a Selye János Egyetem teret nyit a magyar nyelvű felsőfokú képzésre Szlovákiában, azzal a reménnyel, hogy növekedni fog a főiskolát és az egyetemet végzett magyar fiatalok száma és a szlo-

8. Táblázat. A szlovákiai oktatási intézményekben tanuló diákok száma a tanítás nyelve szerint

Év	Intézmény	Összesen	Szlovák	Magyar	Ukrán	Egyéb
1994	Alapiskolák	675 813	628 720	46 323	770	0
	Gimnázium	72 072	67 030	4 892	150	0
	Szakközépiskola	117 145	111 914	5 110	121	0
	Szaktanulmányképző	138 173	132 440	5 733	0	0
	Egyéb	29 947	28 499	1 448	0	0
	Összesen	1 033 150	968 603	63 506	1 041	0
2001	Alapiskolák	626 645	585 155	40 892	459	139
	Gimnázium	86 239	81 053	5 027	117	42
	Szakközépiskola	101 690	97 577	4 036	77	0
	Szaktanulmányképző	106 775	101 850	4 925	0	0
	Egyéb	32 244	30 673	1 571	0	0
	Összesen	953 593	896 308	56 451	653	181
2005	Alapiskolák	532 188	n.a.	35 317	n.a.	n.a.
	Gimnázium	99 758	n.a.	5 762	n.a.	n.a.
	Szakközépiskola	81 498	n.a.	3 704	n.a.	n.a.
	Szaktanulmányképző	136 554	n.a.	6 106	n.a.	n.a.
	Összesen	849 998	n.a.	50 889	n.a.	n.a.

Forrás: Educational System in Slovak Republic; László é. n.

vákiai magyarság iskolázottsági szintje.”
(Selye János Egyetem – Küldetésnyilatkozat.)

HATÁRON ÁTNYÚLÓ OKTATÁSI KAPCSOLATOK A KÖZOKTATÁSBAN

A kutatás módszertana

A közoktatásban jelenlévő határon átnyúló mozgások a középfokú határ menti oktatási intézményekben kerültek feltérképezésre. A kutatás alapvetően az alábbi három fő kérdésre keresete a választ:

- Tanulnak-e magyarországi határ menti középfokú oktatási intézményekben szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok?⁹ Amennyiben igen: hány diák, milyen településekről járnak át, mi motiválta őket, milyen eljárással kerülhetnek be a magyar közoktatásba?

- Tanítanak-e Szlovákiából átjáró oktatók az intézményekben?

- Van-e kapcsolata az adott iskolának szlovákiai oktatási intézménnyel? Amennyiben igen, milyen jellegű a kapcsolat?

A kutatásba a következő települések kerültek bevonásra:¹⁰

- A nyugati határ mentén: Mosonmagyaróvár, Győr, Komárom, Tata, Tatabánya, Esztergom.
- A keleti határ mentén: Balassagyarmat, Vác, Szécsény, Eger, Salgótarján, Miskolc, Ózd, Kazincbarcika, Sátoraljaújhely, Sárospatak.

A kutatás célja volt feltérképezni, hogy a fenti települések középfokú oktatási intézményei közül melyekben tanulnak, illetve nem tanulnak szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok. Azon intézmények, ahol a diákok száma meghaladta az 5 főt¹¹ részle-

9 A kutatás során a magyar nemzetiségű diákok határon átnyúló mozgása állt a középpontban.

10 A nyugati-keleti határszakasz felbontás és elemzés azt a célt szolgálja, hogy a kutatás során feltérképezésre kerülhessenek a két határszakaszon megjelenő különbségek.

11 Ennek értelmében a vizsgált térségben működő középfokú oktatási intézmények közel mindegyike megkerdezésre került a szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok számát illetően.

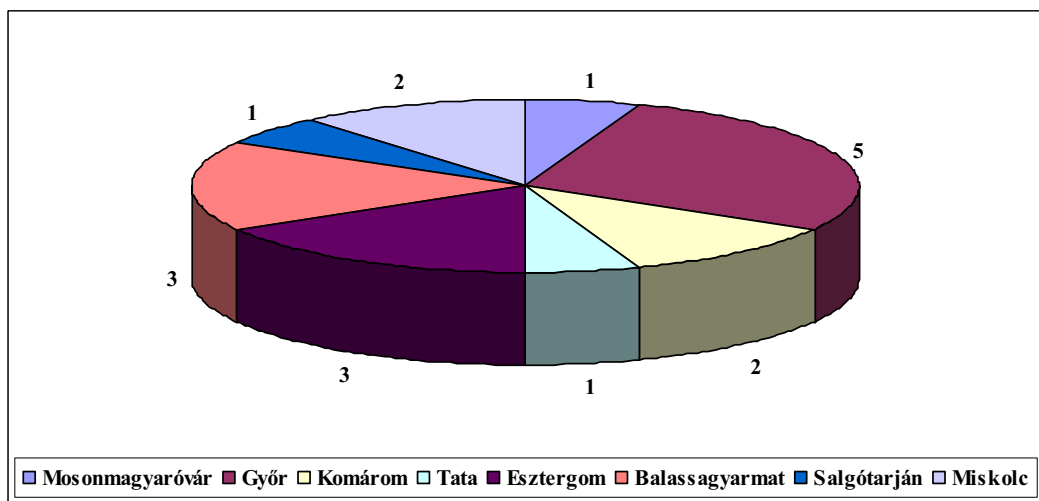
tesebb elemzésre kerültek az intézmények vezetőivel készített interjúk alapján.

A vizsgált térségben a nyugati oldalon 55, míg a keleti oldalon 75 középfokú oktatási intézmény található, ezek közül a nyugati oldalon 12, míg a keleten 6 interjú készült a következő városokban (3. ábra).

Szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok a határ menti magyar középfokú oktatási intézményekben

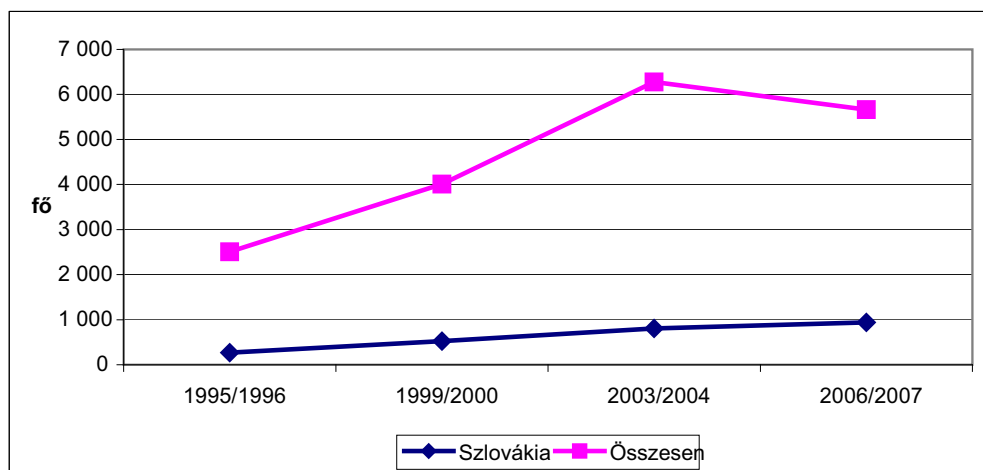
Magyarországon a 2006/2007-es tanévben összesen 939 fő szlovák állampolgárságú diák tanult középfokú oktatási intézményben, szá-

3. Ábra. A kutatás során felkeresett középfokú oktatási intézmények települések szerint

Forrás: Saját kutatás.

4. Ábra. A Magyarországon tanuló összes külföldi és szlovák állampolgár számának alakulása a közoktatásban 1995/1996 és 2006/2007 között

Forrás: Oktatás-Statistikai Évkönyv 2006/2007.

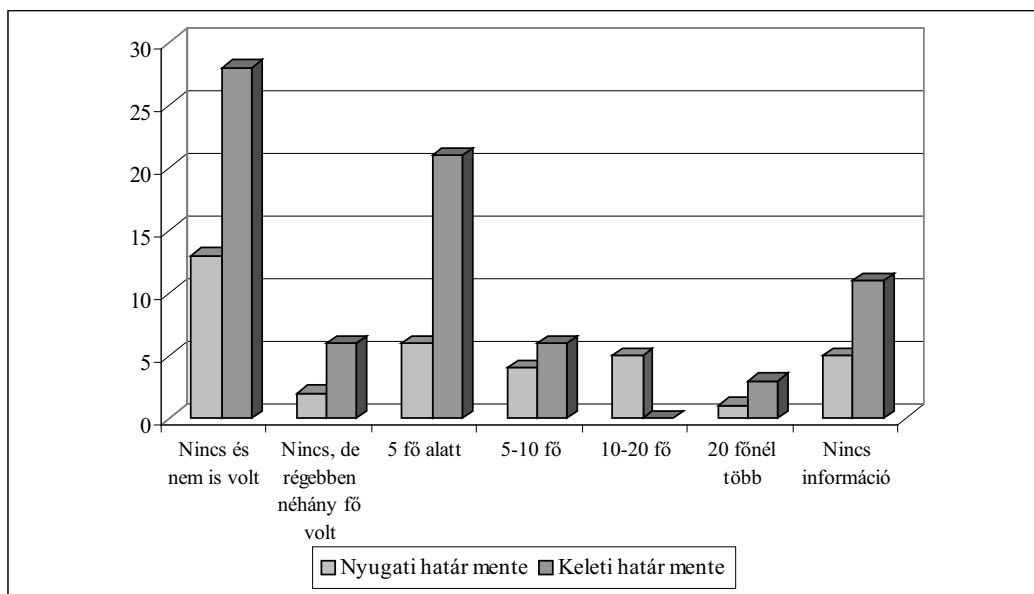
muk és az összes külföldi hallgatón belüli arányuk is folyamatosan növekvő (4. ábra). A kutatás szempontjából ez csak iránymutató adat, hiszen az országos adatsor nem mutat területi megoszlást, illetve nem tesz különbséget a magyar és szlovák nemzetiségű diákok között.

A vizsgált határtérségben lévő intézmények megoszlását mutatja a következő ábra (5. ábra) abból a szempontból, hogy tanulnak-e az adott iskolában, és ha igen, milyen számban szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok. A kutatás eredményeképpen elmondható, hogy mind a nyugati, mind a keleti határ mentén lévő intézmények közel felében tanulnak a kutatás tárgyát képező diá-

kok, a kutatásba bevont települések közül csak Balassagyarmatra jellemző, hogy a város minden középfokú intézményében tanul szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diák. Mind a két határ mentén több olyan város is van, ahol egyáltalán nem vagy csak nagyon minimális nagyságban (összesen 1-2 fő) tanulnak ilyen diákok, a települések a következők: Tatabánya, Szécsény, Eger és Ózd.

A nyugati határ mentén egy olyan intézmény található csak, ahol 20 főnél több magyar nemzetiségű szlovák állampolgárságú diák tanul, míg a keleti határ mentén 3 is, ezek közül 2 intézmény Balassagyarmaton található, mindegyik iskolában közel 40-40 diák tanul. A vizsgált intézményekben körülbelül¹² 360 fő

5. Ábra. A határ menti középfokú oktatási intézmények megoszlása a szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok száma szerint, 2007/2008

Forrás: Saját kutatás.

Megjegyzés: Győrben összesen 26 középfokú intézmény működik, ezek közül előzetes önkormányzati tájékoztatás alapján 7 olyan intézmény van, ahol nagyobb számban tanulnak a kutatás során vizsgált diákok, így a többi 19 intézmény nem került bele az ábrán bemutatott statisztikába. Ezek az intézmények a tájékoztatás alapján nagy valószínűséggel az első három kategória valamelyikébe tartoznak.

¹² A körülbelül azért indokolt, mert nem minden intézménytől vannak pontos adatok, illetve vannak hiányzó információk, melynek oka kapcsolat-felvételi problémákból adódik.

magyar nemzetiségű szlovák állampolgárságú diák tanul,¹³ ebből 100 fő tanul Balassagyarmaton. A magas létszám okát a város intézményeinek vezetői a határ közelségében látják, azonban a hasonlóan közvetlenül a határ mentén fekvő többi település esetében nem tapasztalható ilyen kiugróan magas érték. Okként említhető még a képzési kínálat, illetve egyéb, a kutatás során fel nem tárt tényezők is szerepet játszhatnak ebben a jelenségben.

Több intézményben jellemző volt a diákok számának ingadozása, melynek okaként több iskolavezető említette az EU csatlakozás tényét. Ahol csökkent a diákok száma, ott elsősorban a szigorodó szabályozásra utaltak,¹⁴ melynek következtében több esetben merül fel a tandíjfizetési kötelezettség. A szabályozás ellenére a megkérdezett intézmények legnagyobb részében nem kell tandíjat fizetni, vagy ha kell, akkor az igazgatók általában élnek azzal a lehetőséggel, hogy mérsékeljék ennek nagyságát. Több igazgató azzal érvelt, hogy látva a szlovákiai diákok anyagi helyzetét, inkább nem kérnek tőlük tandíjat, ezzel is támogatva őket, hogy anyanyelvi környezetben tanulhassanak. Így a törvényi szabályozás gyakorlati alkalmazása rugalmasnak minősíthető, az adott intézmény vezetésétől függ, hogy kell-e tandíjat fizetni. Azonban nem csak a tandíj kérdése intézményfüggő, hanem a diákok felvételi eljárása is. Az intézmények egy részében a magyar diákokéhoz hasonló az eljárás, míg vannak olyan iskolák, ahol a felvételtől függetlenül vagy felvételi nélkül felveszik a diákokat, így támogatva a magyarországi tanulmányaikat. A felvételi eljárást bonyolítja, hogy a „rendszerben” nincsenek bent a diákok, így külön kell őket kezelni egészen a felvételükig.

A kutatásba bevont települések közül Győrnek megállapodása¹⁵ is van egy szlovák településsel, Dunaszerdahellyel a szlovák állampol-

gárságú magyar nemzetiségű diákok győri oktatásával kapcsolatban. A megállapodást eddig minden újonnan választott polgármester szentesítette, így jelenleg is érvényben van. A megállapodás értelmében, ha egy szlovák állampolgárságú diák Győrben szeretné folytatni a középiskolai tanulmányait, először el kell mennie a dunaszerdahelyi önkormányzathoz és az ott lepecsételt hivatalos jelentkezési lapot kell a győri önkormányzathoz beadnia. Ezután a felvételi lapokon megjelölt középiskolák a győri önkormányzattól fogják megkapni a diákok jelentkezési lapjait. A felvételi eljárás a fenti folyamatot leszámítva a magyar állampolgárságú diákokéval megegyező.

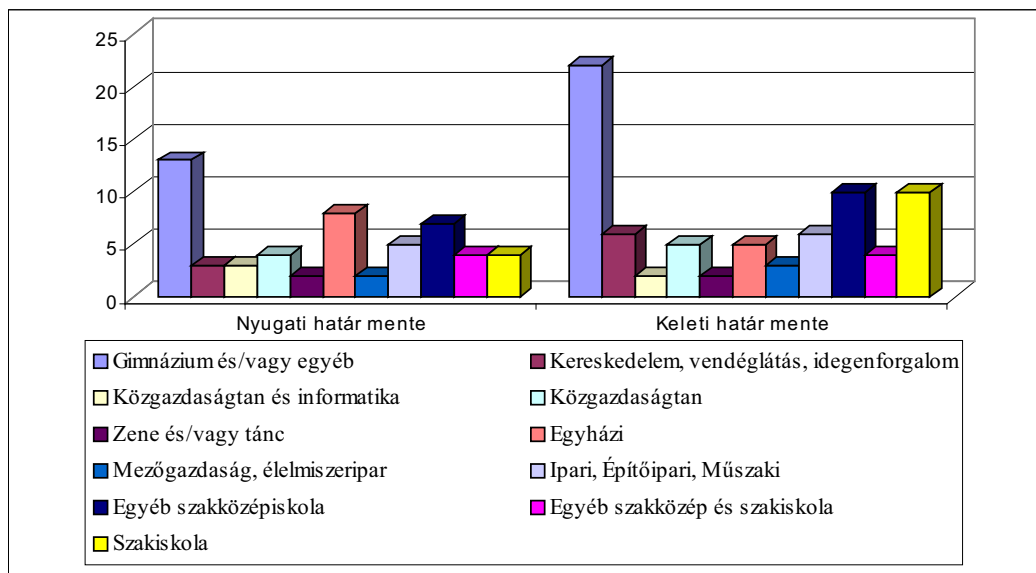
Az intézményekbe jelentkezők száma a néhány főtől a 10-15 főig terjed, a legtöbb iskolában, ahogy már a fentiekben bemutatásra került, mindegyik jelentkezőt felveszik. Az intézmények utoljára az 1990-es évek közepén tapasztaltak jelentős mértékű növekedést a jelentkezők számában, mely annak volt köszönhető, hogy abban az időszakban lecsökkentették a felvidéki magyar tannyelvű középiskolai osztályok számát, így több diák jött át. Jelenleg a schengeni határnyitás lehet ilyen meghatározó tényező, bár az idei évi jelentkezésekben ez még nem volt különösen érzékelhető. A diákok számának jövőbeli alakulását az intézményvezetők vegyesen ítélték meg, vannak, akik egyértelmű növekedésre számítanak, míg az igazgatók egy része inkább csökkenést vár, indokolva állítását azzal, hogy egyre inkább Szlovákiában is megjelennek azok a képzési területek, ami miatt sok esetben átjöttek a diákok. A magyarországi középiskolai képzési paletta színességét mutatja a 6. ábra. Ez alapján elmondható, hogy a nyugati és keleti határ mentén közel azonos a képzési kínálat, jelentősebb eltérés a gimnáziumok esetében tapasztalható.

13 Ez óvatos becsléssel kerekíthető 400 főre.

14 Lásd a törvényi szabályozás alfejezetet.

15 A megállapodást Kolozsváry Ernő Győr egykori polgármestere és Öllös Árpád Dunaszerdahely akkori polgármestere írták alá az 1990-es évek első felében.

6. Ábra. A középiskolai képzési kínálat a határ mentén, 2008

Forrás: Saját gyűjtés.

A képzési kínálat feltérképezése abból a szempontból is fontos, hogy a diákok egy része olyan képzés miatt jön át Magyarországra, amely Szlovákiában vagy nincs, vagy számára nem megfelelő az oktatás színvonala. Ebből a szempontból a diákok számát tekintve előnyben vannak a szakközépiskolák és szakiskolák, melyek lehetőséget adnak a legkülönbözőbb szakmai területek elmélyülésében. Ezzel szemben a gimnáziumok elsősorban azok körében népszerűek, akik mindenképpen magyarországi felsőoktatási intézményben szeretnének továbbtanulni, magyar érettségivel és a gimnáziumok felkészítési lehetőségeivel nagyobb esélyt látnak magyarországi egyetemre vagy főiskolára bekerülni.

A diákokat alapvetően négy nagy csoportba lehet sorolni a tekintetben, hogy milyen céllal jönnek át magyarországi intézményekbe tanulni. A diákok egy része célzottan Magyarországon szeretné folytatni felsőfokú tanulmányait, ehhez szükségesnek érzik a magyar érettségi megszerzését. Ennek két oka lehet,

egyrészt szeretnének magyar környezetben tanulni, másrészt a szlovák és magyar érettségi eltérései miatt úgy gondolják, hogy a magyarországi dokumentummal nagyobb eséllyel jutnak be felsőoktatási intézményekbe.¹⁶ A diákok nagy része Budapesten vagy Pécsen szeretné folytatni tanulmányait. A diákok egy kisebb része felsőfokú tanulmányait nem Magyarországon szeretné folytatni, de nem is feltétlenül Szlovákiában, ez a gyakorlat elsősorban a művészeti oktatásban jellemző. Az intézmények vezetőivel folytatott beszélgetések alapján két kisebb csoportot alkotnak azok a diákok, akik a középfokú oktatás utáni munkavállalás céljából jönnek át Magyarországra. Egy részük Magyarországon szeretne dolgozni, míg egy kisebb részük Szlovákiában szeretne elhelyezkedni, csak azért jött át a magyar oldalra tanulni, hogy színvonalasabb képzésben részesüljön. A szlovákiai munkavállalás főként néhány éve jellemző, előtte a jobb bérszínvonal miatt többen maradtak Magyarországon.

16 A felsőoktatásba való bejutásról lásd részletesebben az. 5. alfejezetet.

A középfokú tanulmányok utáni tervekkel összefügg az is, hogy a diákok miért éppen az adott intézményt választják a magyarországi oldalon. Ahogy már korábban említésre került, aki szeretne továbbtanulni, elsősorban gimnáziumba adja be a jelentkezését, míg aki dolgozni szeretne, valamilyen szakmát tanul, elsősorban olyat, ami nem található meg szlovák oldalon. Többek között adott határszakaszon említésre került a zenei, kereskedelmi és idegenforgalmi, képzőművészeti, ipari képzés. A szakmai célok mellett szerepet játszik még a választásban az adott iskola jó hírneve és a jó megközelíthetőség is.

A diákok legnagyobb része az adott településhez közel eső határszakaszról érkezik, ritkán jönnek át diákok messzebről, főként a közlekedés miatt. Elsősorban az alábbi településekről járnak át szlovák állampolgárságú magyar diákok: Dunaszerdahely, Nagymegyer, Pozsony, Komárno, Párkány, Érsekújvár, Nyitra, Losonc, Fülek, Ipolyság, Rimaszombat, Ragyolc, Lukanénye, Királyhelmece, Almágy. A közvetlenül a határ mellett fekvő települések közül csak Balassagyarmaton tanul a többi közvetlenül határ menti városnál (Komáromban, Esztergomban, Szécsényben, Sátoraljaújhelyen) érezhetően több diák. A diákok a lakóhelyük távolsága szerint vegyesen kollégisták, bejárók, illetve rokonoknál vagy albérletben laknak.

Több intézményben fontos kérdésként merül fel, hogy biztosítani kellene a felvidéki magyar diákoknak a szlovák nyelv tanítását, hiszen, annak ellenére, hogy nem szeretnének szlovák nyelven az oktatásban részt venni, a saját államuk nyelvét ismerniük kell, főleg, ha később vissza szeretnének menni Szlovákiába. A felkeresett intézmények közül csak néhányban volt biztosított a szlovák nyelv tanulása, egy győri gimnáziumban viszont az érettségi

is kötelező a felvidéki magyar diákoknak szlovák nyelvből.

A kutatás során kíváncsiak voltunk arra is, hogy az intézmények igazgatóinak mi a véleménye arról, hogy a szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok átjárnak magyarországi intézményekbe tanulni. A következő vélemények hangoztak el:

- Elsősorban azokban az intézményekben kell támogatni az oktatásukat, amelyek olyan képzéseket nyújtanak, melyek hiányoznak szlovák oldalon, így többen amellett érveltek, hogy elsősorban a szakközépiskolákat kellene támogatni, hiszen gimnáziumi képzésben Szlovákiában is részt vehetnek. Azzal, hogy átjönnek Magyarországra gimnáziumokba, a szlovákiai keresletet csökkentik, és nehéz helyzetbe hozhatják az amúgy sem könnyű szituációban lévő szlovákiai magyar iskolákat.
- A 2007-es törvényi szigorításokat többen úgy értelmezték, hogy ezzel a magyar állam próbálja csökkenteni az itt tanuló külföldiek, így a felvidéki magyarok számát is.
- Több igazgató úgy vélte, hogy elsősorban presztízs és történelmi okokból jönnek át a diákok.
- Egy intézményvezető kiemelte, hogy a határon túli magyarok oktatási célú határon átnyúló mozgását külön kellene kezelni a többi külföldi diák magyarországi oktatásától, hiszen ők speciális helyzetben vannak a külföldi állampolgárságuk, de magyar nemzetiségük miatt. Így fel sem szabadna merülni, hogy tandíjat kérjen tőlük az intézmény, viszont az államnak támogatni kellene az oktatásukat.¹⁷
- A megkérdezett intézmények egy kisebb csoportja közömbösen áll a kérdéshez, számukra nem jelent sem előnyt, sem hátrányt,

17 A téma mélyebb vizsgálata a határon túli magyarság problémáihoz vezet, melynek részletes tárgyalása nem tárgya a fejezetnek.

hogy felvidéki diákok tanulnak az intézményben, őket is ugyanolyan jogok és kötelezettségek illetik, mint a magyarországi diákokat.

- Az igazgatók szinte mindegyike kiemelte, hogy nagyon jó képességű gyerekek jönnek át Magyarországra tanulni, szívesen vállalnak el plusz feladatokat is, alapvetően nincs velük semmi probléma, sikeresen beilleszkednek.
- Többen felhívták a figyelmet az egységesebb és egyértelműbb szabályozás szükségére.

Szlovákiából átjáró oktatók a magyar határ menti középiskolákban

Az interjú keretében megkérdezett intézmények többségében nem oktat Szlovákiából átjáró tanár, Komáromban és Balassagyarmaton veszek csak részt az oktatásban. Két komáromi intézményben tanít 3, illetve 4 szlovákiai tanár angolt, matematikát, biológiát és szlovák nyelvet. Balassagyarmaton a három megkeresett intézmény közül egyben tanítanak szlovákiai tanárok, 3 fő. Kémiát, matematikát, biológiát és szlovák nyelvet oktatnak.

A fentiek alapján látható, hogy a határ menti középfokú oktatási intézményekben nem jellemző a szlovákiai tanárok megjelenése. Több intézmény esetében felmerült, amennyiben későbbiekben szlovák nyelvet is oktatni fognak, nagy valószínűséggel szlovákiai kollégát fognak felkérni az oktatásra. Egyéb esetben viszont teljesen véletlenszerű, hogy alkalmaznak-e határon túli oktatót.

Szlovák–magyar középiskolai együttműködések

A felkeresett intézmények többségének van kapcsolata szlovákiai oktatási intézménnyel, a kapcsolat jellege változó, a napi szintű kapcsolattartástól kezdve a lazább, *ad hoc* jellegű együttműködésekig sokféleség jellemzi az intézmények és a szlovák oldal kommuniká-

cióját. Több intézménynek van testvériskolai kapcsolata is. A következő kapcsolattartási módok jellemzőek:

- közös szakmai rendezvények,
- közös sportesemények,
- közös kirándulások Szlovákiában és Magyarországon,
- közös versenyek szervezése (pl. versmondó verseny, történelmi vetélkedő),
- diákcseraprogramok,
- szlovák–magyar tanár találkozók,
- szakmai anyagok cseréje, tankönyvek biztosítása a szlovák partner számára.

Több intézmény esetében volt meghatározó közös pályázatok beadása is, pl. Comenius pályázatok szakmai programokra, kirándulásokra, illetve Esztergomban beadásra került egy Interreg projekt is szlovák partnerrel, de sajnos nem jutott túl sikeresen az értékelésen. Az intézmény vezetője ennek ellenére optimista és szívesen pályázna a jövőben is az iskola szakmai fejlődése céljából.

A kapcsolatok nagy része több évtizedre vagy legalábbis néhány évesnél hosszabbra tehető, ami kialakult kapcsolatrendszerként jelent magyar és szlovákiai intézmények között. Azok az intézmények is jelezték, hogy szeretnének a jövőben együttműködni szlovák partnerrel, ahol jelenleg nem voltak kapcsolatok.

A kapcsolatok egy további formáját jelenti, hogy néhány intézmény kifejezetten propaganda tevékenységet folytat szlovákiai intézmények körében, hogy bemutassa képzési kínálatát a felvidéki általános iskolákban, így népszerűsítve az intézményt.

HATÁRON ÁTNYÚLÓ OKTATÁSI KAPCSOLATOK A FELSŐOKTATÁSBAN

A kutatás módszertana

A felsőoktatásban végzett kutatás két tématerületre koncentrált. Egyrészt arra kerestük a választ, hogy tanulnak-e adott magyarországi határ menti felsőoktatási intézményekben szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű

diákok?¹⁸ Amennyiben igen: hány diák, milyen településekről járnak át, milyen eljárással kerülhetnek be a magyar közoktatásba?

A kutatásba a következő intézmények kerültek bevonásra:

- Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar, NYME-MÉK (Mosonmagyaróvár),
- Széchenyi István Egyetem, SZE (Győr),
- Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, NYME-AK (Győr),
- Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, MÜTF (Tatabánya),
- Esztergomi Hittudományi Főiskola, EHF (Esztergom),
- Egri Hittudományi Főiskola, EGHF (Eger),
- Sárospataki Református Teológiai Akadémia, SRTA (Sárospatak).

Emellett feltérképezésre került a teljes határ menti felsőoktatási intézményi szakkínálat is. Továbbá interjú keretében választ kaptunk arra is, hogy az egyetlen magyar szlovákiai egyetemen tanulnak-e magyarországi diákok.

A kutatás másik iránya a két ország határ menti intézményeinek együttműködéseire, kapcsolataira irányult. A kutatásba a követke-

ző szlovák és magyar határ menti intézmények kerültek be:

- Comenius Egyetem (CU), Pozsony,
- Selye János Egyetem (JSU), Komárom,
- Pavol Jozef Šafárik Egyetem (PJŠU), Kassa,
- Műszaki Egyetem (UT), Kassa,
- Konstantin Egyetem (UCP), Nyitra,
- Szlovák Mezőgazdasági Egyetem (SUA), Nyitra,
- Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar, Mosonmagyaróvár,
- Széchenyi István Egyetem, Győr,
- Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr,
- Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Tatabánya.

Szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű hallgatók a határ menti magyarországi felsőoktatási intézményekben

Összességében Magyarországon a 2006/2007-es tanévben közel 1600 szlovákiai állampolgár tanult felsőoktatási intézményben¹⁹, számuk az elmúlt 10 évben folyamatosan nőtt (7. ábra).

9. Táblázat. A kutatásba bevont határ menti felsőoktatási intézményekben tanuló szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok száma összesen 2001 és 2007 között

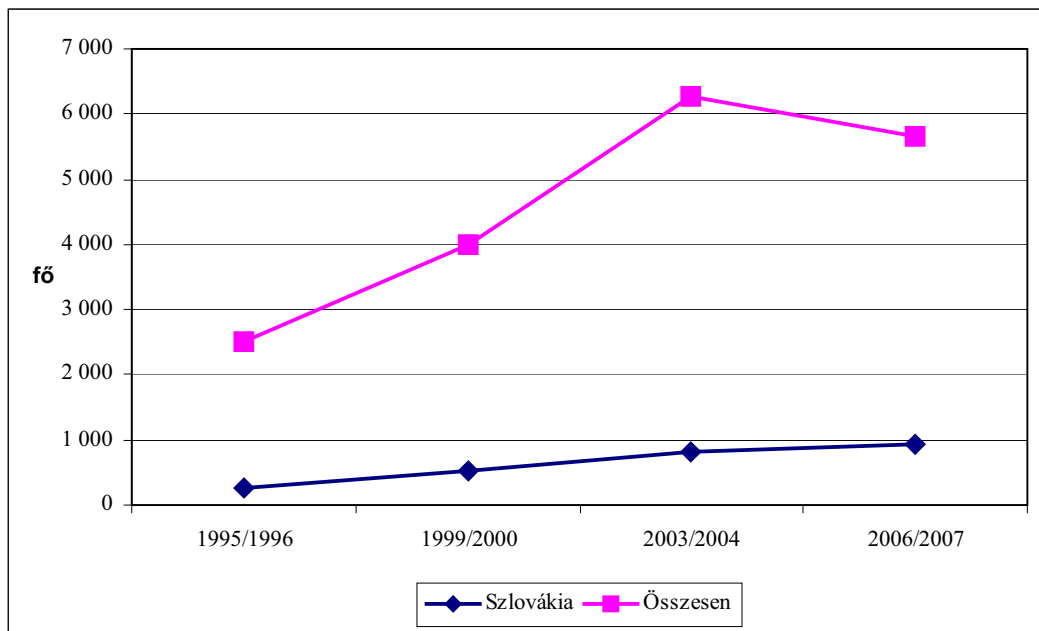
Intézmény	2001	2003	2005	2007
NYME-MÉK	66	54	53	47
SZE	166	269	354	454
NYME-AK	191	163	95	76
MÜTF	n.a.	n.a.	n.a.	4
EHF	n.a.	2	1	1
EGHF	n.a.	n.a.	n.a.	4
SRTA	1	n.a.	n.a.	2

Megjegyzés: a rövidítések feloldását lásd a fejezet elején a felsorolásban.

¹⁸ A kutatás során a magyar nemzetiségű diákok határon átnyúló mozgása állt a középpontban.

¹⁹ A kutatás szempontjából ez csak iránymutató adat, hiszen az országos adatsor nem mutat területi megoszlást, illetve nem tesz különbséget a magyar és szlovák nemzetiségű diákok között.

7. Ábra. A Magyarországon tanuló összes külföldi és szlovák állampolgár számának alakulása a nappali felsőoktatási képzésben 1995/1996 és 2006/2007 között

Forrás: Oktatás-Statistikai Évkönyv 2006/2007.

A felkeresett intézményekben a következők szerint alakult a felvidéki magyar diákok száma (9. táblázat).

Az adatok alapján elmondható, hogy változó számban tanulnak felvidéki magyarok a vizsgált felsőoktatási intézményekben.

A mosonmagyaróvári karon a felvidéki magyar diákok száma folyamatos csökkenést mutat, melynek okát pontosan nem tudják megítélni, több tényező együttes megjelenése (pl. képzési kínálat változása, a jelentkezők eredménye stb.) okozhatott csökkenést.

A Széchenyi István Egyetemen az ezredforduló óta nőtt a felvidéki diákok száma, elsősorban Dunaszerdahelyről, Galántáról érkeznek az intézmény különböző szakjaira.

Az Apáczai Kar esetében a folyamatos csökkenés oka, hogy 2007-ben véget ért egy kifizető képzés a Kar komáromi tagozatán, ahol csak szlovák hallgatók tanultak.

A tatabányai intézmény esetében elmondható, hogy régebben több felvidéki tanult az

intézményben, a jelentkezők száma most is magas, pl. 2007-ben 20 fő adta be jelentkezését valahányadik helyen az intézménybe, viszont a felvételt nyertek száma egyre alacsonyabb, egyrészt az eredmények miatt, másrészt, mert felveszik a diákokat előbbi helyen megjelölt intézménybe.

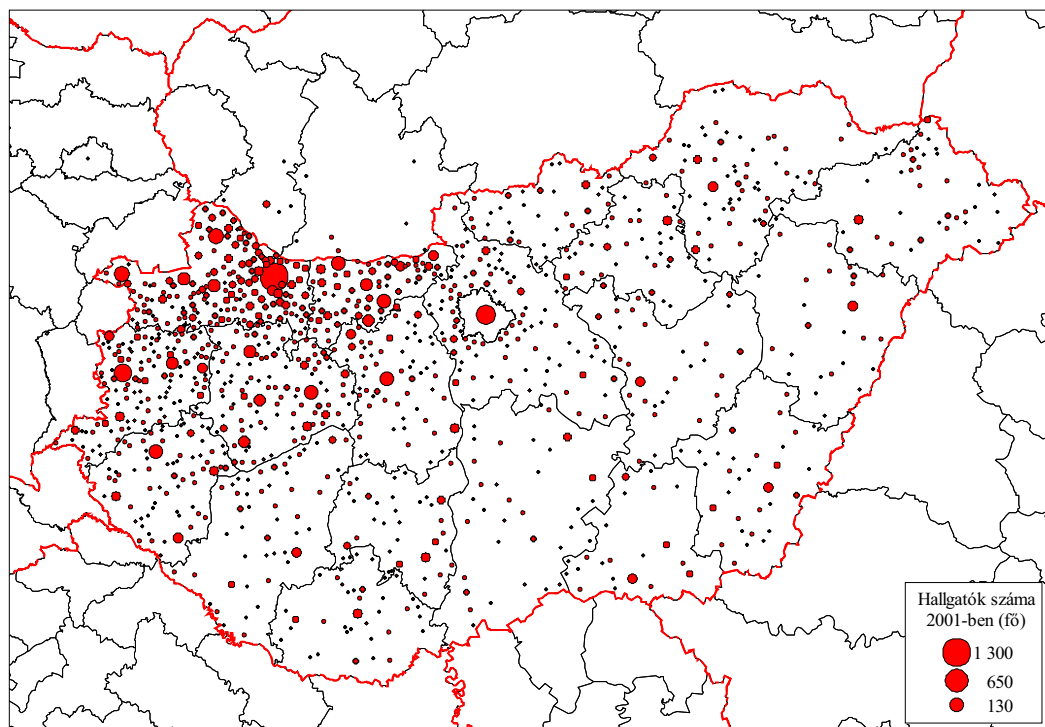
Az esztergomi és az egri hittudományi képzésben minden évben néhány szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű hallgató tanul, egy részük a képzés után magyarországi egyházmegyében marad.

Sárospatakon korábban több felvidéki diák is tanult a Teológia Akadémián, azonban mióta elindult a komáromi lelkészképzés, azóta csak 1-1 hallgató jár az intézménybe, püspöki ajánlást is a komáromi intézménybe kapnak elsősorban a hallgatók.

A Széchenyi István Egyetem esetében az alábbi két térkép szemlélteti (8–9. ábra), hogy az intézménybe milyen településekről érkeztek a hallgatók 2001-ben és 2005-ben. A tér-

8. Ábra. A Széchenyi István Egyetem vonzáskörzete a hallgatók lakóhelye szerint 2001-ben

Forrás: A Széchenyi István Egyetem adatszolgáltatása.

A térképet készítette: Dr. Hardi Tamás.

képek alapján elmondható, hogy az észak-dunántúli domináns vonzáskörzet mellett a nyugati határszakasz szlovákiai oldaláról is egyre több településről érkezik felvidéki magyar hallgató az intézménybe.

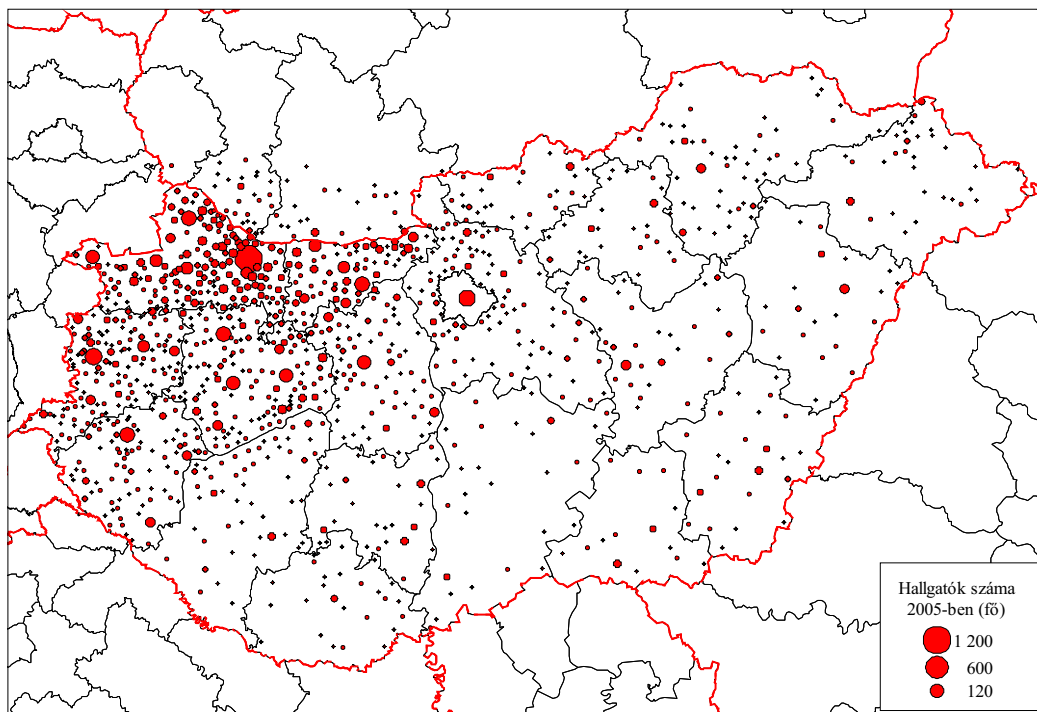
A hallgatók jellemzően az alábbi településekről érkeznek: Bős, Nagymegyer, Párkány, Komárno, Dunaszerdahely, Érsekújvár, Pozsony, Szőgyén, Királyhelmec, Losonc, Ipoly-ság. A hallgatók a távolságtól függően bejárók, kollégisták, illetve albérletben laknak.

A felvidéki magyar diákok felsőoktatásba való bekerülése nem egységes rend szerint történik. Intézményi hatáskörbe tartozik, hogy elfogadják-e a diákok szlovákiai érettségi bizonyítványát,²⁰ amennyiben nem, különbözeti vizsgát kell tennie a hallgatónak. Ennek

értelmében a jelentkezéskor kell arról információt szerezni, hogy az érettségi dokumentum megfelelő-e az adott intézmény számára. A középiskolai szintű határon átnyúló mozgások esetén már említésre került, hogy éppen ezt elkerülendő jönnek át diákok magyarországi középiskolákba. A felvételi eljárás többi eleme megegyezik a magyar állampolgárokkal, bár van olyan intézmény, ahol a felvételi eredménytől függetlenül felveszik a diákokat, illetve több intézményben külön figyelnek rájuk. Az intézmények megosztanak abból a szempontból, hogy reklámozák-e magukat szlovákiai középiskolákban. Sok esetben a diákok viszik az intézmények jó hírét társaik felé.

²⁰ Szlovákiában matematikából nem kötelező az érettségi.

9. Ábra. A Széchenyi István Egyetem vonzáskörzete a hallgatók lakóhelye szerint 2005-ben

Forrás: A Széchenyi István Egyetem adatszolgáltatása.
A térképet készítette: Dr. Hardi Tamás.

Az intézményi interjúk alapján szakmai és családi/párkapcsolati lehetőségektől is függ, hogy visszamennék-e Szlovákiába, vagy Magyarországon helyezkednek el a felvidéki diákok, tehát sok esetben itt már nem csak szakmai kérdések kerülnek előtérbe, hanem a későbbi családalapítás helyszínéről is döntenek a hallgatók.

A 10. táblázat a határ menti felsőoktatási kínálatot mutatja a két határszakaszon a szakok előfordulási számával. Megállapítható, hogy a gazdasági, bölcsész, tanító és egyházi szakok mindkét határszakaszon megtalálhatók nem is egy intézményben, viszont vannak olyan képzések is, amelyek csak a nyugati vagy a keleti oldalon.

A somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet munkatársai 2001-ben és 2006-ban kutatást végeztek (Lampl 2007) szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű hallgatók körében²¹ arra vonatkozóan, hogy mi motiválta őket a felsőoktatási intézmény kiválasztásakor. A magyarországi tanulás motivációi többek között a következők voltak:

- a magyar tanítási nyelv miatt,
- a magasabb színvonal miatt,
- a kiválasztott szak Szlovákiában nem indult, viszont Magyarországon igen,
- máshová nem vették fel,
- szülői háttér lehetővé tette.

A Selye János Egyetemen tanuló külföldi hallgatók aránya az alapítás óta nem változott

21 2001-ben minden interjúalany Magyarországon szerzett diplomát, míg a 2006-os felmérésnél Szlovákiában végzett hallgatókkal is készült interjú.

10. Táblázat. Felsőoktatási kínálat a határ mentén, 2008 tavasz

Szakok	Nyugati határ mente	Keleti határ mente
élelmiszertudományok	1	0
agrártudományok	1	0
andragógia	2	1
jogi	1	1
szociális munkás	1	0
egészségügyi szervező	1	1
kereskedelem és marketing	2	1
gazdaság és menedzsment	2	2
idegenforgalom	1	1
gyógypedagógia, szociálpedagógia	1	2
közszoigálati	1	0
nemzetközi tanulmányok	2	2
épitész, építő szakok	1	0
gépész	1	1
informatikai	1	1
villamosmérnöki	1	1
előadóművészet	1	1
kommunikáció és média	2	1
bölcsészettudományok	1	2
tanító	2	2
óvodapedagógus	0	2
ápolás, betegellátás	0	1
képi diagnosztika	1	1
egyéb mérnök	0	5
pénzügy számvitel	0	1
földrajz	0	1
pedagógia	0	1
emberi erőforrások	0	1
informatikus könyvtáros	0	1
természettudományok	0	1

Forrás: www.felvi.hu alapján saját gyűjtés

jelentősen, a három karon összesítve 2-2,5% az arányuk, melynek nagyobb részét magyarországi hallgatók jelentik. Legnagyobb számban a Teológia Karon tanulnak magyar állampolgárok, akik elsősorban Komárom-Esztergom és Pest megyéből érkeznek az intézménybe. A felvételi eljárási rend az ő esetükben is ugyanolyan, mint a szlovák állampolgárságúaknál, a jelentkezési lapot is szlovák nyelven kell kitölteniük, melyben a Tanulmá-

nyi Osztály munkatársai szívesen segítenek a potenciális külföldi hallgatóknak.

Szlovák–magyar felsőoktatási kapcsolatok

Az alfejezet célja, hogy rövid áttekintést adjon a teljesség igénye nélkül a szlovák–magyar oktatási kapcsolatokról.²² A kutatás során a kapcsolatokat elsősorban a szlovák oldali intézmények szemszögéből vizsgáltuk, mely-

²² Az alfejezet forrásai többek között az alábbi honlapok: www.uniba.sk; www.selyeuni.sk; www.upjs.sk; www.tuke.sk; www.ukf.sk; www.uniag.sk.

nek során kiderült, hogy a kapcsolatok, együttműködések nem szorítkoznak a határ menti intézményekre, sokkal inkább szakmai indíttatások állnak a háttérben. Többek között az alábbi kapcsolatok emelhetők ki.

Comenius Egyetem: együttműködési szerződése van az ELTE-vel, illetve a Semmelweis Orvostudományi Egyetemmel; szakmai kapcsolatokat ápolnak a győri Apáczai Csere János Karral (*Bertalan-Bösze-Reisinger-Tóth* 2007).

Selye János Egyetem: az egyetem elsősorban a 2004 októberében megalakult Selye János Egyetem Kutatóintézetén keresztül tartja a kapcsolatot magyar intézményekkel. A Kutatóintézet kiemelt feladatai között szerepel az Egyetemen folyó kutatások koordinálása, együttműködési programok megvalósítása, K+F pályázatok benyújtása. A kutatásokat elsődlegesen a Kárpát-medencében végzik, de európai uniós tagként az európai szintű kutatási feladatok száma is egyre nő. A Kutatóintézet 2005–2008-as időszakra szóló stratégiájában 3 fő és 6 kisebb kutatási témát jelöltek meg: globalizáció Kelet-Közép-Európában, integráció és dezintegráció a Kárpát-medencében, a Duna regionális kapcsolatteremtő szerepe, a kisebb témák között szerepel a szlovák–magyar határ régió a közlekedésben, hosszú távú településfejlesztés a szlovák–magyar határtérségben, a szlovák–magyar államhatár megszűnésének hatása a migrációs folyamatokra, a Magyarországról Szlovákiába irányuló tőkebefektetések és vállalati terjeszkedések térszerkezeti sajátosságai.

Az Egyetem partnerintézményei között található többek között a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, a Széchenyi István Egyetem, mely utóbbinak a komáromi intézmény mellett több más szlovákiai egyetemmel van szerződéses kapcsolata (*Samhó* 2007): Pozsonyi Közgazdaságtudományi Egyetemmel 1999 óta, a Zsolnai Egyetem Közlekedés- és Hírközlésüzemi, valamint Gazdasági Fakultásával 1997 óta és a Besztercebányai Művészeti Akadémiával.

Pavol Jozef Šafárik Egyetem: az Egyetemnek jelenleg több országgal van együttműkö-

dési szerződése, többek között Magyarországgal is, a Corvinus Egyetemmel és a Miskolci Egyetemmel.

Műszaki Egyetem: az Egyetemnek hazánkban a következő intézményekkel van kapcsolata: Miskolci Egyetem, Budapesti Műszaki Főiskola és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem.

Konstantin Egyetem: Az Egyetem magyar partnerintézményei a következők: Szegedi Tudományegyetem, Pécsi Tudományegyetem, Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola Esztergomban, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, és a Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar.

Szlovák Mezőgazdasági Egyetem: az egyetemnek kétoldalú együttműködése van többek között az alábbi magyar felsőoktatási intézményekkel: Szent István Egyetem, Debreceni Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdasági és Élelmiszertudományi Kar.

TAPASZTALATOK, JAVASLATOK

A szlovák–magyar határ menti kutatás oktatási kapcsolatokat és határon átnyúló mozgásokat vizsgáló aspektusa során elsősorban a szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákok magyarországi közép- és felsőfokú tanulmányaira koncentráltunk. Bemutatásra került, hogy milyen jogszabályi feltételei vannak annak, hogy külföldiek részt vegyenek magyarországi oktatásban, majd röviden ismertetésre kerültek a magyar és szlovák oktatási rendszer sajátosságai. A kutatás során középiskolai és felsőoktatási intézmények vezetőivel készülték interjúk, a tanulmány további része ezek tapasztalatait mutatja be.

A kutatás során kiderült, hogy mind a közép-, mind a felsőfokú oktatásban jelentős számú szlovák állampolgárságú magyar nemzetiségű diákkal kell számolni a vizsgált határ menti térségben. A diákok legnagyobb része a határ menti térség településeiről érkezik. Itt kell újra kiemelni, hogy ezek a típusú mozgások újak számítanak, hiszen itt nem

arról van szó, hogy Magyarországon élő, de külföldi állampolgár oktatását kell biztosítani, hanem olyan mozgásokról, melyek sok esetben napi ingázást jelent a határon keresztül, vagy csak az oktatás idejére jelentenek tartózkodást az országban.

Ennek értelmében véleményünk szerint a közoktatásban alkalmazott 1993. évi LXXIX. törvény külföldiekre vonatkozó részletesen bemutatott paragrafusát csak részben lehet alkalmas arra, hogy megfelelő jogszabályi keretet biztosítson az ilyen típusú oktatási folyamatokra. A törvény tandíjmentességet akkor biztosít a külföldi hallgatók számára, ha többek között a szülő kereső tevékenységgel rendelkezik Magyarországon. Ebben az esetben ez nem reális feltételezés, hiszen a felvidéki magyar diákok állandó lakhelye Szlovákiában van, szüleik is ott dolgoznak. Ennek alapján a diákok nagy részének tandíjat kellene fizetni, viszont a tapasztalatok azt mutatják, hogy csak kevés olyan intézmény van, ahol kérnek is a diákoktól térítést az oktatásért. A tandíjmentesség korábbi feltétele, a tartózkodási engedéllyel való rendelkezés erre a típusú oktatási képzésben való részvételhez is reális kereteket szabott. Az intézmények vezetőivel folytatott beszélgetések alapján elmondható, hogy sürgető lenne egy egységes, kiemelten a határon átnyúló oktatási kapcsolatokra vonatkozó jogszabályi keretfeltétel kidolgozása, mely egyértelműbbé tenné a felvidéki magyarok magyarországi közoktatásban való részvételét. Ennek hiányában a felvételinél változatosan kezelik a felvidéki hallgatókat, van, ahol kiemelten figyelnek rájuk, a felvételi eredményektől függetlenül felveszik őket, míg máshol nem tesznek különbséget köztük és a magyar állampolgárok között. A felsőoktatási szabályozás egyértelműbb feltételeket szab, bár a felkeresett intézmények között szintén vannak olyanok, ahol rugalmasan kezelik a felvidéki hallgatók felvételét.

A diákok motivációját vizsgálva megállapításra került, hogy a legtöbb diák azért szeretne magyarországi középiskolában tanulni,

hogy nagyobb eséllyel kerülhessen be magyarországi felsőoktatási intézménybe, illetve nagyobb eséllyel tudjon Magyarországon elhelyezkedni. A diákok kisebb része az, aki visszamegy Szlovákiába, bár manapság az ottani jobb bérek miatt az érettségi utáni munkavállalási szándék esetén ez egyre gyakoribb jelenség.

Az intézmények vezetőinek összességében pozitív tapasztalata van a felvidéki diákokkal kapcsolatban, szorgalmas, jó képességű diákok, akik magyarországi tanulását támogatni kell, de – mint ahogy a fentiekben már megfogalmazásra került – egyértelműbb keretek között. Tisztázni kellene azokat a problémákat is, mely szerint a magyar intézmények elszívják a szlovákiai iskolák elől a magyar diákokat, így azok egyre nehezebb helyzetbe kerülnek. Ennek a kérdésnek a tisztázása túlmutat a határon átnyúló kapcsolatok problematikáján, ebben az esetben a határon túli magyarság kérdése is előtérbe kerül, melynek megoldása már politikai kérdés is. Több intézményvezető kiemelte az EU csatlakozásban és a schengeni határnyitásban rejlő lehetőségeket, azonban a gyakorlatban még nem jelentkeztek ezek érezhető hatásai. Egy-egy intézmény jelezte, hogy az EU miatt nőtt a felvidéki magyarok száma az intézményben, illetve, hogy a szabad határok miatt az idei évben érezhetően több volt a jelentkező.

A diákok határon átnyúló mozgása mellett a két ország határ menti intézményeinek kapcsolatai is elemzésre kerültek, melynek alapján elmondható, hogy mind szakmailag, mind emberileg szükség lenne a kapcsolatok, együttműködések elmélyítésére.

Ennek a következő metszetei lehetnek:

- Szoros, kétoldalú együttműködésre lenne szükség, melynek keretében hatékony kutatási, oktatási kapcsolatokat lehet működtetni: ez vonatkozhat vendégoktatók küldésére, fogadására, közös konferenciák szervezésére pl. a határ menti együttműködési lehetőségekről, a közép-európai térszerkezet jövőjéről stb., oktatói és hallga-

- tói csereprogramokra, közös kutatásokra, szakmai és oktatási tanácsadásra.
- Szlovák–magyar kutatási témaként elsődlegesen a határmentiségből adódó lehetőségek kerülhetnének előtérbe, a Selye János Egyetem Kutatóintézetében több ilyen témájú projekt is fut jelenleg. További kutatási témák lehetnek a települések, kistérségek, megyék és nagyobb területi egységek együttműködési lehetőségei, a közös múltból adódó azonos érdekek.
  - Az együttműködést vállalati kapcsolatokon keresztül is erősíteni lehetne. A hallgatók számára fontos, hogy tanulmányaik befejezése után minél előbb sikeresen helyt tudjanak állni a munkapiacra, ennek érdekében szükséges lehet már az egyetemen felvenni a kapcsolatot vállalkozásokkal a saját országában, illetve Szlovákiában is. A nemzetközi vállalati és felsőoktatási együttműködési lehetőségek bővíthetik az adott régió tudásbázisát, a hallgatói mobilitást, illetve segíthetik a piacon felmerülő problémák együttes megoldását, a lehetőségek több szempontú megközelítését.

- Hasznos lenne egy szlovák–magyar felsőoktatási adatbázis elkészítése, mely összefoglalóan tartalmazza a két ország felsőoktatási intézményeinek fő jellemzőit, a nemzetközi kapcsolatokat, projekteket. Ezáltal egyszerűbbé válhatna a kapcsolatok kialakítása, a másik fél megismerése.

Összességében elmondható, hogy az oktatás terén jelentős határon átvéhető mozgás tapasztalható, de a mozgások rendjének szabályozása, illetve a megfelelő keretek biztosítása még nem megfelelő a nem kevés számú jogszabály ellenére sem. A jövőben nagyobb figyelmet kell fordítani erre a típusú oktatási folyamatokra és kapcsolatokra, egyrészt mert a határon túli magyarság kérdése nem csak ezen a határszakaszon fontos, másrészt pedig a hallgatói mobilitás erősítése érdekében is. Az EU minden állampolgára számára biztosítja a szabad iskolaválasztást, ennek emberi és törvényi oldalát is biztosítani kell ahhoz, hogy a jövőben egységes keretek között tanulhassanak a Magyarországra érkező külföldi diákok.

IRODALOM

- A. Szabó L. (é. n.) A szlovákiai nemzetiségi oktatás jelenlegi helyzete. – László B.–A. Szabó L.–Tóth K. (szerk.) *Magyarok Szlovákiában IV. kötet, Oktatásügy (1989–2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 11–17. o.
- Állásfoglalás a kormány új oktatási törvény tervezetéről*. www.felvidek.hu Letöltve: 2008. március 10.
- Annual Report on the state of higher education for 2005*. Ministry of Education of the Slovak Republic, Bratislava, 2006. www.minedu.sk Letöltve: 2006. november 5.
- Bertalan L.–Bösze V.–Reisinger A.–Tóth P. (2007) Nyugat-Magyarországi Egyetem. – Rechnitzer J.–Smahó M. (szerk.) *UNIREGIÓ – Egyetemek a határ menti együttműködésekben*. MTA RKK, Pécs–Győr. 175–192. o.
- Education in the Slovak Republic. A Brief Overview*. Ministry of Education of the Slovak Republic. www.minedu.sk Letöltve: 2006. november 10.
- Educational System in Slovak Republic*. Institute of Information and Prognoses of Education, Bratislava. 2005.
- Forgács A. (é. n.) *A személyek szabad áramlása és az oktatás*. www.okm.gov.hu Letöltve: 2008. február 15.
- Higher Education in number and graphs*. Institute of Information and Prognoses of Education, Department of Higher Education Institutions, Bratislava, 2005. www.uips.sk Letöltve: 2006. november 10.
- Jensen, H. T.–Kralj, A.–McQuillan, D.–Reichert, S. (2008) *The Slovak Higher Education System and its Research Capacity*. EUA Sectoral Report. European University Association, Brussels, Belgium. www.eua.be Letöltve: 2008. április 2.
- Közoktatási Statisztikai Adatok 2007*. Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest. www.okn.gov.hu Letöltve: 2008. április 20.
- Lampl Zs. (2007) *Magyarnak lenni. – A szlovákiai magyarok értékrendje*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- László B. (é. n.) Az iskolai művelődés a statisztikák tükrében. – László B.–A. Szabó L.–Tóth K. (szerk.) *Magyarok Szlovákiában IV. kötet, Oktatásügy (1989–2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 59–149. o.
- A magyar felsőoktatás változásai*. Prezentáció, Dr. Hauser Zoltán. www.ektf.hu Letöltve: 2008. április 20.
- Oktatás–Statisztikai Évkönyv 2006/2007*. Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest. 2007.
- Selye János Egyetem – Küldetésnyilatkozat*. www.selyeuni.sk Letöltve: 2008. április 26.
- Slovak Republic in Figures in 2007*. Statistical Office of the Slovak Republic, Bratislava. portal.statistics.sk Letöltve: 2008. március 10.
- Smahó M. (2007) Széchenyi István Egyetem. – Rechnitzer J.–Smahó M. (szerk.) *UNIREGIÓ – Egyetemek a határ menti együttműködésekben*. MTA RKK, Pécs–Győr. 193–212. o.
- Statisztikai tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006*. Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest. 2006.
- Új, európai úton a diplomához. – A magyar felsőoktatás modernizációja*. Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Helyettes Államtitkársága, Budapest. 2005.

JOGSZABÁLYOK:

1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról (többször módosított).
2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról.
2001. évi C. törvény a külföldi bizonyítványok és oklevelek elismeréséről.
2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról.
2007. évi I. törvény a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról.
- 148/2000. (VIII. 31.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szlovák Köztársaság Kormánya között a Magyar Köztársaságban és a Szlovák Köztársaságban kiállított, végzettséget tanúsító okiratok egyenértékűségének kölcsönös elismeréséről szóló Egyezmény kihirdetéséről.
- 47/2001. (XII. 29.) OM rendelet a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény oktatást érintő rendelkezéseinek végrehajtásáról.
- 157/2001. (IX. 12.) Korm. rendelet a külföldiek magyarországi és a magyarok külföldi felsőfokú tanulmányainak egyes kérdéseiről.
- 120/2005. (VI. 28.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szlovák Köztársaság Kormánya közötti kulturális, oktatási, tudományos, sport- és ifjúsági együttműködésről szó-

ló, Budapesten, 2003. január 16-án aláírt Egyezmény kihirdetéséről.

237/2006. (XI. 27.) Korm. rendelet a felsőoktatási intézmények felvételi eljárásairól.

51/2007. (III. 26.) Korm. rendelet a felsőoktatásban részt vevő hallgatók juttatásairól és az általuk fizetendő egyes térítésekről.

Egri Hittudományi Főiskola, EGHF (Eger),
Sárospataki Református Teológiai Akadémia,
SRTA (Sárospatak).

Szlovák–magyar lakossági felmérés 2007. december–2008. január.

Interjúk középiskolai és felsőoktatási vezetőkkel.

EGYÉB FORRÁSOK:

A következő intézmények adatszolgáltatásai:

Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar, NYME-MÉK (Mosonmagyaróvár),

Széchenyi István Egyetem, SZE (Győr),

Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, NYME-AK (Győr),

Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, MÜTF (Tatabánya),

Esztergomi Hittudományi Főiskola, EHF (Esztergom),

INTERNETES FORRÁSOK:

www.felvi.hu

www.okm.gov.hu

www.index.hu

www.minedu.sk

www.uniba.sk

www.selyeuni.sk

www.upjs.sk

www.tuke.sk

www.ukf.sk

www.uniag.sk

www.hhrf.org/szabadujsag

INGÁZÓ MUNKAVÁLLALÁS

BEVEZETŐ

Tanulmányunkban a határtérségekben kialakuló, határon átnyúló mozgások egy válfajával, az államhatárt átlépő, napi ingázással kívánunk foglalkozni. A jelenségre vonatkoztatott megállapításainkat empirikus adatokkal támasztjuk alá, amelyeket a magyar–szlovák határon szereztünk az elmúlt években. Fő kérdésünk, hogy hol, milyen intenzitással alakul(hat) ki határon átnyúló ingázás, mi segíti elő, mi gátolja a jelenséget, s milyen hatást gyakorol a határtérség gazdaságára és társadalmára. Kutatásaink érdekes módon világítanak rá az államhatár fetisizált szerepére, hiszen a két ország közötti és a hármashatár térségben, a nyugati határ esetében az elmúlt 15-20 év távlatában az eltérő ideológiai-politikai rendszerek elzárt határaitól a teljesen liberalizált schengeni belső határokig az államhatár típusok valamennyi válfaja létezett.

A neoliberális felfogás egyszerűen egy akadállynak látja a határt a munkaerő és a tőke mozgása előtt (*Krakover* 1997; *Niebuhr–Stiller* 2002). Azonban tapasztalhatjuk azt is, hogy nem egyszerűen az államhatár jelensége az, ami a munkaerő mozgását akadályozza, vagy módosítja annak természetes irányait. Az államhatár csupán egy adminisztratív megjelenítője a nemzetállami rendszerek térbeli érvényesülésének. Napjainkra a határ elválasztó funkciója jelentős mértékben leépült vizsgálati térségünkben. Magyarország, Ausztria és Szlovákia egyaránt a schengeni övezet tagjai, tehát közös határaik fizikai ér-

telemben nem jelentenek akadályt a mozgások előtt. Adminisztratív szempontból ugyan Ausztria állít még korlátokat a szlovák és magyar munkavállalók bizonyos szegmensei előtt, de várható ezek leépülése is, miközben a magyar–szlovák munkaerő-áramlás lényegében szabadnak tekinthető.

Az államhatár nyitása azonban nem általában a mozgások intenzitásának növekedését hozza, hanem a gazdasági szereplők és a lakosság egyes csoportjainak mozgását bizonyos irányokba. A mozgások irányai és intenzitása eltér a nemzetállami területen belüli mozgások irányától és intenzitásától. Tehát a „szabad határ” átlépése előtt is adódhatnak akadályok, ugyanakkor egyes csoportok számára előnyöket is jelenthet a határ másik oldala a hazai területekhez képest (*Hardi* 2005).

Megállapíthatjuk, hogy határtérségeink számára a határok kinyitása egyszerűen a határok/határtérségek funkcióváltását hozta: eddig az elválasztó funkció volt a hangsúlyos, míg jelenleg az eltérő rendszereket összekötő szerep kerül előtérbe annak minden negatív vagy pozitív hozadékaival együtt. Ezek a nemzetállami eltérések – úgy tűnik – hosszabb távon fennmaradnak, így a határtérségek sajátosságai, különleges gazdasági-társadalmi szerepe is.

Tanulmányunk empirikus alapjait két kérdőíves felmérés adja. Az első, amelyet a Tér és Társadalom jelenlegi számának több tanulmánya is felhasznál, egy reprezentatív lakossági felmérés a határ mindkét oldalán. A másikat a Fórum Kisebbségkutató Intézet készí-

tette az MTA RKK NYUTI-val együttműködve. Ez utóbbi felmérés keretében 500 szlovákiai munkavállalót kérdeztünk meg, akik Magyarországra ingáznak.

A szlovákiai munkavállalók magyarországi alkalmazása az EU-csatlakozás előtt is létezett, már az 1990-es évek végétől sokan jártak át a határhoz közeli munkahelyekre. Ezt elősegítette a két állam megállapodása, a közös nyelv és kultúra, s a határhoz közeli szlovák járások magas munkanélkülisége. A csatlakozás utáni időben talán a leggyorsabban növekvő, legintenzívebb határon átnyúló folyamattá vált az országban, így komoly figyelmet is keltett. 2004–2005-ben az ingázók számát 30 ezer körülire becsültük. Napjainkra a kép részben megváltozott: Szlovákia gyors gazdasági növekedésének köszönhetően a bérek kezdenek kiegyenlítődni, sőt egyes ágazatokban és az árfolyamhatásoknak, az alacsonyabb adóelvonásnak köszönhetően szlovák oldalon néhol még magasabbak is. (Igaz, tapasztalataink szerint az alacsonyabban kvalifikált tevékenységek esetében Magyarországon magasabbak a bérek – elsősorban a magasabb minimálbérnek köszönhetően, miközben az alacsony minimálbér és az egykulcsos adórendszer következtében Szlovákiában nagyobbak a bérek közötti különbségek regionálisan és beosztástól, munkahelytől függően.)

Ugyanakkor a legutóbbi években új jelenségekre is felfigyelhettünk: Pozsony agglomerációját kiterjesztette Magyarországra és Ausztriára; sok pozsonyi család vásárolt ingatlant, s költözött a közeli, de szomszédos országban lévő településekre. Ők is lényegében a határon át ingázók számát gyarapítják, mivel munkahelyüket, iskolájukat természetesen megtartották a szlovák fővárosban. A határ keleti részén pedig megindult a magyarországi szakemberek ingázása szlovákiai munkahelyekre. Ez ugyan még kisebb volumenű, mint a dunai szakaszon a Szlovákiából Magyarországra áramlóké, de vélhetően növekvő jelenséggel van dolgunk.

AZ ÁLLAMHATÁR ÉS A MUNKAVÁLLALÁS

A határon átnyúló ingázás sajátosságai

Az ingázó munkavállalás az ipari társadalom egyik alapvető jelensége. A közlekedési lehetőségek javulásával lehetővé vált, hogy a munkahely és a lakóhely térben különváljon egymástól. A munkahelyek térbeli koncentrációjának erősödésével egyre nagyobb lett a jelentősége az ingázó forgalomnak, melynek fő iránya a vidék és város között alakult ki.

Ingázónak nevezhetjük azokat a munkavállalókat, akiknek munkahelye és lakóhelye eltérő településeken található, s mozgásuk napi vagy heti rendszerességgel valósul meg a két pont között. Kutatási eredmények azt mutatják, hogy az ingázó forgalom nagysága függ a megközelítési időtől, s egy-egy munkahelyre ingázók nagy hányada a 60 perces zónán belül mozog. Jellemző, hogy minél nagyobb egy munkahelyeket kínáló központ, annál nagyobb a munkaügyi vonzáskörzete, annál hosszabb lesz az ingázók által az utazással eltöltött átlagos idő. A klasszikus ingázás motivációi között elsősorban a munkahely, mint ingázási cél szerepel, tehát az ingázó saját lakóhelyén nem, vagy csak nagy kompromisszumok árán juthatna munkához. Így szükségszerű, hogy naponta egy másik településre járjon dolgozni.

Az iskolásnak tűnő bevezető szükségességét az indokolja, hogy rávilágítsunk arra, hogy egy államon belüli térben az ingázás irányát és távolságát a térségen belül a munkaerőpiacon tapasztalható kínálat-kereslet és a közlekedési lehetőségek befolyásolják. Ettől eltér egy határ menti térség munkaerőpiacának helyzete. Az államhatár módosítja az ingázás irányára és távolságára ható tényezőket. Ez a módosulás a határ funkcióitól függően különböző mértékű és minőségű lehet. Mik lehetnek ezek a hatások? Két jellegzetes tényező csoportot különböztethetünk meg.

- Térszerkezeti hatások. A határ két oldalán elhelyezkedő területek közötti erős térszerkezeti kapcsolatok az államhatár torzító hatásait csökkentik, s egy térbeli természetes rend helyreállításának irányába hatnak. Ezek: a határokon átnyúló létező vagy potenciális vonzaskörzetek, gazdasági fejlődési tengelyek, fejlett közlekedési vonalak. Ugyanakkor a periférikus területek találkozási pontja, a határ nehéz átjárhatósága, a kevés átvezető közlekedési pálya akadályozhatja a határon átnyúló ingázás megjelenését, fejlődését.
- A határ menti térségek ingázó forgalmára a legtartósabb hatást a térszerkezeti szűkségyszerűsések gyakorolják. Amennyiben a határ valamelyik oldalán gazdaságilag növekvő centrumtérség található, akkor annak a további növekedéshez újabb és újabb erőforrásokra van szüksége, beleértve a szabad munkaerőt is. A határ menti centrumtérség hamar kimeríti saját erőforrásait, hiszen vonzaskörzete csonka, összehasonlítva egy nem határ menti központtal, s a növekedéséhez szükséges újabb erőforrások biztosítására a határ másik oldala jöhet számításba. A történelmileg kialakult jellemző térszerkezeti irányok és térségek általában a mai államhatároktól függetlenül alakultak ki. Így a gazdaságilag fejlett tengelyek, a foglalkoztató központok potenciális vonzaskörzetei áttekintve az államhatárokon. Így van ez különösen a Kárpát-medencében, ahol a jelentősebb városok nagy része államhatár mellett található, így vonzaskörzete torz, potenciális munkaerőbázisának csak egy részét használhatja ki. A szabad munkaerő-áramlás hozzásegítheti ahhoz, hogy gazdasági potenciáljának megfelelő munkaügyi vonzaskörzetre tegyen szert. Ezt a lehetőséget használják ki a szlovák–magyar határ dunai szakaszának városai (Esztergom, Komárom, Győr), a szlovák oldal foglalkoztató centrumai messzebb találhatók a határ menti településektől, mint a magyarországi városok. Hasonló elv alapján (is) jöhet számításba az osztrák–magyar viszonylatban Bécs mint ingázási központ.
- Hasonlóképpen az ingázásra nézve előnyöket biztosít a határon túlnyúló nemzetiségi szállásterület (mint pl. a magyarság Dél-Szlovákiában), mivel a munkavállalás kulturális, nyelvi akadályai nem állnak fenn.
- A határon átnyúló ingázás mértékére hatással vannak a határtérség közlekedési viszonyai. Mint a bevezetőben említettük, az ingázás nagyjából a hatvanperces megközelíthetőségen belül zajlik. Nincs ez másként a határtérségekben sem. Itt a közlekedési időhöz azonban hozzájárul még a határátlépéshez szükséges időtartam. Fontos szemponttá válik a határátkelők sűrűsége, nyitvatartási ideje, megközelíthetősége. Így a határon átnyúló (elsősorban napi) ingázás kimondottan a határ mentén, vagy a határt átszelő közlekedési tengelyek mentén élők számára adott lehetőség.
- Az eltérő gazdasági rendszerek találkozási pontja olyan térbeli mozgási, ingázási folyamatokat indíthat el, amelyek alapvetően eltérhetnek a „hagyományos”, országon, rendszeren belüli ingázási mozgásoktól. Hatásuk ugyanakkor kevésbé tartós, s gyors változások is bekövetkezhetnek. Az eltérő rendszerek találkozási pontja legkorábban és legszembetűnőbben az árak és bérek különbségében nyilvánul meg, amelyek a munkaerő mozgására a legerősebb hatást gyakorolják. Mindemellett azonban a mozgás irányára hatással vannak más rendszerbeli különbségek is: a munkakörülmények, szociális ellátások különbségei. Fontos szempont lehet, hogy a határ menti térség munkaerőpiacán bizonyos szegmensekben hiány mutatkozik: szaképzettség szerint, életkor szerint stb., így ezeket a hiányokat a másik oldalról tudja csak pótolni a térség. Ez a probléma hatványozottan jelentkezik az osztrák–magyar határtérségben: az osztrák oldal szak-

ember elszívó hatása olyan mértékben érvényesül, hogy a magyar régióban több szakmában jelentős munkaerőhiány alakult ki. Érdekes lehetőség, hogy egy osztrák–szlovák–magyar közös regionális munkaügyi stratégia felvázolásával ezt a hiányt a magyar oldal pótolhatná Szlovákiából is. Az adók, járulékok, jogi lehetőségek különbségei szintén erősíthetik a határon átnyúló ingázást. Szlovákiában pl. a munkaerőkölcsönző cégek szabad működése lehetővé teszi, hogy a magyarországi alkalmazó nagyvállalatokkal szerződést kössenek, s mindig a megfelelő létszámú dolgozót ingáztassák Magyarországra. Így a hazai cégek egy-egy nagyobb megrendelés esetén rugalmasabban jutnak több dolgozóhoz, s a végén a leépítésük is „problémamentes”. Mindenesetre ezek a különbségek időlegesen erősebbek lehetnek a térszerkezeti meghatározottságoknál, akár azokkal szemben is hathatnak. Az osztrák–magyar határ esetében a jövedelmi különbségek miatt gyakran a hagyományos városokból (Szombathely, Sopron) ingáznak a munkavállalók a burgenlandi vidéki térségébe, kisvárosokba.

Mint láttuk tehát, az államhatár menti területek munkaerőpiacára jelentős hatást gyakorolhat az államhatár jelenléte. E két hatás erősítheti, s gyengítheti is egymást. A rendszerbeli különbségek ráerősíthetnek egy térszerkezeti adottság hatására, vagy ki is olthatják azt. Az osztrák–magyar határ menti munkavállalás mozgási irányjaiban egyértelműen a két rendszer közötti eltérés a fő alakító tényező, a földrajzi térszerkezet hatásai csak másodlagosan érvényesülnek, a munkavállalás célterületei elszórtan helyezkednek el, kicsi a földrajzi koncentráció. Ezzel szemben a szlovák–magyar határ esetében a térszerkezeti hatások történelmi léptékben meghatározzák az ingázási irányokat, itt az átjárás jellemzően néhány központra koncentrálódik.

A határon átnyúló ingázás és a helyi munkaerőpiac

A határon átnyúló ingázás érdekességét az adja, hogy jogilag egy nemzetközi migráció válna meg, de zömében lokális körülmények között. A munkaügyi adatgyűjtés általában külföldiek munkavállalására vonatkozik, s hasonlóképpen a munkavállalás szabályozása is. Maga a jelenség azonban eltér a hagyományos „külföldi” munkavállalástól, hiszen a munkavállalók életvitelszerűen a szomszédos államban élnek, míg munkahelyük a másik állam területén van. Ez a szituáció kiemeli ezt a munkavállalói kört a külföldiek közül, hiszen helyzetük sajátos, ami egy sor kérdést vet fel: a napi közlekedés megszervezésétől a közszolgáltatások igénybevételén át az adózásig és a jövedelem átváltásáig számos különleges helyzet merülhet fel.

Az általunk vizsgált jelenséget tehát el kell választanunk az általános, nemzetközi térben jelentkező munkavállalástól, mivel az tipikusan egy határon átnyúló munkaügyi térséget, vonzáskörzetet érint. Tehát egy olyan jelenséggel van dolgunk, amelyet a nemzetállami téren belül már ismerünk, azonban a piac törvényeinek engedve, s a felmerülő lehetőségeket (a határok átjárhatóságát, az intézményi integrációt, s a szomszédos határtérség széles értelemben vett elérhetőségének javulását) kihasználva egyes lokális munkaerőpiaci térségek átnyúlnak a közeli államhatáron, s kapcsolataik egy részét kiépítik annak másik oldalán is.

Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az egyik állam munkaerőpiaci térsége egy az egyben terjed ki a szomszédos határ menti területekre. Az uniós integráció ellenére az általunk vizsgált lokális szinten az állam szabályozó, fiskális stb. funkciója erős. Márpedig az állam (általában) hivatalosan nem tesz kivételt a szomszédos állam polgárai között, pont az állami szintű integrációnak köszönhetően nem alkalmazhat más szabályozást a határ mentén élő külföldiek fogadására, mint a

távolabb élőkére. A „határtalan” világ jelenleg optimista elképzelésnek tűnik, mivel a nemzetközi munkaügyi migráció egy nemzetállami keretből építkező térben valósul meg. A nemzetállami határ kevésbé áteresztő jellegű a munkaerő, mint a tőke vagy a javak előtt (Amin 1996).

Tehát a határon átnyúló munkaerőpiaci térségünk sajátossága, hogy a belföldi mellett olyan kapcsolatokra is kiterjed, amelyek lokális, térségi szintűek, de a nemzetközi kapcsolatok makroszintű szabályai vonatkoznak rá. Ugyanakkor a térségen belül eltérő állami szabályozási, társadalmi, gazdasági, közigazgatási, közszolgáltatási rendszerek találkoznak. Ezek még az uniós integráció ellenére is megtartják különbségeiket. Ezek a különbségek előnyöket is jelenthetnek a térség számára (pl. az adórendszer eltérései), de gyengíthetik is a térségen belüli áramlásokat, kapcsolatokat (pl. társadalombiztosítás eltérései, közigazgatás rugalmatlansága).

A nemzetközi migráció és a helyi munkaerőpiac viszonya többarcú lehet. Egyes esetekben a nemzetközi beáramlást a gazdasági növekedés egyik motorjának tartják, mint pl. az USA esetében a kilencvenes években (Aydemir–Borjas 2006; Shuttleworth 2007), azonban, különösen a képzetlen, s rosszul fizetett tevékenységek kapcsán a bevándorló munkaerő rovására írják a helyi munkaerőpiacok egyensúlyának felborulását, polarizációját. Ezek a tanulmányok azonban zömében a nagyvárosi, világvárosi kategóriákkal foglalkoznak, miközben a külföldi munkaerő gyakran a vidéki térségekben tűnik fel a nehezen betölthető, rosszul fizetett állásokban.

A határtérségen belüli ingázás – tapasztalataink szerint – sokkal inkább igazodik a helyi munkaerőpiac kereslet-kínálati tradícióihoz, mint a nemzetközi migráció általában, így inkább erőforrást, mint a lokális munkaerőpiac egyensúlyát veszélyeztető túlkínálatot jelent. Ők a helyi munkaerőpiac meglévő keresletére építve lépik át a határt, amennyiben nem találnak munkát, vagy megszűnik a mun-

kahelyük, azonnal visszatérnek a másik állam területére, hiszen ott van a lakásuk.

A határon túlra kiterjeszthető ingázási vonzásterület egy település vagy agglomeráció gazdasága számára növekedési lehetőséget teremt, egy másik állam költségén kiképzett munkaerő és tudás felhasználását, miközben a munkaerővel kapcsolatos esetleges problémák (munkanélküliség, szociális problémák) a szomszédos térségben maradnak, mivel a foglalkoztatottak lakhelye ott található. Az ingázó munkavállalók megítélése is más általában, mint a távolról jövő nemzetközi migránsoké, közelebb áll a helyi alkalmazottakéhoz.

A térségi jellegű megközelítés azért is fontos, mert hasonlóan a belföldi kapcsolatokhoz, a határon átnyúló kapcsolatok sem feltétlenül egyirányúak, hanem különböző csoportok (képzettségi szint, szakma stb. szerint) különböző irányba mozoghatnak.

AZ INGÁZÓ MUNKAVÁLLALÁS A SZLOVÁK–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN

Az ezredforduló óta az egyik legdinamikusabban fejlődő határon átnyúló mozgás az ingázó munkavállalás. Ennek kapcsán több felmérés is készült, uniós program keretei között megindult a munkaügyi régió definiálása, kutatása (Hárs 2006). Látni kell azonban, hogy a kölcsönös munkavállalás már hagyományosan létezik a térségben. Az ipari fejlettség tengelyei, valamint a nyelvi-kulturális akadályok hiánya miatt már a szocialista időszakban is létezett, de a rendszerváltás körüli időszak gazdasági hanyatlása miatt átmenetileg megszűnt a határon átnyúló kölcsönös munkavállalás. A stagnálás után, 1999 óta gyorsan növekedett a Szlovákiából Magyarországra átjáró munkavállalók száma. A nyugati határtérségben szlovák oldalon magasabb munkanélküliséggel találkozunk, mint Magyarországon, s a határ közelében jelentős ipari központok helyezkednek el (Győr, Komárom, Almásfüzitő–Esztergom–Dorog tengely, Tata-

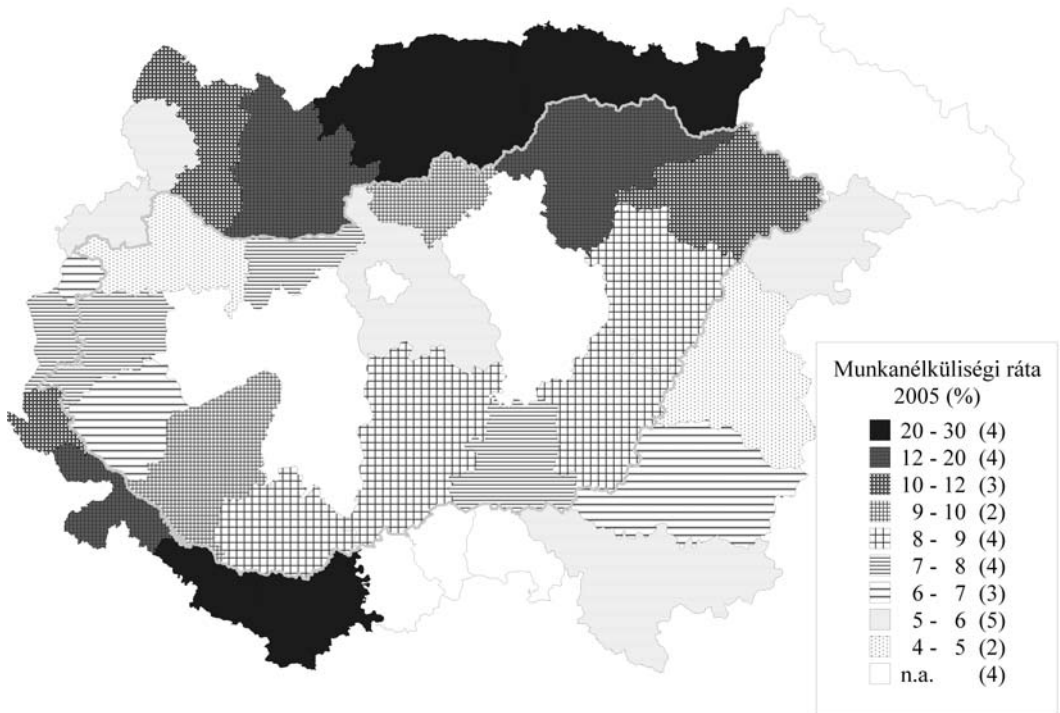
bánya, sőt Mór), amelyek a helyi munkaerő-kapacitást már kimerítették. A rendszeres ingázást megnehezíti ugyanakkor a hidak csekély száma. Mosonmagyaróvár, Győr és Komárom kapcsolatainak jelentős indikátorai voltak a Duna-hidak (s ez a szerep jutott az újjá épített Mária Valéria-hídnak is Esztergomban és környékén). A múlt század hetvenes éveitől jelentős szlovákiai létszámot alkalmazó Almásfüzitő–Lábatlan–Nyergesújfalu térség esetében viszont hajóval oldották meg az ingázást, Esztergomban korábban komppal. Ez a közlekedési forma viszont bizonytalan, nagymértékben függ az időjárástól s az évszaki tényezőktől (jégzajlás, árvizek, kisvizek). 1999-től az ingázás fejlődését a két ország közötti keretegyezmény is segítette, ami lehetővé tette, hogy mind többen vállalhassanak munkát a másik országban (értelemszerűen ez Magyarországot jelentette elsősorban), sőt, az uniós csatlakozás előtti évben olyan bőven szabta meg a kereteket, hogy a gyakorlatban már ekkor megszűnt a korlát az átjárás előtt. 2004 májusa tehát nem érte felkészületlenül a munkaerőpiacot. 2005-ben a Magyarországon munkát vállaló szlovák állampolgárok számát már 30 ezer fő körül becsülték. Pontos számokat mind a mai napig nem ismerünk, mivel a munkavállalás adminisztrációja az uniós csatlakozással megszűnt, a foglalkoztatónak kötelező ugyan bejelenteni a külföldi munkavállalót a munkaügyi szerveknél, azonban ennek elmulasztása különösebb szankcióval nem jár, tehát a bejelentés is bizonytalan. Az uniós csatlakozással mindenképpen ugrásszerűen megnőtt az ingázók száma. Az EU-csatlakozás óta Szlovákia egy nagyon gyors gazdasági fejlődést él át. Ez a tény természetesen kihatással van az ottani munkaerőpiacra is. Így a nyugati szakaszon is csökkenőben van az átjárók száma, valószínűleg egy egészséges szinten stabilizálódni fog, s azok fogják a magyarországi munkahelyeket választani, akik számára a hazai város térbeli előnyt jelent. Ugyanakkor tapasztalható, hogy megindult az ellentétes irányú folyamat is. A hazai munka-

vállalókat szlovák vállalkozások csábítják át a határon. Elsősorban a strukturális problémák megoldására, vagyis a szakemberhiány leküzdésére keresnek Magyarországon szakmunkásokat. Így pl. Komárom-Esztergom megyéből még Nagyszombatba is járnak munkások, akiket az autóipar foglalkoztat. A legutóbbi idők újdonsága, hogy a keleti, lényegesen magasabb munkanélküliséggel küzdő területeken is tapasztalható, hogy szlovákiai vállalkozók Magyarországon keresnek munkaerőt. Nyilván itt is a szakmunka iránti igény dominál, különösen az olyan határ menti, periférikus térségekben, ahonnan a szakmunkásréteg már javarészt elvándorolt. A gazdasági fejlődés mindenképpen érdekes határon átnyúló mozgásokat produkál.

Szlovákiában, a határ nyugati szakaszán, a határhoz közeli járásokban az országos átlag körül mozog a munkanélküliség (10% körüli), illetve azt némileg meghaladja. Térképünkhöz kerületi szintű adatok álltak rendelkezésünkre, de ezek az adatok is kiválóan mutatják a nyugat-kelet lejtőt (1. ábra). Természetesen a kerületeken belül járási szinten, s a járásokon belül is jelentős eltérések lehetnek a munkanélküliség tekintetében. Az Érsekújvári járás esetében például a határhoz közeli területeken a munkanélküliség lényegesen meghaladja az országos átlagot. A keleti szakaszon pedig a határ menti periférikus területek munkaerőpiaci helyzete sokhelyütt tragikusnak mondható. Mindehhez hozzájárul, hogy ezeket a területeket a képzettebb lakosok elvándorlása is sújtja, így fel kell készülni arra, hogy ezekben a térségekben még a kisebb, megtelepülő vállalkozások számára is csak a határ két oldala közösen tud megfelelő szakemberlétszámot biztosítani. Így ezekben a térségekben a gazdasági fejlődést közvetlenül szolgálhatja a kis, összekötő utak helyreállítása.

A Duna magyar oldalán kedvezőbb a kép a határ teljes hosszában. A nyugati szakaszon magas az ipari foglalkoztatás. A kilencvenes évek elején a korábban itt működő, sok alkalmazottat foglalkoztató üzemek (pl. timföld-

1. Ábra. A határ menti NUTS3 területi egységek munkanélküliségi rátája a Kárpát-medencében

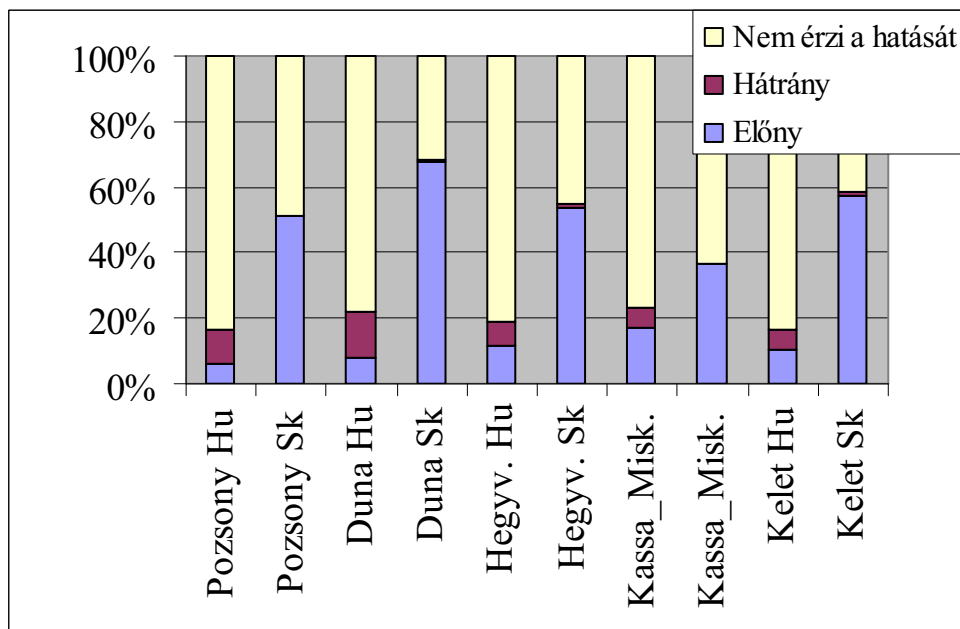
Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok (CRO) adatai alapján szerkesztette Hardi Tamás.

gyártás, cementgyártás, műanyagipar) leálltak vagy csökkentették létszámukat, így az országos átlagot meghaladó munkanélküliségi ráták alakultak ki a térségben. Az ezredfordulóra a tendencia megváltozott, Esztergom és a komáromi Ipari Park munkaerő-szükséglete következtében a ráták ismét az országos átlag alatt maradtak. Ezzel szemben keleten hazai viszonylatban magas, de a szlovák oldalénál alacsonyabb a munkanélküliek aránya.

Mindezek fényében érdekes jelenség, hogy a keleti határszakaszon napjainkban megindult a Magyarországról Szlovákiába ingázás. A Kassa környékén alakuló vállalkozások a magas munkanélküliség ellenére keresik a szakképzett munkaerőt, s így a magyar határ menti területeket is célba veszik. A jövőt mutatja a 2. ábra, amely lakossági kérdőívünk eredményeiből született. A lakosok vélemé-

nyét kértük arról, hogy a szomszéd országban történő munkavállalás szempontjából előnyösnek érzik-e a határ mentén elhelyezkedő lakhelyeiket? Érdekesen kiemelkedik a dunai térség, amely a leginkább érintett a határon átnyúló ingázásban (az ingázók mintegy harmada mozog ebben az övezetben). Itt a szlovák oldali válaszadók értékelték magasan a munkavállalás lehetőségét. Még érdekesebb a keleti határszakasz. A hegyvidéki övezetben mindkét oldalon kevés a munkahely, így ott az ingázás lehetőségét viszonylag alacsonyan értékelték, viszont Kassa vonzáskörzetében kiegyenlítődnek a várankozások, a magyar oldali válaszadók is nagyobb arányban érezték előnynek határ menti lakhelyeiket: számítanak a szlovák növekedés által kínált munkahelyekre!

2. Ábra. A szomszédos országhoz való közelség inkább előnyökkel vagy inkább hátrányokkal jár az Ön és családja életében a munkalehetőség tekintetében?

Forrás: Lakossági kérdőívek (2008).

A munkaügyi kapcsolatok története

A kölcsönös munkavállalás története a hetvenes évekre vezethető vissza, amikor már alkalmaztak Pozsonyban, Győrben, Komáromban és Nyergesújfalun a határ másik oldaláról érkezett munkavállalókat. A két állam, Csehszlovákia és Magyarország 1985-ben írt alá nemzetközi egyezményt a kölcsönös munkavállalásról „Egyezmény a Magyar Népköztársaság Kormánya, valamint a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Kormánya között a magyar és a csehszlovák állampolgárok határ menti területeken történő kölcsönös foglalkoztatásáról” címmel, amelyet minisztertanácsi rendelettel hirdettek ki. Az egyezmény előírta, hogy évenként határozzák meg a következő évre szóló létszámkeretet. Ebben az időszakban jelentős volt mind a két irányba az ingázás. Mosonmagyaróvár térségével szemben Pozsony helyezkedik el, amely a nyolcvanas években a Csehszlovákián belüli

Szlovák Szocialista Köztársaság székhelyeként jelentős gazdasági-ipari fejlődésen ment keresztül. Így Mosonmagyaróvárról és a környékről számos munkavállaló járt át a pozsonyi üzemekbe, s a jelentős méretű építkezések is magyar segédlettel történtek (a Ligetfalu [Petržalka] városrész építésében, valamint a Duna-híd építésében vettek részt magyar – győri – vállalatok és szakemberek). Győrtől kezdődően viszont általában magyar oldalon jelentkezik a magasabb gazdasági fejlettség és a jelentősebb munkaerőigény. Győrben főleg a textiliparban helyezkedtek el a határ másik oldaláról érkezők.

Arányait tekintve Komárom helyzete kiemelkedő. A kettős város tulajdonképpen egy egységnek tekinthető, melynek történelmi központja (maga a történelmi Komárom) az északi, szlovákiai parton helyezkedik el. A két várost voltaképpen csak a határ, illetve az államhatárt alkotó Duna választja el egymástól. Az egymásrataltság megjelent a kölcsö-

nös munkavállalásban is. Itt mindegyik oldalon dolgoztak a másik ország állampolgárai is. A Komáromi Lengyár 200-250 főt – főleg nőket – alkalmazott Révkomáromból és környékéről, míg Magyarországról elsősorban a Hajógyárba jártak át férfiak dolgozni.

A Komáromtól Almásfüzitőn át Esztergomig húzódó fejlődési tengely jelentős munkacérfelvevő volt már a nyolcvanas években is. Elsősorban a Timföldgyárban, de a többi üzemben is találtak munkát a határ másik oldaláról érkezők.

INGÁZÓ MUNKAVÁLLALÓK AZ EMPIRIKUS ADATOK TÜKRÉBEN

Arról, hogy a szlovák állampolgárok közül hányan dolgoznak Magyarországon, nincsenek pontos adatok. A becslések 30 ezer személyről szólnak. Ebben a számban benne van a munkavállalóknak mind a négy típusa: 1) a napi ingázók, 2) azok, akik munkavállalásuk ideje alatt Magyarországon laknak, ezért nem naponta, hanem ritkábban járnak haza, 3) a magyarországi telephelyű cégek közvetlen alkalmazásában állók, valamint 4) a szlovákiai telephelyű munkacérfelvevő cégek alkalmazásában állók.

A 30 ezer munkavállaló rétegződését is csak becsülni tudjuk. Területi szempontból vizsgálva kb. kétharmaduk Nyugat-Szlovákia határ menti járásából, a magyarok és szlovákok által vegyesen lakott Dunaszerdahelyi, Komáromi, Érsekújvári és Lévai járásból származik. A fentebb említett négy típust szempontul véve, a rendelkezésünkre álló adatokból arra következtethetünk, hogy ebben a térségben a szlovákiai munkacérfelvevő cégek alkalmazottai vannak enyhe többségben, akik egyben napi ingázók. 2007 decemberében ugyanis a négy leginkább érintett járásból összesen 9780 személy állt magyarországi cég közvetlen alkalmazásában – a

Dunaszerdahelyi járásból 2200, a Komáromi járásból 6000, az Érsekújvári járásból 1200, a Lévai járásból pedig 380 munkavállaló.¹ A többiek, vagyis nagyjából 10 000-10 200 személy szlovákiai munkacérfelvevő cégen keresztül dolgozott Magyarországon. A Közép- és Kelet-Szlovákiában élő kb. 10 ezer munkavállalónak az említett szempontok szerinti megoszlásáról nincsenek számszerű információink, csupán feltételezzük, hogy esetükben is hasonló tendenciák érvényesülnek, mint Nyugat-Szlovákiában.

Esettanulmányunk célcsoportját olyan napi ingázók képezik, akik szintén egy szlovákiai munkacérfelvevő cég alkalmazottai. Pozsonyi bejegyzésű cégről van szó, amely a Lévai járásban fekvő Ipolyságról naponta 300 embert szállít autóbuszokkal Magyarországra. Önkitöltős kérdőívünkkel az összes ingázót megszólítottuk. A visszaérkezett kérdőívekből 195 felelt meg a feldolgozás követelményeinek, bár hozzá kell tennünk, hogy ez a 195 személy sem válaszolt maradéktalanul az összes kérdésre. Értesítéseink szerint azonban még Szlovákiában nem készült ilyen felmérés az ingázó magyarországi munkavállalók körében, így mindenképpen fontosnak tartjuk az amúgy érdekes és tanulságos eredmények közzétételét.

A minta jellemzése

A válaszadók többsége a lévai és a szomszédos Nagykürtösi járásban él (az utóbbi már Közép-Szlovákiához tartozik). Egyharmaduk városi (Ipolyság, Nagykürtös, Léva), kétharmaduk a környékbeli falvak lakója (Ipolynyék, Ipolyvisk, Csáb, Palást, Felsőtúr, Inám, Ipolyszakállos, Rakonca). A válaszadók 71%-át nők, 29%-át férfiak alkották. Átlagéletkoruk 34 év, a legfiatalabb 19, a legidősebb 55 éves. Korcsoportok szerinti megoszlásuk jelzi (3. ábra), hogy az 50. életév egy-

1 Forrás: Eures Danubius konferencia, Dunaszerdahely, 2008. március 14.

fajta határt képez: míg a negyvenesek csaknem egyharmadát alkotják a mintának, addig 50 éven felüli ingázó már csak elvétve akad. A nemek és korcsoportok kombinációjából az derül ki, hogy míg a férfiak között a 18–30 évesek (53%) és a 41–50 évesek (30%) vannak túlsúlyban, s kisebb a 31–40 évesek jelenléte, a nők korcsoportos eloszlása kiegyensúlyozottabb. Külön-külön nagyjából egyharmaduk tartozik az első három korcsoportba, bár közöttük is a legfiatalabbak vannak a legtöbben.

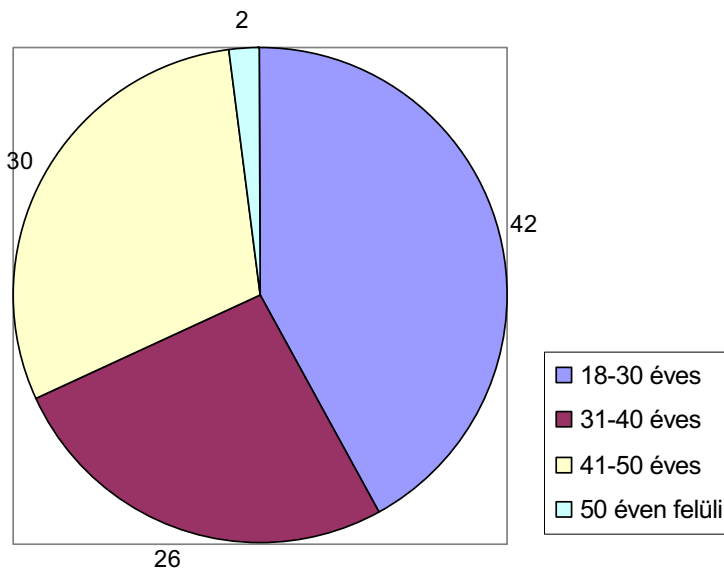
A válaszadók közül minden negyedik nőlen/hajadon. 55%-uk házas, 10%-uk élettársi viszonyban él. A minta kétharmadát 3-5 tagú családok alkotják. 36%-uknak egy kiskorú, 25%-uknak két kiskorú gyermeke van.

Iskolázottságukat tekintve a középfokú végzettségűek vannak túlsúlyban (92%), ebből legalább 64%-uk érettségi bizonyítvánnyal rendelkezik.² Mindenképpen a szakképe-

sítéssel rendelkezők alkotnak többséget, azaz a szakmunkásképzőt (26%) és szakközépiskolát (56%) végzettek. A férfiak iskolázottabbak: 64%-uk rendelkezik szakközépiskolai érettségivel, a nők körében ez az arány 53%. Ugyanakkor a férfiakhoz képest a nők között kétszeres a szakmunkások részaránya. A korcsoportonkénti elemzés azt mutatja, hogy minél fiatalabb a megkérdezett, annál inkább jellemző rá a szakközépiskolai, s annál kevésbé a szakmunkási végzettség.

A továbbiakban vegyük szemügyre, milyen volt a megkérdezettek munkaerőpiaci státusza, mielőtt Magyarországon kezdtek dolgozni. Beleszámítva azon 10%-ukat, akik nem válaszoltak, de akikről más válaszok kapcsán okkal feltételezhetjük, hogy munkanélküliek voltak, a következő képet kapjuk: 73%-uk foglalkoztatott, 14%-uk munkanélküli, 13%-uk inaktív volt. A foglalkoztatottak döntő többségét (70%) az alkalmazottak al-

3. Ábra. Az ingázók korcsoportok szerinti megoszlása (%)

Forrás: Foglalkoztatotti kérdőívek (2008).

² A szakközépiskolai (55,6%) és gimnáziumi (9,6%) végzettségűekről van szó. A szakmunkásképzőt végzetteknél (26,4%) ez nem derül ki, ugyanis vannak érettségivel végződő és érettségit nem biztosító szakmunkásképzők.

kották, az inaktívak között a tanulók és a gyermeküket gondozó, munkahellyel nem rendelkező anyák csoportja volt a legnépesebb. Az iskolai végzettség hatása ennél a kis mintánál nem mutatható ki, egyébként pedig a többség iskolai végzettségétől függetlenül alkalmazotti státuszban dolgozott. A minta gerincét a korábban Szlovákiában beosztottként dolgozó fizikai munkások alkotják: elsősorban a nem mezőgazdasági szférában alkalmazott fizikai munkások (22% szakmunkás, 38% betanított munkás, 8% segédmunkás), valamint a mezőgazdasági munkások (7%).

Ezek az emberek jelenleg valamennyien legális alkalmazottak, fizetésüket a szlovákiai munkaerő-kölcsönző cégtől kapják Szlovákiában. 84%-uk a váci Zollner Kft.-ben dolgozik, a többiek Balassagyarmaton. A leggyakrabban említett szakmák: operátor, szalagmunkás, vizuális ellenőr, minőségi ellenőr, gépszerelő, varrónő, asztalos, de sokan csak annyit írtak, hogy munkás, szakmunkás.

Összehasonlítva a megkérdezettek korábbi szlovákiai státuszát a jelenlegivel elmondhatjuk, hogy akárcsak korábban Szlovákiában, döntő többségük Magyarországon is munkás: háromnegyedük betanított munkás, 10%-uk szakmunkás. Semmiképp sem tűnik tehát úgy, hogy lecsúsztak volna a társadalmi ranglétrán. Épp ezért figyelemreméltó, hogy 85%-uk azt mondta, nem talált a végzettségének megfelelő munkát, s csupán 14%-uk dolgozik a képzettségének megfelelő pozícióban. Igaz, a megkérdezettek egyharmada ezt nem nehezményezi, mert saját bevallásuk szerint az alulképzett munkáért Magyarországon magasabb fizetést kapnak, mint otthon a képzettségüknek megfelelő munkáért. Úgy tűnik azonban, hogy a többiek (52%) mintha alsóbbrendű munkának tartanák a mostanit a korábban Szlovákiában végzett munkánál, holott a tények ismeretében objektíven nézve nem igazán van rá okuk. Mindenesetre ezekből a finom jelzésekből arra következtethetünk, hogy az ingázók körében létezik egy ilyesfajta belső feszültség.

A magyarországi munkavállalás

Egy ember kivételével, aki 1996-tól dolgozik Magyarországon, a többiek a 2000-es évek közepétől vállalnak itt munkát. Válaszaik alapján a munkavállalás két hulláma rajzolódik ki: az egyik 2004-ben, vagyis az EU-tagság idején kezdődött (45%-ukat érinti), a másik 2007-ben, amikortól 55%-uk dolgozik Magyarországon. A magyarországi munkavállalás lehetőségéről személyes kapcsolataikon (36%), a munkaügyi hivatalon keresztül (27%) és a szlovákiai cég toborzásával (22%) értesültek.

A megkérdezettek döntő többsége (78%) most dolgozik először Magyarországon. Csupán 38-an (20%) mondták, hogy nem ez az első munkavállalásuk, de azt, hogy korábban hányszor és hány hónapig került erre sor, nem nagyon akarták elárulni. Csak tizenheten válaszoltak: közülük 14 személy a mostanit megelőzően egy alkalommal dolgozott Magyarországon, hárman pedig több alkalommal. Ezeknek a munkavállalásoknak az időtartama egy hónaptól öt évig terjedt.

Első munkavállalása óta a megkérdezettek 87%-a folyamatosan Magyarországon dolgozik. 96%-uk főállásban, a többiek mellékállásban, illetve időszakos munkát végeznek. 61%-uk egész évben Magyarországon dolgozik, a többiek ennél rövidebb időszakokban. Az átlagos munkaidő heti 40 óra, amely háromnegyedükre jellemző. A lakóhelytől a magyarországi munkahelyig számított elérési idő átlagosan 67 perc. A megkérdezettek 54%-a legfeljebb egy órát utazik, a többieknek ennél tovább tart az út (a leghosszabb 3 óra, amit egy személy említett).

Felmérésünk egyik legfontosabb kérdése, hogy mi készítette a válaszadókat a magyarországi munkavállalásra. A megadott tényezők közül egyiknek sem volt kimagaslóan nagy jelentősége, de a következők azért fontos szerepet játszottak: a magasabb jövedelem (36%), a kedvezőbb munkakörülmények (15%), az, hogy Szlovákiában, illetve a szakmájában nem tudott elhelyezkedni (15% és

11%), ki kellett egészíteni az otthoni keresetet (6%). A magyarországi munkavállalást tehát nem olyan „magasabb” szempontok hívták elő, mint a szakmai karrierépítés vagy a nemzeti elkötelezettség, s önmagában nem is olyan nyilvánvaló tényezőnek köszönhető, mint a földrajzi közelség, jobb közlekedés vagy a magyar nyelvtudás. A magyarországi munkavállalást egész egyértelműen a több pénz és az elhelyezkedés lehetősége motiválta. Az előbbi elsősorban azok preferálták, akik Szlovákiában is dolgoztak, az utóbbit pedig a munkanélküliek. A magasabb jövedelem elsődleges motiváló erejét az is mutatja, hogy a megkérdezettek 52%-a csak addig akar Magyarországon dolgozni, amíg ez anyagilag megéri (30%-uk hosszú távon is Magyarországon, a többiek amint lehet, Szlovákiában akarnak elhelyezkedni).

Ezek után jogosan kíváncsiskodunk, amikor tudni akarjuk, vajon mennyit keresnek az ingázók. Az igazán jó kérdés persze az lenne, hogy mindent összevetve tényleg többet keresnek-e, mint Szlovákiában, de ahhoz, hogy erre válaszolhassunk, nagyon sok adatot kellene összehasonlítani, az adott szakmák jövedelmétől egészen a fogyasztói kosárig. Erre azonban egyrészt most nincs lehetőségünk, másrészt pedig elhiszük a megkérdezetteknek, hogy valóban megéri nekik Magyarországon dolgozni. Annál is inkább, mert saját becslésük szerint átlagosan 20%-kal keresnek többet Magyarországon, mint Szlovákiában.

Az ugyanolyan munkát végző magyar állampolgár havi nettó jövedelmét átlagosan 86 560 Ft-ra saccolták, vagyis 10 ezer Ft-tal többre a saját átlagfizetésüknél, amely 75 312 Ft. A megkérdezettek havi nettó átlagjövedelme egyébként 60 ezer és 90 ezer Ft között mozog. Ennél többet 10 személy említett (a maximum 120 ezer Ft volt).³

Ha a megkérdezetteket havi nettó jövedelmük szerint 75 ezer Ft alatt és 75 ezer Ft felett keresőkre csoportosítjuk, akkor 44%-uk az első csoportba, 56%-uk a második csoportba tartozik.

A válaszadók háztartásának átlagos havi nettó jövedelme 147 153 Ft. Ha abból indulunk ki, hogy a megkérdezettek nagyrészt négytagú családban élnek, ahol egy vagy két kereső van, akkor elmondható, hogy a havi nettó átlagjövedelemnek megfelelő összeg kb. dupláját keresik meg ketten. Ettől átlagosan kb. 120 ezer Ft-tal többre vágnak, ugyanis a család megfelelő életszínvonalához saját bevallásuk szerint átlagosan 267 511 Ft-ra lenne szükségük. Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy a megkérdezettek háromnegyede (78%) azt válaszolta, hogy nem tud spórolni, s csupán 22%-uknak nyílik lehetősége megtakarításra.

Maradjunk azonban még egy rövidke elemzés erejéig a havi jövedelemnél. A korcsoportok és az iskolai végzettség szerint nem tapasztalunk különbségeket, ami arra utal, hogy valószínűleg nem az számít, hány éves az alkalmazott és milyen az iskolázottsága, hanem az, hogy milyen munkát végez (ez persze nem okvetlenül független az iskolázottságtól, de a két változó közötti kapcsolat ezen a mintán nem mutatható ki). Nemek szerint viszont szignifikáns különbségek mutatkoznak. A havi nettó jövedelem két szintjét figyelembe véve azt látjuk, hogy a férfiak jobban keresnek, mint a nők. A férfiak 26%-a keres 75 ezer Ft-nál kevesebbet, 74%-uk pedig ennél többet. A nőknek viszont csupán a fele keres többet 75 ezer Ft-nál. Ez valószínűleg a férfiak és a nők által végzett szakmák különbözőségével függ össze. A férfiak általában operátori, gépszerelői, villanyszerelői munkakörben dolgoznak, a nők inkább szalgamunkások – vagyis a férfiak a szakmun-

3 Ezek az összegek alacsonynak tűnnek a hivatalosan közzétett 2007-es havi keresetekhez képest – segédmunkás 99 924Ft, betanított munkás 137 365 Ft, szakmunkás 154 327 Ft, mester 241 362 Ft (Forrás: Eures Danubius konferencia, Dunaszerdahely, 2008. március 14.).

kások, a nők a betanított munkások. S ezen a ponton újra érvényesülhetne az iskolázottság hatása, hiszen korábban említettük, hogy a férfiak iskolázottabbak a nőknél, de nem érvényesül. Még a férfiaknál sem – a mintában a kevésbé iskolázott férfiak többet keresnek az iskolázottabbaknál. Hogy ez véletlen-e, vagy pedig Magyarországon az iskolázottságnak a felsorolt munkák esetében nincs jelentősége, nyitott kérdés.

A nettó havi jövedelem kihat a spórolási lehetőségekre. Azok közül, akik 75 ezer Ft-nál kevesebbet keresnek, nagyjából csupán minden ötödik (18%) tud félretenni, a 75 ezer Ft-nál többet keresők közül viszont minden negyedik. Az összefüggés a másik oldalról megközelítve is érvényes: a takarékoskodni tudók kétharmada keres 75 ezer Ft-nál többet, egyharmaduk 75 ezer Ft-nál kevesebbet.

A fogyasztás Szlovákiában koncentráldí. Felsoroltunk 13 területet a napi élelmiszer-bevásárlástól egészen a turisztikai szolgáltatásokig, s egyértelműen kiderült, hogy ezeket szinte kizárólag lakóhelyükön vagy a környező nagyvárosban (amely a lévaiak és az ipolyságiak esetében egyben lakóhelyük is) veszik igénybe. Magyarországot elvéve említették, s akkor is csak a turisztikai szolgáltatások és a vendéglátóhelyek kapcsán.

VÉLEMÉNYEK, TAPASZTALATOK

A megkérdezettek többsége a magyarországi munkahellyel kapcsolatban nem említ sem pozitív, sem negatív megkülönböztetést. Ugyanakkor 28%-uk említett olyan dolgokat, amelyeket a pozitív megkülönböztetés kategóriájába soroltak. Pedig, ha elolvassuk a megjegyzéseiket, rájövünk, hogy igazából nem is pozitív diszkriminációról, hanem sokkal inkább emberségről, barátságos hozzáállásról és a jól végzett munka elismeréséről tanúskodnak. „Értékelik a munkást, a munkáját”, „segítőkészek és emberszerető”, „kedvesek, közvetlenek”, „mindenki köszön mindenkinek”, „nagyon szeretnek a magyar lányok és

a főnököm a jó munkámért”, „a magyarok kedvesebbek, szimpatikusabbak”, „tudják értékelni a munkát szóban és pénzben is” stb. Erre minden negyedik munkavállaló figyel, amiből arra következtethetünk, hogy számukra korábban nem ez volt a természetes, nem ilyen munkahelyi légkörhöz szoktak.

Ugyanakkor a válaszadók 30%-a negatív megkülönböztetést is tapasztal. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy szerintük a magyarországiak nem szeretik a szlovákokat, s mivel őket is annak tekintik – bár ők nem azok, hanem szlovákiai magyarok –, őket sem szívelelik. E téren persze nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a válaszadók 9%-a a munkahelyén, közvetlen munkája során szlováknak szól egymáshoz, mely alapján a magyarországiak a „nyelvében él a nemzet” egyébként ez esetben is jogos feltételezéséből kiindulva, szlováknak tartják őket (ezzel nem azt akartuk mondani, hogy akkor megbocsátható az utálatos magatartás). Továbbá a magyarországiak attól félnek, hogy a „szlovákok” elorozzák előlük a munkát. „Betolakodónak hívtak, szlováknak neveztek”, „letóztak”, „nehéz a beilleszkedés, éreztetik veled, hogy szlovák vagy”, „szlovák állampolgárként több az elvárás”, „a szlovákokra hagyják a nehezebb munkát” stb.

Mindent összevetve az ingázók 56%-a szembesült valamilyen problémával magyarországi munkavállalása során. A problémák sokrétűek: ilyen maga az ingázás (16%), a családi kapcsolatok sérülése a távollét miatt (6%), de leginkább a munkahelyi beilleszkedés, amellyel minden negyedik válaszadónak volt ilyen-olyan gondja. Egyrészt főleg az eltérő munkakultúra és munkahelyi elvárások miatt (6%), másrészt az általában eltérő szokások és gondolkodásmód miatt (10%), s újra említették a negatív diszkriminációt is (6%). Minden bizonnyal ezek a tapasztalatok is közrejátszanak a munkavállalói szándék jövőbeli alakulásában. Abban, hogy aránylag alacsony (30%) a hosszú távon/véglegesen Magyarországon dolgozni akarók részaránya, s abban, hogy a munkavállalók 94%-a nem

akar Magyarországra költözni. A többség tehát nemcsak hogy a szülőföldjén akar élni, de ott is akar dolgozni. Viszont az előforduló rossz tapasztalatok – talán éppen az ugyancsak előforduló jó tapasztalatoknak (is) köszönhetően – nem befolyásolják a magyarországi magyarokról alkotott képet. A megkérdezettek ugyanis a magyarországi magyarok tíz legjellemzőbb tulajdonságának a következőket tartják: vidámak, tiszták, barátságosak, segítőkészek, vendégszeretők, együttérzők, magabiztosak, anyagiak, kreatívak, precízek.⁴ A magyarországiakról alkotott kép tehát egyértelműen pozitív. Negatív tulajdonságokat is felsoroltunk, de ezeket kevésbé tartották rájuk jellemzőnek.

A munkahellyel kapcsolatos véleményeken, tapasztalatokon túl megkértük a legalább három éve folyamatosan Magyarországon dolgozókat, hogy értékeljék, mennyiben változtak az elmúlt időszakban a munkavállalás körülményei. Többségük úgy látja, hogy jelenleg

- nincs akkora szűkség a szlovák munkaerőre, mint korábban (58%), viszont a szlovákiai munkaerő megbecsültsége inkább nőtt (53%), mint csökkent;
- nehezebb munkát találni (67%);
- a vásárlóértéket alapul véve rosszabbul fizetnek (76%);
- keményebben meg kell dolgozni a fizetésért ((77%).

A munkakörülmények változását illetően a hazamosabb ideje ingázók fele javulást, másik fele rosszabbodást tapasztal. Arra a kérdésre pedig, hogy a mai szlovákiai viszonyok között jobban megéri-e Magyarországon dolgozni, mint korábban, „döntetlen állás” született: a válaszadók egyik fele szerint megéri, a másik fele szerint nem. Azok a válaszadók, akik szerint még most is érdemes Magyarországon dolgozni, többnyire a korábban Szlovákiában munkanélküliek közül kerülnek ki. Nagyon valószínű,

hogy odahaza most sem tudnának elhelyezkedni, tehát számukra még mindig a magyarországi munkavállalás a mentőöv. Azok a válaszadók pedig, akik szerint már nem éri meg ingázni, nagyrészt azonosak a korábbi szlovákiai állásukat a jobb kereset reményében magyarországi munkavállalásra váltókkal. Ők ma rosszabbul járnak, mint korábban, mivel egyrészt a bérszint változatlan maradt, másrészt a forintkorona árfolyam számukra kedvezőtlen alakulása, valamint az árak rohamos növekedése miatt csökkent a keresetük reálértéke. Tehát vannak, akik örülnek, hogy Magyarországon dolgozhatnak, mert más lehetőségük nem nagyon van, mások pedig nem örülnek ugyan, mert a magyarországi munkavállalás kezdeti előnyei veszni látszanak, de úgy tűnik, egyelőre nekik sincs más lehetőségük.

Kutatásaink során kiderült, hogy a határon átnyúló munkavállalás jelensége a térségben nem csupán konjunkturális elemektől függ. Válaszadóink fontosnak érezték ugyan a másik oldalon elérhető magasabb béreket, de ugyanolyan fontos a munkahely térbeli közelsége is. Így nyugodtan elmondhatjuk, hogy térségünkben az ingázó munkavállalás nem hagyományos nemzetközi migráció, hanem klasszikus város–vidék kapcsolatokon alapszik. Intenzitását, volumenét befolyásolják az elérhető bérek, de látni kell, hogy az ingázók többsége az alacsonyabban fizetett tevékenységi körökben dolgozik, ahol a bérkülönbségek nem különösebben fognak változni a két ország között. Az euró bevezetése szlovák oldalon nyilván vissza fogja vetni némileg a mozgást, de eltüntetni nem fogja. Érdemes lenne e tekintetben is a szakmai egyeztetéseket tovább folytatni, s a munkaügy még szélesebb együttműködését szorgalmazni a szakképzés, átképzés stb. területén is, s ezzel a határon átnyúló munkaerőpiaci térséget megerősíteni.

4 A szlovákiai magyarok legjellemzőbb tíz tulajdonsága a megkérdezettek szerint: tiszták, vidámak, szorgalmasak, együttérzők, segítőkészek, barátságosak, vendégszeretők, hűségesek, alaposak, precízek.

IRODALOM

- Amin, A. (1999) An institutional perspective on regional economic development. – *International Journal of Urban and Regional Research*. 23. 365–378. o.
- Aydemir, A.–Borjas, G.J. (2006) *A Comparative Analysis of the Labor Market Impact of International Migration: Canada, Mexico, and the United States*. NBER Working Paper Series 12327. National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- Hardi T. (2005) Határon átnyúló ingázás, munkavállalás az osztrák–magyar határtérségben. – *Tér és Társadalom*. 2. 65–82. o.
- Hárs Á. (2006) *A szlovák és magyar határ menti régió a Duna két oldalán*. Megvalósíthatósági tanulmány. Kopint-Datorg Zrt., Budapest.
- Krakover, Sh. (1997) *Boundary Openness Model Applied to Israel, Egypt and Gaza strip Tri-border Area*. Paper presented at the European Regional Science Association Summer Institute, Arc.
- Niebuhr, A.–Stiller, S. (2002) *Integration Effects in Border Regions – A Survey of Economic Theory and Empirical Studies*. Paper presented: Congress of the European Regional Science Association „From Industry to Advanced Services.” August 27–31. Dortmund.
- Shuttleworth, I. (2007) Reconceptualising local labour markets in the context of cross-border and transnational labour flows: The Irish example. – *Political Geography*. 26. 968–981. o.

A SZLOVÁKIAI REGIONÁLIS FEJLESZTÉSPOLITIKA ÉS ANNAK KÖZÉPTÁVÚ DÉL-SZLOVÁKIAI HATÁR MENTI VETÜLETE AZ UNIÓS TÁMOGATÁSPOLITIKA TÜKRÉBEN

A TERÜLETFEJLESZTÉS POLITIKAI KERETEI

A regionális politika cél-, eszköz- és intézményrendszerének *EU-kompatibilis kiépítése* az 1998-ban hivatalba lépett Dzurinda-kormány egyik legnagyobb érdemének tekinthető. Az 1998-ban felállt kormányzat úgy döntött, hogy a komplex regionális politika működési, pénzügyi és egyéb feltételeinek a kialakítását prioritásnak tekinti, kormányprogramjában elsődleges célként fogalmazta meg az uniós normáknak megfelelő területfejlesztési törvény kidolgozását, a decentralizáció intézményesítését, a regionális önkormányzatok megszervezését és a regionális finanszírozás reformját. Az 1998-ban megalakult új kormányon belül kormányalelnöki funkció alakult a régiófejlesztés területének az irányítására, majd 1999-ben létrejött az *Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztérium*, mely az állami közigazgatásban a központi szerv lett a regionális politikát, az építéspolitikát, a lakáspolitikát és a területfejlesztést illetően. Az Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztérium a területi politika szervező intézménye, amely kidolgozza az általános szervezeti és intézményi kereteket, biz-

tosítja a területi fejlesztéshez a programokat és a forrásokat. Továbbá 1999-ben létrejött még a *Szlovák Köztársaság Kormányának a Regionális Politikáért Felelős Tanácsa* (mely monitoring, tanácsadói és kezdeményezői szereppel rendelkezik a kormány regionális fejlesztéspolitikájával kapcsolatosan), valamint az Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztérium mellett megalakult a *Régiófejlesztési Végrehajtó Ügynökség* és a *Nemzeti Monitoring Bizottság* (az uniós források monitoringja és a megfelelő regionális politika kialakítása végett).

1999–2001 között a Dzurinda-kormány számos, a régiófejlesztés szempontjából alapvető jelentőségű dokumentumot és törvénytervezetet fogadott el, illetve készített elő, amelyeknek köszönhetően a regionális politika vagy területfejlesztés erős hatású közpolitikává vált (*Hardi–Mezei* 2003), közelebb hozva az 1998 előtt elérhetetlennek tűnő EU-tagságot:

– 1999-ben a parlament elfogadta a *Szlovák Köztársaság Regionális Fejlesztésének Integrált Tervét*, mely a középtávú regionális fejlesztési célkitűzéseket foglalta össze, és meghatározta azokat a régiókat, amelyek elsőbbséget élveznek az előcsatlakozási támogatások tekintetében;¹

1 A dokumentum az ország regionális tagolásánál (Pozsonyi kerület; Délnyugat Szlovákia – Nagyszombati kerület, Nyitrai kerület; Északnyugat Szlovákia – Trencséni kerület, Zsolnai kerület; Kelet Szlovákia – Besztercebányai kerület, Eperjesi kerület, Kassai kerület) nem az uniós statisztikai hivatal – az Eurostat – által használt NUTS2 regionális tagoltságot alkalmazta (Pozsony kerület; Nyugat Szlovákia – Nagyszombati kerület, Nyitrai kerület, Trencséni kerület; Közép Szlovákia – Zsolnai kerület, Besztercebányai kerület; Kelet Szlovákia – Eperjesi kerület, Kassai kerület), ami az 1999–2001 időszakban számos problémát okozott az EU-val folytatott tárgyalások során, s végül is 2002-ben a kormány eleget tett az uniós kérelemnek, s az uniós NUTS2 szintekhez igazította az ország regionális politikai tagoltságát.

- 2000. szeptember 13-án a kormány a 725/2000 számú határozatában elfogadta a *Szlovák Köztársaság Regionális Politikájának Alapelvei* c. stratégiai dokumentumot, mely a regionális politika típusát, céljait, eszközeit, a területi egységeket és az intézményi keretet határozta meg kapcsolódva a közigazgatás tervezett reformjához;
- 2001 márciusában a 240 sz. határozatában a kormány elfogadta a *Nemzeti Regionális Fejlesztés Tervét*, mely stratégiai dokumentum átfogó képet nyújt Szlovákia és azon belül az egyes régiók jelenlegi gazdasági és szociális helyzetéről, a további fejlesztési lehetőségek gátjairól, valamint terveket tartalmaz az akadályok leküzdésére a fejlesztési prioritások és stratégiák meghatározásán keresztül;
- a regionális politika alakításával kapcsolatosan mérőföldkőnek számít a 193/2001 T.t. számú törvény, amelyben törvényi keretek közé lettek foglalva az ipari parkok alapításánál nyújtható állami támogatások;
- a 302/2001 T.t. számú törvény alapján 2002. január 1-jétől a kerületek új jogállást kaptak, az európai szokásoknak megfelelően a középszint is önkormányzati rendszerűvé vált;
- az uniós fejlesztéspolitikai gyakorlat átvételével kapcsolatban lényeges mérőföldkőnek számít a 416/2001 T.t. számú törvény, amely jelentős jogkörök átvitelét tette lehetővé az államigazgatási szervektől (főleg a járási és kerületi hivataloktól) a települési és a kerületi önkormányzatokhoz;
- a regionális politika alapelveinek, valamint az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájának szlovákiai érvényesítését az 503/2001 T.t. számú, a *Regionális Fejlesztések Támogatásáról* szóló alapvető fontosságú törvény tette lehetővé (a nevezett törvény a közigazgatási reformról és a kerületi önkormányzatok, valamint a közösségek régiófejlesztési kompetenciáiról szóló törvényekhez kapcsolódott, melyekkel egyetemben lehetővé tette az áttekinthető

régiófejlesztési támogatási rendszer kialakítását; továbbá kimondta a *Regionális Fejlesztést Támogató Ügynökség* létrehozását, mint az uniós források irányításáért felelős intézményt);

- az országban tapasztalható nagymértékű gazdasági és szociális területi egyenlőtlenségek kezelése szempontjából továbbá nagy jelentőséggel bírt az 565/2001 T.t. számú törvény, mely a magas munkanélküliséggel sújtott régiókba történő beruházások állami ösztönzésének a feltételrendszerét fogalmazta meg.

Az EU-val folytatott előcsatlakozási tárgyalások keretében Szlovákia 2001. március 30-án nyitotta meg a regionális politikáról és a strukturális eszközök koordinálásáról szóló fejezetet. A több mint egy évig tartó tárgyalások során elfogadásra kerültek mindazon dokumentumok és törvények, amelyek nélkül az ország nem juthatott volna hozzá az uniós forrásokhoz (a *Szlovák Köztársaság Vidékfejlesztési Terve*, a *Nemzeti Környezetvédelmi Akcióterv* stb.). A regionális politikáról és a strukturális eszközök koordinálásáról szóló fejezetet Szlovákia és az EU 2002. július 29-én zárták le.

2003-ban a kormány elfogadta az ország első *Nemzeti Fejlesztési Tervét* a 2004–2006 uniós programozási időszakra vonatkozólag. A dokumentum megfogalmazza az ország középtávú stratégiai fejlesztési prioritásait és az azok eléréséhez vezető utat, meghatározza a 2004–2006 időszak operatív programjait és azok pénzügyi kereteit.

2005 októberében a kormány jóváhagyta a Szlovák Köztársaság Pénzügyminisztériuma által kidolgozott feltétel- és szabályrendszert, melynek alapján individuális állami támogatás nyújtható a munkahelyteremtő beruházóknak.

A kormány számára a 2005 év az EU 2007–2013 programozási időszakára történő stratégiai tervezés időszakát is jelentette, ami végett fokozott ütemben folytatta az ország új, középtávú stratégiai fejlesztési tervének, a *Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Refe-*

rencia Kerete 2007–2013 dokumentumnak a kidolgozását, melynek az első változatát 2005 októberében fogadta el a kormány. A dokumentum elfogadását követően számos hazai és uniós észrevétel született a tervdokumentummal kapcsolatosan, amelyek bedolgozását követően 2006 tavaszán a kormány a 457/2006 sz. kormányrendeletben ismételtelen elfogadta az ország 2007–2013 programozási időszakra vonatkozó új, középtávú stratégiai fejlesztési tervét. A stratégiai tervdokumentum tartalmazza az ország gazdasági és társadalmi felemelkedése végett prioritásként kezelendő területeket és aktivitásokat 2007–2013 közt (melyek számára a forrásokat a Strukturális Alapok és a Kohéziós Alap biztosítják majd).

A 2006 nyarán bekövetkezett kormányváltás után a hatalmat megszerző Fico-kormány ezen stratégiai tervdokumentumot átdolgozta, majd a kormány által 2006 telén elfogadott dokumentum került Brüsszelbe, s szolgált kiindulási pontként az Európa Bizottsággal való tárgyalásokon a 2007–2013 programozási időszak támogatási céljainak és feltételeinek véglegesítésére.

A szlovákiai régiók fejlődése szempontjából a Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 stratégiai dokumentum mellett a második legmeghatározóbb stratégiai dokumentumnak a *Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Vidékfejlesztési Terve 2007–2013* számít, mely a vidéki térségek társadalmi és gazdasági felemelkedését hivatott koordinálni a 2007–2013 uniós programozási időszakban.

A TERÜLETFEJLESZTÉS REGIONÁLIS INTÉZMÉNYRENDSZERE

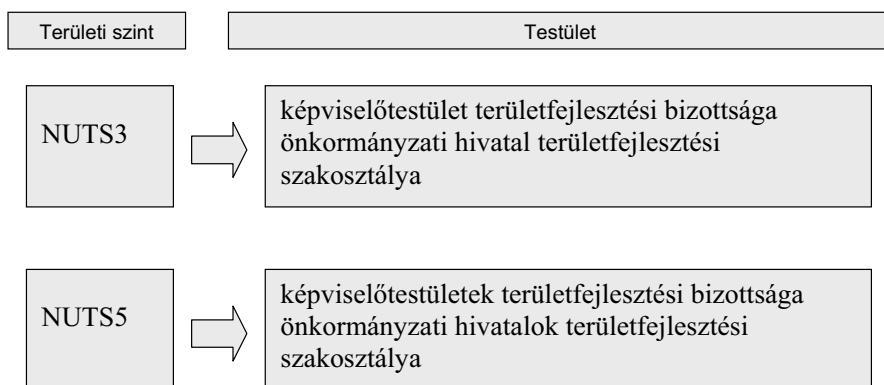
Bár a területfejlesztés regionális intézményrendszere sokszereplős, a legmeghatározóbb regionális szereplőknek a regionális és a helyi önkormányzatok számítanak. Mindkét önkormányzati szinten az elmúlt fél évtizedben kiépült az EU-konform intézményrendszer,

megalakultak az önkormányzati képviselőtestületek területfejlesztési bizottságai, valamint az önkormányzati hivatalok területfejlesztési szakosztályai. *Az 503/2001 Tt. törvény értelmében mind a 8 regionális önkormányzat rendelkezik az önkormányzati képviselőtestület által jóváhagyott területfejlesztési stratégiával, amely kötelező érvényű az adott regionális önkormányzat számára* (1. ábra). A *helyi önkormányzatok többsége szintén rendelkezik a törvény által előírt stratégiai fejlesztési tervekkel* (a stratégiai tervek hiánya leginkább az aprófalvakban fordul elő, ahol a szűkös pénzforrások nem teszik lehetővé ezen dokumentumok kidolgozását).

A fentiekben említett két szereplő – a regionális és a helyi önkormányzatok – mellett a régiók felemelkedésében fontos szerepet játszanak még a különféle tanácsadó és közvetítő szervezetek és intézmények, amelyek információátadással jelentősen növelhetik a régió lakosságának, vállalkozásainak és intézményeinek versenyképességét, elősegíthetik egy-egy régió belüli az életszínvonal minőségbeli növekedését. Szlovákiában számos köz- és magánintézmény igyekszik ezen említett szolgáltatásokat nyújtani a régiók irányába, melyek közül a területfejlesztést leglényegesebben elősegítő intézményeknek a *Regionális Fejlesztési Ügynökségek Integrált Hálózata* és a *Szlovák Nemzeti Kis- és Középvállalkozásfejlesztési Ügynökség* számítanak.

A szlovákiai régiók fejlesztésében a legjelentősebb intézményi háttérrendszerrel az Szlovák Köztársaság Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztériuma által támogatott Regionális Fejlesztési Ügynökségek Integrált Hálózata rendelkezik. A hálózat kiépítése 2000 szeptemberében kezdődött el (a 738/2000 számú kormányhatározat alapján), melyet 2007 júniusában az ország 34 városában 34 iroda képviselt, ebből 13 a magyarok dél-szlovákiai régió városaiban volt (2. ábra). A hálózatba tartozó regionális fejlesztési ügynökségek (RFÜ) jogi személyek társulásként jöttek létre, s nonprofit szervezetként működnek. Az

1. Ábra. Az önkormányzatok területfejlesztési intézményrendszere

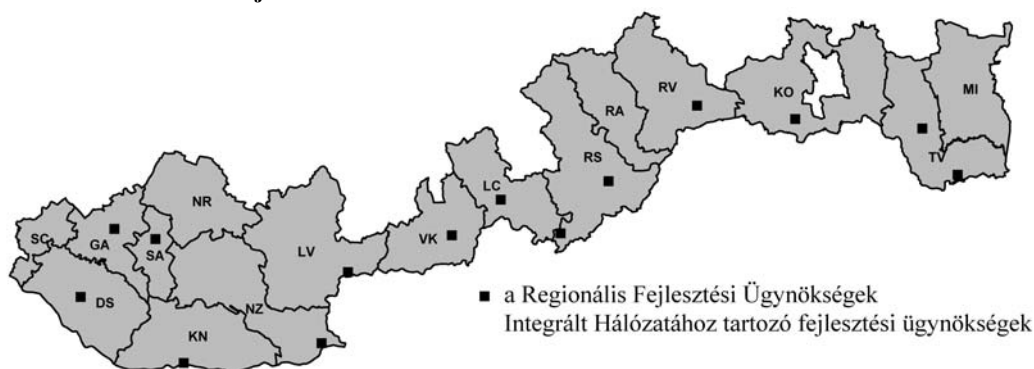
Forrás: Saját szerkesztés.

RFÜ-k rendkívül fontos szerepet töltenek be az ügynökségekhez tartozó térség gazdasági fejlődésében, a helyi és regionális partnerségek kialakításában, a fejlesztési programok megtervezésében, koordinálásában.

Fő tevékenységüket tekintve az RFÜ-k információkat jelentenek az uniós forrásokkal kapcsolatosan, valamint szerepet vállalnak:

- a regionális fejlesztési stratégiák és koncepciók kialakításában;
- nem beruházási (pl. helyi és térségi fejlesztési tervek, területrendezési tervek, vállalkozói tervek elkészítése stb.) és beruházási (pl. vállalkozói házak építése, idegenforgalmi infrastruktúra rekonstrukciója stb.) programok, projektumok és tevékenységek megtervezésében és megvalósításában;

2. Ábra. A Regionális Fejlesztési Ügynökségek Integrált Hálózatába tartozó dél-szlovákiai regionális fejlesztési ügynökségek területi fekvése a számottevő magyar kisebbséggel rendelkező 16 dél-szlovákiai járásban

Megjegyzés: A 16 dél-szlovákiai járás: Szenc (SC), Galánta (GA), Dunaszerdahely (DS), Vágsellye (SA), Nyitra (NR), Érsekújvár (NZ), Komárom (KN), Léva (LV), Nagykürtös (VK), Losonc (LC), Rimaszombat (RS), Nagyrőce (RA), Rozsnyó (RV), Kassa környék (KO), Tőketerebes (TV), Nagymihály (MI).

Forrás: Saját szerkesztés.

- workshopok és konferenciák rendezésében;
- információs és tanácsadói szolgáltatásokban nonprofit szervezetek, vállalkozók, községek és városok számára uniós és egyéb pályázatokkal és programokkal kapcsolatban;
- vállalkozói tervek elkészítésében.

A Szlovák Köztársaság Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztériuma által támogatott Regionális Fejlesztési Ügynökségek Integrált Hálózata mellett az elmúlt fél évtizedben az önkormányzati kerületek is elkezdték kiépíteni a maguk saját regionális fejlesztési ügynökségi hálózatát, amely intézmények a minisztériumi regionális fejlesztési ügynökségekhez hasonlóan jogi személyek társulásként vannak létrehozva (az alapítók közt ott szerepel az adott kerületi önkormányzat), s nonprofit szervezetként működnek.

A Szlovák Nemzeti Kis- és Középvállalkozás-fejlesztési Ügynökség a mai formában 1997-ben alakult három intézményi alapítóval: a Szlovák Köztársaság Gazdasági Minisztériuma, a Szlovákia Vállalkozóinak Szövetsége és a Szlovák Vállalkozók Uniója hozta létre a vállalkozás- és innovációösztönzési te-

vékenységet kifejtő szervezetet. A Szlovák Nemzeti Kis- és Középvállalkozás-fejlesztési Ügynökség 2007 júniusában a dél-szlovákiai tér 6 városában működtetett tanácsadói központot, mely intézményeknek fő küldetése a kis- és középvállalkozások támogatása komplex információs és tanácsadó szolgáltatásokon, valamint oktatási programokon keresztül (3. ábra).

EURORÉGIÓK – FOKOZATOSAN ERŐSÖDŐ INTÉZMÉNYI SZEREPLŐK

A határon átnyúló fejlesztési tevékenységet ösztönző euroregionális együttműködési intézmények a határ menti régiók megújítási képességét elősegítő regionális intézményi infrastruktúra meghatározó elemeinek számítnak, meghatározó szereppel bírnak a határ menti régiók gazdasági és szociális fejlődésében az államhatárokat átlépő gazdasági és szociális kapcsolatok építésével. Ezen együttműködési formák Szlovákiában csak az 1998-ban bekövetkezett kormányváltás után indultak virágzásnak – 1998 előtt a Szlovákiában uralkodó politikai feszültségek miatt nem lé-

3. Ábra. A Szlovák Nemzeti Kis- és Középvállalkozás-fejlesztési Ügynökség által létrehozott dél-szlovákiai tanácsadó központok a kis- és középvállalkozások működésének elősegítése érdekében

Megjegyzés: A 16 dél-szlovákiai járás: Szenc (SC), Galánta (GA), Dunaszerdahely (DS), Vágsellye (SA), Nyitra (NR), Érsekújvár (NZ), Komárom (KN), Léva (LV), Nagykürtös (VK), Losonc (LC), Rimaszombat (RS), Nagyrőce (RA), Rozsnyó (RV), Kassa környék (KO), Töketerebes (TV), Nagymihály (MI)

Forrás: Saját szerkesztés.

teztek tényleges euroregionális együttműködések (Mezei 2006).

2007. július 1-jéig – a regionális fejlesztési minisztérium nyilvántartása alapján – 12 eurorégió működött az országban,² amelyek közül 8 érintette a szlovák–magyar határt, s amelyek egy kivételtől eltekintve³ kétoldalú (szlovák–magyar) együttműködési formai kerettel rendelkeztek. A *szlovák–magyar határ hosszának csaknem 95%-a le van fedve eurorégiókkal* (néhány határszakasz többszörösen), kivételt csupán a főváros környéke képez, míg a legintenzívebb határon átnyúló együttműködések a Párkány–Kassa tengelyt jellemzik. A Párkány–Kassa határszakaszon található euroregionális együttműködésekre jellemző átlagon felüli aktivitás az érintett régió gazdasági elmaradottságának és a nagy természeti korlátok hiányának a következménye (a Párkány–Pozsony határszakaszon a Duna folyó elválasztó szerepe jelentős, melyet fokoz a határátkelési lehetőségek – hidak – hiánya).

CIVIL SZFÉRA – A „NAGY BUMM”

A civil szféra a területfejlesztés regionális intézményrendszerének fontos szereplője. A célok sokaságának érdekében tömegesen jöttek létre nonprofit szervezetek az elmúlt tíz évben. (A civil szféra robbanásszerű fejlődése a Dzurinda-kormány megalakulását követően indult el 1998-ban.)

A civil társadalom részvétele a községek/városok/régiók fejlesztésében⁴ és irányításában egészen napjainkig erőteljes növekedést mutat, sőt a közeljövőben a regionális politiká-

ban a civil szerveződések akár a politikai pártok komoly ellenfeleivé nőhetik ki magukat. Ez a napjainkban egyre kézzelfoghatóbbá váló tendencia összhangban van az EU fejlesztési politikájának új irányjaival, melyek a központi, regionális, helyi és uniós kormányzati szervek, a magánszektor, valamint a helyi és országos szintű civil szervezetek közötti együttműködést, partnerséget hangsúlyozzák (Tóth 2005).

A civil szervezetek a regionális fejlesztés területén leggyakrabban a következő kihívásokkal és lehetőségekkel szembesülnek:

- konzultáció, képzés,
- a monitoring szervezeteiben való részvétel,
- a területfejlesztés irányító testületeiben történő részvétel,
- a fejlesztési források megszerzésének a lehetősége.

2005. december 31-én 27 221 regisztrált civil szervezet volt Szlovákiában, mely közel 30%-os emelkedést jelentett a 2003–2005 közti időszakban (1. táblázat). A civil szektor makrogazdasági szinten jelentős tényező: szolgáltatásaik összértéke, valamint önmagában a közösségi fejlesztés értéke azt mutatja, hogy a szektor nem megfelelő működése, esetleges hanyatlása jelentős negatív hatással lenne a társadalmi-gazdasági fejlődés egészére, ugyanis a nonprofit szervezetek tevékenysége meghatározó gazdasági hatásokat indukál.

A szlovákiai nonprofit szektor nagy várakozással tekintett az EU-csatlakozás elé (a fenti számbeli növekedés is ezt támasztja alá), hiszen a csatlakozás kapcsán számtalan olyan forrás nyílt meg számukra, melyek segítségével jelentős mértékben növelhették tevékenységük hatékonyságát és intenzitását. Az elvárá-

2 Az eurorégiók meghatározásánál bonyolító tényező, hogy több szervezet használja az eurorégió megjelölést, holott ténylegesen nem azok. Ennek az az oka, hogy nincs szabályozva, mely szervezetek jogosultak a nevet használni, emiatt baráti társaságok, egyesületek is felveszik, használják a megnevezést. A 12 eurorégió a szlovákiai régiófejlesztési minisztérium által regisztrált eurorégiós együttműködés.

3 A kivételt a Kárpátok Eurorégió képezi, mely öt államhatár menti régiót ölel fel.

4 A fenti területeken az alábbi jogi formában működnek a civil szervezetek: polgári társulások (a jogi forma kereteit a 83/1990 T.t. számú törvény határozza meg), alapítványok (a jogi forma kereteit a 34/2002 T.t. számú törvény határozza meg), jótékonsági alapok (a jogi forma kereteit a 147/1997 T.t. számú törvény határozza meg), közhasznú szolgáltatásokat nyújtó szervezetek (a jogi forma kereteit a 35/2002 T.t. számú törvény határozza meg).

sok között fontos helyen szerepelt az is, hogy a fenti források végre lehetővé teszik a szervezetek hosszú távú és kiszámítható működését,⁵ illetve a mindenkor állami szereplők nem „támogatói”, hanem végre partneri kapcsolatba kerülnek a nonprofit szervezetekkel.

Az elmúlt négy év alatt a civil szervezetek hatékonysága és működése javult (amit a források átlátható felhasználása követelt meg⁶), valamint beigazolódott, hogy a civil szervezetek a területfejlesztés lényeges szereplőinek tekinthetők, mert

- a civil szervezetek jelentős része tapasztalatot szerzett a pályázati rendszerekben;
- a területfejlesztés feladatainak jelentős része állami, önkormányzati feladatként nem végezhető el;
- a civil szervezetek képesek alternatív források felkutatására és megszerzésére megfelelő állami, önkormányzati együttműködés esetén;
- képesek meggyőzni, bevonni és mozgósítani a lakosságot a területfejlesztési programokban történő hatékony és öntevékeny részvételre;
- az EU fejlesztési támogatásainak jelentősebb része nem szerezhető meg a civil szervezetek nélkül;

- az EU fejlesztési programjainak egyre nagyobb része az alulról építkezés elve szerint épül fel, amely a civil szervezetek domináns részvételét feltételezi;
- a civil szervezetek érdekelték a területfejlesztési programokban történő sikeres részvételben, mert ez számukra működési forrást és legitimációt biztosíthat a helyi társadalomban.

Az elmúlt években az uniós források mellett lényegesen nőtt a civil szervezeteknek nyújtott anyagi támogatás a kerületi és a települési önkormányzatok részéről, annak ellenére, hogy a közszféra és a civil szféra közti partnerségi együttműködés még nem érte el a kívánt szintet.

A dél-szlovákiai tér fejlesztésének civil szereplői közt legmeghatározóbb szereppel a Fórum Intézet bír, amely a Fórum Kisebbségkutató Intézet, a Fórum Információs Központ és a Fórum Régiófejlesztési Központ konzorciumából áll, s mely konzorcium célja a magyar lakta régiók fejlesztési lehetőségeinek feltárása, az ágazatok közti partneri együttműködés és a projektmenedzsment elősegítése a dél-szlovákiai régiók fejlődési potenciáljának kihasználása és a magyar kisebbség társadalmi-gazdasági gyarapodásának támogatása érdekében.

1. Táblázat. Civil szervezetek jogi formáinak megoszlása 2002–2005 közt

Jogi forma	2002	2003	2004	2005
Polgári társulások	20 803	20 575	23 789	25 257
Jótekonysági alap	345	440	513	497
Közhasznú szolgáltatásokat nyújtó szervezetek	215	397	831	1 021
Alapítvány	553	249	305	325
Nemzetközi szervezet	–	–	122	121
Összesen	21 916	21 661	25 560	27 221

Forrás: Slovensko (2006).

5 A fenti területeken az alábbi jogi formában működnek a civil szervezetek: polgári társulások (a jogi forma kereteit a 83/1990 T.t. számú törvény határozza meg), alapítványok (a jogi forma kereteit a 34/2002 Tt. számú törvény határozza meg), jótekonysági alapok (a jogi forma kereteit a 147/1997 T.t. számú törvény határozza meg), közhasznú szolgáltatásokat nyújtó szervezetek (a jogi forma kereteit a 35/2002 T.t. számú törvény határozza meg).

6 Fontos megjegyezni, hogy az uniós csatlakozás után lett általános a projektek utólagos támogatása. Ez nagy vitát váltott ki a civil szervezetek körében, ugyanis a források utólagos szétosztása több esetben lehetetlenné tette a civil szervezet működését.

A Fórum Intézet a 10 éves fennállása alatt számos projekttel segítette a szlovákiai magyar közösség fejlődését, amelyek közt kiemelendő a szlovákiai magyar nonprofit intézményrendszer feltérképezése és megszervezése a modern kor követelményrendszerének megfelelően, felismerve a civil szervezetek regionális fejlesztésben betöltött jelentős szerepét (a szlovákiai magyar regionális civil társadalom alacsony fejlettséget mutatott a regionális fejlesztési aktivitások terén egészen a kilencvenes évek végéig, a Fórum Intézet felépéséig).

A Fórum Intézet ezen tevékenységével kapcsolatosan megemlítendő a Nonprofit 1x1 c. kiadvány, mely a megjelenését követően eltelt fél évtized óta máig a szlovákiai magyar civil szervezetek „Bibliájának” számít. A Nonprofit 1x1 c. kötet a szervezet megalakulásától, mindennapi gondjain és teendőin keresztül, egészen a megszűntéig kíséri nyomon az intézmény életét (bemutatva a jól szervezett tevékenységet, a hosszú távú stratégiai tervezést, a működő belső és külső kommunikációt, a csapatmunkát, az adománygyűjtést, a megfelelő gazdálkodás sok-sok eszköztárát).

A Nonprofit 1x1 kiadvánnyal egy időben jelentetett meg a Fórum Intézet egy további nagyon fontos és hiánypótló kiadványt a szlovákiai magyar civil szféra számára, mégpedig A szlovákiai magyar szervezetek adattára c. kötetet. Ezen kiadvány több mint 650 szlovákiai magyar nonprofit szervezet adatait tartalmazza, kiegészítve a Szlovákiában, illetve Szlovákiából elérhető adományozó intézmények programjaival és elérhetőségi adataival. A kötetben nagyon részletes adománygyűjtési útmutató is található, amely a pályázásban próbál segíteni a szervezeteknek.

EGYÉB SZEREPLŐK

Az eddig említett szervezetek és intézmények mellett számos további szervezet működik, amelyek aktívan részt vesznek a helyi és regionális fejlesztési projektek megtervezésében és végrehajtásában, illetve szorosan együttműködnek a fent említett intézményekkel, nonprofit szervezetekkel, vállalkozókkal és önkormányzatokkal.

Az elmúlt évtized kisebb-nagyobb intézményi szereplői közt említést kell tenni egy jelentősebb intézményi hálózatról, amelyet a magyarországi *Új Kézfogás Közalapítvánnyal* (UKKA) szerződéses kapcsolatban álló vállalkozásfejlesztési központok alkottak, s mely központok az UKKA programjait képviselték megbízáson alapon⁷ több mint fél évtizeden keresztül. (Az UKKA 2006 decemberében megszűnt, feladatait 2007-től a Corvinus Támoгатásközvetítő Zrt. vette át, mely intézmény némileg módosított célkitűzések mellett tovább halad majd az UKKA által megkezdett úton.)

Az UKKA programjainak célja a szlovákiai magyar közösség gazdasági helyzetének javítása, a szlovákiai magyar kis- és közepes vállalkozások működési feltételeinek javítása, a szlovákiai magyar vállalkozások hazai és nemzetközi piacra jutási képességének növelése, a tulajdonszerzéshez támogatás nyújtása, a tudásalapú szlovákiai magyar társadalom létrejöttének és a technológia transzfernek az elősegítése, addicionális források bevonásának elősegítése (különös tekintettel az EU-forrásokra) a szlovákiai magyar társadalom fejlődése érdekében, valamint a határ menti magyarok régiók és Magyarország közötti gazdasági együttműködés elősegítése volt. Az UKKA támogatási rendszerénél a határon túli magyarság helyben maradása és boldogulá-

7 Alapvető feladatuk a pályázatok fogadása, előminősítése, elszámolása és ellenőrzése, amiért a sikeres, tehát elfogadott pályázatok után díjazásban részesülnek az éves egyszeri és egységes juttatáson felül. Miután a központ maga is sikerérdekelte vállalkozásként tevékenykedik, magának is évente pályáznia kell, hogy elláthassa ezt a tevékenységet (a siker mércéje az elfogadott pályázatok száma).

sa érdekében az alábbi prioritásokat tartotta szem előtt:

- versenyképesség elősegítése,
- közösségi hatás erősítése,
- munkahelyteremtés,
- törekvés a hozzáférhető források bevonásának összehangolására,
- intézményi rendszer építése.

Az UKKA által megvalósított projektek közt kiemelendő egy innovatív kutatási-fejlesztési-képzési projektum, amely 2003–2004 között valósult meg, s célja a dél-szlovákiai fejlesztési erőforrások feltárása, a lehetséges stratégiai kiterjesztési pontok meghatározása és területfejlesztési szakemberképzés volt. A projektum első szakaszában fiatal szlovákiai magyar területfejlesztési szakemberek szakmai továbbképzésen vettek részt a *Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjában* (MTA RKK), majd az MTA RKK munkatársaival közösen keresték Szlovákia, s azon belül Dél-Szlovákia térszerkezetében rejlő fejlődési irányvonalakat, fejlesztési lehetőségeket. A kutatások eredményeképpen feltárt hatalmas ismeretanyag – mely alapot kínál települések és kistérségek stratégiai területfejlesztési programjainak elkészítéséhez – Dél-Szlovákia címmel megjelent kiadványban vált hozzáférhetővé a nagyközönség és a területfejlesztésben érintett szakemberek számára (a kötet az MTA RKK és a Dialóg Campus könyvkiadó gondozásában jelent meg 2004 őszén).

TÉRSÉGFEJLESZTÉSI KERETEK

A regionális fejlesztés kereteit Szlovákiában a regionális fejlesztés támogatásáról szóló 503/2001 T.t. számú törvény határozza meg, mely 2002. január 1-jén lépett hatályba. Ezen törvény, mely az ország területfejlesztési politikájában mérföldkőnek számít, a regionális fejlesztéssel kapcsolatos támogatási célokat az alábbi négy pontban fogalmazza meg:

- a Szlovák Köztársaság kiegyenlített gazdasági és szociális fejlődésének a biztosítása,

- a régiók közt fennálló gazdasági és szociális fejlettségbeli különbségek mérséklése és megszüntetése,
- az alacsony gazdasági teljesítményű és életszínvonalat biztosító régiók újabb keletkezésének a megakadályozása,
- a régiók tartósan fenntartható gazdasági és szociális fejlődésének biztosítása.

Az 503/2001-es törvény a regionális fejlesztéssel kapcsolatban az alábbi támogatási területeket nevezte meg prioritásként:

- a gazdaság és a vállalkozói környezet támogatása azok termelési kapacitásának növekedése érdekében, a gazdasági szerkezet javítása, új munkahelyek teremtése, a veszélyeztetett munkahelyek stabilizálása;
- a humán erőforrás fejlesztése annak érdekében, hogy a regionális munkaerőpiacon a kereslet és a kínálat közt egyensúly alakuljon ki, a nők és a férfiak egyenlő munkavállalási esélyének a biztosítása;
- a regionális fejlődést elősegítő kutatások tartós fejlesztése, az új technológiák és innovációk bevezetésének hangsúlyozott támogatása;
- az államok közti, a határon átvágó és az interregionális együttműködések támogatása a regionális fejlesztés terén a régió tartósan fenntartható fejlődése érdekében;
- az idegenforgalom fejlesztése;
- a régió szociális infrastruktúrájának fejlesztése;
- a régió technikai infrastruktúrájának fejlesztése;
- a kultúra, kulturális tevékenységek és szolgáltatások fejlesztésének támogatása, beleértve a művészeti tevékenységeket, a kulturális örökség ápolását, a műemlékek felújítását és revitalizációját;
- a régió szolgáltatási színvonalának fejlesztése;
- az életkörünyezet javítása és fejlesztése, az azt károsító tényezők minimalizálása;
- a természeti erőforrások hatékony felhasználásának támogatása.

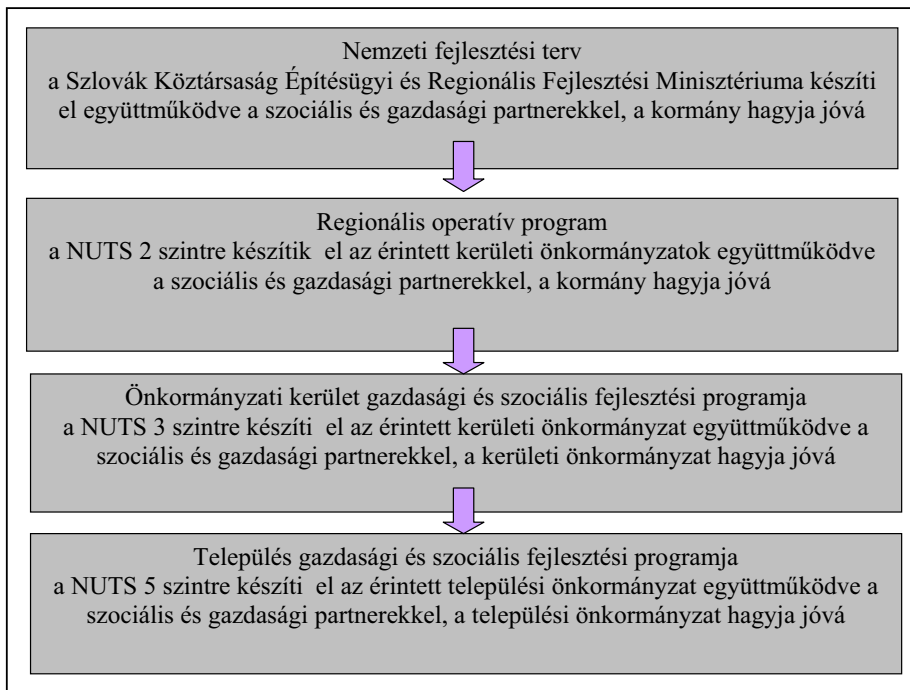
A fent említett törvény kimondja, hogy a regionális fejlesztés első számú célterületeit a szlovák kormány határozza meg a regionális fejlesztési minisztérium ajánlása alapján, amely a támogatott régiók kiválasztásánál az alábbi két szempontot veszi figyelembe:

- *gazdaságilag gyenge régiók*, melyek gazdasági és fejlettségi szintje elmarad az országos átlagtól, amit elsősorban az alábbi mutatók értéke jelöl: a munkaerőpiac, a gazdaság szerkezete és termelési szintje, a kerületi önkormányzatok, a községek és a lakosság bevétele, valamint a településsűrűség,

- *gazdaságilag kedvezőtlen szerkezetű régiók*, melyekben a szerkezetváltás negatív következményei felhalmozódtak, melynek következtében az ágazatok teljesítménye és a vállalkozások száma csökken, míg a munkanélküliség növekszik.

A tárgyalt törvény kimondja, hogy az EU alapjaiból folyósított támogatási eszközöknél a regionális fejlesztés érdekében a régiók fejlettségi szintje a NUTS2 szinten⁸ értékelődik, s azon területek minősülnek gazdaságilag gyengének, amelyekben a bruttó hazai termék

4. Ábra. A Regionális Fejlesztések Támogatásáról szóló 503/2001 T.t. számú törvény által meghatározott területi megközelítésű stratégiai alapidokumentumok

Forrás: Saját szerkesztés.

⁸ A regionális folyamatok elemzése megkívánja, hogy megfelelő szintű területi bontásban adatok álljanak a rendelkezésre. E felismerésből kiindulva az Európai Unió a közigazgatási egységekre alapozva létrehozta a Területi Statisztikai Egységek Nomenklatúráját (NUTS, Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques). Az ötfokozatú területi statisztikai rendszerhez illeszkedve Szlovákiában a NUTS1 szint magát az országot jelenti. A NUTS2 szinten, a tervezési-statisztikai régiók szintjén, 4 (Pozsony, Nyugat-Szlovákia, Közép-Szlovákia, Kelet-Szlovákia), míg a NUTS3 szinten, a fejlesztési régiók szintjén, 8 (Pozsonyi kerület, Nyitrai kerület, Nagyszombati kerület, Trencséni kerület, Zsolnai kerület, Besztercebányai kerület, Kassai kerület, Eperjesi kerület) régió lett lehatárolva. A NUTS4 szintnek, a statisztikai kistérségeknek, a járások, a NUTS5 szintnek pedig maguk a települések felelnek meg

(GDP) egy lakosra eső vásárlóerőn mért paritása nem éri el az EU hasonló mutatójának 75%-át az elmúlt 3 év alatt.

A 503/2001 T.t. számú törvény továbbá tartalmazza, hogy a regionális fejlesztés támogatása a programozás keretén belül az alábbi dokumentumok alapján megy végbe: *nemzeti fejlesztési terv, közösségi támogatási keret, operatív programok (regionális operatív programok, ágazati operatív programok), önkormányzati kerületek gazdasági és szociális fejlődésének programjai, községek gazdasági és szociális fejlődésének programjai, egységes programdokumentumok, Kohéziós Alap stratégiai programdokumentuma, Európai Községek Kezdeményezése program* (4. ábra).

A fentiekben tárgyalt törvény mellett a regionális fejlesztés második legjelentősebb kezeletének a *Szlovákia Területfejlesztési Konceptiója 2001* (SZTK 2001) stratégiai dokumentum számít, amely felvázolja, illetve kijelöli a területfejlesztési intézkedéseket – az ország területfejlesztési politikájának célkitűzéseit, elveit és prioritás-rendszerét, megteremtve a területi szempontok konzekvens érvényesítésének lehetőségét, mind az ágazati szakpolitikák, mind az országos és területi programok kidolgozásában. A kiemelt stratégiai célok szinte mindegyikére jellemző, hogy az intézkedések megvalósítása hosszabb időszíket igényel. Az SZTK 2001 által felvázolt koncepció kötelező érvényű intézkedéseit az 528/2002 számú kormányrendelet tartalmazza.

Az SZTK (2001) *nemzetközi viszonylatban* az alábbi térségfejlesztési prioritásokat fogalmazta meg:

- kapcsolatok erősítése az egyik legjelentősebb európai urbanisztikai tengelyre Stuttgart–Ulm–München–Salzburg/Linz–Bécs/Pozsony–Budapest–Belgrád, mindennekelőtt Pozsony térségében és a Duna mentén,
- települési központok fejlesztése a Katowice–Bécs és Katowice–Budapest tengelyek mentén,

- települési kapcsolatok erősítése a Vág menti települési sáv és a vele párhuzamosan futó csehországi települési sáv közt,
- Pozsony–Nagyszombat települési központ fejlesztése az európai jelentőségű Bécs–Pozsony–Győr agglomeráció részeként,
- Kassa–Eperjes települési központ fejlesztése, mint a Kárpátok eurorégió centruma,
- nemzetközi hálózati együttműködések létrehozása a városok, régiók és a területi fejlesztésben érdekelt többi intézmények közt, felhasználva a települések és települési rendszerek euroregionális és határon átnyúló kapcsolatait,
- a multimodális tengelyek mentén fekvő települések fejlesztése, legfőképp az észak–dél és kelet–nyugat irányú tengelyek metszéspontjaiban találhatóaké.

Országos viszonylatban az SZTK 2001 az alábbi térségfejlesztési prioritásokat tartalmazza:

- Kassa–Eperjes agglomeráció fejlesztése kapcsolatban a Nagymihály–Varannó–Homonna települési központtal és összeköttetésben az Észak–Vág menti és dél-szlovákiai fejlesztési tengelyekkel,
- nemzetközi viszonylatokban versenyképes településszerkezet kialakítása, Zsolna–Turócszentmárton, Besztercebánya–Zólyom, Losonc–Rimaszombat települési központok létrehozása (a Losonc–Rimaszombat települési központ lényeges szereppel bír majd az egész közép-dél-szlovákiai tér fejlesztésében),
- Pozsony–Nagyszombat–Nyitra települési központ fejlesztése kötődésben az európai jelentőségű agglomerációk policentrikus rendszeréhez,
- Pozsony, mint európai specifikus központ fejlesztése,
- Kassa, mint nemzetközi központ, és mint a Kárpátok Eurorégió centrumának fejlesztése,

- az első kategória első alcsoport kategóriájú centrumok fejlesztése: Besztercebánya, Nyitra, Eperjes, Zsolna,
- az első kategória második alcsoport kategóriájú centrumok fejlesztése: Nagyszombat, Trencsén, Turócszentmárton, Poprád,
- a második kategória első alcsoport kategóriájú centrumok fejlesztése: Dunaszerdahely, Bártfa, Komárom, Liptószentmiklós, Nagymihály, Pöstyén, Privigye, Igló, Csaca, Homonna, Léva, Losonc, Érsekújvár, Vágbeszterce, Rózsahegy, Zólyom,
- az első kategóriájú települési központok fejlesztése:
  - Pozsony–Nagyszombat települési központ, mint a legjelentősebb szlovákiai agglomeráció, mely európai jelentőségű;
- az első kategóriájú fejlesztési tengelyek támogatása:
  - Vág menti fejlesztési tengely (Pozsony–Nagyszombat–Trencsén–Zsolna,
  - zsolnai–tátraalji fejlesztési tengely (Zsolna–Turócszentmárton–Poprád–Eperjes),
  - zsolnai–kiszucaai fejlesztési tengely (Zsolna–Csaca–szlovák–cseh határ),
  - kassai–eperjesi fejlesztési tengely (Eperjes–Kassa–szlovák–magyar határ),
  - nyitrai–Vág menti fejlesztési tengely (Nagyszombat–Nyitra–Garamszentkereszt–Zólyom),
  - zólyomi–turóci fejlesztési tengely (Zólyom–Besztercebánya–Turócszentmárton),
  - zólyomi–dél-szlovákiai fejlesztési tengely (Zólyom–Losonc–Rimaszombat–Rozsnyó–Kassa),
  - kelet-szlovákiai fejlesztési tengely (Kassa–Nagymihály–Szobránc–szlovák–ukrán határ),
  - erdőháti fejlesztési tengely (Pozsony–Malacka–szlovák–cseh határ);
- a második kategóriájú fejlesztési tengelyek támogatása:
  - csallóközi fejlesztési tengely (Pozsony–Dunaszerdahely),

- Nyitra menti fejlesztési tengely (Trencsén–Nagytapolcsány–Nyitra–Érsekújvár–Komárom),
- Garam menti fejlesztési tengely (Tolmács–Léva–Zseliz–Párkány),
- dél-szlovákiai fejlesztési tengely (Érsekújvár–Zseliz–Ipolyság–Losonc),
- nógrádi fejlesztési tengely (Losonc–Fülek–szlovák–magyar határ),
- sárosi fejlesztési tengely (Eperjes–Bártfa),
- liptói–árvai fejlesztési tengely (Rózsahegy–Alsókubín–Trstená–szlovák–lengyel határ).

A SZLOVÁK–MAGYAR HATÁR MEGJELENÉSE A HATÁR MENTI ÖNKORMÁNYZATI KERÜLETEK GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS FEJLESZTÉSI PROGRAMJAIBAN

Pozsonyi kerület

A gazdasági és szociális fejlesztési programban a magyar–szlovák határ menti együttműködés, mint lehetőség/eszköz a regionális fejlesztésre, konkrétan nincs megemlítve. A programdokumentum azonban a kerület 15 prioritása közé sorolta a nemzetközi és a határon átnyúló együttműködések, mely prioritás két intézkedésre van bontva: határon átnyúló partnerség-építés a szomszédos országokkal, valamint feltételek megteremtése pozsonyi székhellyel működő nemzetközi intézmények létrehozására.

Nagyszombati kerület

A gazdasági és szociális fejlesztési program a magyar–szlovák határ menti együttműködést alprioritásként kezeli a „Határ menti, transznacionális és interregionális együttműködés” prioritás keretén belül, részletesen a határmentiséget, mint lehetőséget/eszközt a regionális fejlesztésre. A magyar–szlovák határ menti együttműködést három alprioritásban határozza

meg (melyek egészen az intézkedések és aktivitások szintjére vannak szétbontva):

- a határ menti régiók szociális és gazdasági együttműködése – mely az alábbi intézkedéseket öleli fel: kis- és középvállalkozások együttműködése, városok és falvak együttműködése, határon átnyúló intézményi együttműködés, vidékfejlesztés;
- határon átnyúló infrastruktúra – mely az alábbi intézkedéseket öleli fel: environmentális befektetések, együttműködés a természetvédelemben, közlekedési és telekommunikációs infrastruktúra fejlesztése;
- határon átnyúló programozás támogatása.

Nyitrai kerület

A gazdasági és szociális fejlesztési programban a kerület számára meghatározott hét fejlesztési stratégiai terület egyike a „Nemzetközi együttműködés”, azonban a szlovák–magyar határ menti együttműködés konkrétan nincs megem-

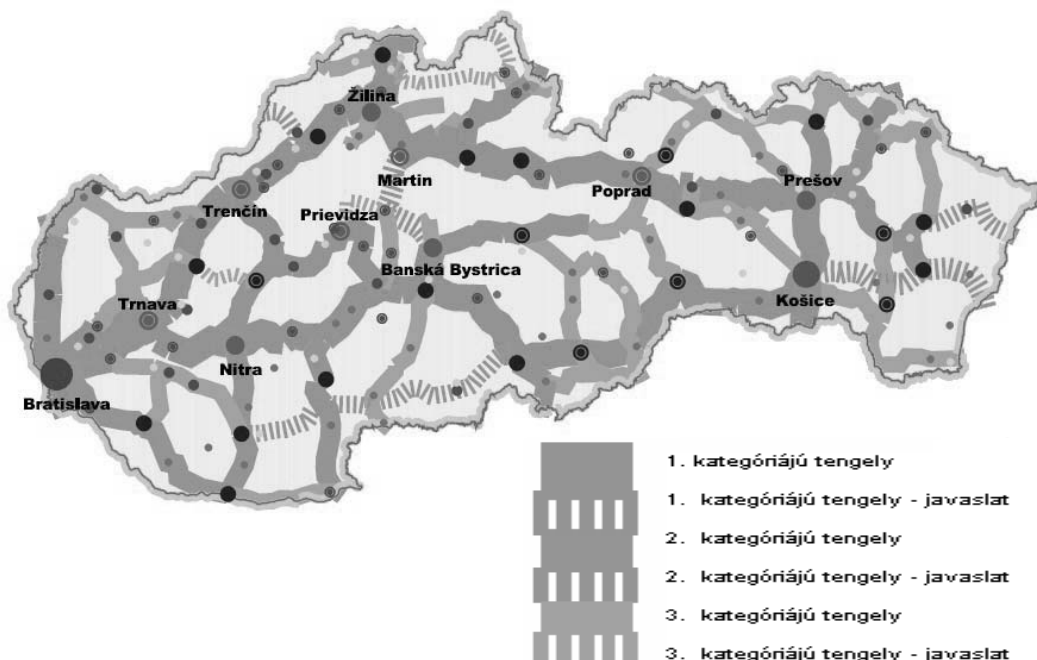
lítve az említett területen. A nevezett stratégiai területen belül mindössze árnyalt megfogalmazás szintjén kerül megemlítésre a Duna menti együttműködés erősítése (elsősorban gazdasági területen). A szlovák–magyar határ felmerül több szakpolitikai kérdésben:

- Garamszentkereszt–Léva–Párkány gyorsforgalmi út és erre kapcsolódva Párkány-nál egy új dunai híd megépítése,
- a kerület idegenforgalmi látványosságainak népszerűsítése magyar nyelven.

Besztercebányai kerület

A gazdasági és szociális fejlesztési programban a kerület fejlesztési prioritásai – összesen hét – között nem szerepel sem a nemzetközi együttműködés, sem a határ menti együttműködés. A szlovák–magyar határ érintőlegesen egy-egy szakpolitikai célkitűzés keretén belül van megemlítve:

5. Ábra. Szlovákia útfejlesztési tengelyei az SZTK (2001) alapján

Forrás: Szlovákia Területfejlesztési Konceptiója (2001).

- szlovák–magyar határ–Ipolság–Zólyom vasútvonal modernizálása,
- a határon átnyúló munkaerőpiac létrehozása,
- az idegenforgalmi fejlesztések során szoros kapcsolat Magyarországgal.

Kassai kerület

A gazdasági és szociális fejlesztési programban a kerület öt stratégiai fejlesztési területe között nem szerepel sem a nemzetközi együttműködés, sem a határ menti együttműködés. A szlovák–magyar határ érintőlegesen egy-egy szakpolitikai célkitűzés keretén belül van megemlítve:

- a „Mezőgazdaság és vidékfejlesztés” stratégiai fejlesztési területnél említésre kerül, a tokaji borvidék fejlesztésénél fontos a magyarországi tokaji borvidékkel való együttműködés,
- a „Közlekedés és telekommunikáció” stratégiai fejlesztési területnél említésre kerül Kassa–Miskolc gyorsforgalmi útszakasz megépítésének szükségessége, valamint a hajózási feltételek javítása a Tiszán,
- a „Szociális tőke és intézményi együttműködés megerősítése” stratégiai fejlesztési területnél említésre kerül a szlovák–magyar határ menti euró régiók fontos szerepe a regionális fejlesztések terén,
- a „Kis- és középvállalkozások gazdasági aktivitásának növelése” stratégiai fejlesztési területnél kiemelésre kerül, hogy a ha-

tár menti területek idegenforgalmi fejlesztésénél fontos az együttműködés és koordináció a szomszédos régiók idegenforgalmi szereplőivel.

AZ UNIÓS TÁMOGATÁSI PROGRAMOK

Az Európai Unió deklarált célja az egyes országok és régiók között fennálló fejlettségi különbségek mérséklése és a kevésbé fejlett térségek felzárkóztatásának elősegítése. E cél érdekében az EU forrásokat biztosít, melyek többsége az alábbi három nagyobb csoportba sorolható:

- előcsatlakozási alapok,
- Strukturális Alapok, Kohéziós Alap és egyéb uniós alapok,
- közösségi kezdeményezések.

Az előcsatlakozási alapok azon pénzügyi eszközök együttes elnevezése, amelyeket az Európai Unió a társult országok csatlakozásra való felkészülésének támogatására állított fel. 1990-től kezdődően a Phare⁹ volt az az uniós támogatási forma, amely Szlovákia társadalmi-gazdasági fejlesztéséhez először adott pénzügyi segítséget, majd a későbbiekben további két uniós forrás – ISPA,¹⁰ SAPARD¹¹ – is segítette az ország regionális fejlesztését és a területfejlesztést intézményesíteni. Szlovákia az EU-csatlakozást megelőzően az előcsatlakozási alapokból mintegy 1 milliárd euró támogatást kapott olyan alapvető problé-

9 A Phare Előcsatlakozási Programot (Pologne–Hongrie Aid a la Reconstruction Économique) 1989-ben hozta létre az Európai Közösség, eredetileg azzal a céllal, hogy támogatassa Lengyelország és Magyarország gazdasági szerkezetátalakítását. A gazdasági és politikai átmenet elősegítésére 1989-ben létrehozott Phare programot 1996-ra úgy bővítették ki, hogy akkor már a közép-európai régió 13 országában jelen volt.

10 Az ISPA Előcsatlakozási Program (*Instrument for Structural Policies for Pre-Accession*) a környezetvédelmi és a közlekedési infrastruktúra fejlesztését szolgáló nagyberuházásokat támogatta az EU-hoz csatlakozni kívánó államokban. Az Agenda 2000-ben az Európai Bizottság javasolta, hogy a Phare programot az EU tagságra váró országok felkészítésére összpontosítsák, a segítséget az *acquis communautaire* átvételénél két alapvetően fontos, kritikus témára – az intézményépítésre és a beruházások támogatására – koncentrálják.

11 A SAPARD Előcsatlakozási Program (*Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development*) a közép-európai reformországokban elsősorban a magánszektor felőlélő önkormányzati, térségi kezdeményezéseket támogatta az EU Közöségi Agrárpolitikájába való bekapcsolódás céljából, így járulva hozzá a fenntartható mezőgazdaság és vidékfejlesztés kialakításához.

mák megoldására, mint a közlekedési és környezetvédelmi infrastruktúra, a munkahelyek teremtése, a határ menti együttműködés – a határ menti területek gazdasági és kulturális kapcsolatainak erősítése és a területfejlesztési elképzelések kölcsönös összehangolása –, de jelentős összegekkel támogatták például a vidéken élő gazdáknak a mezőgazdasági gépek vásárlását is.

Az ország uniós csatlakozását követően a 2004–2006 rövidített programozási időszakban a területfejlesztési politika egyik alapdokumentuma a *Nemzeti Fejlesztési Terv* lett. A Nemzeti Fejlesztési Terv komplex áttekintést nyújt az 1. célkitűzés¹² szerint támogatott szlovákiai régiókról. A Nemzeti Fejlesztési Terv taglalja továbbá az egyes régiók szükségleteit, a fejlődésüket gátló tényezőket, csakúgy mint azt, hogy ezeken miként lehet az egyes fejlesztési stratégiákat alkalmazva túllépni (különös tekintettel a munkanélküliséget csökkentő nemzeti stratégiákra). A dokumentum stratégiai célként azt fogalmazta meg, hogy a tartósan fenntartható fejlődés dinamikája mellett az ország 2006-ban meghaladja az egy főre eső GDP-ben az uniós átlag 54%-át. A Nemzeti Fejlesztési Terv az alábbi négy prioritást fogalmazta meg:

- az ipar és szolgáltatások versenyképességének a növelése,
- a szakképzett és rugalmas munkacsrón alapuló foglalkoztatottság növelése,
- multifunkciós mezőgazdaság és vidékfejlesztés,
- a közlekedési, a környezeti és a települési infrastruktúra fejlesztése.

A Nemzeti Fejlesztési Tervben megfogalmazott négy prioritás és a technikai segítségnyújtás együttes költsége a 2004–2006 időszakban 1682,15 millió euró volt (2. táblázat). Ezen összegből az ERDF (European Regional Development Fund – Európai Regionális Fejlesztési Alap)¹³ részesedése 24,65% (414,64M euró), az ESF (European Social Fund – Európai Szociális Alap)¹⁴ részesedése 15,11% (254,19M euró), az EAGGF (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund – Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap)¹⁵ részesedése 14,69% (247,03M euró), míg a FIFG (Financial Instrument for Fisheries Guidance – Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz)¹⁶ részesedése 0,30% (5,04M euró) volt. A Strukturális Alapok összesen a kiadások 54,75%-át tették ki, ami 920,9 millió euró hozzájárulást jelentett. Az összkiadásoknak

12 Az Európai Unió közösségi regionális politika támogatási prioritásainak megnevezése a 2006–2007 programozási időszakban, amelyeken belül az alábbi kategóriák használatosak:

1. célkitűzés: A fejlődésben leginkább elmaradott régiók támogatására irányuló regionális politikai célkitűzés, amelynek keretében az EU Strukturális Alapjaiból származó kiadások 2/3-át költik el.
2. célkitűzés: A gazdasági és társadalmi szerkezetátalakítás miatt strukturális problémákkal küzdő ipari, vidéki, halászati és városi régiók támogatására irányuló regionális politikai célkitűzés.
3. célkitűzés: Az EU regionális politikájának keretében az oktatási és képzési rendszerek modernizációjához támogatást nyújtó célkitűzés. A támogatás a humán erőforrások fejlesztését célozza.
- 13 Az Európai Regionális Fejlesztési Alapot az Európai Szociális Alappal együtt 1975-ben a Strukturális Alapok részeként hozták létre annak érdekében, hogy támogassák az EU szegényebb régióinak infrastrukturális fejlesztését. Ahogy az EU tagországainak száma gyarapodott, az ERDF a fő regionális különbségek mérséklésének legfőbb eszközévé vált – segítette az elmaradott térségek fejlődését, gazdasági és szociális átalakulását.
- 14 Az első Strukturális Alap, amelyet EU-költségvetés részeként, a Római Szerződés alapján létrehoztak. Ez az alap az EU munkahelyek létrehozását és védelmét szolgáló politikájának fő finanszírozója. Az Európai Szociális Alap végső soron az EU egyes régiói közötti életszínvonalbeli különbségek mérséklését szolgálja.
- 15 Az agrárpolitika finanszírozására közös pénzügyi alapként 1962-ben lett létrehozva, amelynek Garancia Szekciója az intervenciók politika, Orientációs Szekciója az ágazati struktúrapolitika, szerkezetátalakítás anyagi hátterének biztosítását szolgálta.
- 16 A 'legifjabb' Strukturális Alap – 1993-ban hozták létre a halászattal foglalkozó térségek gazdasági-társadalmi struktúrájának fejlesztésére, szerkezet-átalakításának támogatására.

19,97%-át az állami költségvetés állta, míg a községi önkormányzatok által nyújtott összeg a kiadások 1,79%-át tette ki (30,18 millió euró). A magánszféra hozzájárulása összesen 395,17 millió eurót tett ki (23,49%).

A Nemzeti Fejlesztési Tervben a prioritások közötti forrásmegosztás arányai így mutattak:

- az ipar és a szolgáltatások versenyképességének a növelése – 15,71%,
- a szakképzett és rugalmas munkaerőn alapuló foglalkoztatottság növelése – 19,75%,
- a multifunkciós mezőgazdaság és vidékfejlesztés – 36,48%,
- a közlekedési, a környezeti és a települési infrastruktúra fejlesztése – 26,88%.

A Nemzeti Fejlesztési Terv kidolgozását követően a benne meghatározott specifikus célok megvalósításának kapcsán kerültek kidolgozásra az ágazati operatív programok (*Agrár- és Vidékfejlesztés Operatív Program*,¹⁷ *Humán Erőforrás Operatív Program*,¹⁸ *Ipar és Szolgáltatások Operatív Program*)¹⁹ és az *Alap Infrastruktúra Operatív Program*²⁰ (mely az ország infrastrukturálisan elmaradott és az 1. célkitűzésbe tartozó 7 kerületének a közlekedési, a környezeti és a települési infrastruktúrájának fejlesztését tervező programdokumentum). A kitűzött célok elérésének céljából mind a négy operatív program prioritásokat állapít meg, illetve egy sor saját intézkedés megtételéről gondoskodik. A program-kiegészítőkben aztán ezen intézkedéseket egészen a tevékenységek szintjére bontották le, mégpedig pontosan meghatározott:

- támogatási csoportokkal és összegekkel,
- lehetséges kedvezményezettekkel,
- célcsoportokkal.

Az 1260/1999/EK tanácsi rendelet 4. cikkelyének rendelkezéseivel, illetve az Európa Bizottság egyéb követelményeivel összhangban a SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériuma meghatározta a Pozsonyi kerület (NUTS2) azon térségeit, amelyek eleget tesznek a 2. célkitűzés kategóriájába való besorolás követelményeinek. A fentiek szerint kialakított régióba a Malackai, a Bazini és a Szenci járás egyes területei, illetve a dunacsüni, a horvátjárfalui, az oroszvári, a pozsonyszőlősi és a pozsonybesztercei városrészek lettek besorolva. Ez a Pozsonyi kerület teljes területének 28,82%-át teszi ki. A 2. célkitűzés hatálya alá tartozó régió fejlesztési stratégiájának alapját elsősorban olyan célok képezik, mint a térségen belüli gazdasági tevékenység diverzifikálása, a fejlesztési erőforrások lehető leghatékonyabb kihasználása, illetve az infrastruktúra fejlesztése. A fent lehatárolt területeken az utóbbi célok az *Egységes Programdokumentum Pozsony 2. célkitűzés* programdokumentum alapján történtek a 2004–2006 időszakban, míg az adott régió humán erőforrás fejlesztésének kereteit az *Egységes Programdokumentum Pozsony 3. célkitűzés* programdokumentum adta meg.

A Strukturális Alapok mellett a 2004–2006 közti időszakban a Kohéziós Alap forrásai is jelentősen hozzájárultak az ország egyes régióinak a fejlődéséhez, a közlekedési és a környezetvédelmi infrastrukturális beruházásoknak köszönhetően – melyek a Kohéziós Alap által alkalmazott elv alapján nagy költségvetésűek (egy beruházás költségvetésének el kell érnie legalább a 10 millió eurót),²¹ valamint a közlekedési hálózat fejlesztését illetően a projektumnak az európai kontinens kohézióját elősegítő transzeurópai hálózatok fejlesztéséhez kell hozzájárulnia.

17 Irányító hatósága a Földművelődésügyi Minisztérium Strukturális Politika Osztálya.

18 Irányító hatósága a Munkaügyi-, Szociális- és Családügyi Minisztérium, HE OP Irányító Szerv Osztálya

19 Irányító hatósága a Gazdasági Minisztérium, a Kis- és Középvállalkozások Fejlesztéséért Nemzeti Ügynökség – Ágazati Operatív Program Irányító Osztálya

20 Irányító hatósága az Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztérium AI OP-t Irányító Osztály

21 A Kohéziós Alap a projektumok költségvetésének 85%-át biztosítja.

A Szlovák Köztársaság Közlekedési Minisztériuma a Kohéziós Alapból 2004–2006 között az országot közvetlenül érintő négy multimodális közlekedési folyosóból kettő folyosót (V/A és VI) érintő beruházásokat valósított meg – melyek mindegyike elkerüli a magyar kisebbségi tér leghátrányosabb régióit, hasonlóan a következő programozási időszakban (2007–2013) tervezett projektmokhoz. A Kohéziós Alapból Szlovákia 2004–2006 között több mint 500 millió euróhoz jutott, mely forrásnak közel felét fordították közlekedési célokra (3. táblázat), a fennmaradó részt pedig a vízgazdálkodási vállalatok által kidolgozott tervezetek kapták meg.

2000–2006 között négy közösségi kezdeményezés volt érvényben az EU-ban:

- *INTERREG Program* – a határon átnyúló, transznacionális és interregionális együttműködést támogató program, melynek cél-

ja a közösség területének harmonikus, kiegyensúlyozott és tartós fejlődése.

- *URBAN Program* – a válságban lévő városok és a városi agglomerációk gazdasági és szociális regenerációját elősegítő program, mely hangsúlyozza a tartós városi fejlődés előmozdítását.
- *LEADER Program* – vidékfejlesztés támogatását célul tűző program.
- *EQUAL Program* – a munkaerőpiacon előforduló diszkrimináció és az egyenlőtlenség minden fajtája ellen vívott harcot támogató program.

A 2004–2006 között a négy érvényben levő közösségi kezdeményezésből kettő lett meghirdetve Szlovákiában: az INTERREG III²² és az EQUAL. Az INTERREG III program kapcsán megemlítendő, hogy számos civil szervezet bírálta, hogy az INTERREG IIIA kezdeményezésen belül a Szlovákiát érintő fejlesztési progra-

2. Táblázat. A Nemzeti Fejlesztési Terv prioritásai és költségvetése az uniós forrásokat illetően (millió euró)

Prioritás, időszak	Összköltségvetés	Európai Közösségek					Kohéziós Alap
		Összesen	ERDF	ESF	EAGGF	FIFG	
Prioritás 1- Ipar és Szolgáltatások Operatív Program	264,29	131,09	131,09	0,00	0,00	0,00	0,00
Prioritás 2 – Humán Erőforrás Operatív Program	332,15	249,11	0,00	249,11	0,00	0,00	0,00
Prioritás 3- Agrár- és Vidékfejlesztés Operatív Program	613,61	250,56	0,00	0,00	245,52	5,04	0,00
Prioritás 4 – Alap Infrastruktúra Operatív Program	452,11	275,26	275,26	0,00	0,00	0,00	509,70
Technikai segítségnyújtás	19,99	14,88	8,29	5,08	1,51	0,00	0,00
<i>Összesen</i>	<i>1 682,15</i>	<i>920,90</i>	<i>414,64</i>	<i>254,19</i>	<i>247,03</i>	<i>5,04</i>	<i>509,70</i>

Forrás: *Národný rozvojový plán (2003).*

22 Az INTERREG III. három területen valósul meg:

- a szomszédos határ menti régiók integrált fejlődésének támogatása (A cél – határon átnyúló együttműködés);
- az egész Unió keretein belüli területi integráció harmonizálása (B cél – transznacionális együttműködés);
- a regionális fejlődés és a kohéziós politika nemzetek feletti/interregionális együttműködésekén keresztül támogatása (C cél – interregionális együttműködés).

3. Táblázat. A Kohéziós Alapból megvalósított közlekedési beruházások 2004–2006 közt

Projektum	Tervezett költségvetés (millió euró)		
	Kohéziós Alap	Állami hozzájárulás/hitel	Összesen
Autópálya útszakasz D1 Menguszfalva – Szepesjánosfalva	161,7091	28,5369	190,246
Autópálya útszakasz Lejtős – Kisfarkasd, I. rész Lejtős – Vágbeszterce	17,7905	3,1395	20,93
Vasúti vonal modernizációja Nagyszombat – Vágújhely, II. rész Pöstyén – Vágújhely	53,38	9,42	62,8
Vasúti pálya modernizációja Zsolna – Csaca, I. rész: Zsolna – Karásznó	60,775	10,725	71,5

Forrás: Szlovák Köztársaság Közlekedési Minisztériuma (2008).

mok – INTERREG IIIA Program Szlovákia/Ausztria; INTERREG IIIA Program Szlovákia/Lengyelország; INTERREG IIIA Program Szlovákia/Csehország; INTERREG IIIA/TACIS Program Szlovákia/Magyarország/Ukrajna – források tekintetében nem vették figyelembe az egyes határszakaszok hosszát: a szlovák–magyar és a szlovák–ukrán határhossz többszöröse a szlovák–osztrák határszakasznak, ennek ellenére a források többszörösét adták az utóbbi határszakaszra (4. táblázat).

Az EU 2007–2013 programozási időszakra vonatkozóan az ország stratégiai fejlesztési terve Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 címmel került kidolgozásra az EU stratégiai iránymutatásaival összhangban, s még a Dzurinda-kormány 2006 májusában jóváhagyta, később azonban a júniusi kormányváltást követően az új kormány átdolgozta a fejlesztési tervet, amelyet aztán az Európa Bizottság csak 2007 augusztusában fogadott el (5–8. táblázat).

A stratégiai tervdokumentum tartalmazza az ország gazdasági és társadalmi felemelkedése végett prioritásként kezelendő területeket és aktivitásokat a felvázolt időszakra, melyek számára a forrásokat a Strukturális Alapok és a Kohéziós Alap biztosítja majd, s amely ala-

pok a 2007–2013 közötti programozási időszakban három új célkitűzést támogatnak: a konvergenciát, a regionális versenyképességet és foglalkoztatást, valamint az európai területi együttműködést (9. táblázat). A tervdokumentum a 2007–2013 programozási időszakra stratégiai célként a régiók, a szlovák gazdaság és a foglalkoztatottság versenyképességének és teljesítőkétségének jelentős emelését célozta meg a fenntartható fejlődés feltételeinek betartása mellett. Ezen cél elérése végett elsőszámú célterületként a régiók növekedési centrumainak a támogatását jelöli meg, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a gazdasági-társadalmi felemelkedés a régiók centrumából majd fokozatosan kiáramlik a régiók marginális tereibe.²³ A stratégiai cél elérése végett a dokumentum kiemeli a régiók szerepkörének megnövelését, és a partnerségek létrehozásának a szükségét a források hatékony felhasználása végett.

A tervdokumentum alapján 11 operatív program került kidolgozásra, melyből egy operatív program a technikai segítségnyújtásra irányul (9. táblázat). Az operatív programok tartalmazzák az állam legfontosabb prioritásait, valamint a programozás végrehajtásának módját. Az EU egyetlen kikötéssel él a

²³ A regionális fejlődésnek ezen megközelítését és beépítését a Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 c. tervdokumentumba a szlovákiai civil szféra élesen bírálta, ugyanis az ő megítélésük szerint a centrumok kiemelt támogatása fokozza a centrum–periféria közti gazdasági-társadalmi szakadékot.

4. Táblázat. Az ERDF által a megjelölt programok céljainak megvalósítására elkülönített pénzeszközök az INTERREG III A programokon belül 2004–2006

Program	Pénzeszközök nagysága
INTERREG IIIA Program Szlovákia/Ausztria	9,50 millió EUR + 25% társfinanszírozás
INTERREG IIIA Program Szlovákia/Lengyelország	9,50 millió EUR + 25% társfinanszírozás
INTERREG IIIA Program Szlovákia/Csehország	4,67 millió EUR + 25% társfinanszírozás
INTERREG IIIA/TACIS Program Szlovákia–Magyarország–Ukrajna	9,50 millió EUR + 25% társfinanszírozás

Forrás: Szlovák Köztársaság Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztériuma (2007).

5. Táblázat. Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 által meghatározott prioritások rendszere a célterületre

Stratégiai prioritás	Specifikus prioritás	Alap
1. Infrastruktúra és regionális megközelíthetőség	1.1 Regionális infrastruktúra	ERDF
	1.2 A környezeti infrastruktúra és környezetvédelem	ERDF + KF
	1.3 Közlekedési infrastruktúra és tömegközlekedés	ERDF + KF
	1.4 Egészségügyi infrastruktúra modernizációja	ERDF
2. Tudásalapú gazdaság	2.1 Társadalom informatizálása	ERDF
	2.2 Kutatás és fejlesztés	ERDF
	2.3 Felsőoktatási intézmények infrastruktúrája	ERDF
	2.4 Vállalatok és szolgáltatások versenyképességének támogatása innovációk által	ERDF
3. Emberi erőforrás	3.1 Modern oktatás a tudásalapú társadalomért	ESF
	3.2 Foglalkoztatottság és társadalmi befogadás növekedésének a támogatása, kapacitásépítés	ESF
4. Technikai segítségnyújtás (horizontális)	4.1 Előkészítés, irányítás, monitoring, értékelés, informálás, adminisztrációs kapacitások erősítése ezeken a területeken	ERDF
	4.2 Pénzügyi irányítás, ellenőrzés és adminisztrációs kapacitások erősítése ezeken a területeken	ERDF

Megjegyzés: A konvergencia program célterülete az ország valamennyi NUTS2 szintjét jelenti, leszámítva Pozsony NUTS2 régiót.

Forrás: Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 (2007).

6. Táblázat. Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 által meghatározott prioritások rendszere a „Regionális versenyképesség és foglalkoztatottság” célterületre

Stratégiai prioritás	Specifikus prioritás	Alap
1. Infrastruktúra és regionális elérhetőség		ERDF
2. Tudásalapú gazdaság		ERDF
3. Emberi erőforrás	3.1 Modern oktatás a tudásalapú társadalomért	ESF
	3.2 Foglalkoztatottság és társadalmi befogadás támogatása, kapacitásépítés	ESF

Megjegyzés: A „Regionális versenyképesség és foglalkoztatottság” célterület a Pozsony NUTS2 régiót jelenti.

Forrás: Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 (2007).

7. Táblázat. A pénzügyi forrásosztás az EU kohéziós politikájának céljai szerint a 2007–2013 programozási időszakban

EU kohéziós politikájának céljai	EU alapjai	Pénzügyi forrásosztás az EU kohéziós politikájának céljai szerint Szlovákia esetében (EUR)	
		2004 árszint	aktuális árszint
Konvergencia	SA + KA	9 638 999 602	10 911 601 421
	SA	6 214 921 468	7 012 862 858
	KA	3 424 078 134	3 898 738 563
Regionális versenyképesség és foglalkoztatottság	SA	398 057 758 (108 782 757 + a Konvergencia célból átutalás a kutatásra és fejlesztésre 289 275 001)	449 018 529 (122 603 156 + a Konvergencia célból átutalás a kutatásra és fejlesztésre 326 415 373)
Európai Területi Együttműködés	SA	201 606 786	227 284 545
<i>Összesen</i>	<i>SA + KA</i>	<i>10 238 664 146</i>	<i>11 587 904 495</i>

Megjegyzés: SA – Strukturális Alapok, KA – Kohéziós alap.

Forrás: Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 (2007).

8. Táblázat. Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 által megfogalmazott stratégiai célok mérhető mutatói és azok értéke 2013-ban

Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 által megfogalmazott stratégiai célok mérhető mutatói	A mutató értéke 2005-ben	A mutató értéke 2013-ban
A gazdaság energetikai szükséglete	854,3 kgOE/1000 EUR	663,4 kgOE/1000 EUR
Együttes innovációs index	22. hely az EU25-ben	22. hely az EU25-ben
Egy főre jutó GDP vásárlóerő paritáson számolva az EU15 viszonylatában	Az EU15 szintjének 53,7%-a	Az EU15 szintjének több mint 60%-a
Munkatermelékenység az EU15 viszonylatában	Az EU15 szintjének 60,9%-a	Az EU15 szintjének több mint 70%-a
Foglalkoztatottság mértéke (15–64) az EU15 viszonylatában	Az EU15 szintjének 57,7%-a	Az EU15 szintjének 63,4%-a

Megjegyzés: OE – oil equivalent.

Forrás: Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 (2007).

9. Táblázat. A 2007–2013 uniós programozási időszak operatív programjai

Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 által megfogalmazott stratégiai célok mérhető mutatói	A mutató értéke 2005-ben	A mutató értéke 2013-ban
A gazdaság energetikai szükséglete	854,3 kgOE/1000 EUR	663,4 kgOE/1000 EUR
Együttes innovációs index	22. hely az EU25-ben	22. hely az EU25-ben
Egy főre jutó GDP vásárlóerő paritáson számolva az EU15 viszonylatában	Az EU15 szintjének 53,7%-a	Az EU15 szintjének több mint 60%-a
Munkatermelékenység az EU15 viszonylatában	Az EU15 szintjének 60,9%-a	Az EU15 szintjének több mint 70%-a
Foglalkoztatottság mértéke (15–64) az EU15 viszonylatában	Az EU15 szintjének 57,7%-a	Az EU15 szintjének 63,4%-a

Forrás: Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 (2007).

10. Táblázat. Az ország településeinek osztályozása a területi koncentráció elve alapján – I.

	Év	Népesség száma		Települések száma
		2001	2004	
1	Innovációs növekedési pólusok	2 673 296	2 642 677	82
2	Kohéziós növekedési pólusok	1 794 183	1 819 978	891
	Innovációs és kohéziós növekedési pólusok összesen (1+2)	4 467 479	4 462 655	973
3	Községek, amelyek nem növekedési pólusok, ugyanakkor az innovációs növekedési pólusok vonzáskörzetében fekszenek	257 153	266 413	415
4	Községek, amelyek nem növekedési pólusok, ugyanakkor nem fekszenek innovációs növekedési pólusok vonzáskörzetében	654 823	655 754	1 503
	Összesen	5 379 455	5 384 822	2 891

Forrás: Szlovák Köztársaság Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztériuma (2007).

11. Táblázat. A területi koncentráció elve alapján végrehajtott osztályozása az ország településeinek növekedési pólusokra és nem növekedési pólusokra – II. (%)

	Év	Népesség részaránya		Települések részaránya
		2001	2004	
1	Innovációs növekedési pólusok	49,7	49,1	2,8
2	Kohéziós növekedési pólusok	33,4	33,8	30,8
	Innovációs és kohéziós növekedési pólusok összesen (1+2)	83,0	82,9	33,7
3	Községek, amelyek nem növekedési pólusok, ugyanakkor az innovációs növekedési pólusok vonzáskörzetében fekszenek	4,8	4,9	14,4
4	Községek, amelyek nem növekedési pólusok, ugyanakkor nem fekszenek innovációs növekedési pólusok vonzáskörzetében	12,2	12,2	52,0
	Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Szlovák Köztársaság Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztériuma (2007).

támogatás-felhasználás programozása tekintetében: a „konvergencia” célkitűzés kedvezményezettjei közé tartozó országok és régiók a támogatások 60%-át, a „versenyképesség és foglalkoztatás” célkitűzés keretei közt támogatható országok és régiók pedig a támogatások 75%-át kötelesek a lisszaboni stratégiában megfogalmazott uniós prioritások, azaz a növekedés és a foglalkoztatás fellendítésére fordítani.

Az uniós források szétosztásával kapcsolatosan a területi koncentráció elvét követve a SZK Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 az ország településeit három kategóriába sorolta be (10–12. táblázat):

- innovációs növekedési pólusok (82 város kapott besorolást ezen kategóriába),
- kohéziós növekedési pólusok (891 város és község kapott besorolást ezen kategóriába),

- községek, amelyek nem növekedési pólusok (1918 község kapott besorolást ezen kategóriába).

Az előző beosztás alapján a legkedvezőbb fejlesztési körülményekkel az *innovációs növekedési pólusok* rendelkeznek majd a 2007–2013 programozási időszakban. A második legkedvezőbb fejlesztéstámogatási környezetet a kohéziós növekedési pólusok mondhatják a magukénak, míg a legkevesebb támogatást azon községek kapják majd, amelyek nem növekedési pólusok.

A Nemzeti Stratégiai Referencia Keret 2007–2013 dokumentumban a stratégiai prioritások mellett megfogalmazásra kerültek a horizontális prioritások is, amelyek ugyanolyan fontosak, mint a stratégiai prioritások,

de átfogó jellegüknel fogva nem valósíthatók meg külön intézkedések révén, és megvalósításukra nem különíthető el keret (13. táblázat). A horizontális prioritásokat egyrészt a programozási folyamat egészében, másrészt valamennyi támogatott programban érvényesíteni kell. A Nemzeti Stratégiai Referencia Keret 2007–2013 az alábbi négy horizontális prioritást tartalmazza:

- marginalizált roma közösségek,
- esélyegyenlőség,
- tartósan fenntartható fejlődés,
- információs társadalom.

A Nemzeti Stratégiai Referencia Keret 2007–2013 dokumentum mellett a regionális fejlesztés kereteit illetően további meghatározó dokumentum a *Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Vidékfejlesztési Terve 2007–2013*, amelyhez az EAFRD (European Agri-

12. Táblázat. A területi koncentráció elve a Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 specifikus prioritásainak végrehajtásával kapcsolatban

Specifikus prioritás	Innovációs növekedési pólusok	Kohéziós növekedési pólusok	Községek, amelyek nem növekedési pólusok
1.1 Regionális infrastruktúra	x	x	
1.2 Környezeti infrastruktúra és környezetvédelem	egész Szlovákia		
1.3 Közlekedési infrastruktúra és tömegközlekedés	egész Szlovákia		
1.4 Egészségügyi infrastruktúra modernizációja	x	x	
2.1 Társadalom informatizálása	egész Szlovákia ²⁴		
2.2 Kutatás és fejlesztés	x		
2.3 Felsőoktatási intézmények infrastruktúrája	x		
2.4 Vállalatok és szolgáltatások versenyképességének a támogatása innovációk által	x		
3.1 Modern oktatás a tudásalapú társadalomért	egész Szlovákia		
3.2 Foglalkoztatottság és társadalmi befogadás támogatása, kapacitásépítés	egész Szlovákia		

Megjegyzés: x – a megvalósítandó projektek helyszíne.

Forrás: Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 (2007).

²⁴ A kulturális alapintézmények kivételével, amelyek esetében a források az innovációs és kohéziós növekedési pólusokban összpontosulnak.

cultural Fund for Rural Development – Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap) biztosítja a forrást. Ezen tervdokumentum első sorban a vidéki térségek folyamatosan fenntartható fejlődésére irányul, ezért a dokumentum prioritásai, a vidékfejlesztési támogatási programok a mezőgazdasági termelés és erdőgazdálkodás versenyképességének javítására, a talajjal való ésszerű gazdálkodás támogatására, a környezet javítására, a vidéki életfeltételek javítására és a gazdasági tevékenységek diverzifikálására összpontosítanak. Ezen programdokumentum különösen fontos szerepet tölthet be a szlovákiai magyar kisebbség által lakott tér fejlesztésében, ugyanis a dokumentum prioritásai elsősorban a periférikus vidéki régiók támogatását célozzák, mely kategóriába tartozik a szlovákiai magyar kisebbségi tér döntő

hányada. A vidékfejlesztési stratégia ezen irányultságának kiemelése azért fontos, mivel a Nemzeti Stratégiai Referencia Keret 2007–2013 dokumentum stratégiája a településfejlesztés terén csupán az innovációs és kohéziós növekedési centrumok, valamint a szegregált települések támogatása (abban a reményben, hogy a centrumok fejlődése idővel kiváltja a periférikus települések fejlődését is).

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Vidékfejlesztési Terve 2007–2013 dokumentumban négy fejlesztési tengelyt határoztak meg:

- fejlesztési tengely: Versenyképesség javítása,²⁵
- fejlesztési tengely: Életkörüzet és táj javítása,²⁶
- fejlesztési tengely: Vidéki életfeltételek javítása,²⁷

13. Táblázat. Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Keretének horizontális prioritásai, azok céljai és alkalmazásának módjai

Horizontális prioritások	Horizontális prioritások célja	Horizontális prioritások érvényesülése
marginalizált roma közösségek	a marginalizált roma közösségek foglalkoztatottsági és iskolázottsági szintjének növelése, valamint életkörülményeik javítása	átfogó megközelítés (több operatív program segítségével)
esélyegyenlőség	az esélyegyenlőség biztosítása a diszkrimináció minden formájával szemben	az összes projektnél alkalmazott elv
tartósan fenntartható fejlődés	a gazdasági növekedés környezeti, gazdasági és társadalmi fenntarthatóságának biztosítása	elv a Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Keretének szintjén
információs társadalom	a befogadó információs társadalom fejlesztése	integrált megközelítés (a közigazgatás információs rendszereinek fejlesztése és e-szolgáltatások bevezetése az operatív programokban)

Forrás: Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013 (2007).

25 Prioritása a produktív mezőgazdaság, erdőgazdaság és feldolgozóipar támogatása rákapcsolódva a modernizációra, innovációra, szerkezeti átalakításra és a tudás átadására az agráriumban, az élelmiszeriparban és az erdőgazdaságban.

26 Prioritása a vidéki életkörüzet javítása és védelme – a biodiverzitás megőrzése, a víz- és talajvédelem, az éghajlati változások hatásainak mérséklése.

27 Prioritása a munkahelyteremtés és gazdasági aktivitás támogatása a vidéki térben.

- fejlesztési tengely: LEADER stratégia alkalmazása.²⁸

A 2007–2013 programozási időszakban Szlovákia vidékfejlesztési programjára mintegy 1,9 milliárd euró jut, melynek megoszlása az alábbi arányban várható: versenyképesség javítása (20%), életkörnyezet és táj javítása (63,5%), vidéki életfeltételek javítása (12,5%), LEADER stratégia alkalmazása (2,5%), technikai segítségnyújtás (2%).

A 2007–2013 programozási időszakban a Nemzeti Stratégiai Vidékfejlesztési Terv 2007–2013 dokumentum mellett a vidéki terrek fejlesztése szempontjából meghatározó programdokumentumnak számít még a *Halászati Operatív Program*, amelyhez a forrást az EFF (European Fisheries Fund – Európai Halászati Alap) biztosítja. Ezen tervdokumentum stratégiai céljai az ország halgazdaságának és akvakultúrájának modernizációjára és restrukturalizációjára, a halgazdaságok és akvakultúrák termékeinek feldolgozásával foglalkozó vállalatok versenyképességének növelésére és a halászati termékek piacának fejlesztésére irányulnak.

A 2007–2013 közötti időszakban az Európai Bizottság döntése értelmében fontos újtásként a kohéziós politika fő programjaiba kerültek az eddig közösségi kezdeményezésként működő határon átnyúló együttműködési programok (INTERREG). 2007-től a határon átnyúló együttműködési programok kiemelt célkitűzésként szerepelnek – mint 3. célkitűzés az *Európai Területi Együttműködés* (ETC)²⁹ megnevezés alatt. *A célkitűzés alatti támogatásra jogosult területek:*

- *határon átnyúló együttműködés* – a Közöség NUTS3 szintű szárazföldi vagy tengeri határok mentén fekvő régiói, illetve az ENPI program esetén az EU-val

szomszédos (nem tagállam) országok NUTS3 szintű régiói is,

- *transznacionális együttműködés* – a Bizottság a transznacionális térségek listáját programok szerint határozza meg a részt vevő országokkal egyeztetve,
- *interregionális együttműködés* – a Közöség egész területe. Szlovákia esetében az ország valamennyi NUTS3 régiójának van legalább egy nemzetközi határa valamely szomszédos országgal, így az összes NUTS3 régió részt vehet az EU által támogatott határmenti együttműködésekben.

Az ETC programok közt kiemelkedő fontosságúak a határon átnyúló együttműködési programok, melyek fő célja a határok elválasztó jellegének csökkentése, a határon átnyúló infrastruktúrák és együttműködések fejlesztése, illetve a határ menti közösségek kapcsolatainak erősítése. Az egyes programok regionális fejlesztési jellegűek, de a regionális fejlesztésnek kizárólag azon területeit ölelik fel, ahol a nemzeti határokon átlépő együttműködések a főáramú fejlesztésekhez képest hozzáadott értéket hordoznak, illetve olyan közös problémákat céloznak megoldani, melyek gátolják a részt vevő országok kapcsolódó területei tekintetében az egymásra ható fejlesztések összehangolását, kölcsönös kihasználását. Ez lehetőséget nyújt a határ menti területek olyan fejlesztésére, mely enyhíti a helyi népesség helyenként fennálló gazdasági és társadalmi elszigeteltségét. A 2007–2013 programozási időszakban Szlovákia és a szomszédos államok közt öt határon átnyúló együttműködési program került meghirdetésre, amelyek közt a dél-szlovákiai régiót a NUTS3 beosztás alapján négy érinti: a szlovák–cseh határon átnyúló együttműködési program, a szlovák–osztrák határon átnyúló

28 Prioritása a vidéki tér fejlődési potenciáljának mobilizálása, a fejlesztés menedzsmentjének és irányításának javítása, a helyi kezdeményezések támogatása. (A LEADER mint Községi Kezdeményezés Szlovákiában új formaként jelenik meg a vidéki közösségek fejlesztésében, ugyanis a 2004–2006 időszakban Szlovákiában nem volt a támogatási keretek között számos uniós államtól eltérően.)

29 European Territorial Cooperation – ETC.

együttműködési program, a szlovák–magyar határon átnyúló együttműködési program, valamint a szlovák–ukrán, ukrán–magyar és román–ukrán határon átnyúló együttműködést segítő Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna Európai Szomszédsági és Partnerségi Eszköz Határon Átnyúló Együttműködési Program.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az elmúlt tíz évben Szlovákiában a regionális fejlesztéspolitikát illetően hatalmas változások mentek végbe, melynek köszönhetően többek között Dél-Szlovákia társadalmi és gazdasági környezete is jelentősen javult. A fejlesztéspolitikai reformok eredményeképpen napjainkra a fejlesztéspolitikai döntéshozatal közel került a lakosokhoz, kis túlzással a szubszidiaritás eszméjének győzelme valósult meg, a települések és régiók lényegesen befolyásolhatják a környezetük fejlődési irányát, a regionális térszerkezet formálódását.

A fejlesztési döntéshozatal decentralizációjával a dél-szlovákiai fejlesztési politikában megjelent a szlovák–magyar határ fokozatos légiesedése, a dél-szlovákiai lokális és regionális önkormányzatok jelentős része a fejlesztési döntéshozatalukban figyelmet szentel a szomszédos magyarországi települések és régiók sajátosságainak, s számos esetben közös fejlesztési lépések is megfogalmazódnak. Az uniós eszmék – és az 1999–2006 között tapasztalt szlovák–magyar nemzeti közeledés – ráébresztették a fejlesztéspolitika lokális és regionális szereplőinek nagy részét arra, hogy sikeres fejlesztéspolitikát nem lehet elszigetelten, országos keretek közt megvalósítani, hanem a határokon átnyúló térben kell gondolkodni. Az utóbbi fejlesztéspolitikai megközelítéshez a 2007–2013 időszakban lényeges forrást biztosít a dél-szlovákiai régiók számára több határon átnyúló együttműködési program.

Az elkövetkező tíz évben az ország településeinek és régióinak fejlesztéséhez hatalmas segítséget nyújtanak majd az uniós fejlesztési

források, a régiók akár több évtizedes területi hátrányokat dolgozhatnak le a Nemzeti Stratégiai Referencia Keretben és a Nemzeti Stratégiai Vidékfejlesztési Tervben megfogalmazott prioritásoknak köszönhetően. A magyarlakta települések és régiók társadalmi-gazdasági felemelkedésének fejlesztéspolitikai stratégiai hátterére azonban sok esetben árnyékot vet a szlovák kormányok és önkormányzati régiók nacionalista fejlesztéspolitikai térszemlélete, amelynek lényege a többségében szlovákok által lakott települések és régiók prioritásainak támogatása, az amúgy is gazdaságilag fejlettebb és jobb alapinfrastruktúrával rendelkező régiók pozitív diszkriminálása az elmaradottabb dél-szlovákiai régiókkal szemben.

IRODALOM

- Hardi T.–Mezei I. (2003). A szlovák közigazgatás és területfejlesztés asszimetriái. – *Tér és Társadalom*. 4. 126–154. o.
- Koncepcia decentralizácie a modernizácie verejnej správy*. (2001) (A közigazgatás decentralizálásának és modernizációjának a terve) Úrad vlády SR, Bratislava.
- Koncepcia územného rozvoja Slovenska 2001*. (2002) (Szlovákia Területfejlesztési Koncepciója 2001) Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky, Bratislava.
- Mezei, I. (2006) *Chances of Hungarian–Slovak Cross-Border Relations*. Discussion Paper. 49. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs.
- Národný rozvojový plán* (2003) (Nemzeti Fejlesztési Terv) Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, Bratislava.
- Národný strategický plán rozvoja vidieka SR na roky 2007–2013*. (2006) (Nemzeti Stratégiai Vidékfejlesztési Terv 2007–2013) Ministerstvo pôdohospodárstva Slovenskej republiky, Bratislava.
- Národný strategický referenčný rámec Slovenskej republiky 2007–2013*. (2006) (Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013) Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, Bratislava.
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Banskobystrického samosprávneho kraja*. (2007) (Besztercebányai önkormányzati kerület

- gazdasági és szociális fejlesztési programja) Banskobystrický samosprávny kraj, Banská Bystrica.
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Bratislavského samosprávneho kraja.* (2007) (Pozsonyi önkormányzati kerület gazdasági és szociális fejlesztési programja) Bratislavský samosprávny kraj, Bratislava.
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Košického samosprávneho kraja.* (2007) (Kassai önkormányzati kerület gazdasági és szociális fejlesztési programja) Košický samosprávny kraj, Košice.
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Nitrianského samosprávneho kraja.* (2007) (Nyitrai önkormányzati kerület gazdasági és szociális fejlesztési programja) Nitriansky samosprávny kraj, Nitra.
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Trnavského samosprávneho kraja.* (2007) (Nagyszombati önkormányzati kerület gazdasági és szociális fejlesztési programja), Trnavský samosprávny kraj, Trnava.
- Régiók statisztikai évkönyve.* (2007) Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, Bratislava.
- Slovensko 2006* (2007) Inštitút pre verejnú otázk, Bratislava.
- Tóth K. (2005) A magyar intézményrendszer fejlődése. – Fazekas, J.–Hunčík, P. (szerk.) *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely.

A MAGYAR–SZLOVÁK HATÁRTÉRSÉG GAZDASÁGI FOLYAMATAI

BEVEZETÉS

A tanulmány legfontosabb célja röviden bemutatni a magyar-szlovák határtérség gazdasági folyamatainak alakulását a rendszerváltás óta eltelt közel két évtizedben. A közös határszakasz, tudjuk, valamikor nem létezett, a jellemző gazdasági erőterek így gond nélkül nyúltak át a mai határon. Természetesen Csehszlovákia megalakulásával és az új független államalakulat megjelenésével, valamint annak magyarellenos politikája miatt a két világháború között ezek a korábbi gazdasági kapcsolatok nagyrészt megszakadtak, amely „kapcsolatnélküliség” a kommunista diktatúra évtizedeiben is fennmaradt.

A rendszerváltást követő gazdasági szerkezetváltás a két országban eltérő intenzitással és egy kis időeltolódással zajlott, aminek egyik természetes oka volt a korábbi Csehszlovákia felbomlása és Szlovákia függetlenné válása. Szlovákiában a nemzetállami keretek megteremtése, a politikai önmeghatározás a kilencvenes évek elején egyértelműen elvonta a figyelmet a gazdasági folyamatokról, míg Magyarország a külföldi működőtőke legkedveltebb célterületévé vált ezen időszakban a tágabb térségben. A gazdasági szerkezetváltás, azon belül is a külföldi működőtőke beáramlása ugyanakkor az egyes országokon belül is igen komoly, a korábbi területi egyenlőtlenségeknél is jelentősebb különbségekhez vezetett, amelyek természetesen hatással voltak és vannak a határtérség gazdasági folyamatainak alakulására.

Az elmúlt évtizedben, a két ország európai uniós csatlakozásával, majd a schengeni

tagsággal tulajdonképpen elhárultak azok a kemény makroakadályok, amelyek egy újra egységes gazdasági térség, vagy legalábbis a közös határszakaszon több határon átnyúló gazdaságilag ezer szálon összekapcsolódó térség kialakulását hátráltatták. Ugyanakkor a két ország makrogazdasági pályája, az euró bevezetés időpontjában jelentkező különbség részben ezen folyamatok ellen hat, míg számos puha, emberi, mentális, kulturális tényező sem segíti a határgazdaság viszonylag gyors kialakulását.

Jelen tanulmány célja tehát, hogy bemutassa a határtérség gazdasági folyamatait, annak irányait, összehasonlítsa a két országban zajló gazdasági szerkezetváltás területi vonatkozású hatásait, különös tekintettel a határtérség érintettségére, megtalálja a közös irányokat, illetve azokat az egymástól eltérő folyamatokat, amelyek jelenleg még egy közös határgazdaság ellen hatnak. Természetesen számos korábbi munka született már a térség gazdaságával kapcsolatban. Mindazonáltal a dél-szlovákiai térség gazdasági szerkezetének átalakulásával, integrálódásával és versenyképességével foglalkozó művek esetében a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok vagy egyáltalán nem jelennek meg, vagy csak nagyon korlátozottan (*Lelkes* 2003; 2008; *Ádám* 2004; 2005; *Hováth* 2004; *Morvay* 2004; *Réti* 2004a; 2004b; 2005). A hazai oldalon pedig inkább a határ menti térség egy-egy szakaszára koncentrálnak ezek a munkák (pl. A Kárpát-medence régió sorozatban megjelent eddigi monográfiák: *Beluszky* 2007, *Rechnitzer* 2007). A határon átnyúló gazdasági kapcsolatok vizsgálata sok esetben nem a teljes határ-

szakaszra (pl. *Reiter–Semsey–Tóth* 2004), hanem annak csak egy szűkebb, a tényleges üzleti kapcsolatok által generált igények mentén meghatározott részére fókuszálnak (*Győr–Moson–Sopron megyében...* 2000; *Cégkatalógus...* 2005; *A határ menti vállalkozások...* 2006; *Helyzetkép...* 2006). Viszonylag szűk tehát azon irodalmak köre, amelyek a szlovák–magyar határ menti térség határon átnyúló gazdasági folyamatait is megpróbálják feltárni (*Réti* 1999; *Ádám* 2003; *Lelkes* 2005).

GAZDASÁGI SZERKEZETVÁLTÁS A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN, KÜLFÖLDI MŰKÖDŐTŐKE VONZÁS

Bár a két országban a rendszerváltás és az Európai Unióhoz történő csatlakozás is egy időpontban történt, Magyarország és Szlovákia gazdasági folyamatait illetően eltérő fejlődési pályáknak lehetünk tanúi. Míg a kilencvenes évek végéig egyértelműen Magyarország számított a közép-európai országok közül a gazdasági szerkezetváltás terén is az egyik legfontosabb mintatanulónak, addig az elmúlt évek egyre nyomasztóbb makrogazdasági problémái okán mind több vonatkozásban találkozhatunk Magyarországgal mint az egyik legproblémásabb országgal (infláció, államháztartási hiány, államadósság, az euró várható bevezetése...). Ezzel szemben Szlovákia a Csehországtól való 1993-as szétválása után energiáit elsősorban saját identitásának keresésére és politikai stabilitásának biztosítására fordította. 1998-tól azonban, még inkább a 2000-es évektől kifejezetten befektetőbarát vállalkozói környezet kialakításával kívánja ledolgozni a többi KKE-i országtól való gazdasági lemaradását. Utóbbit oly sikeresen, hogy mára egyértelműen a nemzetközi szervezetek „bezzeg” országává vált (óriási gazdasági növekedés, hatalmas külföldi működőtőke befektetések, stabil makrogazdasági környezet és az euró 2009-es bevezetése).

Mindkét ország esetében rendkívül fontos szerepet kapott a gazdasági szerkezetváltás-

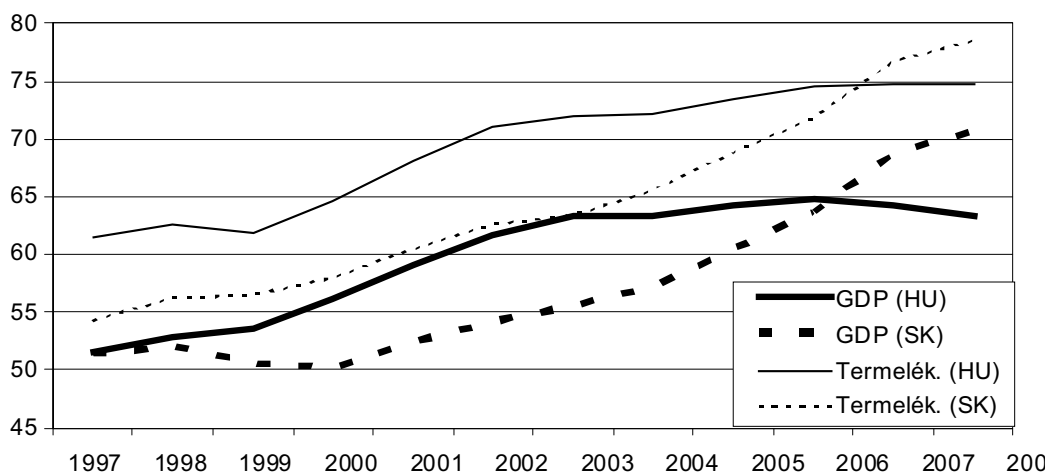
ban és a gazdaság versenyképességének javításában a külföldi működőtőke és az általuk meghonosított új technológiák, szektorok, legyen szó akár a privatizáció eredményeként, akár új zöldmezős beruházásként megvalósított befektetésekről. A gazdasági növekedés egyértelmű motorja a külföldi beruházásoknak köszönhető exportorientációjú feldolgozóipar (különösen a járműiparban és az elektronikai iparban). Elsősorban Magyarország politikai és gazdasági stabilitásának köszönhetően Magyarország a kilencvenes évek végéig KKE-ban élen járt a külföldi működőtőke vonzásban. Ezzel szemben Szlovákiában a külföldi befektetések kezdetben csak rendkívül korlátozottan jelentek meg, elsősorban a kedvezőtlen politika környezetnek köszönhetően, azonban az 1990-es évek végén bekövetkezett politikai irányváltás és gazdaságpolitikai koncepcióváltás hatására a tőkebeáramlás hihetetlen mértékben felgyorsult.

Magyarország gazdasági stabilitása, makrogazdasági mutatói az 1990-es évek közepéig-végéig, elsősorban a korábban említett külföldi tőkebeáramlásnak köszönhető exportvezérelt feldolgozóipar termelékenységének és versenyképességének javulása miatt egyértelműen kedvezőbbek voltak. Az elmúlt években tapasztalható hihetetlen dinamikát (8-10%-os GDP bővülés) produkáló szlovák fejlődéssel kapcsolatban sokszor hallani az egykulcsos adórendszer jótékony hatásáról és gazdaságélénkítő szerepéről. A valóságban azonban látni kell, hogy az sokkal inkább köszönhető a nagy külföldi befektetői boornak, különösen a gazdaság szerkezetében meghatározó autóiparnak és az ahhoz kapcsolódó beszállító háttériparnak. Szlovákiát a három nagy autógyár (Volkswagen, Hyundai-Kia, Peugeot-Citroen) letelepedésének és termelésük felfutásának köszönhetően ma már egyre többen kelet-közép-európai Detroitként emlegetik, és korábbi elemzések 2007-re az autóiparnak a teljes kivitelhez való hozzájárulását 40-45%-ra becsülték (*Tornay* 2004). A teljes ipari termelés egyötödét és a kivitel negyedét a há-

rom szlovákiai autógyár adja. Ezek a nagy multinacionális cégek, csakúgy, mint az elektronikai ipar terén működők többsége is, még a mára sok helyen példaértékűnek tekintett egykulcsos adóreform bevezetése előtt döntöttek szlovákiai beruházásaikról, elsősorban az alacsony termelési költségek, a vállalkozásbarát kormányzati politika és az állami támogatások, kedvezmények hatására (*Új csodafegyver...* 2008). Tulajdonképpen Szlovákia gazdasága 5-10 éves késéssel reprodukálja a magyarországi folyamatokat, amennyiben elsősorban a költséghatékonyságra építő, viszonylag alacsony hozzáadott értékű tevékenységek letelepítésével járó külföldi tőkebefektetéseket és egyértelműen az extenzív iparfejlesztés sajátosságait vizsgáljuk. Jóval rosszabb a helyzet például Szlovákiában, ha az egyébként Magyarországon sem túlságosan magas K+F ráfordításokat vizsgáljuk. Míg Magyarországon 2006-ban éppen a GDP 1%-át tette ki, addig Szlovákiában a 0,5%-ot sem érte el, ráadásul a hazainál még alacsonyabb az üzleti szféra által finanszírozott kutatás-fejlesztés.

Mindazonáltal ezen késői fejlődés eredményeként Szlovákia a gazdasági-társadalmi fejlettséget legjobban reprezentáló egy főre jutó GDP tekintetében 2006-ban már utolérte Magyarországot, a 2007-re vonatkozó becsléseket figyelembe véve pedig már meg is előzte azt, nem beszélve a várható 2008-as folyamatokról, amelyek az előrejelzések szerint már igen komoly különbségekhez vezetnek (2. ábra). Míg 1997-ben még szinte azonos szinten állt a két ország az EU27 átlagához viszonyítva (alig meghaladva annak 50%-át), addig a 2003-ban megmutatkozó legnagyobb (közel 8 százalékpontos) különbség három év alatt ledolgozásra került, az idén pedig már majdnem hasonló mértékű különbség várható, de Szlovákia javára. Ugyanezen folyamatok figyelhetők meg a termelékenységi alakulásában is, és mára már az átlagfizetés vásárlóerejében is beérte Magyarországot Szlovákia a 2002-es több mint 10 százalékpontos különbség ellenére (*Új csodafegyver...* 2008). (1–2. ábra.)

1. Ábra. A vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP és a termelékenység alakulása, 1997–2008 (EU27=100)

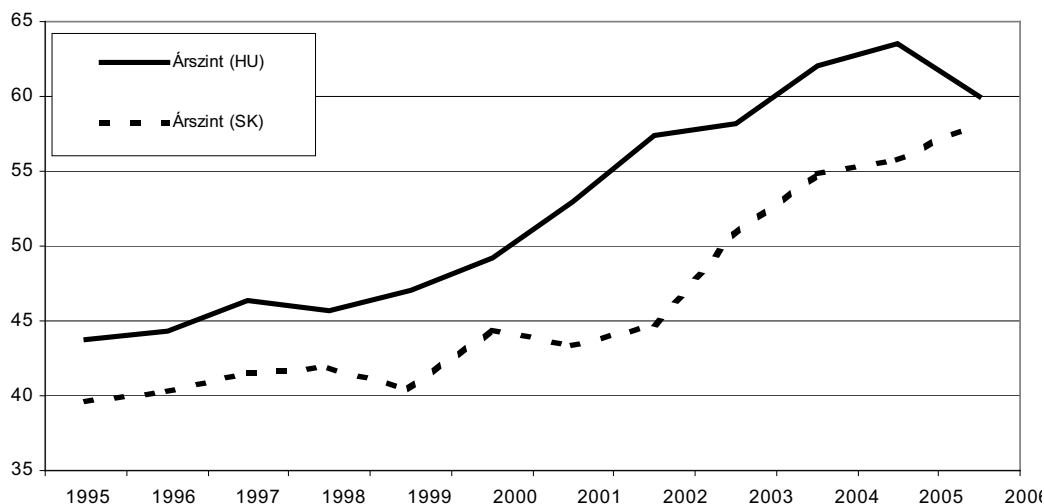

* Termelékenység: egy foglalkoztatottra jutó GDP vásárlóerő-paritáson.

** A 2007–2008 évekre vonatkozó adatok csak előrejelzések.

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés.

2. Ábra: Az összehasonlító árszintek alakulása, 1995–2006 (EU27 = 100)

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés.

Miért érdemes Magyarországot vagy Szlovákiát választania a külföldi működőtőkének? Milyen közvetlen vagy közvetett gazdasági, költség-, termelékenység-, értékesítési, logisztikai stb. előnyökben, valamint állami támogatásokban, kedvezményekben részesülhetnek a beruházások, amelyek akár döntőek is lehetnek egy-egy döntés meghozatala során? A földrajzi közelség, a gazdasági-társadalmi folyamatok részben közös történelme miatt sok esetben szinte alig tehetünk különbséget a két ország között, a telephelyválasztás szempontjából egyre inkább kezd egy viszonylag egységes, nagyobb gazdasági térként viselkedni a térség. Ugyanakkor természetesen, különösen az állami szerepvállalás, a speciális kedvezmények és támogatások területén, valamint a gazdasági tevékenységre közvetlenül ható lokális környezet minősége tekintetében különbségek fedezhetők fel nem csak az egyes országok között, hanem azok különböző fejlettségű térségei között is. Emellett legalább ilyen hatása van az egyes országok makrogazdasági és politikai stabilitása folyamatos változásának az elmúlt két évtizedben. Viszonylag magas azon előnyök száma,

amelyek tulajdonképpen mindkét ország esetében megfigyelhetők, vagy legalábbis mindkét ország szeretné saját magának tudni azokat:

- EU-tagság és annak előnyei, nagy potenciálisan elérhető piac;
- hosszú távú politikai stabilitás mint biztonságos befektetési környezet;
- EU-konform kormányzati befektetés-ösztönző politika;
- kedvező munkaerőköltség és magas termelékenység/bér arány;
- magasan képzett, kreatív és rugalmas munkaerő;
- magasan fejlett, illetve folyamatosan kiépülő közlekedési és kommunikációs infrastruktúra (csak az ország bizonyos részeiben);
- vállalkozásbarát környezet, liberális szabályozás (inkább Szlovákiára jellemző);
- stabil gazdasági helyzet és dinamikus gazdasági növekedés (utóbbi években szintén inkább csak Szlovákiára jellemző).

Szlovákiában ugyanakkor inkább a logisztikai adottságokra, folyamatos infrastrukturális fej-

lesztésekre és természetesen a mindenki által ismert és sokat hivatkozott speciális adórendszer kínálta kedvező lehetőségekre helyezik a hangsúlyt.

Szlovákiában 2004. január elsejével bevezették az egykulcsos adórendszert, ami azt jelenti, hogy minden adó – többek között a társasági adó mértéke is – egységesen 19%. A politikai szereplők e döntésével nemcsak a szlovák gazdasági környezet vált sokkal versenyképesebbé, hanem a feketegazdaságot visszaszorító hatása is jelentősnek bizonyul. Magyarországon a társasági adó mértéke általános esetben igaz kevesebb, 16%, viszont a rendszert meglehetősen bonyolítják a különböző mértékű kedvezmények és plusz adóterhek. A két állam teljes mértékben eltérő adórendszere az országok közötti gazdasági mozgásokat jelentős mértékben felerősítheti.

Az áfa 1988-as bevezetése óta évről-évre csak bonyolultabb lett a magyar adórendszer. Az adózás módja rendkívül komplikált, átláthatatlan és sokszor káosz uralkodik a rendszerben. A magyarországi gazdasági környezet vállalkozási szinten vonzóvá tételéhez adóegyszerűsítés kellene, melyre a legalkalmasabb eszköz a szlovák egykulcsos rendszerhez hasonló rendszer bevezetése lenne. Az adóreformhoz viszont megtörhetetlen politikai akaratra lenne szükség. Szlovákia kormánya mindezt megvalósította, mely által vonzó és befektetőbarát lett az ország, s ennek előnyeit napjainkban is élvezi a lakosság. Egyes vélemények szerint, mint arról már korábban szó volt, a két ország között egy 5-10 éves fáziseltolódás jelentkezik, és Szlovákiára még sokkal inkább az alacsonyabb hozzáadott értékű termelés a jellemző. A Szlovákiába érkező nagy külföldi befektetői boomnak pedig nem az alacsony, egykulcsos adórendszer az első számú hajtóereje, hanem az alacsony költségtenyezők. Összességében a gazdasági környezet tekintetében jelenleg Magyarország mindenképpen hátrányosabb helyzetben van Szlovákiához képest.

TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK A HATÁRTÉRSÉGBEN

Akár a magyarországi vagy a szlovákiai, akár pedig a közös határtérséget vizsgáljuk, a gazdasági szerkezetváltás lefolyásában és a gazdasági-társadalmi fejlettség terén igen komoly területi különbségeknek lehetünk tanúi. Magyarországon egyértelműen a főváros, Budapest és agglomerációja a rendszerváltást követő időszak legnagyobb nyertese, illetve a Közép-magyarországi régió mellett az ország nyugati határ menti térsége, valamint az észak-dunántúli térség (a Bécs–Budapest közötti közlekedési tengely mentén) (*Rechnitzer–Smahó* 2006). E térségek voltak a külföldi működőtőke letelepedésének elsőszámú célpontjai, és itt zajlott le a leggyorsabban a gazdasági szerkezetváltás. A magyar oldalon megjelent külföldi beruházások több mint 35%-a Budapestre és Pest megyébe érkezett. Ezzel szemben a magyarországi fejlődési dinamika az ország többi területén (Északkelet-Magyarország, Dél-Magyarország) sokkal korlátozottabban volt csak érzékelhető, bár az elmúlt években már tapasztalható a keleti autópályák továbbépítésének kedvező hatása. De mindenképpen kiemelendő, hogy ha a szlovák–magyar határ menti térséget nézzük, akkor a magyar oldalon Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom és Pest megye, valamint Budapest az ország legfejlettebb, legdinamikusabb és legversenyképesebb térségei. Az Ipolytól keletre Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék gazdasága, mely korábban a tradicionális nehézipar kiemelkedő központjainak adott helyett, nagyon sokáig az ipari válságtérségek jegyeit mutatta, és még csak most kezdenek el kilábalni ezekből a problémákból, de sok szempontból még ma is periférius sajátosságúak.

Az 1990-es rendszerváltás természetesen Szlovákiában is jelentős hatással volt a gazdasági szerkezetváltásra és ezáltal Dél-Szlovákia gazdasági folyamatainak formálására. A gazdasági ágak közötti átrendeződésnek kö-

szönhetően a tercier szféra vált a legfontosabb ágazattá, melynek súlya a foglalkoztatásban 2000-re megközelítette a 60%-ot, miközben az ipar részesedése továbbra is 30% körül alakult (*Balogh–Gulyás–Nagy* 2004). Az 1990-es évek végétől országos szinten egyértelműen megfigyelhető gazdasági növekedés ellenére a dél-szlovák területekre inkább a gazdasági stagnálás a jellemző, mely igen határozott nyugat–kelet fejlettségi lejtővel párosul (*Lelkes–Szalay* 2004). A Szlovákiába érkező külföldi működőtőke a mai napig erőteljes területi koncentrációt mutat, melyben meghatározó Pozsony szerepe (*Balogh–Gulyás–Nagy* 2004). A határtérség szlovák oldalára érkezett külföldi működőtőke 60%-a található a Pozsonyi kerületben. A főváros mellett kiemelendő még Kassa és az ország nyugati területei (Nagyszombati, Trenčségi és Zsolnai kerületek), melyek többek között ennek is köszönhetően jóval kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetben vannak, mint a dél-szlovákiai medencében, és a kelet-szlovákiai térség, ahol egyértelműen a válság és a depresszió jelei mutatkoznak (*Lelkes–Szalay* 2004). Tehát a fejlett ipar betelepülése csak Nyugat-Szlovákiára jellemző, keleten továbbra is óriási a munkanélküliség és nagy a szegénység (*Új csodafegyvere...* 2008). A keleti országrészben a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok, együttműködések gazdaságélénkítő szerepe is problematikus, hisz a határ másik oldalán éppolyan periférikus, vagy válsággal küzdő terület található. Dél-Szlovákia kedvezőtlen pozícióját mutatja, hogy a teljes ipari termeléshez mindössze 12,2%-kal járul hozzá, és járásait tekintve mindössze négy sorolható az erősen iparosodottak közé (egyikük sem határos közvetlenül Magyarországgal), míg a többi 13 csak gyengén iparosodott (*Balogh–Gulyás–Nagy* 2004).

Tehát, ha a határ térséget vizsgáljuk, elmondható, hogy annak nyugati területein egyértelműen egyfajta kettősség tapasztalható: fejlett Pozsony, fejlett iparral rendelkező Észak-Dunántúl és Budapest áll szemben a

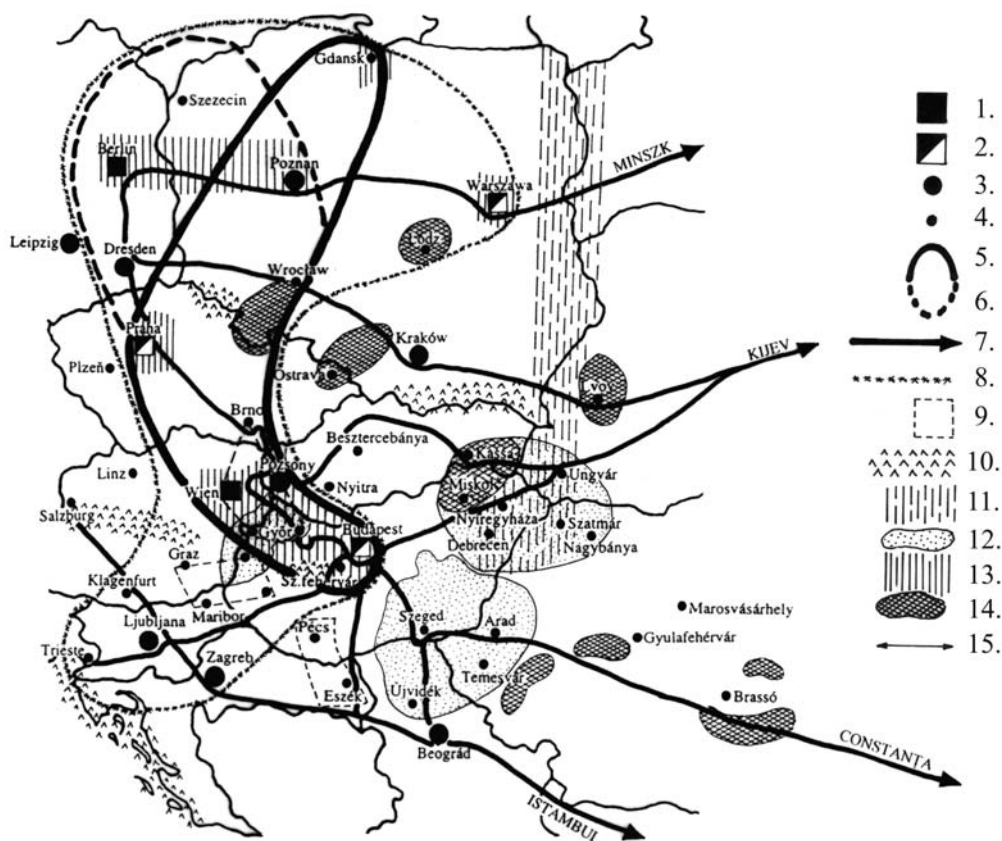
kevésbé prosperáló és inkább stagnáló dél-szlovákiai medencével (ennek következtében a munkacéropiaci mozgások egyértelműen Szlovákia–Magyarország irányúak, bár az elmúlt 2 évben mértékük már fokozatosan csökkent). Ezzel szemben a határtérség keleti felén sokkal kisebbek a különbségek a két oldal között, annak következtében, hogy a határ mindkét oldalának gazdasága kevésbé fejlett, a gazdasági szerkezetváltás még nem fejeződött be, és egyaránt tetten érhetők a periférikus elhelyezkedésből fakadó hátrányok. Irányát tekintve talán a nyugatival ellentétes, inkább a szlovák oldal felé történő mozgások válhatnak a közeljövőben erősebbé Kassa–Miskolc vonatkozásában, köszönhetően Kassa komoly regionális központi pozíciójának. Mindazonáltal megállapítható, hogy a határ menti térség viszonylag kis népességet és a határ menti kapcsolatok a gazdasági szereplők még kisebb csoportját érintik.

A GAZDASÁGI SZERKEZETE A HATÁRTÉRSÉGBEN

A magyar–szlovák határ menti térség lehatárolása természetesen nagyon sokféleképpen történhetne meg. Nyilván a határ két oldalán a határszakasztól távolodva az egymásra ható folyamatok és kapcsolatok egyre gyengébbek. Annak érdekében, hogy a térség gazdasági szerkezete vizsgálhatóvá váljék, mindkét országban a NUTS 3-as szintű statisztikai területi egységeket vettük alapul, amelyek Magyarországon a megyéket, míg Szlovákiában a kerületeket jelentik. Ezzel tulajdonképpen a következőkben bemutatandó határszakasz megegyezik a 2007–2013 közötti időszakra vonatkozó magyar–szlovák határ menti együttműködési program által lefedett területtel (4. ábra). A következőkben a gazdasági szerkezet bemutatása során nagymértékben támaszkodunk is ezen programdokumentum kidolgozása során készült elemzések eredményeire.

3. Ábra: Az átalakulási folyamatok területi koncentrációja Közép-Európában

Jelmagyarázat: 1. Nemzetközi jelentőségű város; 2. Potenciálisan nemzetközi jelentőségű város; 3. Transznacionális jelentőségű város; 4. Regionális centrum, nemzeti jelentőséggel; 5. Jelenlegi fejlődési zóna; 6. Potenciális fejlődési zóna; 7. Európai közlekedési folyosó; 8. Észak-déli jövőbeli együttműködő térség fejlődési lehetőséggel; 9. Potenciális multi-regionális együttműködés; 10. Idegenforgalmi körzet; 11. Periférikus térség; 12. Multi-regionális együttműködés; 13. Fejlesztési magterület; 14. Hagyományos ipari körzet; 15. Együttműködési irány.

Forrás: Lengyel–Rechnitzer, 2004. 286. o.

A így értelmezett határ térség területe összesen 61,5 ezer km², míg lakossága 2007-ben 8 761 ezer fő volt. Ha a népesség számának időbeli alakulását vizsgáljuk, jól látszik, hogy a 90-es évek negatív tendenciáit követően a 2000 és 2001 közötti időszakban az egész határtérség lakosságszáma már, ha csak kis mértékben is, de növekedett. Ugyanakkor pozitív tendenciák elsősorban a határtérség nyugati részén tapasztalhatók, azonban a gazdasági centrumok eltérő fejlődésének követ-

keztében ezen növekedés a két országban nincs teljesen szinkronban. Míg Győr-Moson-Sopron megyében 4,3%-os volt növekedés, addig a vele határos Nagyszombati és Pozsonyi kerületek 0,9–1,7%-os növekedést produkáltak, Komárom-Esztergom megye 1%-os népességbővülésével szemben azonban a Nyitrai kerületben már a kedvezőtlenebb gazdasági feltételek miatt hasonló mértékű népességcsökkenésnek lehetünk szemtanúi. Korábban láttuk, hogy Szlovákiában a szerkezetváltás

4. Ábra: A magyar–szlovák határszakasz NUTS III egységei

Forrás: Hungary–Slovakia Cross-border Co-operation Programme 2007-2013, 2007. 10. alapján.

első számú nyertese inkább az ország északnyugati része (Pozsony–Nagyszombat–Trencsén–Zsolna tengely), míg a magyar ajkú lakosság szempontjából fontosabb Dél-Szlovákiát a gazdasági növekedés sokkal kisebb mértékben érintette (ami a szlovák kormányok által alkalmazott regionális diszkriminációnak a következménye – a gazdasági növekedést a többségében szlovák ajkú lakosság által lakott régiókban segítették elő). A középső határszakaszon hasonlóan negatív folyamatoknak lehetünk tanúi, hisz mind a Besztercebányai kerület, mind Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék esetében 1-1,5%-os zsugorodás figyelhető meg. A határszakasz keleti részén a Kassai kerület és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye is kb. 1-1,1%-os gyarapodással zárta az elmúlt 7-8 évet, aminek oka azonban inkább a magasabb ter-

mészetes szaporulatnak köszönhető (ami első sorban a régióban élő nagy lélekszámú roma populáció sajátossága), semmint a gazdasági dinamika általi vonzerőnek.

A határtérség gazdasági folyamatait vizsgálva egyértelműen kirajzolódik egy nyugat-kelet fejlődési tengely. A fővárosok esetében az egy főre jutó GDP már jelentősen meghaladja az EU27 átlagát is (2004-ben Pozsonyban 120%, míg Budapesten 125% volt a mutató, ami 19-20 ezer eurónak felel meg körülbelül). A nyugati határ menti térségben emellett mindkét országra jellemző, hogy az ottani megyék, illetve kerületek esetében az egy főre jutó GDP meghaladja (Győr-Moson-Sopron megye, Nagyszombati kerület), vagy legalább megközelíti (Komárom-Esztergom megye) az országos átlagot. E megyékben az egy főre jutó GDP értéke 2006-ban 9-10 ezer

euró körül alakult. Ezzel szemben a határszaktasz középő és keleti része esetében mindkét országra elmondható, hogy ugyanczen mutató nemcsak az EU-átlagtól van jelentős mértékben elmaradva, de a nemzeti fejlettségi mutatóhoz képest is komoly a lemaradás. A legelmaradottabb térség a magyar oldali Nógrád megye, illetve a Szlovákiával csak minimális mértékben érintkező Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, ahol az egy főre jutó GDP 2006-ban még az 5 ezer eurót sem érte el, szemben a legszegényebb szlovák oldali kerülettel, a besztercebányai 6100 euróval.

A 90-es évek első felében a határ mindkét oldalán jelentős mértékben visszaesett mind az ipari, mind a mezőgazdasági kibocsátás csakúgy, mint a térség bruttó hazai terméke. A mezőgazdaság, az ipar és az építőipar részesedése ugyancsak csökkenő tendenciát mutatott, míg a szolgáltatások egyértelmű előretörésének lehettünk tanúi.

Ahogy egyre közeledett a két ország várható EU-csatlakozása, számos globális szolgáltató vállalkozás érkezett a térségbe. Ezen cégek a külföldi működőtőke befektetések mellett igen komoly mértékben járultak hozzá a foglalkoztatás bővítéséhez, de legalább ilyen fontos hatásuk volt a fejlett műszaki, illetve menedzsment technológiák és módszerek meghonosításában is. Természetesen a folyamatnak bizonyos negatív hatásai is a felszínre kerültek, mint a fenntarthatóság veszélyeztetése, vagy a fogyasztói társadalomhoz kapcsolódó viselkedési minták gyors terjedése. A gyors fejlődéssel a gazdasági szektorokat támogató pénzügyi és telekommunikációs ágazatok fejlesztései is megpróbálták lépést tartani. A megfelelően képzett munkaerő és a meglévő piacok dimenziójában meglévő területi különbségeknek köszönhetően a befektetések döntő többsége a fejlettebb térségekre, elsősorban a két főváros agglomerációjára koncentrált, aminek következtében a meglévő különbségek még tovább nőttek. Mind Pozsony és Budapest valamint szűkebb térségük esetében elmondható, hogy a gazdasági szer-

kezetváltást a legújabb szervezeti, pénzügyi és műszaki megoldások átvétele és a napi üzleti életbe történő integrálása kísérte.

Ezzel szemben azonban a gazdasági fejlődés és az innováció egyik komolyabb korlátozó tényezőjévé fokozatosan a K+F kiadásoknak a GDP-hez viszonyított alacsony részaránya vált. Mindössze néhány komoly vállalkozás található a térségben, amely nemzetközi viszonylatban is komoly kutatási kapacitásokkal és kompetenciákkal rendelkezik, míg az üzleti szféra és a kutatóintézetek, egyetemek közötti kapcsolat is gyenge, bár az elmúlt években többek között különböző állami támogatású programnak köszönhetően elindult egyfajta kapcsolatkeresés a szereplők között.

A foglalkoztatásban a legjelentősebb szerepe a kis- és középvállalkozásoknak van, ami miatt a fejlesztéspolitika is kiemelten próbálja ezt a szektort támogatni. Növekedésüket elsősorban a legújabb menedzsment, szervezeti, pénzügyi és műszaki technikák, módszerek eléréséhez szükséges információk, illetve tudás korlátozott rendelkezésre állása hátráltatja, de legalább ilyen fontos problémát jelentenek különösen a magyar oldalon a viszonylag magas pénzügyi és adminisztratív terhek. Az IT alkalmazások használata sem az üzleti, sem pedig a kormányzati szektorban nem éri el az európai szintet (különösen a magas hozzáadott értékkel rendelkező tartalmak, vagy tudás, technológia és az IT közötti szinergia hatások kihasználása terén). Ugyanakkor az elmúlt években már megfigyelhető a KKV-k IT használatának növekedése.

Az elmúlt években Szlovákiában, de még inkább a magyar régiókban számos ágazatban lehet tapasztalni a klaszteresedési folyamatok felerősödését. A gazdasági fejlettségi szintben megmutatkozó területi egyenlőtlenségeknek köszönhetően természetesen ezen speciális, már sokkal inkább a lokális versenyelőnyökre, együttműködési kapcsolatokra és szinergiahatásokra épülő folyamatok elsősorban a határtérség nyugati részére fókuszálnak. Egyfelől a

klaszteresedés és az együttműködés szorosan kapcsolódik az érintett térségek hagyományos iparágaihoz, másfelől egyre markánsabban jelentkezik az igény a külföldi működőtőke által dominált új szektorok fejlesztése terén. Így a következő ágazatok szinte mindegyike terén megindult már valamiféle kezdeményezés ez irányba: autóipar, elektronika, információs és kommunikációs technológiák, turizmus, faipar és bútoripar, logisztika, építőipar, vegyipar, környezeti technológiák.

Magyarországon a legjelentősebb ágazat a határ menti térségben egyértelműen az országos viszonylatban is domináns gép- és autópálya építési ágazat, különösen a jármű és járműalkatrész gyártás, de az elektronikai ipar is, mely bár korábban elsősorban az ország északnyugati térségére koncentrált, ma már tulajdonképpen az M1 és M3 autópályák mentén végig megtalálható Győr térségétől egészen Miskolcig. Emellett igen jelentős a vegyipar és az olajhoz kapcsolódó iparágak, melyek elsősorban már a keleti határ térségben találhatók meg. A határtérség középső és keleti részén (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét nem számítva) évtizedeken keresztül meghatározó szerepe volt a hagyományos nehézipari ágazatoknak (vaskohászat, acélgépgyártás és egyéb fémmezmunkálás), valamint az energetikai szektornak, azonban a rendszerváltást követően részben, de nem csak annak hatására ezen iparágak többsége komoly válságba került, és elveszítette térségalkotó funkcióját, nagymértékben hozzájárulva a területi különbségek megnövekedéséhez. A keleti térségben mindenképpen meg kell még említeni a textilipart, mely egyre veszít versenyképességéből, valamint a mezőgazdasági tevékenység épülő élelmiszeripart.

Szlovákiában szintén a gépgyártás számít a legfontosabb iparágaknak, mely különösen a Pozsonyi kerületben koncentrálódik, de a tágabb fémipar megtalálható a Besztercebányai és a Kassai kerületben is. Emellett ki kell még említeni a vegyipari termékeket (Pozsonyi és Nyitrai kerület), a textilipart (Nagy-

szombati, Nyitrai és Kassai kerület) valamint a gáz és olajipart, illetve az élelmiszeripart és a faipart, melyek a fővároson kívül az egész határ térségre jellemzőek.

Különösen fontos szektor az egész határ menti régióban a turizmus, mely számos népszerű vonzerővel rendelkezik. A természeti értékek széleskörű lehetőségeket rejtnek magukban. A természeti környezet fontos turisztikai vonzerő, így a Duna mentén mindkét országban, vagy a Tiszán Magyarországon, de rengeteg turisztikai potenciál található mindkét oldalon a hegyekben is. A természeti értékek mellett a másik fontos bázisa a turizmusnak a kulturális örökség emlékei. A legnépszerűbb városok Magyarországon Sopron, Pannonhalma, Győr, Esztergom, Visegrád, Szentendre, Budapest, Vác, Eger, Miskolc, Sárospatak stb., míg Szlovákiában Pozsony, Nagyszombat, Komárom, Nyitra, Körmöcbánya, Selmecbánya, Besztercebánya, Zólyom, Rozsnyó és Kassa.

Fontos turisztikai attrakciót jelent a meglévő termálbázis és az arra épülő termáلتurizmus és gyógyászat (pl. Győr, Dunaszerdahely, Budapest, Eger, Mezőkövesd, Miskolc), vagy inkább a magyar oldalon a tradicionális borvidékek (Sopron, Eger, Tokaj stb.). Mindazonáltal a határ menti térségben a határ menti turizmus a két ország között egyelőre még kevésbé jelentős, inkább a külföldiek, valamint a belföldi turizmus jellemzőbb. Mindkét oldalon elmondható, hogy a turizmus fejlődésének egyik leginkább hátráltató tényezője, hogy nincsenek igazán turisztikai termékek, a meglévő turisztikai vonzerők nincsenek egy-egy programra felépítve, különösen a határon átnyúló, de egymáshoz közel lévő attrakciók esetében. Hiányzik az együttműködés a különböző szereplők között nemzeti szinten is, de még inkább a határ térség két oldalának különböző aktorai (vállalkozási szolgáltatást kínáló, turizmusfejlesztési hivatalok, szervezetek, helyi önkormányzatok) között.

A HATÁRTÉRSÉG FOGLALKOZTATÁSI SZERKEZETE

A rendszerváltást követően a határtérség gazdasági szerkezete igen komoly változásokon ment keresztül. A szolgáltató szektorban egyértelműen a két főváros vált meghatározóvá. A foglalkoztatásban való részesedése a tercier szektorban mind Budapestnek, mind pedig Pozsonynak az elmúlt években is folytatódott, aminek köszönhetően a magyar fővárosban már 81,6%-a talál az ide kapcsolódó szektorokban megélhetést, míg a szlovák fővárosban e mutató 78,5% volt 2007-ben. Jól látszik a következő táblázat adatain is, hogy a két fővároson kívül a tercier szféra a határtérségben nyugat felől kelet felé haladva fokozatosan erősödik. Míg a nyugati megyékben és kerületekben (a fővárosokat nem számítva) mindössze 47-56% közötti a szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya, addig a keleti határszakaszon jellemzően 60-65% körüli, aminek azonban az oka nem a fejlettebb gazdaság szerkezetben keresendő (nyugaton egyedül Győr-Moson-Sopron megyében erősebb egy kicsit, ott már megközelíti a 60%-ot, köszönhetően az egyre fejlettebb gazdaság szerkezetnek).

Elsősorban tehát arra vezethető vissza ez a területi sajátosság, hogy a határtérség nyugati szakaszain, főleg a külföldi működőtőke-beruházásoknak köszönhetően jóval erősebb az ipar, és ezáltal az iparnak a foglalkoztatásban betöltött szerepe. Míg Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom megyékben az ipar súlya 32, illetve 44% körüli, és a Duna szemközti oldalán fekvő Nagyszombati és Nyitrai kerületekben is 30-32% körül alakul, addig a határtérség középső és keleti megyéiben/kerületeiben jellemzően ennél szerényebb, különösen a szlovák oldalon, ahol 25% alatt marad. Ugyanakkor az ipari foglalkoztatási adatok is jól mutatják azt a Szlovákiára jellemző – a magyarországihoz képest – megkésett, 90-es évek végétől beinduló ipari fejlődést, amiről korábban tettünk említést. A magyar oldalon egyértelműen csökkenő ten-

denciát mutat az ipari foglalkoztatottak aránya 2000-től a teljes határszakaszon, de különösen a Győr-Moson-Sopron megyében, ahol ez elérte a 11 százalékpontot is, de Pest és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is 7 százalékpontos volt a csökkenés mértéke. Ezzel szemben a szlovák oldalon a 2000-s évek elején kezdett el felfutni az ipari fejlődés, aminek hatására a foglalkoztatásban betöltött szerepe a nyugati kerületekben nemhogy csökkent volna, hanem még növekedett is az elmúlt években.

A határtérség foglalkoztatási szerkezetét vizsgálva szembevetendő még az agrárszektorban súlyában megmutatkozó különbség. A teljes határszakaszra igaz, hogy a szlovák oldalon a foglalkoztatottak jóval nagyobb hányada talál még megélhetést a mezőgazdaságban (1,7% vs. 4,3%, illetve főváros nélkül 2,3–3,8% a magyar oldalon, míg 4–6,8% a szlovákon).

A VÁLLALKOZÁSOK ÉS A KÜLFÖLDI TŐKE, VALAMINT A K+F TEVÉKENYSÉG

A teljesen határszakaszon 2007-ben már valamivel több, mint 1 millió regisztrált vállalkozás volt, melyeknek természetesen döntő többségük mikrovállalkozás. Ez az 1 millió vállalkozás, ha a határszakasz népességnagyságához viszonyítjuk, azt jelenti, hogy az 1000 főre jutó regisztrált vállalkozások száma megközelíti a teljes határszakasz estében a 120-at. Ugyanakkor természetesen a vállalkozások területi koncentrációja miatt igen jelentős különbségek tapasztalhatóak e tekintetben is a határtérség különböző régióiban. A két főváros körülbelül 460 ezres vállalkozási számmal tulajdonképpen majd minden második vállalkozás székhelyét jelenti. Különösen magas a vállalkozások népességhez viszonyított aránya Budapesten, ahol az 1000 lakosra 210 bejegyzett cég jut, de Pozsony is a 156-os értékével jelentősen meghaladja mind a szlovák oldali, mind pedig az egész határszakaszra számított átlagot. A teljes határtérséghez képest még jelentős koncentráció tapasztalható a

1. Táblázat. A foglalkoztatottak ágazati megoszlása a határtérségben (2007) (%)

Terület	mezőgazdaság	ipar	építőipar	szolgáltatások
Győr-Moson-Sopron megye	3,4	31,8	5,4	59,4
Komárom-Esztergom megye	2,9	44,3	5,8	47,0
Budapest	0,3	12,9	5,2	81,6
Pest megye	2,3	26,9	8,3	62,6
Nógrád megye	2,7	29,5	5,9	61,9
Heves megye	3,6	33,3	6,0	57,1
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	3,3	26,6	6,6	63,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	3,8	25,2	6,0	65,0
Magyar oldal összesen	1,7	21,6	6,0	70,8
Pozsonyi kerület	1,0	14,8	5,8	78,5
Nagyszombati kerület	5,6	31,9	9,6	52,9
Nyitrai kerület	6,6	30,3	7,1	56,0
Besztercebányai kerület	6,8	24,8	6,0	62,4
Kassai kerület	4,0	24,8	5,8	65,4
Szlovák oldal összesen	4,3	23,9	6,7	65,1
Teljes határszakasz	2,8	22,6	6,3	68,4

Forrás: KSH és SZSH alapján saját szerkesztés.

határtérség nyugati részének magyar oldalán (Győr-Moson-Sopron megye, Komárom-Esztergom megye és természetesen a főváros körüli Pest megye), míg Pozsony kivételével a szlovák oldalon a többi kerületben sem éri el a mutató a 100-as értéket. Még a nyugati kerületekben is csak 84-96 regisztrált vállalkozás jut 1000 lakosra.

Nemcsak a nyugati határszakaszra, hanem a teljes hosszra elmondható, hogy a magyar oldalon jóval meghaladja a vállalkozások száma (mind abszolút értékben, mind a lakosság nagyságához viszonyítva) a szlovák oldali hasonló mutatókat. Ugyanakkor az elmúlt 6-7 év tendenciáira jellemező, hogy a szlovák kerületekben sokkal dinamikusabban nőtt a vállalkozások száma. Míg a magyar oldalon átlagosan 12%-os volt ez a növekedés, addig Szlovákia Magyarországgal szomszédos kerületeiben meghaladta a 30%-ot is (különösen a Nagyszombati kerületben, ahol 38%-os volt a bővülés). A szlovák oldalon kelet felé haladva fokozatosan csökken a vállalkozások számának fajlagos mutatója, mely a Kassai kerületben a legalacsonyabb, már a 70-et sem éri el. Magyar oldalon nem ennyire egyértelmű a nyugat-kelet lejtő, de a keleti megyék mindegyikében 100 alatti ez az érték, Heves és

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye relatív kedvezőbb helyzetben van, míg Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben a legalacsonyabb a mutató.

Amennyiben a külföldi működőtőkével rendelkező vállalkozások területi megoszlását vesszük górcső alá, újabb bizonyítékot kapunk a területi különbségek és a külföldi tőkebefektetések közötti pozitív kapcsolatra. Jól látszik a következő táblázat adataiban is, hogy a teljes határtérséget tekintve a külföldi tőkével rendelkező vállalkozások több mint kétharmada a két fővárosban koncentrálódik, és még sokkal magasabb ez az érték, ha a tább agglomerációjukat is ide számítanánk. Amennyiben Pest megyét és a Nagyszombati kerületet is hozzávesszük, úgy meghaladja a 80%-ot is.

A két ország között teljesen eltérő makropálya a külföldi vállalkozások számának alakulásában is tetten érhető. Míg 2000 óta Magyarországon szinte már csak a Közép-magyarországi régióban, illetve az azzal szomszédos Komárom-Esztergom megyében tudott bővülni a számuk (Győr-Moson-Sopron megyében stagnált a számuk), addig a határ keleti részének magyar oldalán egyértelműen csökkent. Ezzel szemben a szlovák oldalon,

2. Táblázat. A vállalkozások számának alakulása

Terület	1000 lakosra jutó regisztrált vállalkozások száma, db		Külföldi tőkével rendelkező vállalkozások száma, db	
	2000*	2007	2000*	2006
Győr-Moson-Sopron megye	104,6	118,1	1 169	1 159
Komárom-Esztergom megye	93,2	106,9	463	620
Budapest	188,7	209,6	13 453	15 389
Pest megye	102,4	117,8	1 903	2 196
Nógrád megye	66,8	76,4	154	112
Heves megye	78,6	96,3	277	223
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	68,0	77,6	369	322
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	71,2	89,8	653	374
Magyar oldal összesen	120,1	134,6	18 441	20 395
Pozsonyi kerület	124,3	156,1	3 079	5 998
Nagyszombati kerület	69,1	95,7	513	1 246
Nyitrai kerület	63,1	84,2	458	1 243
Besztercebányai kerület	59,3	80,9	345	602
Kassai kerület	54,7	69,3	528	805
Szlovák oldal összesen	72,5	95,3	4 923	9 894
Teljes határszakasz	–	119,8	–	30 289

* A magyar adatok 2000., a szlovák adatok 2001. évre vonatkoznak

Forrás: KSH és SZSH alapján saját szerkesztés.

bár szintén komoly különbségek tapasztalhatóak a nyugati és a keleti kerületek között, de valamennyi térségben igen erőteljes mértékben növekedett a külföldi tőkével rendelkező vállalkozások száma.

Az üzleti infrastruktúrára jellemző (ipari telephelyek, ipari parkok, üzleti inkubátor-szolgáltatások, logisztikai központok elhelyezkedése, fejlettsége), hogy elsősorban a két fővárosban és agglomerációjukban, valamint a Pozsony-Budapest tengely mentén, annak is inkább a magyar oldalán, tehát az Észak-Dunántúlon épült ki a rendszerváltás óta többé-kevésbé megfelelően. Ezzel szemben a határtérség gazdasági erőközpontoktól távolabb elhelyezkedő területei sok esetben csak nehezen megközelíthetőek, illetve az üzleti infrastruktúra és az üzleti környezet fejlettsége nem biztosítja az ide települők számára a gazdasági vérkeringésbe történő hatékony bekapcsolódást. Természetesen a hard üzleti infrastruktúrákon kívül a vállalkozások, különösen a többségüket képviselő kis- és középvállalkozások versenyképessége szempontjából fontosak a meglévő és elérhető üzleti szolgáltatá-

sok is. Elsősorban a magyar oldalon tapasztalható, hogy komolyabb problémát jelent az időpazarló, a bürokratikus adminisztráció, a magasabb adminisztrációs terhek és adók, de mindkét oldalon problémát jelent az üzleti kommunikációs csatornák hiánya, valamint az együttműködési kapcsolatokhoz nélkülözhetetlen bizalmi viszony és a kölcsönös bizalom alapuló üzleti kultúra alulfejlettsége.

A korábbiakban már említettük, hogy a magyar–szlovák határ térség gazdaságát elsősorban a feldolgozóiparban működő vállalkozások dominanciája jellemzi, míg nemzetközi összehasonlításban viszonylag szerényebb a szolgáltató szektor foglalkoztatásban betöltött szerepe. A csúcstechnológiát képviselő vállalkozások, valamint a tudás intenzív szolgáltatások területén működő cégek egyértelműen a térség nyugati, illetve fővárosi régióiban koncentrálódnak. Igen komoly felsőoktatási, valamint tudományos-kutatási potenciállal természetesen Budapest és Pozsony rendelkezik – ezen két város tekinthető a legnagyobb kutatási és technológiafejlesztési központnak a határ menti térségben.

A magyar oldalon található 1779 kutatóhelyből 1199, azaz több mint kétharmad Budapesten található, Pest megyével együtt pedig eléri a fővárosi térség súlya a 77%-ot is. Ha a kutatók-fejlesztők létszámát tekintjük, még magasabb, 84%-os ez a koncentráció (Budapest és Pest megye majd 30 ezer fő). A magyar oldalon a fővárossal szemben mindössze két jóval szerényebb regionális tudományos centrum emelhető ki, egy nyugaton (Győr), egy pedig keleten (Miskolc), melyek azonban nem képesek ellensúlyozni Budapest központi szerepét és az ottani felsőoktatási és kutatási egységek csak keresik a lehetőségét, hogy miként tudnának integrálódni és a szűkebb térség gazdaságához szervesen kapcsolódni. Győr és Miskolc elsősorban a gépiparhoz, járműiparhoz, mechatronikához kapcsolódó kutatási és felsőoktatási kompetenciákkal rendelkezik, a szintén Győr-Moson-Sopron megyei Sopronban kiemelhető még a faipar, erdészet és a környezeti technológiák. Jellemző, hogy Győr-Moson-Sopron és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék összesen hozzávetőlegesen a közép-magyarországi tudományos és K+F potenciál egytizedét képviselik. A többi megye szerepe még marginálisabb, a legrosszabb helyzetben Nógrád megye található.

Hasonlóan a magyar helyzethez a szlovák főváros is egyértelműen meghatározó pozícióban van, azonban a koncentráció mértéke nem olyan hatalmas, illetve területi elhelyezkedéséből fakadóan, valamint történelmi tradícióknak köszönhetően az ország keleti részében valós regionális központ alakulhatott ki. A szlovák oldalon tehát Pozsony mellett, ahol a határtérség kutatás-fejlesztésben dolgozóinak közel fele koncentráldódik (több mint 8600 fő) még Kassa emelhető ki, mint komoly tudományos központ. A Kassai régió súlya meghaladja a 15%-ot. A kisebb központok elsősorban specializációjuk révén emelkednek ki, míg Nyitra a szlovák agrár-felsőoktatás központja, addig a Besztercebányai kerületben található Zólyom felsőoktatási és

kutatási kompetenciája tradicionálisan az erdészethez kapcsolódik.

Általánosan elmondható, hogy az egyik legfontosabb probléma abból fakad, hogy a kutatási és technológiafejlesztési, valamint az innovációs folyamatok nem eredményeznek a piacon értékesíthető termékeket. Ennek oka többek között az egyetemek, kutatóintézetek és az üzleti szféra közötti együttműködések igen alacsony szintje, egymás tevékenységének a nem ismerete, de meg kell említeni az innovációs támogató rendszer hiányosságát is, különösen az innovatív ötletek szelektálásához, majd megvalósításának elősegítéséhez kapcsolódó eszközöket.

A tudományos élet és a kutatások hatékonyságát rendkívül nehéz mérni, azonban ha az Európai Szabadalmi Hivatal adatait vesszük alapul, kiderül, hogy a határ menti térség ilyen aktivitása Budapestet leszámítva rendkívül szerénynek mondható. 2003-ban az EU25-re jellemző 1 millió főre jutó átlagosan 416 bejegyzéssel szemben a térségre mindössze 31 darabot regisztráltak. Az igen komoly lemaradás mögött elsősorban az alacsony K+F ráfordítás (bruttó hazai termékhez viszonyítva) és a vállalkozások elégtelen innovációs teljesítménye (bruttó hozzáadott érték és tőkeellátottság viszonylatában) áll a teljes határ menti térségben.

Ha a tudományos és technológiai ágazatok humán erőforrás igényét vizsgáljuk meg, kiderül, hogy Budapest, valamint a Nagyszombati és a Nyitrai kerületekben a magasabb a high-tech és a közepesen high-tech iparágakban, illetve a tudás intenzív szektorokban foglalkoztatottak aránya az országos mutatókhoz képest. A határ menti térségben azok a megyék/kerületek vonzóak továbbra is a külföldi tőke számára, amelyekben elérhető a jól képzett munkaerő. Különösen az autóipar, a vegyipar, a repülés, az élelmiszeripar és a faipar emelhető ki, valamint olyan high-tech iparágak, mint az információs és kommunikációs technológiák, az elektronika, az optoelektronika, a mikroelektronika, az anyagtudomá-

nyok, az orvostudományok, a gyógyászat, a genetika, a környezetvédelem, az újrahasznosítás, az alternatív energiák.

A kutatás és technológiafejlesztés terén a legkomolyabb probléma, hogy a tudományos kutatás hatékonysága rendkívül alacsony. A komoly, magas szintű szakmai munkát végző kutatási központokkal nem rendelkező térségek hátrányos helyzetben vannak, és kevésbé vonzóak a befektetések számára. A határ menti térség területének döntő többségében az ilyen intézmények száma rendkívül alacsony, különösen a keleti régiókban. A meglévő kutatóközpontok közötti együttműködési kapcsolatok korlátozottak nemzeti szinten is, de különösen szerény a határon átnyúló K+F együttműködések száma.

A GAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSA A HATÁRTÉRSÉGRE

A gazdasági világválság jelentősen lefékezte a szlovák gazdaság fél évtizednyi szárnyalását (2008-ban 6,4%-os, 2007-ben 10,4%-os ütemben bővült a szlovák gazdaság – amelyben az autóiipari beruházások meghatározó szerepet játszottak), 2009-ben az ország gazdasága várhatóan 4-5%-al visszaesik. A szlovák gazdasággal szemben Magyarországon a pénzügyi és gazdasági válság pedig nem egy szárnyaló, erős gazdaságot, hanem egy egyébként is több sebből vérző, évek óta alig néhány százalékkal bővülő, inkább stagnáló (2008-ban a növekedés mértéke mindössze 0,5% volt) gazdaságot talált. Ennek eredményeként Magyarországon a visszaesés mértéke 2009-ben minden valószínűség szerint még a szlovákiai 4-5 százalékot is meghaladja, a legfrissebb elemzések 7% körüli csökkenést iránynak elő, de a 2009–2010-et jelentő két év akár 10-12%-os csökkenést is hozhat.

A gazdaság ilyen nagymértékű visszaesése mögött egyértelműen mindkét országban az ipari termékek iránti külföldi kereslet csökkenése áll. Különösen Szlovákiában meghatározó a globális válság által talán a pénzügyi

szektor mellett leginkább érintett autóiipar, mely a teljes szlovákiai kivitel negyedét adja, és a beszállítókkal együtt mintegy 80 ezer embernek adott munkát 2008-ban. Magyarországon ugyancsak rendkívül komoly az autóiipari export részesedése, ha nem is éri el a szlovák szintet.

A szlovák ipari termékek iránti kereslet csökkenése mellett a kedvezőtlen gazdasági folyamatokhoz hozzájárult az év eleji orosz gázimport leállítás is az orosz–ukrán gázvita következtében, amely miatt több száz szlovákiai cégnél csökkent vagy leállt a termelés két hétre. Az orosz gáz hiánya Szlovákiát sújtotta leginkább az európai államok közül – az ipari termelés kiesése a gázszállítás leállása következtében a 2009. évi bruttó hazai össztermék 1-1,5%-os csökkenését okozza éves szinten. Magyarországon a gazdasági folyamatokra a komoly stratégiai gáztározóknak köszönhetően a gázválság nem gyakorolt ilyen negatív hatást. Szlovákia egyoldalú energiafüggőségének megszüntetése végett a szlovák kormány 2009 tavaszán kezdeményezte az ország energetikai sebezhetőségének csökkentését Szlovákia és Magyarország földgázvezetékeinek és áramelosztó hálózatainak összeköttetésével.

A világválság hatására számos cég döntött a Szlovákiában vagy Magyarországon működő telephelyének felszámolása, más, alacsonyabb bérköltségű országba történő telepítése mellett. A „tátrai tigrisnek” és a „pannon pumának” búcsút intó vállalatok főleg az autóiiparhoz és az elektronikai iparhoz kötődtek, s elsősorban a még alacsonyabb bérszint végett intettek búcsút az országnak, illetve néhány telephelyet a drasztikus keresletvisszaesés miatt zártak be. Szlovákiában az autóiipari termelést beszüntető vállalatok közt kiemelendő az autóalkatrészt gyártó amerikai Molex, mely az ország minta ipari parkjának számító Kassa közeli Kenyhecről távozott ezer állást szüntetve meg; továbbá a verebélyi ipari parkot elhagyó s kábelkötegeket gyártó belgiumi Connect Systems, ahol a termelés megszünte-

tésével közel háromszáz alkalmazottjuktól váltak meg. Az elektronikai iparban a termelést befejezők közt kiemelendő a Pöstyént közel egy évtized után elhagyó amerikai ON Semiconductor elektronikai alkatrészgyártó vállalat (szlovákiai fő profilja a chipgyártás volt), amelynek következtében 400 munkavállaló került az utcára, vagy a szintén Pöstyént elhagyó és ugyancsak amerikai Kimberley-Clark vegyipari óriás, amelynek távozása 900 munkahely felszámolását hozta magával. A válság hatására Magyarországon is nagyon komoly termeléseszként és azzal járó munkaerő elbocsátás jellemezte az autópárt és az ahhoz szállítóként csatlakozó iparágakat (a teljes vertikumban fél év alatt több mint 10 ezer munkahely szűnt meg), az elektronikai ipart, de a fogyasztás csökkenése miatt egyre inkább a hagyományos ágazatok is a válság áldozataivá válnak. A térséget is érintő legjelentősebb elbocsátások a határ menti kapcsolatokra is hatással voltak, hiszen sok esetben éppen a határon túli szlovák állampolgárok kerültek leépítésre.

A gazdasági válság Szlovákia déli régióit különösen kedvezőtlenül érintette, ugyanis az egyébként is az ország legelmaradottabb régiói közé tartozó szlovák–magyar határmenti elvesztett több jelentős foglalkoztatót (pl. a kenyheci ipari park), számos foglalkoztató jelentős létszámleépítés kíséretében csökkentette termelését (pl. a járműipari szállítók Somorján, Dunaszerdahelyen, Nagymegyeren, Gútán, Rimaszombatban, a US Steel acélművek Kassán, a Tauris húskombinát Rimaszombatban, az LCD-monitorok számára alkatrészeket gyártó indonéz-koreai Nuritech SK Ógyallán), illetve az elmaradottságot mérsékelendően tervezett számos ipari és infrastruktúrális beruházás megvalósulása kérdésessé vált (pl. a Losonc közeli rappi aquapark létrehozása, a tornaljai fürdő bővítése, a roznyói ipari park fejlesztése).

A gazdasági válság nagyon erős dél-szlovákiai munkaerőpiaci vetülettel bír a szlovák–magyar határ magyarországi oldalán ta-

lálható ipari termelésben végbement változások következtében is. A válság miatt fél év leforgása alatt közel 20%-al visszaesett a Magyarországon dolgozó szlovák állampolgárok száma (2009 májusának végén csak mintegy 15 ezer szlovákiai munkavállaló dolgozott Magyarországon), a legjelentősebb elbocsátásokhoz a Komárom–Vác tengely mentén található ipari üzemekben került sor (főleg az alacsonyabb képesítésű munkavállalók veszítették el a magyarországi állásaikat). A legkomolyabb leépítések néhány példája: a már több mint másfél évtizedes múltú Suzuki Esztergomban 1500-zal csökkentette munkavállalóinak számát, jelentős létszámleépítés volt a komáromi Nokiában, de főként a Nokiához kapcsolódó szállító vállalkozások területén (pl. Foxconn: 1650 fő, Perlos 1300 fő).

A gazdasági válság természetesen a munkanélküliségi adatokban is egyre inkább megmutatkozik mindkét országban. A gyárkapuk bezárása, továbbá a termelés csökkentése jelentős számú munkaerő elbocsátásához vezetett 2008 őszétől. Szlovákiában a 2008. őszi 220 ezer fő regisztrált munkanélküli száma 2009 végére várhatóan mintegy 100 ezer fővel emelkedik. Magyarországon hasonlóan az elmúlt egy évben 70 ezer fővel emelkedett a munkanélküliek száma, és 2009 tavaszára meghaladta a 400 ezer főt. Szlovákiában ezzel a munkanélküliségi ráta emelkedése már 10% feletti értékhez vezetett, míg Magyarországon is az első negyedévben már megközelítette a 10%-ot (9,7%).

A gazdasági válság hatása valamint a munkanélküliség regionális megközelítésben jelentős eltéréseket mutat az egész határtérseben. Szlovákiában a fővárosban és környékén mindössze 3% körüli a mutató mértéke, míg Közép-Szlovákia déli régióiban és Kelet-Szlovákiában a regisztrált munkanélküliek aránya meghaladja a 30%-ot is. A hatalmas regionális különbségek a munkanélküliségi rátát illetően nem új keletűek, az okok az infrastruktúrális fejlesztések elmaradásában, az etnikai térkép alapján megvalósuló kormány-

zati beruházásokban, a munkaerő alacsony mobilitásában és képzettségében keresendők. Magyarországon is hasonló a helyzet, a fővárosban 2009 márciusában 4,1%, míg Pest megyében 6,1% volt a munkanélküliségi ráta, szemben az Észak-magyarországi régióra jellemző 21,4%-kal. Jellemző, hogy a határtérség magyar oldalának keleti részén a legkisebb körzeti mutató is 11%-os (Hatvan), míg a legmagasabb meghaladja az 50%-ot (Gönc). Ugyanakkor a határtérség magyar oldala munkaerőpiaci folyamatainak sajátossága, hogy a gyárbezárások és a leépítések különösen nagy hangsúllyal érintik a térség fejlettebb nyugati részét, elsősorban Komárom-Esztergom megyét, ahol szintén jelentős mértékű a munkanélküliség növekedése.

A globális gazdasági válság negatív hatásait követően ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a kelet-közép-európai országok bizonyos mértékben annak kedvezményezettjeivé is válhatnak, ha sikerül saját makrogazdaságukat stabilizálni és a bővülés ismételt beindulásával a térségbe vonzani azokat a termelési kapacitásbővítést szolgáló beruházásokat, amelyek a mostani nyugat-európai leépítéseket lesznek majd hivatottak kiváltani. Így mindenképpen fontos a versenyképes üzleti környezet biztosítása, mely téren ugyanakkor Szlovákia, azon belül is a Magyarországgal nem határos térségei, azaz elsősorban az észak-nyugati területei kedvezőbb helyzetben vannak, mint akár a dél-szlovákiai vagy kelet-szlovákiai kerületek, vagy akár Magyarország. Ez a folyamat már most tetten érhető abban, ahogyan például a szlovákiai autógyárak reagálnak a válságra, és egyértelműen a termékoffenzívára és a további fejlesztésekre összpontosítanak (új modell Pozsonyba telepítése a Volkswagennél, kapacitásbővítés a nagyszombati Peugeot-Citroen gyárban a nyugat-európai roncsprémium programok hatására, vagy új modellek a zsolnai Kia gyárban).

Összefoglalásként elmondható, hogy mind Magyarország, mind pedig Szlovákia a közép-európai államok többségéhez hasonlóan

egyébként a válság legsúlyosabb szakaszán talán 2008 őszétől 2009 nyaráig túljut. A gazdasági válság vége azonban nagy valószínűséggel csak 2010 második felében várható. A válságból való kilábalás azonban természetesen mindkét ország, így ebből következően a teljes határtérség szempontjából az USA és Nyugat-Európa gazdaságának talpra állásától függ, ezen exportpiacok újbóli megerősödése lesz képes tartós növekedést beindítani a térség gazdaságaiban is. A gazdaság talpraállása fokozatos és lassú folyamat lesz még Szlovákiában, ahol azonban már várhatóan 2010-től ismét növekedhet az egy főre jutó GDP, Magyarországon ugyanakkor a meglévő sajátos makrogazdasági problémák miatt a recesszió várhatóan még tovább fog tartani. Azonban a jobb gazdasági makroszámok Szlovákiában sem jelentik azt, hogy a lakosság azonnal érezni kezdi majd saját életminőségén a javulást, míg Magyarországon még középtávon is inkább az életszínvonal csökkenésére lehet számítani.

GAZDASÁGI KAPCSOLATOK ÉS LEHETŐSÉGEK

Kutatásunk arra is kiterjedt, hogy a szlovák–magyar gazdasági kapcsolatok alakulásában voltak-e olyan mérföldkövek, amelyek jelentősebb változásokat okoztak a határtérség integrálódásában. A két ország határtérségének fejlődése folyamatos, töretlen, jelentősebb változást csak az európai unióhoz történő csatlakozás eredményezett. A két állam egyidejűleg lett tag, így ettől fogva a szomszédos országok állampolgárai korlátozás nélkül, szabadon üzhettek vállalkozási tevékenységet, illetve ami talán rövid- és középtávon még fontosabb volt, azonnal megnyitották egymás előtt munkaerőpiacikat. Az EU-tagság tehát kiváló lehetőséget biztosít arra, hogy a szomszédos ország előnyeit maximálisan ki lehessen használni. Igaz, 2004 óta nincs vám, közvetlenebbé vált a kereskedelem, ami könnyebbé jelent a kereskedelemben, azonban egy-

ről a kettőre nem omlanak le a falak. Mivel korábban sem volt szigorú határellenőrzés, a Schengeni Egyezményhez történő csatlakozás már nem érinti különösebben a szlovák–magyar határtértséget, esetleges hatását még nem lehet érezni. Ugyanakkor egyre komolyabban jelenik meg a szlovák eurócsatlakozás hatása a határ menti kapcsolatokban, melynek háttérében a gazdasági válság és annak nyomán a forint fokozatos gyengülése áll. A relatív erős új euró és a gyenge forint milliókat csábít a határ menti kereskedelembe való részvételre és a bevásárló turizmus újra élénkülésére, aminek ugyanakkor tragikus hatása van a szlovák kiskereskedelemre.

Annak ellenére, hogy a magyar–szlovák kapcsolatokban tradicionálisan jelen vannak a politikai életben tapasztalható negatív folyamatok, köszönhetően annak, hogy Szlovákia és Magyarország is rendkívül nyitott gazdaság, a konkrét gazdasági kapcsolatokra ezen politikai fejlemények csak korlátozottan és közvetetten képesek hatni. A gazdasági szféra jóval rugalmasabb a politikánál, a cégek a vállalati nyereség és az üzleti érdek alapján mozognak. A két ország közötti feszült állapot minimális szintű visszatartó ereje elsősorban mikro- és kisvállalkozási szinten jelentkezik, nagyvállalatok szintjén nem.

IRODALOM

- A határ menti vállalkozások humán erőforrás ellátottsága és gazdálkodása.* (2006) Kisköföld Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Győr.
- Ádám J.I. (2003) A magyar–szlovák gazdasági kapcsolatok fejlődési lehetőségei az EU-csatlakozás tükrében. – Réti T. (szerk.) *A gazdasági integráció esélyei Szerbia és Szlovákia határ menti régióiban.* Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 27–34. o.
- Ádám J.I. (2004) A határon túli magyarok részvétele a gazdasági átalakulásban – Szlovákia. – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása.* I. kötet. Európai Össze-
- hasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 267–302. o.
- Ádám J.I. (2005) A dél-szlovákiai régió fejlődése a helyi kezdeményezések és a határon átnyúló együttműködések tükrében. – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása.* II. kötet. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 21–58. o.
- Balogh Cs.–Gulyás L.–Nagy Zs. (2004) Ipari terek és vállalkozások. – Horváth Gy. (szerk.) *Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói* 2. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest. 326–352. o.
- Beluszky P. (szerk.) (2007) *Közép-Magyarország. A Kárpát-medence régiói* 6. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- Cégekatalógus. Magyar–szlovák gépipari kaszter.* (2005) Heves Megyei Kereskedelmi és Iparkamara, Eger.
- Győr-Moson-Sopron megyében és a Dunaszerdahelyi járásban működő vállalkozások együttműködési programja.* (2000) Kisköföld Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Győr.
- Helyzetkép a határ menti vállalkozások gazdálkodásáról, forrásszerzési lehetőségeiről.* (2006) Kisköföld Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Győr.
- Horváth Gy. (szerk.) (2004) *Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói* 2. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- Hungary–Slovakia Cross-border Co-operation Programme 2007–2013. (2007)
- Lelkes G. (2003) Elmaradottság és versenyképességi elemek a dél-szlovákiai térben. – *Fórum: Társadalomtudományi Szemle.* 4. 3–18. o.
- Lelkes G. (2005) Dél-Szlovákia gazdasági fejlődése és a határon átnyúló kapcsolatok. – *Fórum: Társadalomtudományi Szemle.* 1. 143–144. o.
- Lelkes G. (2008) *Régiók és gazdaság. Magyarok Szlovákiában V. kötet.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- Lelkes G.–Szalay Z. (2004) Népeség, munkerőpiac. – Horváth Gy. (szerk.) *Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói* 2. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest. 237–270. o.
- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2004) *Regionális gazdaságtan.* Budapest–Pécs,

- Dialóg-Campus. Mézes Zs.L. (2006) *A külföldiek munkavállalása Magyarországon*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Morvay K. (2004) A külföldi tőkebefektetések és az ipari parkok Dél-Szlovákiában. – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. I. kötet. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 303–330. o.
- Rechnitzer J. (szerk.) (2007) *Nyugat-Dunántúl. A Kárpát-medence régiói 5*. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- Rechnitzer J.–Smahó M. (2006) *Regionális politika*. Egyetemi jegyzet. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- Reiter F.–Semsey I.–Tóth A. (2004) Kelet-Szlovákia régió gazdasági átalakulása. – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. I. kötet. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 331–362. o.
- Réti T. (1999) Magyar tőke kivitel Romániába és Szlovákiába. – *Külgazdaság*. 11. 27–47. o.
- Réti T. (szerk.) (2003) *A gazdasági integráció esélyei Szerbia és Szlovákia határ menti régióiban*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Réti T. (szerk.) (2004a) *Átalakuló régiók: Dél-Szlovákia és a magyarok által lakott régiók gazdasági helyzete*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Réti T. (szerk.) (2004b) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. I. kötet. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Réti T. (szerk.) (2005) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. II. kötet. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Új csodafegyver van a szlovák gazdaságnak. (2008) – *FigyelőNet*. Március 4.
- Tornay I. (2004) Európai Detroit? – *Heti Válasz*. 27.

HATÁRON ÁTNYÚLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSRE FELKÉSZÍTŐ KÉPZÉS

KÍSÉRLET A SZLOVÁK–MAGYAR HATÁR MENTÉN MŰKÖDŐ
CIVIL SZERVEZETEK KÖZÖS KÉPZÉSÉRE

ELŐZMÉNYEK

A miskolci NORDA (Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht.) való-sította meg a *Kapcsolat* című projektumát 2007. szeptember és december között Agg-teleken. A program célja a határon átnyúló együttműködések elősegítése, a civil szerve-zetek bekapcsolása a határ menti együttműkö-désbe volt. A programban képzéseket is sze-rettek volna megvalósítani. Olyan képzőintéz-ményt kerestek, amelynek kellő tapasztalata van mind a szlovákiai kérdésekben, mind a vidéken dolgozó nem kimondottan profi civil szervezetek oktatásával. Ennek alapján aján-lották a programkoordinátornak a Fórum In-formációs Központot. Szervezetünk 1999 óta foglalkozik képzésekkel, és megalakulásának is az volt a célja, hogy pótolja a hiányt az el-maradottabb régiókban működő civil szerve-zetek számára. Elsőrendű célja a kezdő és hátrányos helyzetből induló szervezetek fel-zárkóztatása volt oktatással, képzésekkel, szaktanácsadással, információszolgáltatással. A benyújtott szakmai referenciák és előzetes egyeztetés után a programkoordinátor megfe-lelőnek találta a Fórum Információs Központ-t a képzések kivitelezésére.

Az egyeztetések során inkább a hosszabb lélegzetvételű, magasabb óraszámú képzések mellett döntöttek – 120 óra terjedelemben. Mivel a program végéig már csak néhány hónap volt hátra, csupán egy csoport felké-sztésére maradt idő. A csoport létszámát a sokéves tapasztalat alapján 20 fő körül szab-tuk meg.

A csoport összetételénél és a metodikánál ajánlottuk, hogy próbáljanak ki egy vegyes összetételű csoportot: vagyis a csoporton be-lül fele-fele arányban vegyenek részt a szlo-vákiai és magyarországi résztvevők, így az együtt töltött idő alatt a résztvevők alaposan megismerik egymást, növelve az esélyét a további együttműködésnek.

A KÉPZÉS METODIKÁJA

Az alapelv a metodikánál az aktív tanulás volt – hogy a résztvevők tudása, tapasztalata, munkája szerves részét képezze a tanulásnak, ne csupán passzívan szemléljék a folyamatot. Ennek szellemében a tananyagot szemléltető játékokra, gyakorlatokra és interaktív blok-kokra dolgoztuk ki. Az elméleti részeket ap-rólékos jegyzettként elektronikus formában kapták meg a résztvevők. A tananyagokhoz

készültek kísérőanyagok (szintén elektronikus formában), amelyek az egyes témákhoz kapcsolódtak, de szabadabban is felhasználhatók voltak: vonatkozó jogszabályok teljes terjedelmében, minták a különböző dokumentumokra, szabályzatokra, a régióhoz kapcsolódó fejlesztési tervek stb.

A témák kiválasztásánál két fő szempont volt:

1. legyenek minél hasznosabbak a vidéki körülmények között dolgozó, kezdő civil szervezetek számára,
2. kellő aprólékossággal foglalkozzanak a határon átnyúló együttműködések során felmerülő kérdésekkel, tapasztalatokkal és problémákkal.

Az első téma a jogi szabályozás volt, mivel eddigi tapasztalataink azt mutatják, hogy az emberek többsége nem ismeri és „nem szereti” a törvényeket, tehát az információik hiányosak vagy torzok. Ezt a témát a magyarországi jogszabályok esetében mindenképpen egy ottani szakembernek kellett kidolgoznia és előadnia, hogy az oktatás minősége ne szenvedjen csorbát. Tehát a képzők csapatába bekerült egy magyarországi szakember is.

A témák a fenti két szempont alapján a következők voltak:

- Alapismeretek a civil szektorról – rövid áttekintés, a két ország jellemzői a civil szektorban.
- Jogi szabályozás – szlovákiai és magyarországi törvényi szabályozás.
- Szervezetfejlődés.
- Bejegyzési eljárások – szintén párhuzamosan mindkét országban.
- Belső dokumentáció – a törvények által megkövetelt és a tapasztalat szerint fontos belső dokumentumok.
- A szervezetek belső struktúrája – szervek és kompetenciák elosztása, tisztázása, milyen szervekre van ténylegesen szükség, hogyan lehet praktikusán és átláthatóan megszervezni egy szervezetet.

- PR és marketing – civil marketing, saját képünk alakítása, pályázati marketing, kapcsolatépítés a támogatókkal és adományozókkal.
- Önkéntesség – önkéntesek bevonása, motivációja.
- Önkéntesség – irányítás, szervezés, megtartás, jutalmazás.
- Stratégiai tervezés – a tervezés előkészítése, előmunkálatok, lényeges döntések.
- Stratégiai tervezés – a tervezés folyamata, eszközei, az egyes lépések haszna, kimenetei, a stratégia megalkotása.
- Adománygyűjtés, fundraising – források feltérképezése, mire jó a forrástérkép és hogyan készül?
- Helyi források kiaknázása – a kezdő civilek számára könnyen elérhető helybeli támogatókkal való együttműködés.
- Adománygyűjtési módszerek – hogyan tudok egy potenciális támogatót rávenni a támogatásra? Miért támogatná a civileket?
- Pályázatírási alapok – a kisebb alapok és alapítványok pályázatainak elkészítése.
- Regionális partnerségek – szektoron belül és szektorok közötti partnerségek. A partnerségek, mint a szervezetfejlesztés fontos eszközei.
- Határon átnyúló partnerségek – a két ország szervezetei közötti munka nehézségei, előnyei, lehetőségei.

A képzési anyagok kidolgozása során jónak láttuk, ha a magyarországi előadó állandó tagjává válik a tréneri csapatnak. Így a magyarországi résztvevők is jobban otthon érezték magukat a képzésben, minden felmerülő kérdésre kompetens személytől kaptak választ, illetve a képzők együttműködése őket is serkentette, hogy nyissanak a csoport többi tagja felé.

A képzés magyar nyelven folyt, de a szakterminológiát szlovákul is átvettük. A résztvevők között több szlovák nemzetiségű is volt, akik viszont értettek magyarul, velük külön is foglalkoztunk.

A KÉPZÉS RÉSZTVEVŐI

A képzést a határ két oldalán egy időben hirdettük meg, jelentkezhetett bárki, aki az érintett régiókban civil szervezetben dolgozott. A képzést a szlovák oldalon a Fórum Információs Központ hálózata hirdette meg, Magyarországon a NORDA.

A felhívásra a szlovákiai oldalon sokkal több volt a jelentkező. Ennek oka valószínűleg az volt, hogy a dél-szlovákiai régióban a Fórum Információs Központ neve már ismerősen csengett, az emberek már hallottak a képzésekről, ismerték annak előnyeit, minőségét. A magyarországi oldalon végül személyes megszólítással sikerült feltölteni a létszámot.

A képzésre összesen 16 szlovákiai és 8 magyarországi résztvevő jelentkezett.

Valamennyi résztvevő ún. kezdőnek számított, tehát nem dolgoztak a civil szektorban 2-3 évnél régebben, valamennyien vidéken, kisvárosokban vagy falvakban működtek. A résztvevők között volt néhány olyan személy is, aki gondolkodott a szervezetalapításon, szüksége volt az információkra, segísége.

A résztvevők közül 3 fő az első hónapban kiesett a csoportból: 1 fő egészségügyi okokból, 2 fő nem tudta összeegyeztetni azt az egyéb kötelezettségeivel. A lemorzsolódás szempontjából ez a szám átlagosnak tekinthető. A résztvevők jelentős része rendszeresen látogatta a képzéseket, és csak kivételes esetekben hiányzott. Csupán két magyarországi személy kérte azt, hogy csak időnként látogassa az oktatást, amikor éppen az őket érdeklő témáról van szó.

A KÉPZÉS MEGVALÓSULÁSA

A képzés kéthetente kétnapos találkozókra zajlott. A résztvevők helyben kaptak szállást és ellátást. Az együttlétek lehetőséget teremtettek az intenzív munkára, az együtt töltött szabadidő pedig az egymás jobb megismerésére.

A képzések reggeltől estig zajlottak, naponta legalább 8 óra kemény munkával. A résztvevők eleinte furesdallották a módszereket és fáradtak voltak. De egy-két találkozó után már kimondottan élvezték, és gond nélkül tudták tartani a tempót.

A tananyagok legigényesebb részei kétségtelenül azok voltak, ahol a két ország közötti eltéréseket kellett megérteniük és tudatosítaniuk. Tehát a jogrend, az önkéntes törvény, a pályázati programok, a szervezeti kérdések és a pénzügyi szabályozás.

Ezeknél a témáknál éppen a különbségekre építettük az oktatást, mivel az eltéréseken keresztül könnyebben tudták megérteni az egész rendszert.

A témák feldolgozásánál, mint azt a metodikánál már elmondtuk, kifejezetten a gyakorlati képzésre építettünk. Az elméleti részeknél a résztvevők saját információiból raktuk össze a teljes ismeretanyagot, tehát a sikerükkel tudtuk őket motiválni. Sok volt a gyakorlat, szimulált helyzetmegoldás, illetve saját szervezeteik életére épített feladat.

Ezeknél kisebb csoportokban dolgoztak, hogy minden személy kellő teret kapjon, és mindenkinek aktívan be kelljen kapcsolódnia.

A képzés első pillanatától szembetűnő volt a két országból jött résztvevők közötti különbség. A szlovákiai csoporttagok sokkal aktívabbak, kezdeményezőbbek és bátrabbak voltak, mint a magyarországiak. Ennek oka kereshető a személyes kapcsolatokban is, hiszen ők vagy hírből, vagy személyesen már ismerték a képzés vezetőit. Bár viselkedésükben nem mutatkozott különbség a magyarországi lektorral szemben sem – övele is közvetlenül, gátlások nélkül tudtak beszélgetni az első pillanattól.

A magyarországi résztvevőknek előnyt jelenthetett volna a „hazai terep”, tehát, hogy ők voltak a házigazdák. De ez sokszor inkább zavarta őket (például az esti programoknál egyeseknek haza kellett sietniük).

Az egyes témáknál még markánsabban ütközött ki a gondolkodásmódban való külön-

ség. Mindkét régióban elég szármalmas a gazdasági helyzet, ún. hátrányos helyzetű régiókról van szó. A magyarországi résztvevők ezt folyamatos panasszal tolmácsolták, általában a helyi vagy magasabb szintű közigazgatás feladatának tartották a problémák megoldását.

Ezzel szemben a szlovákiai résztvevők inkább egyfajta kesernyész humorral ecsetelték helyzetüket, és féltek attól, hogy az állam bármibe is beleavatkozzék. Persze voltak területek, ahol meg kellett értenünk, hogy a jogi szabályozás változtatása nélkül nem lehet hatékonyan előbbre mozdulni, vagy átfogóan orvosolni a kérdést. De általánosan jellemző volt az a hozzáállás, hogy „magad uram, ha szolgád nincs”.

Ugyanez jelent meg a finanszírozási kérdéseknél: a magyarországi fél eleve az önkormányzati és állami forrásokat kérte számon (amelyek természetesen folyamatosan apadnak), míg a szlovákiaiak eleve független forrásokat kerestek, illetve az EU irányába orientálódtak. Számukra az államtól való teljes függetlenség létkérdés, nem hajlandóak magukat politikai szélirányokra bízni.

Ennek magyarázata nagyon egyszerű: míg Magyarországon 1989 óta a mindenkor politikai hatalom igyekezett elkerülni az összeütözközést a civilekkel, és legalább alapfokon biztosította számukra a működési feltételeket, addig Szlovákiában a mindenkor politikai pártok ellenséggként bántak a civilekkel. Ezen még az a civil kampány sem változtatott, amely jelentős mértékben hozzájárult a Mečiar-kormány 1998-as bukásához. Így a civil aktivisták nem szívesen látják házuk táján a politikusokat, és semmilyen szinten sem

szeretnek politizálni. Viszont éppen ez az elenséges magatartás a kormány részéről ösztönözte a szlovákiai civileket az önszerveződésre és érdekképviseletre. Az itt dolgozó emberek megtanulták, hogy az összefogásnak ereje van, hogy meg tudják magukat védeni, de legalábbis nem adják fel a pozícióikat harc nélkül.

Ennek nyomát látni abban is, hogy az itt „nevelkedett” civilek sokkal öntudatosabbak, magabiztosabbak, pozitívabbak, konstruktívabbak és roppant találékonyak, ha túlélésről van szó.

A csoporton belül örömmel tapasztaltuk, hogy néhány hét eltelte után a szlovákiai résztvevők elkezdtek pozitív irányba terelni a többiek hozzáállását. Erőteljesen tudtak hatni az ő hozzáállásukra, inspirálták őket a problémamegoldásra, és a képzés végére a csoport már meglehetősen „egy húron pendült”. Ilyen hatással a tervezésnél nem is számoltunk, de jelentős pozitív hozadéka volt a munkának.

A eredményeknek megfelelően elég sok közös tervezés és gondolkodás indult be a résztvevők között. Ötletek és tapasztalatok cseréltek gazdát, közös munkákat terveztek, részvételt egymás munkájában, programjaiban.

A program nagyon sikeresnek bizonyult, rengetek tapasztalattal, hogy a határ két oldalán működő szervezeteknek, bármennyire is eltérő viszonyok között élnek, lehetséges közös képzési programot kialakítani, ami egyben az együttműködés, a korábban természetes, egységes régiók újraegyesítését is szolgálhatja.

Kulcsár Mária

SOMORJA ÉS MOSONMAGYARÓVÁR

Somorja és Mosonmagyaróvár környékén a határmenti együttműködés kezdeményezői a helyi önkormányzatok voltak. Ezek már a kilencvenes évek elején partneri együttműködéseket kezdtek. A helyzet felmérése folyamatban van, egyelőre említsük meg az ismertebbeket. Az elsők között szerepel Somorja és Mosonmagyaróvár együttműködése. Ez sokáig kulturális és önkormányzati együttműködésből állt. Kulturális téren éveken keresztül szervezték felváltva a Katica Fesztivált, amelyen a két város együttese léptek fel. Szintén nagy hagyománya van a zeneiskolák együttműködésének. Az önkormányzati testületek évente rendszeresen látogatják egymást és részt vesznek a hagyományosnak szánt rendezvényeken (futballtorna, főzőverseny stb.). A Csali és Csalló néptánc-együttesek rendszeres vendégei a mosonmagyaróvári rendezvényeknek. Szintén sokéves hagyománya van a somorjai születésű, de élete második felét Mosonmagyaróváron élt Tallós-Prohászka Istvánnal kapcsolatos együttműködésnek is.

Az elmúlt években az együttműködés sokrétűbbé vált. 2008-ban kapcsolatteremtési szándékkal Somorján járt az óvári kulturális szervezetek küldöttsége.

Újabb lendületet adott a két város kapcsolatának, amikor többéves kihagyás után újra indult az EU határmenti együttműködési programja. A 2008. decemberi első körben 3 somorjai pályázat is sikeres volt:

- A két önkormányzat idegenforgalmi marketing-projektjei keretében a két régióban egy-egy napos, a középkori műemlékeket bemutató látogató útvonalat jelölnek ki és vezetik be a környékbeli, illetve a pozsonyi szállásadók számára. Ezenkívül közös ajánlatokat mutatnak be a két régió és Pozsony iskoláinak osztálykirándulásai számára.

- A somorjai önkormányzat és a Szigetközi Természetvédelmi Egyesület nagyszabású projektum keretében felszámolja az illegális hulladéklerakatokat és felvilágosító kampányt valósít meg.
- A két város vízi sport klubjai közös túrákat szerveznek a Kis- és Mosoni Dunán, illetve a Dunán. Ez utóbbi Pozsonytól-Budapestig kerül megrendezésre és a két nép közti kapcsolatjavítás céljából meghívást kapnak mindkét ország parlamenti klubjai is.

Az önkormányzati együttműködések közül általában a Duna menti települések kapcsolata a legintenzívebb: Gútor-Rajka, Dunasziget-Keszölcés-Vajka-Doborgaz, de jól működik a Fél-Halászi együttműködés is.

2000 elején Keszölcésen alakult meg a Kormorán Dunamenti Idegenforgalmi Fejlesztési Társulás, amely a saját céljai megfogalmazása után azonnal megkezdte a szigetközi kapcsolatok építését. Ezek közül végül csak a vízi turista együttműködés bontakozott ki, amely azonban mára a somorjai Fórum Régiófejlesztési Központ és a dunakiliti székhelyű Felső-Szigetköz Szabadidő Vízi Sport Egyesület szervezésében a határmente egyik legintenzívebb kapcsolatává vált. Eredményképpen 8 éve közösen szervezik a Szigetközi Vízfesztivált Dunakilitin, 7 éve a Szigetköz-Csallóköz Duna Kenu Maratont, 3 éve pedig a szigetközi csapatok állandó résztvevői a Csallóközi Vízfesztiválnak Somorján. 2000-ben elkészült a szigetközi ágrendszer vízi turista térképe, majd 2002-ben ugyanez a csallóközi oldalon is. 2008-ban a schengeni határ bevezetésére reagálva elkészült a két ágrendszer közös térképe. Következő lépésként pedig az elkövetkező hónapok során elkészül a GPS alapú térkép. A két partner az elmúlt évek során több kö-

zös túrát is szerveztett, 2007. december 21-én vízi átkelést biztosítottak Doborgaz és Dunakiliti között, 2008 májusában pedig a szigetközi túravezetőkkel megismertették a csallóközi ágrendszert.

Új elem a kistérségi szintű együttműködés. Somorja környékén ennek szervezője a Felső Csalóközi Kistérség, amelyet a Somorjai Régiófejlesztési Ügynökség menedzsel. A szigetközi oldalon 3 potenciális partner van:

A Szigetközi Önkormányzatok Szövetsége (SZÖSZ). Ez a legrégebbi szervezet, az utóbbi időben a határmenti együttműködésben kevésbé aktív.

Mosonmagyaróvári Többcélú Kistérségi Társulás – ennek tavaly össze óta van munkaszervezete, azóta folyik a kistérségi együttműködés előkészítése, amely idén ősszel jut konkrét megvalósítási fázisba. Az első célok között a vidéki térségek közötti közös idegenforgalmi marketingprojekt kidolgozása és testvérközségi együttműködések szervezése szerepel.

Szigetköz-Mosoni-Sík Leader Egyesület – új szervezet kimlei központtal. Nagyon agilis, már 2009 első hónapjaiban több együttműködési ötlettel jelentkezett a csallóközi potenciális partnerekkel.

A kétoldali együttműködés érdekes szereplője a Dunaszigeti Pisztráng Kör, amely egyrészt határon átnyúló természetvédelmi projekteket valósít meg, konferenciákat szervez, de pl. egy erre a célra épített laboratóriumban tudományos igényű modellezte a kétoldali ágrendszer rehabilitációs lehetőségeit is. Ezenkívül gyakran szervez olyan közös akciókat, amely elsősorban a kisgyermekes családok környezettudatos nevelésén és fenntartható idegenforgalmon alapul.

A határmenti együttműködés sokéves szereplője még a dunaszerdahelyi székhelyű Hármaskúti Dunavidék Euró régió. A kérdéses régióban az aktivitásait már évek óta a helyi partnerekkel, Somorja városával, a Fórum Régiófejlesztési Központtal és a Somorjai Régiófejlesztési Ügynökséggel közösen végzi.

Viszonylag új keletű az osztrák együttműködés. A Kormorán Társulás már 2002-ben próbálkozott ennek kiépítésével a burgenlandi Grenzkommunalfórum nevű szervezettel. Ez azonban az osztrák oldalon tapasztalt érdektelenség miatt egy év alatt elhalt. Sőt a Grenzkommunalfórum ajánlásával érkezett turisztikai szervező még komoly anyagi kárt is okozott, amikor is egy burgenlandi önkormányzati kerékpártúra számára különféle szolgáltatásokat rendelt meg, amit azután nem fizetett ki. Miután a szigetközi kolégák hasonló tapasztalatokról számoltak be, ezt a kapcsolatot nem is igyekeztünk fenntartani.

Az osztrák együttműködés újabb fejezete 2006 elején kezdődött, amikor a Felső-Csalóközi Hulladékkezelő Egyesület jelezte, hogy az ausztriai szakmai együttműködésük tapasztalatai szerint Hainburg városa nyílt az együttműködésre. Ennek első gyümölcse a 2007-es „Tiszta Somorjáért” c. projekt, amely célja a hainburgi közösségi idegenforgalmi fejlesztések tapasztalatainak áthozatala volt Somorjára. A nagyon sikeres közös projekt szervezői a nagyszámú közös akciót arra is kihasználták, hogy a két város civil szervezetei között kapcsolatok szövődjenek. A kétéves közös munka eredményeként a két város partneri együttműködést kötött. Jelenleg a határ menti együttműködési programban egy nagyszabású hároméves együttműködési program előkészítése folyik, amelyet várhatóan szeptemberben adnak le. A helyi szervezetek ezen kívül is együttműködnek. Idén pl. a két zeneiskola közös kamaragyűjtést alapított, ennek munkájába a Haydn-koncert előkészítése során a két város rajziskolája is bekapcsolódott, a nyáron közös vízitúra lesz Hainburg és Somorja között a Dunán, és hainburgi csapatok érkeznek a somorjai vízi fesztiválra.

A Somorjai Régiófejlesztési Ügynökség idén megkezdte a két város környékén található falvak együttműködésének előkészítését is. Az első tapasztalatok alapján itt is szük-

séges lesz a kezdeti nehézségek leküzdése, egyelőre Csallóközesütörtök és Bad Deutsch Altenburg között sikerült eljutni az első kapcsolatfelvételig.

A Somorjai Régiófejlesztési Ügynökség tervezi az együttműködés háromszögesítését. Ennek érdekében idén októberben a Hármas Dunavidék Eurorégió rendezvényeként egy

Somorja–Mosonmagyaróvár–Hainburg Napot szervez, amelyen workshop keretében lesz szó egy ilyen együttműködés esélyeiről, majd pedig a három régió kulturális, gasztronómiai és borkínálatát mutatják be a közönségnek.

Tuba Lajos

REGIONÁLIS CIVIL HÍRMONDÓ MEGJELENTETÉSE

AZ ISTER-GRANUM EURORÉGIÓ

Az Ister-Granum Eurorégió megalakulásában és gyors fejlődésében legfontosabb szerepe egy hídnak, és a híd újjáépítésének volt, a Mária-Valéria Híd, amely a történelem során szervesen összetartozó térséget köt 2001-től újra össze.

A határ menti együttműködés 2000-ben – az újjáépítésről szóló szerződés aláírásakor – mindössze 35 tagot számlált, amely folyamatosan bővült. 2003. november 17-én 100 település polgármestere alapította meg az Ister-Granum Eurorégiót, melynek területe meghaladja a 2000 km²-t, lakosainak száma pedig a 200 000-et.

A Mária-Valéria Híd újjáépítése gyökeres változásokat idézett elő Esztergom és Párkány térségében.

A híd 2001. október 11-e óta két olyan határ menti térséget egyesít újra, amelyek az elmúlt évtizedekben elzárt területeknek számítottak. Az előzetes várakozásokat messze meghaladó mértékben emelkedett a személy- és gépjárműforgalom a Budapesthez legközelebbi határátkelőn. A régi-új híd számtalan területen hatott élénkítőleg a társadalmi kapcsolatok alakulására is. Megszaporodott azon kulturális rendezvények száma, amelyek a két partról toboroznak résztvevőket, versenyzőket és publikumot.

A híd átadása óta a korábban is létező civil kapcsolatok szintén megélnékültek, és az élet legtöbb területére kiterjednek: a kulturális, a sport és a nyugdíjas szervezetek éppúgy megtalálták egymáshoz az utat, mint a szakmai egyesületek.

EGTC – AZ ÚJ INTÉZMÉNYI RENDSZER

Az európai területi együttműködési csoportosulás egy új Európai uniós jogi-intézményi forma, amely lehetővé teszi, hogy az eddig laza szövetségbe tömörülő határ menti önkormányzatok tartós, jogi személyiséggel bíró csoportosulásokat hozzanak létre. Ezek az új – mindkét országban önálló jogi személyként működő szervek – közös intézményeket alapíthatnak és működtethetnek, nonprofit vállalkozásokat indíthatnak a határ menti térség fellendítése érdekében, de alakulhatnak EGTC-k konkrét fejlesztési projektek megvalósítása és fenntartása érdekében is.

Az Ister-Granum EGTC a korábbi eurorégiós intézmények helyét vette át. Az eddiginél jóval szorosabb együttműködés körül kerül ahhoz a szinthez, amelyet nemzeti keretek között a megyék jelentenek. Az együttműködések előtti legfontosabb akadály az eltérő jogi szabályozásból eredő meg nem felelés nagyrészt megszűnik ennek az uniós jogszabálynak köszönhetően. Az Ister-Granum EGTC olyan fejlesztésekért alakult meg, amelyeket csak közösen tudunk majd koordinálni: a közös borút, a közös vállalkozási-logisztikai övezet, a közös középkori témaút vagy éppen egy regionális egészségügyi rendszer létrehozása, működtetése.

Az Ister-Granum EGTC-t 2008. május 6-án, az Európai Unióban harmadikként 47 magyarországi és 39 szlovákiai önkormányzat hozta létre. Az alapszabályt és az egyezményt mindkét állam illetékes szerveinek és a brüsszeli bizottságnak is regisztrálnia kellett.

Az Ister-Granum EGTC létjogosultságát és fenntarthatóságát mi sem bizonyíthatja jobban, mint az a tény, hogy sikeresen pályázott a Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 első kiírásában (2008. december), amelyben a beadott 5 pályázatból 3 sikeres lett.

A 89 települést egyesítő Ister-Granum EGTC közgyűlése összesen 6 pályázat benyújtásáról döntött 2008 novemberében. Ezek közül végül öt került benyújtásra, és három szerepelt sikerrel a magyar–szlovák határ menti együttműködés támogatására létrehozott program kiírásán. A legjelentősebb a Határtalan desztináció elnevezésű, amelynek célja egy Esztergom–Párkány központú turisztikai céltérség kialakítása. A másik két nyertes projekt koncepció a kerékpáros paradicsom kialakításáról és az önellátó eurorégió megteremtésének lehetőségéről szól.

Bár az eurorégiót alapító önkormányzatok több sikeres projektet valósítottak már meg közös összefogásban („Hidak az Ipolyon” – Ipoly hidak terveztetése, „Ökológiai folyosó kialakítása az Ipoly folyón Kiskeszi (Malé Kosihy) és Ipolyszakállos (Ipelsky Sokolec) térségében”), de a folyamatos tevékenységeket és az állandó, mindennapi kapcsolattartást mégis leginkább a civil szervezetek valósítják meg. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy ezen civil szervezetek épp a határ menti együttműködés fejlesztését tűzték ki legfontosabb célként, nem pedig önkormányzatokként más fontos állami és helyi önkormányzati feladatok megoldását. Az önkormányzatoknak ezen feladatok megvalósítása mellett jut csak idejük a határ menti kapcsolatok építésére, megőrzésére és ápolására.

EGYÜTTMŰKÖDÉS AZ EUROHÍD ALAPÍTVÁNY ÉS A JÖVŐ 2000 ALAPÍTVÁNY KÖZÖTT

A magyarországi – esztergomi székhelyű – EuroHíd Euro-Kisrégiós Fejlődést Elősegítő

Alapítvány és a szlovákiai – muzslai székhelyű – Jövő 2000 Alapítvány 2000-től működik együtt.

Az első években főleg az egymás tevékenységeinek és a szervezeti rendszerének megismerése történt. A két alapítvány önkénteseivel közösen tanulmányoztuk a magyarországi és szlovákiai civil szektort, jogi formákat és azokat a lehetőségeket, amelyek segíthetik a határ menti együttműködés további fejlesztését.

2002-ben két párhuzamosan megvalósuló pályázatba kezdtünk, amelyet a Holland Királyság pozsonyi és budapesti nagykövetsége támogatott.

A projekt címe: Strengthening the NGO's in the Cross Border region Ister-Granum.

A projekt keretében egy-egy pályázatíró tréninget szerveztünk a régió civil aktivistái számára; magyar, szlovák és angol nyelven elkészült az eurorégió civil katalógusa, valamint megjelent a kétnyelvű regionális Civil Hírmondó első száma.

A projekt a határ két oldalán működő nonprofit szervezetek közötti kapcsolatok fejlesztését, illetve a sikeres együttműködés alapjainak lerakását, ezáltal az eurorégió fejlődése érdekében megvalósuló projektek és az együttműködésben résztvevők számának látványos bővítését tűzte ki célul. Végso soron a regionális civil szféra erősítése és a regionális identitástudat elterjesztése volt a cél.

A projekt két legfontosabb kimenete a Civil Katalógus és a Civil Hírmondó megjelenítése volt.

A katalógushoz hasonló kiadvány még ezen a területen nem valósult meg, az adatgyűjtés sikeres volt, hisz a régió lakói mind a mai napig haszonnal forgatják a civil szervezetek ezen adattárát, amelyben több mint ezer kulturális, szabadidős, sport- és egyéb tevékenységekkel rendelkező civil szervezet adatai szerepelnek.

A „Civil Hírmondó” első két száma is a Holland Nagykövetség Matra KAP prog-

ramjának támogatásából lett kiadva. Ezt, a negyedévente megjelenő, az eurorégióban működő összes civil szervezethez ingyen eljuttatott kiadványt azzal a céllal indítottuk, hogy még jobban megismerjék egymást a helyi civil szervezetek, és további együttműködések valósuljanak meg. Az első két szám megjelentetése hatalmas siker volt a civil szervezetek vezetői körében, amelyen felbuzdulva 2005-ben és 2006-ban két-két civil börsét is megszerveztünk Esztergomban és Párkányban, amelyen szintén lehetőség volt a civilek egymás munkájának megismerésére és újabb kapcsolatok, közös akciók megszervezésére.

2007-ben ezek az együttműködések már olyan szinten voltak, hogy a Civil Hírmondó „szerkesztősége” hetente kapott meghívókat rendezvényekre, akciókra, amelyek valamilyen módon összekapcsolhatóak voltak a határ menti régió fejlesztésével.

Eleinte komoly gondot jelentett, hogy a szlovákiai oldalon jobbra csak a kisebbségi kultúrával és hagyományőrzéssel foglalkozó szervezetek működnek, míg a magyarországi oldalon az összes szakmai és működési területre találunk civil szerveződések. A magyarországi oldalon pedig – a civil szféra sokszínűsége és számszerű nagysága ellenére – sokkal bonyolultabb egy szervezetet bejegyezni és működtetni. Az együttműködések ezek ellenére létrejöttek, hiszen a szlovákiai civil szervezetek hamar reagálni tudtak a felmerülő együttműködési lehetőségekre vagy újabb szervezetek bejegyeztetésével, vagy a már létező szervezetek működési körének bővítésével.

REGIONÁLIS CIVIL PARLAMENT LÉTREHOZÁSA

2006-ra az együttműködések már újabb fejlődési szintre értek, ezért a két régiós alapítvány ezeket már nem tudta koordinálni és felvállalni. Ezért egy régi tervünket sikerült végre a magyarországi jogszabályok alapján megvalósítani – létrehozni a Regionális Civil Parlamentet.

Célunk az volt, hogy létrehozzuk az eurorégió civil szervezeteit egyesítő parlamentet, valamint a parlament keretében működő szakmai bizottságokat. Elképzelésünk szerint ebbe az új szervezetbe lépett volna be az eurorégióban működő összes civil szervezet egy-egy választott képviselővel, amelyek a régió civil társadalmának közös fórumán képviseltetik magukat; közös projekteket, rendezvényeket valósítanak meg, amellyel növelhetjük a régió civil szervezeteinek forrásbevonó képességét is. A Regionális civil parlamentnek jelenleg 200 tagja van a határ mindkét oldaláról.

HÁLÓZATÉPÍTÉS

Az együttműködések az egyes civil szervezetek között a határ mindkét oldalán komoly kapcsolatrendszereket és kapcsolati hálókat hoztak létre.

A Civil Hírmondó megjelentetése negyedévente, a Regionális Civil Parlament működtetése és a Civil Katalógus kiadása csak egy-két fontos példa a több tíz valós, hosszútávon működőképes lehetőségből.

Az eurorégió települései a történelem során mindig egymásra voltak utalva, összetartoztak. A településeken működő civil szervezetek együttműködése pedig természetes volt.

A térség többek között már önálló népművészeti fesztivált is rendez. Az Euro-Híd Alapítvány például 2009-ben már negyedik alkalommal közösen valósította meg a Párkány és Vidéke Kulturális Társulással a Szikince Fesztivált. Ugyanakkor a Jövő 2000 Alapítvány felvállalta az Átkelő című kulturális havilap terjesztését az eurorégió szlovák oldalán.

Jelenleg is futó projekt – amely szintén a határmenti együttműködést segíti: a „Hátartalanul” Civil szolgáltató hálózat fejlesztése az Ister-Granum Eurorégióban

A projekt célja, hogy megkezdődjön egy, a régió civil szervezeteit segítő térségi szolgáltatói hálózat kialakítása. A projekt keretében elkészült az ehhez szükséges szakmai protokoll, az arculatterv, legyártásra kerültek

az arculatnak megfelelő tárgyak, és képzést szerveztünk a szolgáltató irodák dolgozóinak. 3 iroda megnyitására is sor került. Elkészül a régió civil szervezeteinek magyar és szlovák nyelvű frissített adattára, és web 2-es alkalmazásokkal bővül a civil portál. A régió vállalkozásai számára képzést szerveztünk a társadalmi felelősség stratégiák elkészítéséhez, amihez segítőket is kiképeztünk.

A projekt fő célja a szektorok közötti együttműködés erősítése, valamint a civil szektor professzionalizmusának és érdekérvényesítő képességének fejlesztése.

Az elmúlt öt évben negyedévente megjelent Civil Hírmondóban több száz cikket ol-

vashattunk az eurorégió civil szervezeteiről, munkájukról és céljaikról. Minden fontos eseményről, pályázati lehetőségről, határidőkről és társadalmi akcióról beszámolt, amely az eurorégió civil szervezeteinek fontos lehetett. A Civil Hírmondó 16 oldalon, nagyon jó minőségű színes papíron 1500 példányban jelenik meg magyar és szlovák nyelven egyaránt. A két alapítvány közösen – a postai költségek csökkentése érdekében – juttatja el a kiadványt negyedévente az eurorégió összes bejegyzett civil szervezetének.

Jenei Sarolta

A HATÁRON ÁTÍVELŐ EGYÜTTMŰKÖDÉST SZOLGÁLÓ SZLOVÁK–MAGYAR KORMÁNYKÖZI VEGYES BIZOTTSÁG BEMUTATÁSA

Az 1995-ben született szlovák–magyar alapszerződés alapján és annak végrehajtásának elősegítésére egy, 11 ún. vegyes bizottságból álló mechanizmus létrehozására került sor. A mechanizmus fennállását egy Jegyzőkönyv hitelesítette, melyet 1998. november 24-én a magyar és a szlovák külügyminiszter írt alá. Így a szlovák–magyar együttműködést elősegítő vegyes bizottságok 1999-től egymás után alakulhattak és kezdték meg a működésüket.¹

A Bizottság létrehozásának elsődleges célja az Európai Unió teljes jogú tagállamai – a Szlovák Köztársaság és a Magyar Köztársaság – közötti határon átnyúló együttműködések lehetőségeinek maximális kihasználása, mivel a két ország közötti kooperáció gazdasági és társadalmi szinten egyaránt hasznos lehet a résztvevő felek számára. A szervezet hatékonyságának mutatója a Vegyes Bizottság munkáján túl a működés során keletkezett sikeres projektek száma is.

A Bizottság megalakulása a magyarországi és a szlovákiai belpolitikai események és a társelnökök személyében bekövetkezett változások miatt jócskán elhúzódott. A Vegyes Bizottság magyar tagozatának elnöke Bujdosó Sándor, a Magyar Köztársaság Belügyminisztériumának önkormányzati helyettes államtitkára, míg a szervezet szlovák társelnöke Lukáč Zsolt, a Szlovák Köztársaság Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztérium államtitkára lett (a szlovák elnök személyében később változás történt, új elnöknek Čechot Vla-

dimírt, a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumának közigazgatási államtitkárát választották). A szlovák fél kérésére a magyar tagozatban helyet kaptak magyarországi szlovák nemzetiségű polgármesterek is. A bizottsági üléseken részt vevő, tanácskozási joggal rendelkező állandó meghívottak között a BM Nemzetközi Jogi Önálló osztály, a BM EU Integrációs Hivatal és a Nemzetközi Főosztály képviselője, valamint a bejegyzett és jól működő magyar–szlovák eurorégiók egy-egy képviselője szerepel. A szervezet tevékenysége több, a Bizottságban nem képviselt tárcát is érint, ezért a témától függően meghívottként lehetőség van más minisztériumok szakértőinek bevonására is. A Bizottságban tehát olyan személyek dolgoznak, akik a határokon átvívelő témákban nagy jártassággal rendelkeznek.

A Bizottság 2004. november 22-én Rév-Komáromban tartotta meg alakuló ülését, ahol a társelnökök, elnökhelyettesek, valamint a tagokon túl Magyarország szlovákiai nagykövete, illetve Szlovákia magyar nagykövete is képviseltette magát. Az ülés legfontosabb napirendi pontjaként a Határon Átívelő Együttműködést Szolgáló Szlovák–Magyar Kormányközi Vegyes Bizottság Alapszabályának megtárgyalása és elfogadása szerepelt. A konszenzussal elfogadott Alapszabály aláírására egy héttel később, 2004. november 29-én Budapesten, a Belügyminisztérium épületében került sor. A szervezet munkájának eredményességét azonban nem az Alapszabály, hanem a folyamatos tevékenység adja.

1 A 2001. április 23-án aláírt szlovák–magyar – a 200/2001 (X.20.) Korm. rendelet által kihirdetett – Egyezmény alapján a mechanizmus kibővült a helyi önkormányzatok és közigazgatási szervek határon átnyúló együttműködését segíteni hivatott – immáron 12. – Vegyes Bizottsággal.

A Bizottság megalakulása mindkét ország polgárai számára az együttműködés új lehetőségeit nyitotta meg.

Az alakuló ülésen döntés született egy 3–3 fős ún. Interreg munkacsoport felállításáról is, az Interreg Közöségi Kezdeményezések adta lehetőségek megismerésére és a források minél jobb kihasználásának elősegítése céljából. A Bizottság magyar tagozatán belül létrejött Interreg munkacsoport vezetője dr. Répássy Helga, a Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatal² elnökhelyettese a Vegyes Bizottság magyar tagozatának alelnöke lett. Miután a tagok kijelölése 2005. május 15-ig megtörtént, a munkacsoport megkezdte tevékenységét.

A Szlovák–Magyar Kormányközi Vegyes Bizottság évente kétszer ülésezik. Az alakuló üléssel együtt a felek eddig nyolc alkalommal tárgyaltak egymással. Az eddig megvitatott legfőbb témakörök a következők:

1. Programok:

- A Magyar Köztársaság II. Nemzeti Fejlesztési Terve, magyar operatív programok;
- A Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Keretterve, szlovák operatív programok;
- Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködés Operatív Program 2007–2013;
- Szülőföld Program – a határon túli magyarság számára esély teremtése arra, hogy a szülőföldjén maradván őrizhesse meg többes identitását.

2. Gazdaság:

- A pénzügyi mechanizmusok régiófejlesztésben való felhasználhatósága;

- Szolgáltatásnyújtás a kis- és középvállalkozók számára a határ mentén.

3. Infrastruktúra:

- Az önkormányzatok infrastrukturális fejlesztései;
- A Győr–Hégyeshalom gyorsforgalmi út hiányzó szakaszának megépítése;
- Az Ipoly-hidak újjáépítése:
  - hidak építésének sorrendje,
  - adminisztratív akadályok a hidak építésének folyamatában,
  - a határon átvezető hidak üzemeltetése, fenntartása,
  - határátkelőhelyek, határőrizet koordinációja,
  - hallépcsők támogatása, együttműködés az áradásnál;
- A Komárno–Komárom Duna-híd megépítése;
- A szlovák–magyar határszakaszt átlépő pontok, a közúti átkelési lehetőségek sűrítése;
- Határon átvelő infrastruktúra a vasúti közlekedésben Szlovákia és Magyarország között;
- Busz- és vonatmenetrendek összehangolása a szlovák–magyar határvidéken;
- A Közép-Európai Közlekedési Korridor kérdései.

4. Együttműködések:

- Nemzetközi Visegrád Alap – pályázati támogatások;
- A turisztikai és idegenforgalmi együttműködések aktuális kérdései – turisztikai céllal történő határátlépésről szóló egyezmény;
- Interreg és a határ menti együttműködés:

² A hivatal neve 2005. szeptember 1-jétől Országos Területfejlesztési Hivatal lett, mely a 149/2006. (VII. 21.) Korm. rendelet értelmében 2006. július 31. napjával megszűnt. Általános jogutódja az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium.

- Szlovák–Magyar–Ukrán Szomszéd-sági Program,
- Szlovák–magyar területfejlesztési együttműködés;
- A V4 államok közös fellépése a Strukturális Alapokkal kapcsolatos 2007–2013 időszakra vonatkozó tárgyalásokon;
- Magyar–szlovák testvérvárosok együttműködéseinek továbbfejlesztési irányai;
- A szlovák és a magyar önkormányzatok határon átnyúló kapcsolatai;
- Az ifjúsági szervezetek határon átnyúló és nemzetközi kapcsolatai;
- A Szlovák Köztársaság és a Magyar Köztársaság kormányai között megkötött Örökségvédelmi Egyezmény;
- A természetvédelem terén folytatott szlovák–magyar határon átvélő együttműködés;
- Törvény a területi együttműködés európai csoportosulásáról (EGTC). A magyarországi és szlovákiai bevezetés tapasztalata és alkalmazásának lehetősége magyar–szlovák viszonylatban;

- Építésügyi együttműködés Szlovákia és Magyarország között.

A Bizottságnak a munkáját – a többi bizottsággal együttműködve – hatékonyan, kézzel fogható eredmények felmutatásával kell végeznie. A vegyes bizottságok – beleértve a Határon Átvélő Együttműködést Szolgáló Szlovák–Magyar Kormányközi Vegyes Bizottságot is – teljesítették az alapításukkor megfogalmazott követelményeket, azaz olyan szakmai együttműködési fórumokká váltak, melyek nemcsak figyelemmel kísérik az adott szakterületen folyó együttműködéseket, hanem az együttműködések elmélyítésében és a szakmai tapasztalatok cseréjében is komoly szerepet játszanak. Ennek ellenére vannak olyan területek is, ahol a vegyes bizottságok működése nem megfelelő (pl. Gazdasági Együttműködési Kérdésekkel Foglalkozó Vegyes Bizottság), mivel az adott feladatot más együttműködési formák hatékonyabban képesek ellátni.

Tilinger Attila

SUMMARY

(ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ)

INTRODUCTION

Our study features the findings of a research conducted in the Slovak–Hungarian border region, implemented in the framework of the Hungary–Slovakia–Ukraine Neighbourhood Programme, co-financed by the European Union and the Republic of Hungary. Two institutions participated in the research: the West Hungarian Research Institute of the Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences (Győr) and the Forum Institute in Slovakia (Somorja).

The aim of the research was to study the everyday movements of the population living in the border region. We assumed that the accession to the Union and the Schengen Zone would promote the integration of the border region, the development and expansion of the cross-border interactions, and in the end the birth of cross-border regions in the areas in good positions.

Along the internal borders of the European Union it is an ever more important issue whether the integration of the states will bring about the integration of the cross-border regions as well. The possibility is given, the borders can be crossed without any problem, the movements of the citizens and the businesses are free from any obstacles. The issue of integration is of special importance in the border regions: the other state and its citizens are “physically close”; a single space built on geographical logics can be created in the everyday life. It is a question, however, how the border affects the lives of the citizens in the border region. Do they actually use the

other side of the border? Can the border region of the neighbour state become part of their everyday lives? In the use of workplaces and economic opportunities which factor will be stronger: the nation state traditions or the logics of the geographical proximity?

The answers to the questions above are different in all various border regions. Integration is influenced by the historical past, the ethnic and geographical conditions, the economic development and the differences of this, and not last the disparities in the political, administrative and public services systems of the neighbour states.

Travelling in Europe we experience that border regions do exist, we see existing and formalised relations, but the “wall” between the two border regions are still there, despite the physically non-existing borders (*Paasi-Prokkola*, 2008), the number and content of the interactions do not increase to the extent that is expected. In other places the inhabitants of the border regions have a rich system of relations with those on the other side of the border, irrespective of the relationship of the two states and the officially created cross-border organisations.

Our research conducted in 2007 and 2008 was focused on the Slovak–Hungarian border region. The research area was usually the 20-kilometre stripe along the border, extended in accordance with our experiences in some places with settlements and areas that functionally can be taken as border settlements or regions. Our research area is thus a functional area, home to approximately 2 million people, which cannot be designated by adminis-

trative borders. We made a questionnaire survey with the population, with a sample of 2000 people, and we also approached approximately 500 commuting employees. We also made interviews with non-governmental organisations, public institutions, local governments, economic actors etc.

The Slovak–Hungarian border section is 679 kilometres long; this is the longest border section of Hungary. Moving from west to east along the border the development disparities are definite. A speciality of the border region is that even on the Slovakian side of the border the number and proportion of the Hungarian ethnic population is significant; there are settlements and areas where Slovak citizens with Hungarian ethnicity are the majority.

In the border region the integration of the population and the economic actors is increasing. Approximately 30 thousand employees from Slovakia work in Hungary, and commuting from Hungary to Slovakia has also appeared by now. More and more businesses have locations in the neighbour country, other choose school or even placed of residence in the neighbour state. The agglomeration of Bratislava, the capital city of Slovakia, has reached Hungary by now, several hundreds of Slovakian families have bought homes in the villages along the border of Northwest Hungary, in fact, the extension of the public transport of Bratislava towards Hungary is an issue today. At the same time, Budapest has a strong gravity on the border areas of Central Slovakia. On both sides we find smaller towns in the proximity of the border whose theoretical (and more and more often the practical) catchment areas reach into the other side of the border and integrate smaller areas. For a part of the population it has become natural by now to do the shopping or use services on the other side of the border. Due to the common past there are also family and friendly relations.

The accession of the two states to the European Union in 2004 and to the Schengen

Agreement later also contributed to the development of the everyday relations, but the process have decades of history by now. The occasionally “cool” relationship of the two states cannot be felt in the micro-level relations, in the economically more advanced areas of the borders we can see the first steps of the birth of single border regions. The private sector is ahead of the official relations. A part of the inhabitants and the economic sector “use” the other side of the border in their everyday lives. The separating role of the “mental border” is less of a problem here than in some other European border areas. In the areas more developed economically (especially in the western part, the areas along the axis of the Danube River, belonging to the hinterland of three capital cities: Vienna, Bratislava and Budapest) the joint development is very dynamic. The rapid economic development of Slovakia has also given a great momentum to the integration, and now areas at the same level of development are building a common cross-border region and urban network. On the eastern part of the border this dynamism is less palpable. This is an area where less developed regions meet each other. Nevertheless the city of Košice and its environment is developing, and the labour market of this region is now seeking skilled employees on the Hungarian side of the border.

Of course there are still many obstacles to the complete integration. The national systems (education, health care, public administration, bureaucracy etc.) still have difficulties in handling the natural processes of cross-border areas. Those who cross the borders are actually foreign citizens but still “local inhabitants”. It is difficult to put them into the traditional categories of “domestic” and “foreign” citizens, and the administrative problems coming from this may cause difficulties e.g. in the joint and thus more rational use of health care institutions. These problems often lead to harmful phenomena; some use the existing differences for e.g. tax evasion pur-

poses. Our experiences suggest that these phenomena are important but their significance is relatively small compared to those natural processes that bind the border regions and strengthen its integration.

INTEGRATION OF THE BORDER REGION

Border regions are those areas along the state borders whose life and socio-economic processes are considerably influenced by the existence of the state border (*Hansen, 1983*). By now the separating role of the borders within the European Union has weakened in importance. We do have to emphasise the fact that the extension of the border region is now regulated not (only) by the state border itself but also the spatial structural characteristics of the separated border areas, the cross-border linkages of the urban and transport networks, and the different socio-economic features of the two sides of the borders. These factors together make those cross-border civil and economic movements that make the border regions of the nation state areas so peculiar. These days and in the region in our survey those areas can be taken as border regions whose everyday lives are basically influenced by the interactions maintained with the neighbour border region. The literature on spatial borders more and more often refers to the fact of practical life that the sharp separation of regions (areas belonging to different states in this place) is now outdated and its more and more transitory zones among the systems that become typical (*Fleischer, 2001; Novotny, 2007*). In reality the two definitions together are valid, as the role of the state border shaping the spatial structure still cannot be neglected, even if the physical barrier of the state border has ceased to exist in the case of the internal Schengen borders. Even in the case of the total elimination of the state border (like the internal German border) the borderline lives on coming from its historical

role, as it played an important role in creating the development and network characteristics of the border region during the development of the nation state. The internal borders of the EU only secure the complete freedom of border crossing; the differences of the nation state systems regulating everyday life still exist. The external borders of the European Union and the non-EU borders are still a physical barrier to the free development of interactions. This double definition thus involves the functional approach to the border region and is less suitable for the designations on administrative grounds. We can see that neither definition allows us to make a sharp and exact designation of the border regions, as each function has its own space of action different from the others: employment creates a catchment area different from that of shopping etc. Also, in many places we must make a compromise, e.g. when making the reference area of this present survey. Based on the findings of our researches conducted beforehand, we automatically specified a 20-kilometre stripe as border region, then we enlarged this zone on empirical ground by mostly urban areas that are the centres of the cross-border movements and the first important stations along the roads crossing the borders.

Our definition of border region can be based on the examination of the following phenomena:

- We must look at the position of the border region in the order of the regions of the neighbour countries by level of spatial development; also, the introduction of the development disparities among the border regions gives us important information. Besides the featuring of the structural basis and the centre-periphery relations it is important to know those development axes of spatial development that have been or are born in the frameworks of spatial units, macro-regions bigger than the nation states. These may be determined by the urban network, the historical

state or empire frameworks but also by the spatial features of the modern economy on European scale.

- One of the most important influencing factors of the movements (or potential movements) of the inhabitants is the space of action of the cities, the relationship of the urban network and the state border. The separating role of the border narrows down the theoretical hinterlands and vice versa, there are areas that are not in the hinterland of any Hungarian town or city or are only weakly integrated, they are peripheries without urban centres. In general we can say that one of the most important manifestations of the historical spatial development role of the state borders is the transformation of the urban hinterlands. The majority of our daily movements are linked to the characteristics of the settlement network: employment, or the use of different services, schools are less and less restricted to the place of residence, we have jobs or use these services in different settlements or centres. For the population in the border region these can be in the same country but can also be other settlements closer in space but in the territory of another country.
- The development of the transport network usually has a mutually reinforcing interaction with the above two factors. The cross-border sections of the elements of the large-scale networks are usually designed for transit traffic and are not very important in themselves for the border regions. The actual crossing of the border is not a loss of time these days, the former function of the border, the stopping of the traffic does not exist any longer. These tracks, however, may be very important for the accessibility of the border regions, which may lessen the peripheral situation that is often caused by other factors. The other important level of the transport network is the elements of

the network connecting the inner areas of the border region, whose cross-border integration is often much more problematic than that of the large axes. One of the most important determining factors of the spatial structure of the border regions are these roads (including bridges, ferries and lines of public transport), as they directly influence the accessibility of the centres (including the ones on the other side of the border).

All these designate the range of those movements and interactions that shape the internal network and integration of the border regions. The number, intensity and direction of these movements allow us to differentiate among the basic types of the cross-border interactions, on the basis of which we can define the basic inner structure of the whole border region (alienated, co-existing, mutually co-operating and integrated border regions). These types are splendidly featured by the model of Martinez (*Martinez*, 1994, 7), that we used during our work.

THE SLOVAK–HUNGARIAN BORDER REGION

History of the border

The Slovak–Hungarian border region is situated in an area that belonged to single state formations until the end of World War I: the Kingdom of Hungary and the Austro–Hungarian Monarchy. The state border between Czechoslovakia and Hungary was created by the peace treaty concluding World War I. The state border did not follow the ethnic border: significant areas with Hungarian majority were annexed to Czechoslovakia. In the peace treaty of 1920 the border was designated mainly on the basis of economic, military-strategic and transport geographical considerations (*Hevesi–Kocsis*, 2003), thus the network of personal relations, the aspects of

the settlement network and ethnic considerations, all important for the organisation of the everyday life, were not considered during the decision-making. The border was pushed northwards in connection with the Munich Treaty in 1938, and this situation existed until the end of World War II. Then the agreement on the ceasefire restored the situation existing before 1938, and the peace treaty annexed another small area to Czechoslovakia from the area of Bratislava. After the disintegration of Czechoslovakia, Slovakia inherited the state borders.

The border regions are multi-ethnic areas. On the Slovakian side the proportion of the Hungarian ethnic population is significant along the total border section; in fact, there are still areas with Hungarian majority, especially along the western part of the border. In some districts Hungarians make over 80% of the inhabitants. (In the whole of Slovakia the proportion of Hungarians is around 5%, most of them live in the zone along the border.) Along the eastern section of the border the situation is different, areas and villages with both Hungarian and Slovakian majority can be found here.

On the Hungarian side we also find inhabitants and villages of Slovak ethnicity. Although the proportion of Slovaks within the population of Hungary is small (0.17%), along the border we still find many villages where Slovak ethnicity lives.

Economic development

The amount of GDP produced at NUTS 3 level clearly indicates that the most developed areas of both states can be found along the common border. The strong economic concentration of the western border section is undeniable. The capital cities of both countries have a significant and still growing share of the production in their countries. Bratislava in 1995 possessed 24.6% of the GDP produced in Slovakia, and this share grew to

27.3% by 2005. The concentration of Budapest is even bigger, as it was 33.9% already in 1995, to increase to 35.9% by 2005. Among the NUTS 3 units along the border, the growth of the western ones is dynamic. Both in Hungary and Slovakia the increase over the national average was typical in these areas from 1995 to 2005. In Slovakia it is Trnava after Bratislava that boasts of the highest production per capita, but during the whole of the decade the districts of Nitra and Zilinsky show the fastest growth after Bratislava. Their share from the production of Slovakia also increased during this decade, while the proportion of Banská Bystrica, Prešov and Trenčín districts decreased. In the east it is only the Košice district that shows a considerable growth, approaching the national average. All these demonstrate that the economic power of Slovakia is concentrated in the western and northern areas of the country, in the east Košice stands out as an island. On the Hungarian side of the border it is the western areas too that show the fastest growth, and the highest amount of goods produced, only surpassed by the capital city. The weight of Budapest (and Pest county) within Hungary exceeds that of Bratislava and Trnava districts together in Slovakia, both in value produced and the number of population. Despite the basically high level of development of the western counties in Hungary then the regional disparities in the whole of Hungary and also across the border counties are bigger than in Slovakia. In Hungary the western counties (Győr-Moson-Sopron and Komárom-Esztergom counties) grew far above the national average in the decade in question, and have become the most developed Hungarian counties after Budapest by now.

Symmetry is clearly visible: along the western section of the border the most advanced areas of the respective countries can be found on both sides. In Slovakia the three neighbouring western districts (Bratislava, Trnava and Nitra), in Hungary Budapest and

three counties (Pest, Komárom-Esztergom and Győr-Moson-Sopron) produce half of the GDP of the respective country. Especially in Slovakia this proportion seems to be growing. On the other hand, the development level of the eastern part is below the average on both sides; although Košice stands out as an island in Slovakia, Miskolc is unable to have the same function in Hungary.

The urban network

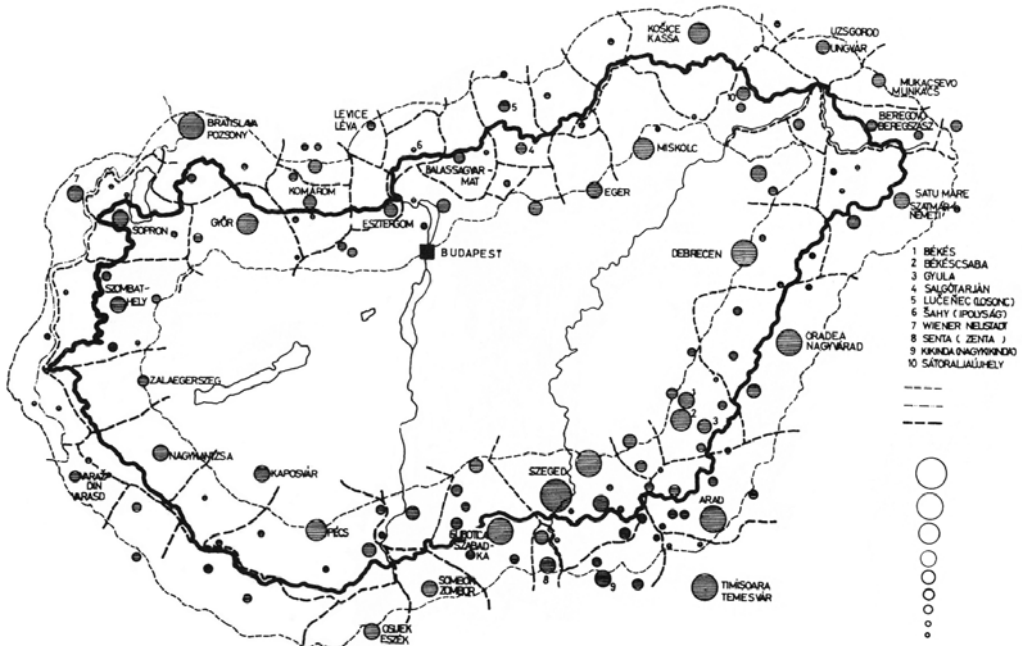
The borders in the Carpathian Basin are young historical creations, and in many places the spatial structural elements (transport axes, urban hinterlands) crossing the present borders did not cease to exist; they may only have weakened to some extent. The weakening of the separating role of the borders allows their partial re-creation. At the same time we cannot neglect the fact that over the last decades, both in Hungary and in the neighbour states, processes affecting the spatial structure took place (industrialisation, urbanisation, transformation of the administrative structures and the ethnic relations) that in many places do not allow the automatic restoration of the spatial relations that had existed before the designation of the borders (Figure 1). On the other hand, there are new, formerly non-existing spatial needs that cross the present borders (suburbanisation, commuting of the labour force).

The borders drawn in the early 20th century had an impact on the further development of the cities and other settlements in the vicinity of the borders. Several cities lost some of their previous functions, but some settlements came out as winners, especially in areas where the region was cut by the border from its former centre (*Hardi-Pap*, 2006). After the designation of the borders there were several cities that lost the major part of their hinterlands and thereby their central functions within the new state territories, and their population hardly increased during the

20th century, parallel to the decline of their central roles (e.g. Balassagyarmat, Kráľovský Chlmec). These cities and towns, having lost their county and district functions, found themselves in lower hierarchy categories. In the areas along the present borders, especially in the mountainous areas, the average size of the towns was smaller anyway than in the Great Hungarian Plain, thus the same hierarchy levels concerned smaller towns in these regions (*Beluszký-Győri*, 2005). These small towns, having lost their administrative functions, were practically deprived of any considerable urban development during the 20th century. Especially in the eastern, mountainous section it is typical that the peripheral situation of the border regions is due to a large extent to the tearing apart of the urban hinterlands. Areas of considerable size remained without service centres during the 20th century, as the small and medium-sized towns were cut from their rural hinterlands by the border, and the substituting centres were far away in bad traffic access. The designation of the border deprived several towns and cities of their county seat role, and there were towns (especially in the east) that could not develop further after the loss of their hinterlands (*Mezei*, 2006).

On the other hand, many towns and cities were born or strengthened, climbed up in the hierarchy during the past decades, having services with more significant attraction on the other side of the border than at any time of their past. Such a city is Bratislava itself, together with South Komarno (*Sikos-Tiner*, 2007) and Salgótarján.

Of course there were cities that developed due to political and economic effects. In the socialist era, in addition to the political decisions also the economic policy decisions, giving preference to industrialisation-linked urban development, often favoured the cross-border regions and settlements. In Hungary the goal was the development of the north-east-southwest "industrial axis", in the neigh-

Figure 1. Urban Catchments Areas in Border Regions Cut by the Borders of Hungary

Legend: 1 – Boundary of 30 km border zone; 2 – Historical state border; 3 – Zone of influence.
 Source: Kovács Z. (1990).

bour countries the objective was to increase the proportion of the urban spaces. Parallel to this, industrial development also affected settlements in the proximity of the borders, as they were either traditional urban/industrial centres or were important due to their geographical location. This way a considerable industrial development took place along the Danubian section of the Hungarian–Czechoslovakian border (Bratislava, Győr, Komárom/Komarno, Nové Zámky, Lábatlan, Nyergetőfalva etc.), and also along the eastern section (Salgótarján, Ózd, Putnok, Kazincbarcika, Košice). All these factors explain why in the socialist era the border regions were not always identical with the regions in the economic peripheries; several border regions and cities had a considerable development in these decades. There are many essays draw-

ing attraction to this fact (Rechnitzer, 1999; Süli-Zakar, 2000; Baranyi, 2004).

The cities formulating cross-border regions can be classified into three categories: capital cities, middle towns in the border region or in the vicinity of border, and finally the small towns along the border.

This border region is shaped by the effects of three capital cities. All three capital cities can be found close to the state border, accordingly their hinterlands reach beyond the borders in some form. Each has significant, although different impact on the development of the border region. Vienna and Budapest have been restoring their traditional catchment areas since the middle of the 1990s. It is especially Vienna that has outstanding opportunities in this respect. Vienna has actually made Bratislava its “twin city”, what is

missing for the faster common development is primarily the direct and good quality transport connection. The commuters' trains of the Austrian railway company (Euroregion trains) have scheduled lines and preferential tariffs from Vienna towards Tatabánya and Szombathely in Hungary, and also towards the border region of the Slovakia and the Czech Republic. It is no wonder then that in the western part of the border region it is the central relations directed towards Vienna that are strengthening. Budapest has, may have a similar function in the central part of Slovakia. However, the infrastructure background for this is missing, and the establishment and organisation of these systems is blocked by political problems, among other things. There is no high quality road and rail access from Budapest to Central Slovakia; although its construction fits into the network development plans of the Union, the designation of the tracks is a matter of political debates between the two countries. Compared to the two big capital cities, the cross-border role of Bratislava is much more moderate. Bratislava is strengthening its relations to Vienna, there are several fast ship lines between the two cities (Wien-Slovakia-Bratislava), the motorway has already been built and the construction of through train, in fact, high speed railway line is also probable. The cross-border attraction of the capital city of Slovakia is mostly built on the suburbanisation process. Real estate prices in the rapidly growing Bratislava are in a sharp contrast with the relatively lower real estate prices on the other side of the border, in the Austrian and Hungarian areas, which are peripheries in their respective countries. The outmigration of the inhabitants of Bratislava to these areas started quickly, and they commute across the border towards Bratislava. This process has an increasingly important impact on the Hungarian areas along the border, as they are in an extremely good transport position. Outflow is further reinforced by the elimina-

tion of the control on border crossing; on the other hand, it is set back by the fact that the Hungarian areas – unlike the Austrian ones – lack suburban public transport towards the capital city of Slovakia. Infrastructure is given (motorway, railway). If transport is organised, the agglomeration of Bratislava will reach right to Mosonmagyaróvár, as not only the population moves out from a big city going through suburbanisation, but also the economic actors that follow the inhabitant, seeking lower cost locations (or rented offices), as it has already happened in the agglomeration of Vienna and Budapest. In addition there is a geographical point of outstanding value, a crossing of motorways in the vicinity of a big city, like the crossing of the motorways M1 and M15 in the Hungarian territory.

Along the total length of the border we find small and medium-sized towns from Győr to Košice and Sátoraljaújhely, and these towns are expanding their catchment areas to both sides of the border in some way. In some places it concerns the commuting of the labour force (Győr), in other places it is in commerce (Salgótarján, Sátoraljaújhely), in other places it is in the field of public services, almost the total of life (Komárom, Esztergom). In western part we find cities in the direct proximity of the border which are bigger and have more significant economic potential (Mosonmagyaróvár, Győr, Komárom and Komarno, the twin cities Esztergom and Stovo [Figure 2]), in the eastern part of the border region the bigger cities are farther away from the border. Not even the hinterlands of the towns with 20 to 50 thousand inhabitants, offering an almost complete range of central functions, cover the whole region. Along this long border section we find Salgótarján, Ózd and Kazincbarcika, in Slovakia Lučenec and Rimavská Sobota in the vicinity of the border. All are small towns, even the county seats, except Salgótarján. The major centres (Košice and Miskolc)

are situated a bit farther from border. In Slovakia the urban development of the last decades took place more north of the border (with the exception of Košice), while the majority of the towns that were middle towns in the early 20th century were not able to increase the number of their population (*Horváth*, 2004). As a result of this, significant areas without urban centres emerged, especially in the contact zone of Borsod-Abaúj-Zemplén county and the district of Košice.

By the location of the centres, the border region can be divided into five typical functional zones.

- 1) The agglomeration of Bratislava. This involves the traditional suburban zone of the Slovakian side right until Somorja, the main commuting region of the capital city of Slovakia. The agglomeration of Bratislava has reaches across the state border by now; it involves the area of Mosonmagyaróvár close to the border and also some Austrian territories. The agglomeration is contiguous to the agglomeration of Vienna; the impact of the two capital cities is jointly shaping the area.
- 2) The zone of the Danube cities. This entails Győr and the so-called Danube city pairs, e.g. Komarno/Komárom and Sturovo/Esztergom. It is especially the transport geographical location of the two Komárom settlements and Győr that leads to the birth of considerable cross-border catchment areas. The special importance of these city pairs is given by the fact that they can actually be taken as single urban agglomerations by now. Together they have a population in excess of fifty thousand, so their common services and economic attraction is equal to that of a medium-sized Hungarian city, not to mention the high density of population in the economic agglomeration along the right bank of the Danube River (from Almásfüzitő to Dorog).
- 3) Zone of the mountainous towns. This zone reaches from the mouth of the Ipoly River to the edge of the hinterlands of Košice and Miskolc. Its western part is adjacent to the agglomeration of Budapest, including Vác. On the other hand, the low level of urbanisation along the Ipoly River is also due to the drainage effect of Budapest. The area between the Börzsöny Mountains and the Ipoly River gravitates to the city of Esztergom, allowed by the Schengen borders and the planned bridges across the Ipoly. At the northern feet of the North Hungarian Mountain Range there are the already mentioned towns with 20 to 50 thousand inhabitants (Salgótarján, Ózd, Kazincbarcika, Lučenec, Rimavská Sobota), but they are somewhat farther from the border (10–20 kilometres). Directly on the border we only find smaller centres (Šahy, Balassagyarmat).
- 4) The hinterlands of Košice and Miskolc. The border regions of the two cities are characterised by a deficient urban system, especially on the Hungarian side (being one of the least urbanised areas in Hungary). North of Edelény in the Zemplén Mountains we do not find any major central settlement. The areas right on the border may gravitate to Košice more than to Miskolc, even on the Hungarian side.
- 5) The area of the triple border in the east. This region has a weak urban network in both countries. Smaller centres can only be found on the Hungarian side, such as Sátoraljaújhely and Sárospatak. Especially the latter has strong cross-border attraction. On the Slovakian side, Trebišov can be found a bit farther from the border, and its services are too weak to have attraction on the Hungarian side of the border as well.

Figure 2. Cities and Towns along the Slovakian–Hungarian Border by Number of Inhabitants

Source: By the author.

RELATIONS CAPITAL IN THE SLOVAK–HUNGARIAN BORDER REGION

Basic features of the cross-border social relations

In the Hungarian and the Slovak sample of the questionnaire survey (a total of 1,000 people in the Hungarian and 996 in the Slovak sample) there are significant differences as regards the cross-border personal relations. On the Hungarian side one quarter, on the Slovak side half of the questioned persons had some sort of contact in the neighbour country (Figure 3). Our expectation regarding the different ethnic composition was verified: in the Slovak border region the proportion of inhabitants with such contacts was 27% higher. This relationship index measures the exis-

tence of the connections, irrespective of their number and character. As regards the number of respondents, in the Hungarian sample 250, in the Slovak sample more than 500 persons were suitable for a more detailed analysis.

In the questionnaires filled out on the Slovak side, due to the overrepresentation of the social layers with secondary school and higher education certificates, the activity of relationship network is probably higher than the actual proportions, due to the conversion mechanism of the relationship capital and the cultural, and also the closely related economic capital. This phenomena is well described by Bourdieu (*Bourdieu, 1997*).

Relationships were measured in five forms: family, friends, acquaintances, colleagues and business partners. The probability of the existence of relations follows the same logic in both countries, but the proportions are much

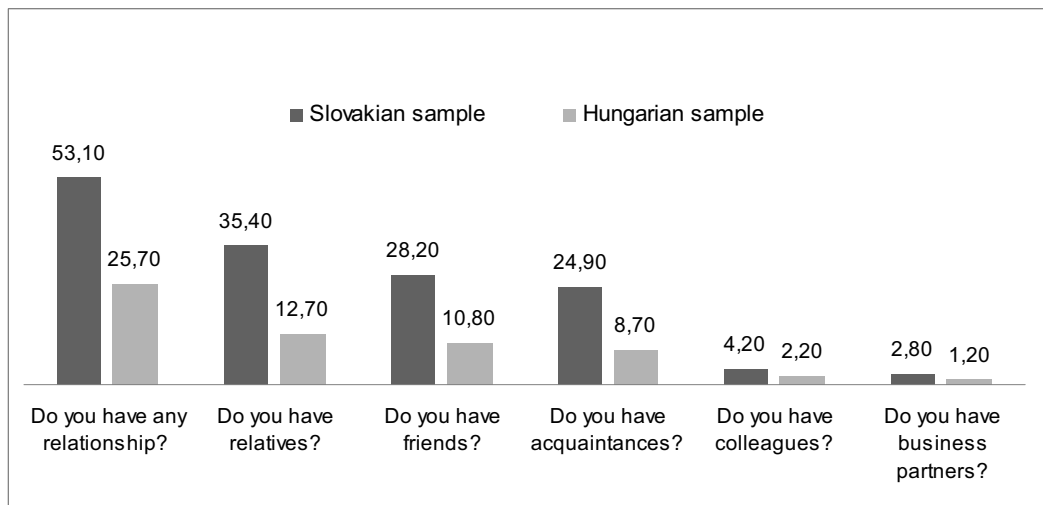
higher also in this case on the Slovak side. The biggest share of the inhabitants has family relations on the other side of the border, which is natural, coming from the historical past of the border region. The second most frequent type of relationship is acquaintances, followed by friendships. Colleagues and business partners make a negligible part (2 to 4%) of the personal interactions in both countries. The proportions and their differences are very informative: more than one-third of the inhabitants on the Slovak side have relatives, 28% have acquaintances and 25% have friends in Hungary; the same relationships of the Hungarian respondents were only 13%, 11% and 9%, respectively (Figure 3).

Based on Mark Granovetter (1988) we can differentiate between strong ties (relatives or friends) and weak ties (acquaintances, colleagues or business partners), which have different values and functions at the level of the individual and the whole social structure. Also in this approach the frequency of strong ties is higher on the Slovak side (Table 1).

The proportion of multi-layer, multiplex relationship networks is much lower. Both strong ties (i.e. friends and relatives) were mentioned by 32 Hungarian respondents, only (3.2% of the sample), whereas there were 158 such respondents (16%) on the Slovak side. As regards the three weaker ties – acquaintances, colleagues and business partners –, involving less emotional elements and intensity, only 10 Hungarian and 47 Slovak respondents mentioned such ties, which mean very low proportions: 1% and 5%, respectively. Of course the borders and the historical vicissitudes annihilated many relations or did not allow the birth of such ties (Figure 4).

The inhabitants living in Slovakia have more complex relationship systems in Hungary (Figure 5). The majority has only one type of relationship, of course, and as we have formerly seen, these are usually family ties or less intensive acquaintanceships. Of all Hungarian respondents having any sort of ties, 70% have only one kind of relationship. In the Slovak sample the proportion of such respondents is

Figure 3. Probable frequency of the relationships and the types of relationships (%)

Source: *Questionnaire survey of inhabitants (2008).*

Table 1. The frequency and institutional background of official relationships (%)

	Hungarian sample	Slovak sample
Had contact to any office or authority in the last five years	2.7 (N=27)	10.1 (N=99)
Frequency (first mention)		
– daily	3.7	2.1
– several times a week	0.0	1.1
– several times a month	3.7	13.8
– less frequently	92.6	83.0
What sort of institution? Most frequent mentions of first institutions and the number of mentions)	1. Police (8) 2. Border Guard (6) 3. Municipal government (2) 4. Land Registry Office (2)	5. Labour Office (22) 6. Hungarian Tax Authority (19) 7. Police (14) 8. Municipal government (7) 9. Registry Office (5) 10. Border Guard (4)

Source: *Questionnaire survey of inhabitants (2008).*

much lower (48%), almost half of them (47%) have personal networks consisting of 2 or 3 sorts of relationships simultaneously (this proportion is only 28% on the Hungarian side).

According to our calculations, an average inhabitant in the south Slovak border zone has contacts to at least 10 persons in Hungary, if s/he is not isolated. This is true for the Hungarian side as well, but the average number of contacts in Slovakia is only 6. The maximum values highlight the background of the significant differences between the average and the mean values. The questionnaire survey involved persons who have a large number, maybe 200–300 contacts on the other side of the border.

Basic features of the cross-border institutionalised (official or administrative) interactions

Only a small proportion of the inhabitants had contact to the official authorities of the other country in the last five years (Table 1). In the Hungarian sample there were only 27 such persons, somewhat more on the Slovak side, but their proportion remained below 10% even in Slovakia. In addition, such relationships were occasional; most respondents (83% and 93%, respectively) contacted some institutions a few

times, only. Continuous touch to the official organs is negligible: only 3–4% of the inhabitants had daily or weekly contacts to the offices and authorities in this period.

The organs most frequently mentioned by the Hungarian respondents were the police, border guard, municipal governments and land registry offices. The list of the Slovak respondents is more complex and mostly concerns labour and taxation issues. The most frequently mentioned organs were the police, border guard and some municipal government also in this case.

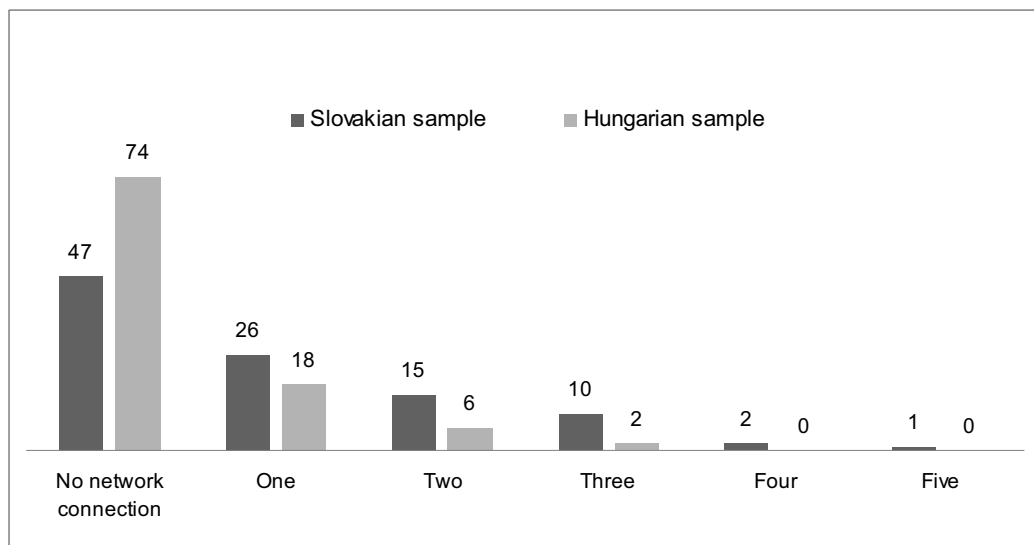
Possible explanations for the frequency of the cross-border relations

Summarising the most important features of the strong and weak interpersonal relations, and the contacts with the official organs it became clear that the interactions from Slovakia to Hungary are much more intensive (due to the Hungarian ethnic minority living in Slovakia) than the interactions from Hungary towards Slovakia.

The social interactions of this type of the people living in the eastern and western part of the border region have been built out on the other side of the border with by and large the same probability. The settlement size is a not differentiating factor either: the inhabitants of neither the rural areas nor the big cities have

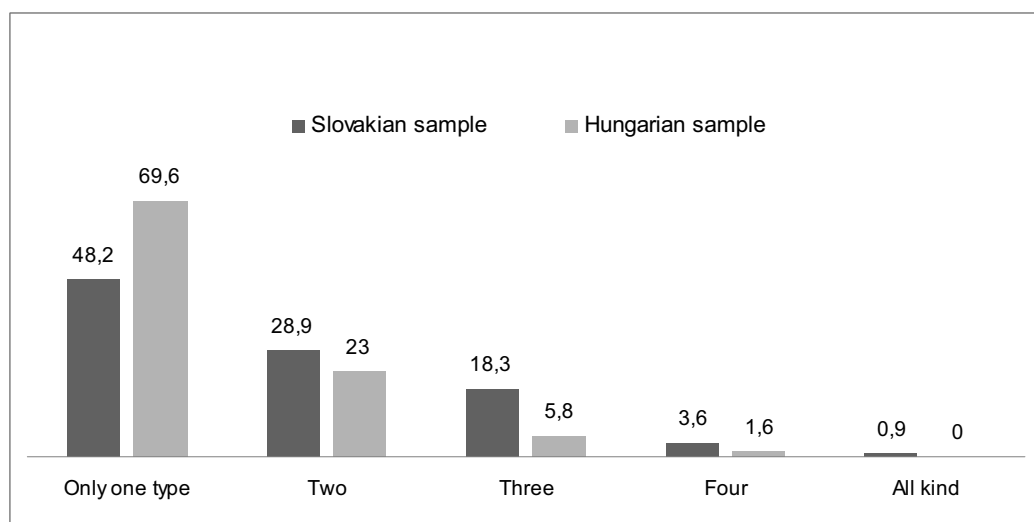

Figure 4. Number of Different Kind of Relations in the Other Side of the Border – ego-network Multiplicity (%)

Source: *Questionnaire survey of inhabitants (2008).*

Figure 5. The Complexity of the Personal Cross-Border Relationships (%)

Source : *Questionnaire survey of inhabitants (2008).*

bigger or more complex relationship networks. The respective age groups of the sample also feature relationships with the same frequency. Social activity and family status do not seem to play a role in this respect, either.

There are two clear things, however. 1) On the Slovak side, as it had been expected, the ethnic belonging was the main determining factor differentiating the contacts. 2) In both samples, significant differences could only be detected by the level of school education and the closely related employment position.

On the Slovak side of the border region, 62% of the respondents with Hungarian ethnicity had some cross-border relations. Among the population of Slovak ethnicity the proportion of such inhabitants was just half of this (35%), which is a surprisingly high proportion, considering the much lower rate in Hungary (Table 2).

It is also visible that the Hungarians have bigger and more complex relationships than the Slovaks. The average number of family, friendly, acquaintanceship and colleague relationships featured in the table demonstrates that the majority of those with Hungarian nationality have the weaker forms of contacts (e.g. the have twice as many acquaintances and have four more friends on the average).

In the relationships towards the other side of the border school education and the partly connected higher status also play an important role. Even on the Hungarian side, the proportion of those with contacts on the other side is 10% higher among those with higher education certificates. The responses received in Slovakia show a similar hierarchy: e.g. 65% of those who had finished university studies gave positive answers.

The number of contacts is also positively influenced by the higher social status, but this is mostly true for the weaker ties and mainly on the Hungarian side. In Slovakia this parameter did not show significant differences. In the complexity of the relationships, however, on both sides it is the schooling and the concomitant social milieu that dominate. Respondents with higher education degrees are the least frequently those who have single-component relationships, and they are the ones who most frequently possess complex contacts of at least three different types.

On both the Slovak and the Hungarian side the differentiating factor is the blue collar or white collar job, besides which the higher qualification and position are not so important. The mean value of the number of

Table 2. The differentiation of network properties according to the nationality of the respondents – Slovakian side

	Hungarian nationality	Slovak nationality
Do you have any contact on the other side of the border (in Hungary?), %	62.3	34.5
How many persons do you keep in touch with? (average)	25	14
How many relatives do you have? (average)	10	11
How many friends do you have? (average)	11	7
How many acquaintances do you have? (average)	20	8
With one kind of contact only, %	45.6	58.2
With two kinds of contacts, %	30.6	23.6
With three or more contacts of different types, %	23.8	18.2

Source: *Questionnaire survey of inhabitants (2008).*

contacts on the Hungarian side well demonstrates that those in leading positions and the self-employed have the more extended networks of relationships. This correlation on the Slovak side is slightly modified: probably because of the more active employment practice even the blue-collar workers have a higher probability of contacts to the Hungarian side and a larger number of ties as well.

Possible obstacles of the cross-border strong ties

In case of the family and friendly relations we asked about those external obstacles which may make difficult, or set back keeping in touch with the people on the side of the border. The list is not complete but it involves the most important elements, among which the first ones are time, spatial distance and the impact of infrastructure (Table 3).

Among the inhabitants living on the Slovak side and having contacts in Hungary we found a bigger proportion of those who met some difficulties. The first in the order of the obstacles was the lack of time, which in the globalising society of our times does not only affect the interpersonal interactions but also several other aspects of our lives. The smallest problems were accessibility and the role of the border, according to the respondents. It seems that the closer communication

and interaction of the inhabitants on the two sides of the border have mostly been set back by unfavourable factors coming from their own lives, in which the two dominant factors are the lack of free time and the disparities of the financial means.

SOCIAL CAPITAL AND ITS SPATIAL ASPECTS

At each strong and weak tie we asked about the spatial location of the contact persons on the other side of the border. On the basis of this we can designate the extent of the cross-border social capital and the concentration of the ties. Our question concerned if there were dense points of ties and if so, which settlements concentrated the contacts. We expected the appearance of the natural tendencies coming from the demographic weight of the respective settlements, i.e. that in the cities, due to their size, we would possibly find more relatives, friends, acquaintances and colleagues.

In the case of strong ties, most respondents on the Slovak side have relatives or friends in the capital city, which is followed by the big cities and the local centres along the border. A similar logic can be seen at the weak ties, where the outstanding position of the capital city can also be seen. The situation of Komárom is to be selectively mentioned, as this city has the third highest num-

Table 3. The Obstacles of Strong Ties (%)

Obstacles	Hungarian sample	Slovak sample
Shortage of time	38.1	45.6
Financial reasons	25.7	41.5
Illness	24.8	26.4
Lack of car	23.6	25.5
Big geographical distance	16.8	25.0
Bad public transport access	15.2	18.6
State border	8.8	2.1
Bad accessibility	7.2	6.7

Source: *Questionnaire survey of inhabitants (2008).*

ber of mentions in all four contact types, following Budapest and Győr – despite its much smaller number of population (Figure 6).

Of course the list is not suitable for making far-reaching analyses but it well demonstrates the major junctions of integration mechanisms realised though interpersonal ties in the border region.

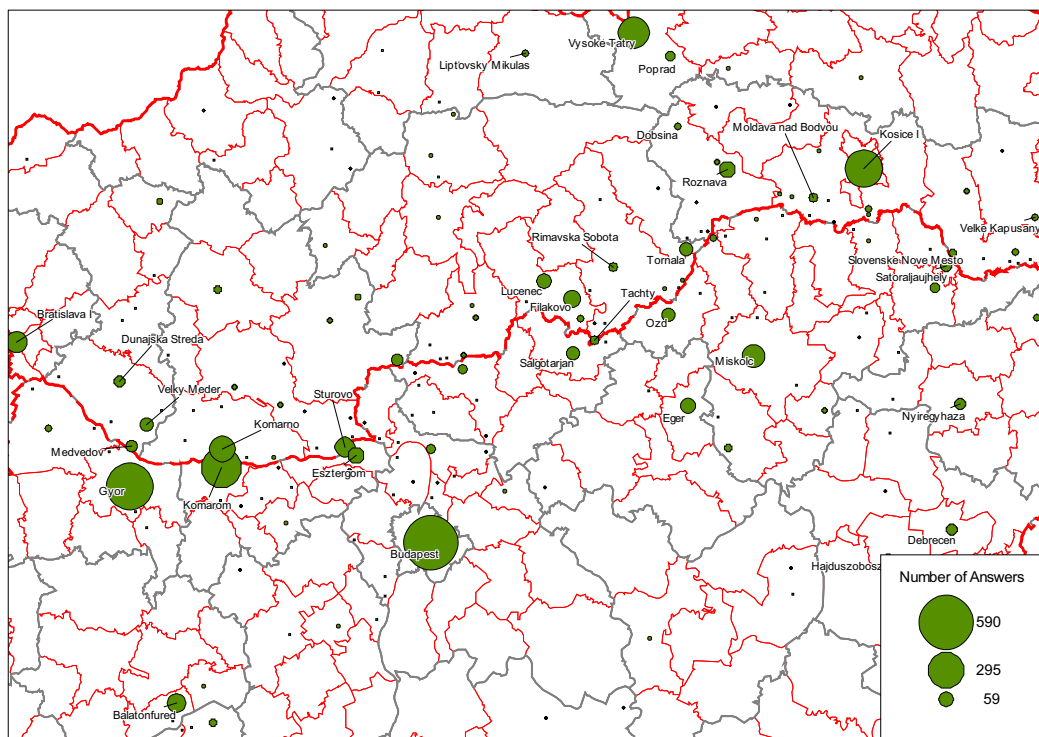
Frequency and objective of border crossings

The frequency of travels also reveals the bigger activity of the Slovakian side. The Slovakian respondents (who have already been to the other side of the border) travel to Hungary much more frequently than the Hungarians to Slovakia (Table 4). The proportion of daily commuters is also significant among

the Slovakian respondents. West of the Ipoly River it concerns over 3% of the respondents, evidently due to the better employment possibilities in the first place.

The definition of the objective of the travels is not less important. Table 5 demonstrates the most frequently mentioned reasons for the travels in the questionnaires. A relatively small proportion of the respondents mentioned work and business affairs as the motivation of travel. However, if we consider that these goals are strongly connected to the travels of daily or weekly frequency, we can see that this objective is becoming more important among the motivations of cross-border travels. The purchase of durable goods is more frequent at the eastern section of the border, on both sides. It is most typical at this

Figure 6. Destinations of the cross-border travels

Source: Questionnaires (filled out in 2008).

Table 4. Breakdown of the travellers by the frequency of the border-crossings, in per cent

Country	Border section	Daily	Weekly	Monthly	Few times a year	Every few years
Hungary	Western*	0.0	3.4	12.7	39.8	44.1
	Eastern	0.9	4.3	11.2	39.7	44.0
	Total	0.5	3.9	11.8	39.7	44.0
Slovakia	Western	3.1	8.4	19.5	48.8	20.2
	Eastern	2.1	8.0	13.6	45.4	30.9
	Total	2.7	8.2	17.4	47.6	24.0
All	Western	2.0	6.7	17.2	45.6	28.5
	Eastern	1.4	5.9	12.2	42.1	38.5
	Total	1.7	6.3	14.9	44.0	33.1

* Sections: west or east of the Ipoly River.

Source: Questionnaire survey of inhabitants (2008)

border section that the nearest urban centre with a larger supply of durable goods can be found on the other side of the border.

Image of the other people, the inhabitants of the other country

In our research we looked at how people viewed the nation on the other side of the border and what characteristics they attributed to the people living there.

Hungarians have traditionally considered themselves as a friendly nation. This characteristic is on the top of the list not only in the self-image of the Hungarians; the neighbour nation, the Slovaks also think that the most

characteristic feature of the Hungarians is their hospitality, friendliness. This is true for both the Hungarians living in Hungary and the Hungarian ethnic citizens in Slovakia. The average values always reached, in connection with the Hungarians living in Hungary even exceeded four (on a five-grade scale). Besides the above-mentioned two characteristics, the Slovaks basically see the Hungarians as a happy, proud, clean, creative, helpful, busy and educated nation (with average values at or over 3.8); this image is by and large identical with the self-image of the Hungarians. Practically these are the traits that the respondents of the survey found most typical for the Hungarians living in Slovakia too, irrespective of the eth-

Table 5. Breakdown of cross-border travellers by purpose of the travel, in per cent

Border section	Western		Eastern		Total	
	Hungary	Slovakia	Hungary	Slovakia	Hungary	Slovakia
Employment	1.3	4.1	0.4	3.3	0.8	3.8
Business affairs	2.8	3.6	1.7	4.5	2.2	3.9
Purchase of durable goods	6.6	18.7	21.7	22.8	15.6	20.1
Weekly or monthly shopping	24.1	11.1	11.9	4.8	16.8	8.9
Leisure, holiday, sightseeing	44.9	35.2	39.7	46.8	41.8	39.3
Cultural events	2.8	12.9	4.7	9.0	3.9	11.5
Visiting relatives	5.4	10.5	10.0	5.1	8.1	8.6
Other	12.0	3.9	10.0	3.6	10.8	3.8

*Sections: west or east of the Ipoly River.

Source: Questionnaire survey of inhabitants (2008).

nicity of the respondents (Hungarians in Hungary, Hungarians in Slovakia, or Slovaks), with one more characteristic mentioned as typical of the Hungarians in Slovakia: they are faithful. This characteristic definitely reflects the historical relations of these people to Hungary and the judgement of this relationship.

The findings of the research reveal that the judgements of the Hungarians, both of those living in Hungary and in Slovakia, are largely the same: there is a harmony between self-evaluation and the image living in the nation on the other side of the border. On the other hand, the self-image of the Slovaks and the image of them in the Hungarians are completely different. The Slovaks consider themselves as friendly, hospitable, peaceful, sympathetic, helpful, busy and happy people, the mean value of these characteristics ranged from 3.83–3.98. A totally different image of the Slovaks, the Slovak nation was revealed by the Hungarians – both the Hungarians living in Hungary and in Slovakia. The most typical characteristic associated with the Slovaks was pride. This was the only characteristic whose mean value approached four (3.98 and 3.9, respectively). In addition to proud, the Hungarians see Slovaks as self-confident and material, but the mean value of these traits ranged from 3.5–3.6 on a scale up to five. It seems that the evaluation of the Slovaks, the image made of them is strongly influenced by the former stereotypes, the old attitudes (the relationship between the two nations has never been really friendly), at least this is suggested by the significant “gap” between the self-image of the Slovaks and the judgement by the Hungarians.

The research findings suggest anyway that there is a kind of restriction in the case of the Hungarians living in Hungary not only in their self-evaluation but also in the judgement of the people (Slovaks) and minority (Hungarians of Slovak nationality), as there is not one reply where a value above four (on a five-grade scale) was given to a question

“How much is it typical ...”. The judgement of the Hungarians living in Slovakia was anyway usually more positive, both in their self-esteem and their evaluation by the Slovaks, or the Hungarians living in the mother country.

ECONOMIC RELATIONS

Business foundation in Slovakia

It is a general view that the different taxation systems in the two countries reinforce the economic movements between the countries. The better economic environment does not only mean the simpler and more comprehensible Slovakian taxation system but also involves the simpler legal environment, the less difficult procedure of the foundation of businesses and the lower administrative and additional costs (e.g. attorneys’ fees). Entrepreneurs often use the opportunity of moving their businesses from Hungary to Slovakia, in order to exploit the better conditions of taxation. This means that the business remains to be a Hungarian enterprise but the taxation is based on the Slovak system.

The opening towards Slovakia has another important objective: the expansion of the market, as the penetration into and opening up of new markets offers higher revenues for the growing businesses. In addition, expansion to the border region actually means that the Hungarian firms get into a Hungarian environment, as the proportion of inhabitants with Hungarian mother tongue or with Hungarian language skills is high in the border region. Another very attractive factor is the skilled, reliable and cheap Slovak labour force. In the 1990s Slovakia had an unemployment rate of 20–25%, a significant part of the former unemployed are now employed by Hungarian entrepreneurs, among other things. In the Bratislava district and in West Slovakia several multinational corporations – e.g. large automotive companies – appeared where the Hungarian companies wish to be

come suppliers of the suppliers. This significant junction of automotive industry is a great motivation for the establishment of suppliers' contacts, while the opening of the border allows the Hungarian businesses to locate to Slovakia easily.

The economic opening to Slovakia also has a negative side, unfortunately. The entrepreneurs have to be very thoughtful, as it may happen that the partners in Hungary are not very keen on seeing a car with Slovak licence plate at a business meeting. This makes the image of the respective entrepreneur totally different. It is true, on the other hand that this negative discrimination may happen on the Slovakian side of the border as well.

Business foundation in Hungary

The Slovak companies too try to expand their economic activities to Hungary. The main reason for this effort is the demand for expanding the market, the acquisition of new markets. Coming from the bigger size of the market, Hungary is a significant potential market for the goods, so the Slovak companies – if they have products that are competitive on the Hungarian markets too – try to fill in the market gaps. An example to be mentioned is the Slovak-owned businesses operating in the Entrepreneurs' House [Vállalkozók Háza] in Komárom in Hungary, trying to serve the Hungarian market. Another motivation of the Slovak businesses may be the bigger purchasing power of the Hungarian market; in Hungary the prices are higher, e.g. higher profit can be realised. In the western area of the Slovak–Hungarian border the market is easier to access than in the eastern part of the countries, because in addition to Bratislava the Győr–Esztergom region too has a significant concentration of inhabitants, not to mention Budapest and its agglomeration. From the other side of the border it is typically those with Hungarian mother tongue who come to Hungary. As in the north-west-

ern part of Hungary there is a growing shortage of skilled labour, the foreign businesses located here (e.g. Nokia, Suzuki) attract masses of relatively weak Slovak labour force. The role of labour recruitment agencies in this process is unquestionable. At the same time, despite the large number of commuters across the border it is less typical that masses of Slovakian businesses locate to Hungary, the main reason for which is the much less business friendly environment in Hungary than in Slovakia. It is only worth for a Slovak company locating to Hungary if they can become suppliers to a multinational corporation operating in Hungary; however, a company does not need to found a new business to expand its markets, as they can serve the other side of the border from the existing locations too. Finally we have to remark that the opening towards the Hungarian areas cannot only mean competitive advantages in manufacturing but also in the field of receiving finances.

Investment willingness, economic movements

An ever increasing intensification of the economic movements can be seen – as we have mentioned earlier –, nevertheless the number of investors on the other side of the border is still low, there has not been and still there is no mass re-location. The primitive accumulation of capital is a process just going on in the region, which means that the businesses do not possess enough finances. The Slovak–Hungarian capital is not competitive; there are no mass investments by this capital. However, parallel to the strengthening of the small and medium-sized enterprises, there will be more and more foreign direct investments. These days these movements are rather one-way movements, to Slovakia – due to the favourable Slovak economic environment. Presently there are almost thirty Slovakian companies engaged in business foundation and car purchase for Hungarian citizens, typically

close to the border, from Bratislava right to Košice. They offer tailor-made solutions for all requests, from business foundation to car rent; in fact, they even go into a price competition to win the Hungarian customers in some cases. This is a process definitely concerning the border region, as the majority of the Hungarian companies locating to Slovakia choose their locations in the stripe within 20 to 30 kilometres from the state border.

The chambers of commerce have definitely good connections with several institutions. The most important cooperating partners are the chambers of commerce in Slovakia (e.g. in Bratislava or Nitra). These relations are very versatile, ranging from the professional forums of general character through targeted partner mediation of businesses to the implementation of joint projects. In addition to the chamber of commerce of course they have other institutions and organisations as partners, including business development foundations, vocational training institutions, the Bratislava Office of the ITDH (Hungarian Investment and Trade Development Agency), the Hungarian-Slovak Section of ITDH, or the Hungarian Embassy of the Republic in Slovakia in Hungary.

Cross-border commuting and the local labour market

The phenomenon of cross-border commuting is interesting because in legal sense it is an international migration, but mostly within local circumstances. This phenomenon is different from the traditional employment "abroad", as the employees live their lives in the neighbour country and have their place of work in the other state. This situation differentiates this circle of employees from other foreign citizens, as their situation is special, raising a number of issues from the organisation of daily traffic through the use of public services to taxation and the conversion of the incomes. According to our survey, approximately 10% of the inhabitants living in the

Slovak border region have either worked already or is presently working, maybe planning to work in the future in Hungary. If we also take their families into consideration, cross-border employment involves a much bigger part of the population.

We can see a phenomenon thus that is known within the space of a single nation state; in this case, however, obeying the rules of the market and utilising the possibilities given (permeability of the borders, institutional integration, better access to the neighbouring border region in the broader sense of the word), some local labour market districts have already penetrated into the neighbour state and are shaping their relationships on the other side of the border too.

Since the turn of the millennium, one of the most dynamically developing cross-border movements has been commuting to work. Mutual employment in the neighbour state has traditionally existed in the region. Due to the axes of industrial development and the lack of language and cultural barriers, mutual employment in the neighbour country existed already in the socialist period, but it temporarily ceased to exist after the systemic change, because of the economic decline of those years. After a few years of stagnation, since 1999 the number of employees commuting from Slovakia to Hungary has been steadily growing. In the western part of the border region unemployment rates are higher in Slovakia than in Hungary, whereas in Hungary there are significant industrial centres in the vicinity of the border that have already exhausted their local pool of labour force. Regular commuting, on the other hand, is set back by the low number of bridges. Significant indicators of the contacts of Mosonmagyaróvár, Győr and Komárom were their Danube bridges (and the same role is played by the reconstructed Mária Valéria Bridge in Esztergom and its environment). Ferry as a means of transport is rather uncertain, dependant to a large extent on weather

conditions, and the barriers of the seasons of the year. After 1999 the development of commuting was also promoted by a framework agreement between the two countries, allowing a larger number of employees to work in the other country (which was evidently Hungary in the first place at that time). In fact, the frameworks were so generous in the years preceding the EU accession that the barriers to the movement of labour practically ceased to exist in these years. The May of 2004, the accession of Hungary and Slovakia to the European Union, was not a shock to the labour market then. In 2005 the number of Slovak citizens employed in Hungary was approximately 30 000 already, and this number has remained largely the same since then, with some ups and downs. Since the accession to the Union, Slovakia has undergone a very rapid economic development. This fact also affects the labour market of Slovakia of course. In the western part of the border region, the number of those travelling to work to Hungary is decreasing and is probably going to stabilise at a natural level: those will choose to work in Hungary for whom the nearby town or city in Hungary is a spatial advantage. At the same time, a process of opposite direction has already started. Hungarian labour force is attracted by Slovak employers to the other side. It is especially the tackling of structural problems, i.e. the lack of experts that makes Slovak businesses seek Hungarian skilled labour: from Komárom-Esztergom county, for example, workers commute to Trnava, employed in the automotive industry. A very recent phenomenon is that in the eastern part of the border region, struck by significantly higher unemployment, Slovak entrepreneurs are now trying to find labour force in Hungary. It is the demand for skilled labour again that plays a dominant role, especially in the peripheral border areas from where the majority of the skilled workers have already moved.

We only have estimations concerning the composition of the 30 thousand employees. From regional aspects, approximately two-thirds of them are from the border districts of West Slovakia, from the Dunajská Streda, Komarno, Nove Zamky and Levice districts inhabited by mixed population, i.e. both Hungarians and Slovaks. In December 2007 a total of 9,780 persons from these four districts were employed directly by Hungarian firms – 2,220 employees from the Dunajská Streda, 6,000 from the Komarno, 1,200 from the Nove Zamky and 380 from the Levice district (Source: Eures Danubius Conference, Dunajská Streda, 14 March 2008). The rest, i.e. approximately 10,000–10,200 persons found employment in Hungary via Slovak labour recruitment agencies. As regards the similar breakdown of the by and large 10 thousand labour force living in East and Central Slovakia, we do not have exact figures, we only presume that mostly the same tendencies are also valid in their case as in West Slovakia.

Our researches highlighted that the phenomenon of cross-border employment in the region does not only depend the elements of economic boom. The respondents thought it was important to have higher salaries in the neighbour country, but the spatial proximity of the workplace was just as important. We can say with certainty that the commuting employment in our region is not a traditional international migration; it is based on the classic urban-rural relations. Its intensity and volume are influenced by the wages available, but we also have to see that the bulk of the commuters have more poorly paid jobs where the wage differences will not change much across the two countries. The introduction of Euro in Slovakia will evidently set back movements to some extent, but it will not eliminate them. It is worth continuing the professional talks in this field and promoting an even broader cooperation in the fields of vocational training and retraining, strengthening thereby the cross-border labour districts.

Commuting with educational purposes

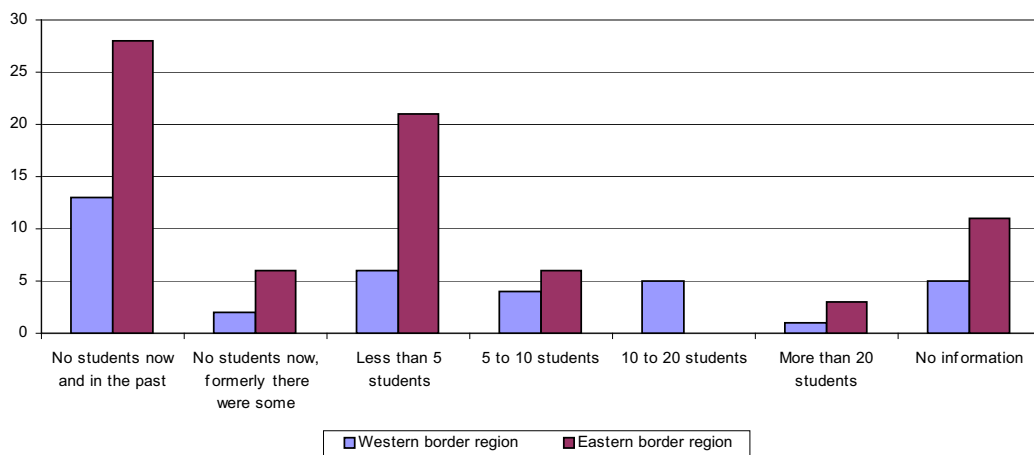
Cross-border commuting with educational purposes mostly concerns secondary schools and higher education. One of the bases of commuting again is the use of Hungarian language, but there are students commuting from Slovakia to Slovak speaking institutions in Hungary too (offering accommodation and catering for minorities). Students from Slovakia commute to Hungary, no process of opposite direction can be seen, although the demand for it has already appeared. This demand is based on the Hungarian speaking college in Komarno, there is an interest in this institution by students living on the Hungarian side of the border region. Our research findings reveal that both along the western and the eastern border section, approximately half of the students of the institutions are Slovak citizens, as regards the Hungarian settlements included in the survey it is only Balassagyarmat where in each se-

condary education institution there are students from Slovakia (Figure 7).

Along the western border section there is only one institution where more than 20 Slovak citizens with Hungarian ethnicity study, whereas there are 3 in the eastern part of the border region. Two of these can be found in Balassagyarmat, in each school there are some 40 such students. In the institutions in question approximately 360 students with Slovak citizenship but Hungarian ethnicity study, of whom 100 are in Balassagyarmat. The reason for this high number is seen by the leaders of Balassagyarmat in the proximity of the border; however, there are other settlements in the direct vicinity of the border but without such a high number of students. Another possible reason is the supply of trainings in Balassagyarmat.

In the recent years several institutions experienced fluctuation in the number of students, the reason for which was the accession to the EU in the opinion of several school leaders.

Figure 7. Breakdown of the institutions of secondary education by the number of the students with Slovak citizenship and Hungarian nationality, 2007/2008 – number of institutions

Note: In Győr there are 26 institutions of secondary education altogether, of which 7 are institutions with a larger number of students examined in the survey, according to the data of the local self-governments. The remaining 19 institutions are not included in the statistics demonstrated in the chart. These institutions are, in all probabilities, among the first three categories in the diagram, as we were informed.
Source: By the author.

Where the number of students decreased, the school leaders referred to the more rigorous regulations, as a consequence of which in several cases tuition fee has to be paid. Despite the regulations, in the majority of the institutions contacted no tuition fee has to be paid, or even if it is necessary, the headmasters usually use the possibility of providing allowances. The practical application of the legal regulation can be said to be flexible then, it is up to the leaders of the respective institutions if tuition fee is to be paid or not. It is not only the issue of tuition fee, however, that depends on the individual institutions; the admission procedure of the students also does. In some institutions the procedure is similar to those valid for the Hungarian students, while there are schools where students from Slovakia are admitted irrespective of the result of their admission exams (or without such exams), supporting this way their studies in Hungary.

Among the settlements involved in the survey, Győr even has an agreement with a Slovakian municipality, Dunajská Streda on the education of students with Slovak citizenship and Hungarian ethnicity in Győr. The agreement has been signed by all new mayors entering office by now, it is still in effect. According to the agreement, if a student of Slovak citizenship wishes to study in Győr, s/he has to turn to the municipality of Dunajská Streda and s/he has to submit the official registration form stamped there to the municipality of Győr. The secondary schools specified in the registration form will receive the registration sheets of the students from the municipal government of Győr. The admission procedure is the same as that of the students with Hungarian citizenship, with the exception of the process mentioned above.

The students can be divided into four basic categories as regards their purpose to study in the Hungarian institutions. Some students would definitely like to have higher education studies in Hungary, for which they feel it necessary to have final exams in a

Hungarian secondary school. There are two reasons for this: on the one hand, they would like to study in Hungarian environment, on the other hand, because of the differences between the Hungarian and the Slovakian school leaving exams they think they have better chances with the Hungarian papers to be admitted to a higher education institution. The majority of the students would like to go on to a higher education institution in Budapest or Pécs. A small part of the students would like to continue their studies in higher education outside Hungary, but not necessarily in Slovakia; this is especially typical in the education of arts. The talks with the leaders of the institutions revealed two further smaller groups, of those who wish to do their secondary school studies for employment considerations. Some of them would like to work in Hungary later, a smaller part would like to find a job in Slovakia and come to the Hungarian side to study to have a higher level of training.

The majority of the students come from the area close to the respective settlements; it is less typical that students arrive from larger distances, mostly due to the difficulties of travel.

It was raised as an important issue in several institutions that the Hungarian students in Slovakia should be given the possibility to learn Slovak language, as they need to know the official state language as well, especially if they wish to return to Slovakia later to study or work. Among the contacted institutions, only a few provided training in Slovak language, but in one grammar school of Győr the final exams included the compulsory exams in Slovak language for the Hungarian speaking students from Slovakia.

During the research we wanted to receive the opinions of the leaders of the educational institutions on the fact that students with Slovak citizenship but Hungarian ethnicity come to study to Hungary. The following opinions were expressed:

Their education should be supported primarily in those institutions that provide trainings missing on the Slovak side, so many argued that the specialised secondary schools should be supported in the first place, because grammar school training was also available in Slovakia. If the students come from Slovakia to Hungarian grammar schools, the demand in Slovakia decreases, which may cause problems for the Hungarian schools in Slovakia that are not in an easy situation anyway.

One school leader emphasised that the movements with educational purposes of the Hungarians living in Slovakia should be treated separately from the education of students from other countries in Hungary, as they have a special situation coming from their foreign citizenship but Hungarian ethnicity. It should not even be an issue that the institution requires them to pay tuition fee; to the opposite, the Hungarian state should support their education.

Almost all headmasters emphasised that very talented students come to study in Hungary who are happy to take up extra tasks. There is usually no problem with them; they successfully integrate into the school society.

Many drew the attention to the necessity of a single and more unequivocal regulation.

CONCLUSIONS

Regular cross-border movements only concern a relatively small share of the total population of the border region. On the Hungarian side this is relevant for 1 to 2% of the total population, whereas some 20 to 30% of the inhabitants on the Slovak side are involved in such movements. The main driving forces of the movements are economic growth, economic interests and the characteristics of the spatial structure (revival of the centre and hinterland relations). The EU accession promoted the increase of the intensity of the movements in all fields and directions. The

differences of the national systems (social security, training, taxation etc.) promote the penetration of the shadow or black economy; also, they set back the simplification of the affairs of everyday life. The official organs only acknowledge Hungarian citizens or foreign citizens living in Hungary. They have difficulty in handling cases when somebody is a foreign citizen, living in another state (in the proximity of the border) but working or wishing to use public services in Hungary. It is necessary to work out cross-border urban area strategies built on the cities, with feasible examples to be followed and also to carry out an in-depth survey of the operational rules of the institutions in order to harmonise them with their Slovak counterparts.

The accession of the two states to the European Union in 2004 and to the Schengen Agreement later also contributed to the development of the everyday relations, but the process have decades of history by now. The occasionally "cool" relationship of the two states cannot be felt in the micro-level relations, in the economically more advanced areas of the borders we can see the first steps of the birth of single border regions. The private sector is ahead of the official relations. A part of the inhabitants and the economic sector "use" the other side of the border in their everyday lives. The separating role of the "mental border" is less of a problem here than in some other European border areas. In the areas more developed economically (especially in the western part, the areas along the axis of the Danube River, belonging to the hinterland of three capital cities: Vienna, Bratislava and Budapest) the joint development is very dynamic. The rapid economic development of Slovakia has also given a great momentum to the integration, and now areas at the same level of development are building a common cross-border region and urban network. On the eastern part of the border this dynamism is less palpable. This is an area where less developed regions

meet each other. Nevertheless the city of Košice and its environment is developing, and the labour market of this region is now seeking skilled employees on the Hungarian side of the border.

Of course there are still many obstacles to the complete integration. The national systems (education, health care, public administration, bureaucracy etc.) still have difficulties in handling the natural processes of cross-border areas. Those who cross the borders are actually foreign citizens but still "local inhabitants". It is difficult to put them into the traditional categories of "domestic" and "foreign" citizens, and the administrative problems coming from this may cause difficulties e.g. in the joint and thus more rational use of health care institutions. These problems often lead to harmful phenomena; some use the existing differences for e.g. tax evasion purposes. Our experiences suggest that these phenomena are important but their significance is relatively small compared to those natural processes that bind the border regions and strengthen its integration.

REFERENCES

- Paasi, Anssi and Prokkola, Eeva-Kaisa (2008) Territorial Dynamics, Cross-border Work and Everyday Life in the Finnish-Swedish Border Area – *Space and Polity*, 12:1, 1–29. p.
- A. Szabó L. (én.) A szlovákiai nemzetiségi oktatás jelenlegi helyzete (Present situation of the minority language education in Slovakia). – László B.–A. Szabó L.–Tóth K. (szerk.) *Magyarok Szlovákiában IV. kötet, Oktatásügy (1989–2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 11–17. p.
- Ádám J. I. (2005) A dél-szlovákiai régió fejlődése a helyi kezdeményezések és a határon átnyúló együttműködések tükrében (Development of the South Slovakian Region in the light of the local initiatives and the cross-border cooperations). – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. II. kötet*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 21–58. p.
- Állásfoglalás a kormány új oktatási törvény tervezetéről (Statement on the draft of the new act on education of the government). (én.) www.felvidek.hu Letöltve: 2008. március 10.
- Amin, A. (1999) An institutional perspective on regional economic development. – *International Journal of Urban and Regional Research*. 23. 365–378. p.
- Angelusz R.–Tardos R. (1998) A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években (Tendencies of the rearrangement of the relationship networks in the 1990s). – *Társadalmi Riport*. 237–257. p.
- Angelusz R.–Tardos R. (2006) Hálózatok a magyar társadalomban (Networks in the Hungarian society). – Kovács I. (szerk.) *Társadalmi metaszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest. 227–253. p.
- Annual Report on the state of higher education for 2005*. (2006) Ministry of Education of the Slovak Republic, Bratislava. www.minedu.sk Letöltve: 2006. november 5.
- Aydemir, A.–Borjas, G. J. (2006) *A Comparative Analysis of the Labor Market Impact of International Migration: Canada, Mexico, and the United States*. NBER Working Paper Series 12327. National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- Balogh CS.–Gulyás L.–Nagy Zs. (2004) Ipari terek és vállalkozások (Industrial spaces and businesses). – Horváth Gy. (szerk.) *Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói 2*. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest. 326–352. p.
- Baranyi B. (2004) *A határmentiség dimenziói (Dimensions of the border regional location)*. Magyarország és keleti államhatárai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Beluszky P. (szerk.) (2007) *Közép-Magyarország. A Kárpát-medence régiói 6. (Central Hungary. Regions in the Carpathian Basin Vol. 6)*. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- Beluszky P.–Győri R. (2005) *Magyar városhálózat a 20. század elején (The Hungarian urban network in the early 20th century)*. Dialóg–Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Bertalan L.–Bösze V.–Reisinger A.–Tóth P. (2007) Nyugat-Magyarországi Egyetem (University of West Hungary). – Rechnitzer J.–Smahó M. (szerk.) *UNIRÉGIÓ – Egyetemek a határ menti együttműködésekben*. MTA RKK, Pécs–Győr. 175–192. p.

- Bourdieu, P. (1997) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke (Economic capital, cultural capital and social capital). – Angelusz R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 156–177. p.
- Cégkatalógus. *Magyar-szlovák gépipari klaszter (Business Register. Hungarian-Slovakian mechanical engineering cluster)*. (2005) Heves Megyei Kereskedelmi és Iparkamara, Eger.
- Csizmadia Z. (2004) Társadalmi kapcsolatok – struktúra – rétegződés: a szerkezet és az egyenlőtlenség kérdése a társadalmi tőkeelméletekben (Social connections – structures – layers: the issue of structure and inequalities in the theories of social capital). – Némédi D.–Szabari V. (szerk.) *Kötő-Jelek 2003*. ELTE Szociológiai Doktori Iskola, Budapest. 119–145. p.
- Csizmadia Z. (2008) Kapcsolathálózatok és társadalmi 'tőkék'. A társadalmi viszonyok felértékelődése a szociológia legújabb szakaszában (Relationship networks and social 'capitals'. The appreciation of social conditions in the most recent phase of sociology). – Némédi D. (szerk.) *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág Kiadó, Budapest. (Megjelenés alatt.)
- Dövényi Z. (2002) A városok országhatárt átlépő kapcsolatai Magyarország szlovákiai és romániai határszakaszán (Cross-border relations of the cities along the Hungarian-Slovakian and the Hungarian-Romanian borders). – Szónokyné Ancsin G. (szerk.) *Határok és az Európai Unió*. Nemzetközi tudományos konferencia. Szeged. 337–341. p.
- Education in the Slovak Republic. A Brief Overview*. (én.) Ministry of Education of the Slovak Republic. www.minedu.sk Letöltve: 2006. november 10.
- Educational System in the Slovak Republic*. (2005) Institute of Information and Prognoses of Education, Bratislava.
- Fleischer T. (2001) Régiók, határok, hálózatok (Regions, borders, networks). – *Tér és Társadalom*. 3–4. 55–67. p.
- Forgács A. (én.) *A személyek szabad áramlása és az oktatás (The free flow of persons and education)*. (én.) www.okm.gov.hu Letöltve: 2008. február 15.
- Gazsó V. (2008) *Bevásárlóturizmus a határ mentén Győr és Nagymegyer térségében (Shopping tourism across the border in the Győr and Nagymegyer area)*. Selye János Egyetem, Komárom. Diplomadolgozat.
- Gorzcelak G. (1995) *Regional and Local Potential for Transformation in Poland*. Regional and Local Studies 14. European Institute for Regional and Local Development, Warsaw.
- Granovetter, M. (1988) „A gyenge kötések ereje. A hálózatelemlet felülvizsgálata” (“The power of weak ties. A supervision of the network theories”). – *Szociológiai Figyelő*. 3. 39–60. p.
- Győr-Moson-Sopron megyében és a Dunaszerdahelyi járásban működő vállalkozások együttműködési programja (Cooperation programme of the businesses in Győr-Moson-Sopron county and the Dunajská Streda district)*. (2000) Kisalföldi Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Győr.
- Hansen, N. (1983) International Cooperation in Border Regions: an Overview and Research Agenda. – *International Regional Science Review*. 8. 456–477. p.
- Hardi T. (1999) A határ és az ember (Border and man). – Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) *Elválaszt és összeköt – a határ*. MTA RKK, Pécs–Győr. 159–189. p.
- Hardi T. (2004) Az államhatáron átnyúló régiók formálódása (Shaping of regions across the state borders). – *Magyar Tudomány*. 9. 991–1001. p.
- Hardi T. (2005) Határon átnyúló ingázás, munkavállalás az osztrák–magyar határtérségben (Cross-border commuting and employment in the Austrian-Hungarian border region). – *Tér és Társadalom*. 2. 65–82. p.
- Hardi T.–Mezei I. (2003) Királyhelmectől Somorjáig: európai régiók a szlovák–magyar határon (From Kráľovský Chlmec to Somorja – Euro-regions along the Slovakian–Hungarian border). – *Falu–Város–Régió*. 8. 16–18. p.
- Hardi T.–Pap N. (2006) Az államhatár megvonások hatása a Kárpát-medence és a Nyugat-Balkán városhálózatára – példák (The impact of the new state borders on the urban network of the Carpathian Basin and the West Balkans – examples). – Pap N. (szerk.) *A Balatontól az Adriáig*. Lomart Kiadó, Pécs. 241–251. p.
- Hardi Tamás, Mezei István 2003. A szlovák közgazdaság és területfejlesztés aszimmetriái (Asymmetries of the Slovakian public administration and spatial development). In: *Tér és Társadalom*, 2003/4, MTA RKK, Pécs, 126–154. p.

- Hárs Á. (2006) *A szlovák és magyar határ menti régió a Duna két oldalán*. Megvalósíthatósági tanulmány (*The Slovakian and the Hungarian border region on the two banks of the Danube River. Feasibility study*). Kopint-Datorg Zrt., Budapest.
- Helyzetkép a határ menti vállalkozások gazdálkodásáról, forrásszerzési lehetőségeiről* (*Situation of the management and resource acquisition possibilities of the businesses in the border region*). (2006) Kisalföldi Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Győr.
- Hevesi A.–Kocsis K. (2003) *A magyar–szlovák határvidék földrajza* (*Geography of the Hungarian–Slovakian border region*). Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- Higher Education in number and graphs*. (2005) Institute of Information and Prognoses of Education, Department of Higher Education Institutions, Bratislava. www.uips.sk Letöltve: 2006. november 10.
- Horváth Gy. (szerk.) (2004) *Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói 2* (*South Slovakia. Regions in the Carpathian Basin Volume 2*). MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- Jensen, H. T.–Kralj, A.–McQuillan, D.–Reichert, S. (2008) *The Slovak Higher Education System and its Research Capacity*. EUA Sectoral Report. European University Association, Brussels, Belgium. www.eua.be Letöltve: 2008. április 2.
- Kocsis K. (2002) A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Szlovákia területén a XX. században (Changes of the administrative spatial division in the present territory of Slovakia in the 20th century). – Pásztor C. (szerk.) *Ahol a határ elválaszt*. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád megyei Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota. 131–153. p.
- Koncepcia decentralizáció a modernizáció verejnej správy (Plan for the decentralisation and modernisation of public administration), Úrad vlády SR, Bratislava, 2001
- Koncepcia územného rozvoja Slovenska 2001 (The regional development concept of Slovakia, 2001), Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky, Bratislava, 2002
- Kovács A. – Szabó I. (2008) Nemzetközi tőkebefektetések munkaerőpiaci hatásai Komárom és Komárno térségében (The impacts of the foreign direct investments on the labour market in the Komárom and Komárno area). – *Földrajzi Értesítő*. 3–4. (megjelenés alatt).
- Kovács E. (2000) Regionális tagozódás Szlovákiában (The regional division of Slovakia). – *Tér és Társadalom*. 2–3. 239–244. p.
- Kovács Z. (1990) A határ menti területek központosításának átalakulása az első világháború utántól napjainkig (Development of the network of centres in the border regions from World War I to date). – *Földrajzi Közlemények*. 1–2. 3–16. p.
- Közzétett Statisztikai Adatok 2007* (*Statistical data of the public education*). Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest. www.okn.gov.hu Letöltve: 2008. április 20.
- Krakover, Sh. (1997) *Boundary Openness Model Applied to Israel, Egypt and Gaza strip Tri-border Area*. Paper presented at the European Regional Science Association Summer Institute, Are.
- KSH (2004) *A kistérségek fejlettségi különbségei – kartogramm* (*Development disparities of the micro-regions*). http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,411890&_dad=portal&_schema=PORTAL
- Lamp Zs. (2007) *Magyarnak lenni. – A szlovákiai magyarok értékrendje* (*To be a Hungarian. The value system of the Hungarians living in Slovakia*). Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- László B. (én.) Az iskolai művelődés a statisztikák tükrében (School education in the light of the statistics). – László B.–A. Szabó L.–Tóth K. (szerk.) *Magyarok Szlovákiában IV. kötet, Oktatásügy (1989–2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 59–149. p.
- Lelkes G. (2003) Elmaradottság és versenyképességi elemek a dél-szlovákiai térben (Lagging behind and elements of competitiveness in the South Slovakian space). – *Fórum: Társadalomtudományi Szemle*. 4. 3–18. p.
- Lelkes G. (2005) Dél-Szlovákia gazdasági fejlődése és a határon átnyúló kapcsolatok (The economic development of South Slovakia and the cross-border relations). – *Fórum: Társadalomtudományi Szemle*. 1. 143–144. p.
- Lelkes G. (2008) *Régiók és gazdaság* (*Regions and economy*). Lilium Aurum Kiadó, Fórum Intézet, Somorja.
- Lelkes G.–Szalay Z. (2004) Népesség, munkaerőpiac (Population and labour market). – Horváth Gy. (szerk.) *Dél-Szlovákia. A Kárpát-*

- medence régiói 2. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest. 237–270. p.
- Letenyei L. (2002) Helyhez kötött kapcsolatok (Localised relations). – *Közgazdasági Szemle*. 10. 875–888. p.
- Martinez, O. J. (1994) The Dynamics of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis. – Schofield, C.H. (ed.) *Global Boundaries (World Boundaries Series 1)*. Routledge, London–New York, 1–15. p.
- Mezei I. (2004) A 2000-es PHARE CBC Kisprojekt Alap bemutatása (The 2000 PHARE CBC Small Project Fund). – *Falu–Város–Régió*. 1–2. 68–71. p.
- Mezei I. (2006) Állam – ország – régió és a valóság (State – country – region and reality). – *Tér és Társadalom*. 3–4. 187–203. p.
- Mezei I. (2006) Vonzáskörzetek és határok a magyar–szlovák határ mentén (Catchment areas and boundaries along the Hungarian–Slovakian border). – Lelkes G.–Tóth K. (szerk.) *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 107–196. p.
- Mezei I. (2008) *A magyar–szlovák határ menti kapcsolatok esélyei (Chances of the Hungarian–Slovak cross-border relations)*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Mezei István 2006. Chances of Hungarian–Slovak Cross–Border Relations. Discussion Paper no. 49, Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs, 76 p. ISBN 963 9052582
- Mézes Zs. L. (2006) *A külföldiek munkavállalása Magyarországon (The employment of foreigners in Hungary)*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Molnár L. A. (2007) Térségi fejlődés és úthálózat Keletközép-Európában (Regional development and road network in East-Central Europe). – *Falu–Város–Régió*. 2. 61–69. p.
- Molnár Sz. (2003) Társadalmi tőke és információk társadalom. Egyedül kuglizni, egyedül szörfözni? (Social capital and information society. Bowling alone, surfing alone?) – *Szociológiai Szemle*. 3. 112–121. p.
- Morvay K. (2004) A külföldi tőkebefektetések és az ipari parkok Dél-Szlovákiában (Foreign direct investments and industrial parks in South Slovakia). – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. I. kötet*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 303–330. p.
- Národný rozvojový plán (National Development Plan), Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, Bratislava, 2003
- Národný strategický plán rozvoja vidieka SR na roky 2007 – 2013 (National Strategic Rural Development Plan 2007 – 2013), Ministerstvo pôdohospodárstva Slovenskej republiky, Bratislava, 2006
- Národný strategický referenčný rámec Slovenskej republiky 2007 – 2013 (National Strategic Reference Framework of the Republic of Slovakia 2007 – 2013), Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, Bratislava, 2006
- Négy ország a közös jövőért (Four countries for a common future). (2007) – *Kárpátinfo*. Február. 10. <http://www.karpatinfo.net/article38065.html>
- Niebuhr, A–Stiller, S. (2002) *Integration Effects in Border Regions – A Survey of Economic Theory and Empirical Studies*. Paper presented: Congress of the European Regional Science Association “From Industry to Advanced Services.” August 27–31. Dortmund.
- Novotny G. (2007) Határon átnyúló regionális hálózatok Európában (Cross-border regional networks in Europe). – Buday-Sántha A.–Lux G. (szerk.) *Évkönyv 2006*. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs. 385–408. p.
- Oktatás-Statistikai Évkönyv 2006/2007 (Yearbook of educational statistics)*. (2007) Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest.
- Pálné Kovács I. (2001) *Regionális politika és közigazgatás (Regional policy and administration)*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Petőcz K. (1998) *Választások és felosztások (Elections and divisions)*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- Pintér E. (2007) Egységes jogi szabályozás a határ mentén (A single legal regulation along the border). – Gulyás L. (szerk.) *Régiók a Kárpát-medencén innen és túl*. Nemzetközi tudományos konferencia. Eötvös József Főiskola, Baja. 444–448. p.
- Portes, A. (1998) “Social capital: Its origins and applications in modern sociology”. – *Annual Review of Sociology*. 24. 1–24. p.
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Banskobystrického samosprávneho kraja (Economic and social development programme

- of the Banská Bystrica district), Banskobystrický samosprávny kraj, Banská Bystrica, 2007
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Bratislavského samosprávneho kraja (Economic and social development programme of the Bratislava district), Bratislavský samosprávny kraj, Bratislava, 2007
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Košického samosprávneho kraja (Economic and social development programme of the Košice district), Košický samosprávny kraj, Košice, 2007
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Nitrianskeho samosprávneho kraja (Economic and social development programme of the Nitra district), Nitriansky samosprávny kraj, Nitra, 2007
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Trnavského samosprávneho kraja (Economic and social development programme of the Trnava district), Trnavský samosprávny kraj, Trnava, 2007
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Rechnitzer J. (1998) *A területi stratégiák (Regional strategies)*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Rechnitzer J. (1999) Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon (Cross-border cooperations in Europe and Hungary). – Rechnitzer J.–Nárai M. (szerk.) *Elválaszt és összeköt a határ*. MTA RKK, Pécs–Győr, 9–72. p.
- Rechnitzer J. (szerk.) (2007) *Nyugat-Dunántúl. A Kárpát-medence régiói 5 (West Transdanubia. Regions in the Carpathian Basin Volume 5)*. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- Rechnitzer J.–Smahó M. (2006) *Regionális politika (Regional policy)*. Egyetemi jegyzet. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- Reiter F.–Semsey I.–Tóth A. (2004): Kelet-Szlovákia régió gazdasági átalakulása (The economic transformation of the East Slovakian region). – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. I. kötet*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 331–362. p.
- Réti T. (1999) Magyar tőke kivitel Romániába és Szlovákiába (Hungarian capital export to Romania and Slovakia). – *Külgazdaság*. 11. 27–47. p.
- Réti T. (szerk.) (2003) *A gazdasági integráció esélyei Szerbia és Szlovákia határ menti régióiban (Chances of economic integration in the border regions of Serbia and Slovakia)*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Réti T. (szerk.) (2004) *Átalakuló régiók: Dél-Szlovákia és a magyarok által lakott régiók gazdasági helyzete (Regions in transition: the economic situation of South Slovakia and the regions inhabited by Hungarians)*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Réti T. (szerk.) (2004) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. I. kötet (Approaching regions in the Carpathian Basin: the economic transformation of South Slovakia, Transylvania and Voivodina. Vol. I.)*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Réti T. (szerk.) (2005) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. II. kötet (Approaching regions in the Carpathian Basin: the economic transformation of South Slovakia, Transylvania and Voivodina. Vol. II.)*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Shuttleworth, I. (2007) Reconceptualising local labour markets in the context of cross-border and transnational labour flows: The Irish example. – *Political Geography*. 26. 968–981. p.
- Sik E. (2002) Mindennapi korrupcióink (Our everyday corruptions). – *Szociológiai Figyelő*. 1–2. 135–141. p.
- Sikos T. T. (2000) *Marketingföldrajz (Marketing geography)*. VÁTI, Budapest.
- Sikos T. T. (2007) *A kereskedelmi komplexumok terjedése Szlovákiában (The spread of large retail establishments in Slovakia)*. – Sikos T. T. (szerk.) (2007) *A bevásárlóközpontok jelene és jövője*. Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom.
- Sikos T. T.–Tiner T. (2007) *Egy város – két ország. Komárom–Komárno (One city – two countries. Komárom–Komárno)*. Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom.
- Sikos T. T.–Hoffmann Istváné (2004) *A fogyasztás új katedrálisa (The new cathedral of consumption)*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.

- Skrabski Á. (2003) *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló magyar társadalomban (Social capital and health conditions in the transforming Hungarian society)*. Corvinus Kiadó, Budapest.
- Slovak Republic in Figures in 2007*. (én.) Statistical Office of the Slovak Republic, Bratislava. portal.statistics.sk Letöltve: 2008. március 10.
- Slovensko 2006*, Inštitút pre verejnú otázký, Bratislava, 2007
- Smahó M. (2007) Széchenyi István Egyetem (Széchenyi István University). – Rechnitzer J.–Smahó M. (szerk.) *UNIRÉGIÓ – Egyetemek a határ menti együttműködésekben*. MTA RKK, Pécs–Győr. 193–212. p.
- Statisztikai tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006 (Statistical bulletin - higher education)*. (2006) Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest.
- Süli-Zakar, I. (2000) A Kárpátok Euréregió szerepe az átalakuló Közép-Európa határon átnyúló kapcsolataiban. A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága (The role of the Carpathians Euroregion in the cross-border relations of Central Europe in transition. Ideas of the Hungarian social geography researches). – Abonyiné Palotás J.–Becsei J.–Kovács Cs. (szerk.) *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged. 193–210. p.
- Szántó Z. (2006) *Analitikus szemléletmódok a modern társadalomtudományban (Analytical views in the modern social sciences)*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Székely A. (2007) Határon átnyúló agglomerációk (Cross-border agglomerations). – Gulyás L. (szerk.) *Régiók a Kárpát-medencén innen és túl*. Nemzetközi tudományos konferencia. Eötvös József Főiskola, Baja. 449–454. p.
- Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala: Régiók statisztikai évkönyve, 2007 (Statistical yearbook of the regions. Statistical Office of the Republic of Slovakia, 2007)
- Tornay I. (2004) Európai Detroit? (A European Detroit?) – *Heti Válasz*. 27.
- Tóth I. Gy. (2005) Bizalomszint, kötelezettségi hálók és társadalmi tőke: előtanulmány (Level of trust, liability networks and social capital: a preliminary study). – *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. TÁRKI Alapítvány, Budapest. (www.socialnetwork.hu)
- Tóth Károly 2005. A magyar intézményrendszer fejlődése (The development of the institutional system of Hungary). In: Fazekas, J.–Hunčík, P. (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja-Dunaszerdahely
- Új csodafegyvere van a szlovák gazdaságnak (The Slovakian economy has got a new secret weapon)*. (2008) – FigyelőNet. Március 4.
- Új, európai úton a diplomához. – A magyar felsőoktatás modernizációja (A new, European way to the diploma. Modernisation of the Hungarian higher education)*. (2005) Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Helyettes Államtitkársága, Budapest.
- Utasi Á. (2002) *A bizalom hálója (The network of trust)*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Vedres B. (2000) A tulajdonosi hálózatok felbomlása (Disintegration of the owners' networks). – *Közgazdasági Szemle*. 9. 680–699. p.

*Edited by Tamás Hardi
Translation Zoltán Raffay*

Táto kniha prezentuje výsledky výskumu slovensko-maďarskej prihraničnej oblasti, ktorý sa uskutočnil v rámci Maďarsko-slovensko-ukrajinského susedského programu, za spolufinancovania Európskej únie a Maďarskej republiky. Výskumu sa zúčastnili dve inštitúcie: Západomaďarský výskumný ústav Centra regionálnych štúdií Maďarskej akadémie vied (Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet) so sídlom v Gyóri a Fórum inštitút pre výskum menšín so sídlom v Šamoríne.

Cieľom nášho prieskumu bolo skúmať každodenný pohyb ľudí žijúcich v prihraničnej oblasti. Vychádzali sme z predpokladu, že vstup do Európskej únie a začlenenie sa do Schengenského priestoru prispeje k integrácii prihraničnej oblasti, k rozvoju a rozšíreniu cezhraničných interakcií a v konečnom dôsledku v oblastiach s výhodnou pozíciou aj k vzniku cezhraničných regiónov.

V blízkosti vnútorných hraníc Európskej únie sa otázka, či sa popri integrácii štátov nastáva aj spojenie prihraničných oblastí, stáva čoraz dôležitejšou. Táto možnosť je daná: hranice sú dnes už bez problémov príchodné, pohyb obyvateľstva a ekonomických hráčov sa stal voľným, bezprekážkovým. Otázka integrácie získava v prihraničnej oblasti zvláštnu dimenziu. Tu sú druhý štát a občania druhého štátu „v telesnej blízkosti“, dá sa vytvoriť jednotný priestor založený na geografickom princípe aj v každodennom živote. Otázne je však, ako sa to všetko odráža na živote ľudí žijúcich v prihraničnej oblasti. Využívajú druhú stranu hraníc? Môže sa stať

súčasťou ich každodenného života prihraničná oblasť druhého štátu? Čo sa ukáže ako silnejšie pri využívaní pracovných miest a ekonomických možností: príslušnosť k národnému štátu alebo logika geografickej blízkosti?

Tieto otázky sa dajú zodpovedať rôzne, takmer každá zvlášť, podľa jednotlivých prihraničných oblastí. Integrácia je ovplyvnená historickou minulosťou, etnickými a geografickými pomermi, ekonomickou vyspelosťou a jej rozdielmi, a v neposlednom rade rozdielmi medzi politickými systémami a systémami verejnej správy a verejných služieb susedských štátov.

Cestujúc po Európe si môžeme všimnúť, že existujú aj také prihraničné oblasti, kde napriek existujúcim, formalizovaným vzťahom, otvoreným (mysleným) hraniciam pretrváva „stena“ medzi dvomi prihraničnými oblasťami (*Paasi – Prokkola* 2008), kde sa počet a objem interakcií nezvyšuje očakávanou dynamikou. Inde zas ľudia žijúci v prihraničnej oblasti disponujú bohatým systémom vzťahov na druhej strane hranice, nezávisle od vzťahov dvoch susediacich štátov a vzniknutých oficiálnych cezhraničných organizácií.

V tomto výskume sme skúmali slovensko-maďarské prihraničie v rokoch 2007 a 2008. Skúmanú oblasť sme si určili vo vzdialenosti 20 km od hraníc na oboch stranách hranice, ktorú sme na základe našich skúseností rozšírili na také usadlosti a oblasti, ktoré sa funkčne ešte dajú považovať za prihraničné. Takto vznikla funkčná výskumná oblasť, ktorú nie je možné ohraničiť hranicami verejnej správy, kde však žije okolo 2 miliónov ľudí. Spísali sme pre obyvateľov tejto zóny

dotazník, do našej vzorky sa dostalo dvetisíc osôb, s dotazníkom sme oslovili aj päťsto dochádzajúcich pracujúcich (zamestnancov). Urobili sme interview s mimovládnymi organizáciami, verejnými inštitúciami, samosprávami, ekonomickými subjektmi atď.

Hranica Slovenska a Maďarska má dĺžku 679 km. Ak sa pohybuje popri hraniciach zo západu smerom na východ, rozdiely sú – čo sa týka úrovne rozvoja – veľké, zároveň však je tu tá osobitosť, že aj na slovenskej strane hranice žijú osoby maďarskej národnosti vo významnom počte a pomere, pričom tu existujú aj také oblasti a osídlenia, kde slovenskí občania maďarskej národnosti tvoria väčšinu obyvateľstva.

V prihraničnej oblasti sa integrácia obyvateľstva a ekonomických subjektov posilňuje. Okolo 30 tisíc ľudí pochádzajúcich zo Slovenska pracuje na maďarskej strane, a v súčasnosti sa objavilo aj dochádzanie za prácou z Maďarska na Slovensko, stále viac firiem si hľadá miesto prevádzky v susednej krajine, iní si tam vyberajú školu, ba dokonca aj nové bydlisko. Aglomerácia Bratislavy, hlavného mesta Slovenska rozrastá smerom na územie Maďarska, stovky slovenských rodín si už kúpili byty v prihraničných oblastiach Severozápadného Maďarska; dnes sa už dokonca uvažuje o predĺžení trasy bratislavskej mestskej hromadnej dopravy na územie Maďarska. Zároveň aj Budapešť silne priťahuje prihraničné oblasti Stredného Slovenska. Na oboch stranách hraníc sa nachádzajú také menšie, prihraničné mestečká, teoretické (a stále viac aj praktické) spádové oblasti, ktoré presahujú hranicu a takýmto spôsobom si integrujú jednotlivé menšie oblasti. Tak sa pre časť obyvateľstva stáva dnes už prirodzenou vecou nakupovať alebo využívať služby na druhej strane hranice. Vďaka spoločnej minulosti, existujú medzi nimi aj príbuzenské a priateľské vzťahy.

Pridruženie oboch krajín k EÚ v roku 2004, ako aj vstup do Schengenského priestoru prispeli k rozvoju každodenných vzta-

hov, ale tento proces v zásade už začal pred desiatimi rokmi. Občas „chladné“ vzťahy dvoch susedných krajín nie je cítiť vo vzťahoch na mikroúrovni, prvé kroky vedúce k vzniku jednotných prihraničných regiónov už môžeme vidieť na ekonomicky vyspelejších úsekoch hranice. Súkromná sféra predbieha oficiálnu. Časť obyvateľstva a ekonomika „využíva“ druhú stranu hranice v každodennom živote. Tu sa dá už menej hovoriť o rozdeľujúcej úlohe tzv. „psychologickej hranice“ ako o prekážke, ako v prípade niektorých iných hraníc v Európe. V ekonomicky vyspelejších oblastiach (najmä na úseku opierajúceho sa o os Dunaja, patriacich do západnej spádovej oblasti troch hlavných miest: Viedne, Bratislavy a Budapešti) je spoločný rozvoj mimoriadne dynamický. Integráciu výrazne rozhybal rýchly ekonomický rast Slovenska, preto dnes už rovnocenné oblasti si môžu budovať spoločný, cezhraničný región, sieť miest. Na východnom úseku hraníc je tento dynamizmus už menej výrazný. Tam sa stýkajú menej rozvinuté regióny. Pritom Košice a okolie sa rozvíja, tamojší trh práce si už hľadá kvalifikovanú pracovnú silu na maďarskej strane.

Samozrejme, ešte veľa vecí bráni úplnému prepojeniu. Národné systémy (školsťvo, zdravotníctvo, verejná správa, vybavovanie úradných záležitostí, atď.) dnes ešte dosť ťažkopádne dokážu riešiť prirodzené procesy prebiehajúce v prihraničnej oblasti. Tí, ktorí prechádzajú hranicami sú vlastne príslušníci cudzieho štátu, napriek tomu sa stávajú „miestnymi občanmi“. Je problémové ich zaradiť do kategórie tradične chápaného „vlastného“ a „cudzieho“ štátneho príslušníka a neriešiteľnosť tejto záležitosti môže predstavovať prekážku pri spoločnom a zároveň racionálnom využívaní napr. zdravotníckych služieb. V dôsledku toho sa objavujú často aj škodlivé javy, ktoré tým, že využívajú existujúce rozdiely, zároveň ich aj zneužívajú, napr. pri otázke zdaňovania. My sme nadobudli takú skúsenosť, že takéto negatívne javy sú

síce dôležité, ale ich význam je pomerne nepodstatný oproti všetkým prirodzeným javom, ktoré prihraničnú oblasť spájajú a jej integráciu posilňujú.

INTEGRÁCIA PRIHRANIČNÉHO PRIESTORU

Pod pojmom prihraničný priestor rozumieme také prihraničné územie, život a ekonomicko-spoločenské procesy ktorého sú významne ovplyvnené existenciou štátnych hraníc (Hansen 1983). Spomedzi rôznych funkcií vnútorných hraníc EÚ sa už v súčasnosti ich rozdeľujúca úloha a význam strácajú. Preto jednoznačne treba zdôrazniť, že rozsah prihraničného priestoru už neurčuje (len) samotná štátna hranica, ale charakter regionálnej štruktúry danej, hranicami rozdelenej oblasti, prepojenia cezhraničných mestských a dopravných sietí, ako aj rozdielne ekonomické a spoločenské súvislosti na oboch stranách hraníc. Tie formujú cezhraničné pohyby osôb a ekonomík, ktoré robia prihraničné oblasti národnoštátneho priestoru takými osobitnými. V súčasnosti teda v našom priestore môžeme považovať za prihraničný región takú oblasť, každodenný život ktorej je zásadne ovplyvnený interakciami prebiehajúcimi medzi ňou a susedným prihraničným regiónom. V literatúre zaoberajúcej sa hranicami v priestore sa čoraz častejšie poukazuje na ten fakt praktického života, že ostré ohraničenie medzi regiónmi (tu ide o priestory patriace k rôznym štátom) sa dnes už stáva minulosťou, a sme čoraz viac svedkami vytvárania sa zón prechodného charakteru medzi jednotlivými systémami (Fleischer 2001; Novotný 2007). Tieto dve definície sú v skutočnosti platné spolu, nakoľko naďalej treba zohľadniť, že hranica v štruktúre regiónu zohráva formotvornú úlohu, aj vtedy, ak funkcia fyzického obmedzovania štátnych hraníc v prípade schengenských vnútorných hraníc už zanikla. Dokonca aj v prípade úplného zániku štátnych hraníc (ako napr. vnútorná hranica

v Nemecku) táto čiara zostáva platná pre jej historickú úlohu, nakoľko pri vytváraní rozvojových a sieťových charakteristík prihraničných oblastí hrala v procese rozvoja daného národného štátu dôležitú úlohu. Aj vnútorné hranice EÚ umožňujú len úplne voľný prechod, ale rozdiely medzi systémami národných štátov regulujúce každodenný život – pretrvávajú. Vonkajšie hranice EÚ ako aj tie, ktoré nie sú hranicami EÚ teda naďalej obmedzujú slobodný vývoj voľných interakcií, aj fyzicky. Táto dvojica definícií pristupuje k otázke prihraničnej oblasti funkčne a poskytuje menej priestoru pre definíciu pojmu z hľadiska verejnej správy. Je zrejmé, že na základe ani jednej definície nie sme schopní určiť ostré, presné hranice prihraničného regiónu, veď koľko funkcií, toľko existuje priestoru pre pohyb, iný región vznikne na základe zamestnávania, iný podľa nákupov, atď. Pritom však v mnohých prípadoch budeme nútení prijať kompromis a vymedziť si napr. oblasť súvislostí pre účely tohto výskumu. Opierajúc sa o výsledky predchádzajúcich štúdií sme si pri vymedzení študovanej oblasti pre účely tohto výskumu automaticky kvalifikovali ako prihraničnú oblasť pásmo šírky 20 km, potom sme ho na základe skúseností rozšírili o také, najmä mestské, urbanistické oblasti, ktoré sú centrami cezhraničných pohybov a prvými významnými zastávkami ciest vedúcich cez hranicu.

K jej bližšiemu určeniu môžeme vykonať prieskum nasledovných javov:

- Musíme preskúmať rozloženie prihraničnej oblasti v rámci regionálnych rozvojových štruktúr jednotlivých hraničiacich štátov, pričom môžeme získať dôležitú informáciu aj z rozdielov úrovne rozvoja medzi pohraničnými oblasťami. Popri prezentovaní štrukturálnych fondov, pomerov centra a periférie je dôležité poznať tie rozvojové osi regionálnych štruktúr, ktoré vznikli a vznikajú v rámci teritoriálnych jednotiek väčších ako národný štát, tzv. veľkých regiónov. Tieto môžu byť určené sieťou miest,

historicko-štátnymi a imperiálnymi rámcami, ale aj charakteristickými teritoriálnymi črtami modernej ekonomiky európskych rozmerov.

- Jedným z najdôležitejších faktorov ovplyvňujúcich pohyby (alebo možné pohyby) obyvateľstva je vzťah spádových oblastí miest, siete miest a štátnej hranice. Rozdeľujúca funkcia hranice obmedzuje teoretické spádové oblasti centier a naopak, vytvárajú sa také oblasti, ktoré sú vylúčené zo spádových oblastí domácej siete miest alebo sú to málo integrované, periférne oblasti s nedostatkom miest. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že jednou z najvýznamnejších manifestácií historickej priestorotvornej úlohy štátnej hranice je pretvorenie spádových oblastí miest. Väčšina našich denných pohybov je riadená špecifikami siete obcí a miest: pracovisko, využívanie služieb, škola sú však stále menej viazané k bydlisku, tieto využívame v rôznych obciach a strediskách. Pre ľudí žijúcich v prihraničí tieto miesta môžu byť na území domoviny, alebo často môžu pripadať na priestorovo bližšie miesta, ktoré sa však nachádzajú na území druhého štátu.
- S predchádzajúcimi dvomi faktormi je spravidla vo vzájomne posilňujúcej väzbe aj vývoj dopravnej siete. Trasy veľkých sieťových prvkov prekrížujúcich hranicu slúžia väčšinou tranzitnej doprave, ktoré sami osebe nemajú veľký význam pre prihraničné oblasti. Samotné prekročenie hranice dnes už nepredstavuje stratu času, preto sa tu už neprejavuje predtým zjavný efekt zastavenia premávky. Tieto trasy však môžu mať veľký význam z hľadiska dostupnosti prihraničných oblastí, čo môže v prípade existencie rôznych iných faktorov zmierniť následky ocitnutia sa na periférii. Druhú dôležitú úroveň dopravnej siete predstavujú sieťové elementy podporujúce vnútorné objavenie prihraničnej oblasti, integrácia ktorých prebieha často ťažšie ako integrácia veľkých dopravných osí. Jedným z najdôležitejších

tvoriacich elementov štruktúry priestoru v rámci hraničnej oblasti sú práve tieto cesty (sem patria aj mosty, kompy, linky hromadnej dopravy), pretože tieto ovplyvňujú dostupnosť centier (nachádzajúcich sa na druhej strane hranice).

Na základe vyššie uvedených sa nám postupne rysujú tie pohyby a interakcie, ktoré vytvárajú vnútornú sieť a integráciu prihraničných oblastí. Ich počet, intenzita a smer udávajú základné typy integrácie prihraničnej oblasti, na základe ktorých môžeme určiť základnú vnútornú štruktúru celej danej prihraničnej oblasti (odcudzené, popri sebe existujúce, vzájomne spolupracujúce a integrované prihraničné oblasti). Tieto typy vynikajúco prezentuje Martinezov model (Martinez 1994, 7), o ktorý sa môžeme v našej práci opierať.

SLOVENSKO-MAĎARSKÁ PRIHRANIČNÁ OBLASŤ

História hranice

Slovensko-maďarská hranica sa rozprestiera na teritóriu, ktorá až do konca prvej svetovej vojny patrila k jednotnému štátnemu útvaru, k Maďarskému kráľovstvu, respektíve k Rakúsko-uhorskej monarchii. Štátna hranica vznikla po podpísaní mierovej zmluvy medzi Československom a Maďarskom a jej vznikom sa uzavrela kapitola prvej svetovej vojny v našich dejinách. Štátna hranica nasledovala etnické hranice, tým boli k Československu pripojené aj územia významných rozmerov obývané maďarskou väčšinou. Hranica bola v mierovej zmluve z roku 1920 vyznačená predovšetkým na základe ekonomických, vojensko-strategických a dopravno-geografických hľadísk (Hevesi – Kocsis 2003). Tým sa sieť vzťahov obyvateľstva, hľadiská siete miest a obcí ako aj etnické hľadiská – ktoré sú z pohľadu organizácie každodenného života tak dôležité – dostali do úzadia. Hranica bola v dôsledku Mníchovskej zmluvy z roku 1938

posunutá severnejšie a tento stav zostal zachovaný až do konca druhej svetovej vojny. Vtedy zmluva o prímerí vrátila stav pred roku 1938, a mierovou zmluvou bolo k Československu pripojené ďalšie menšie územie z okolia Bratislavy. Rozdelením Československa tieto hranice zdedilo Slovensko.

Prihraničné územia sú viacnárodnostné. Na slovenskej strane na celej dĺžke hranice žije vo významnom pomere obyvateľstvo maďarskej národnosti, dokonca dodnes existujú územia, kde Maďari tvoria väčšinu, a to hlavne na západnom úseku hranice, kde ich počet na úrovni okresu prekračuje až 80 %. (Podiel občanov maďarskej národnosti na celoslovenskej úrovni je 9,67 %, väčšina žije v prihraničnom pásme.) Na východnom úseku hranice je tento obraz pestrejší, tam sa už striedajú územia a obce s maďarskou a slovenskou väčšinou.

Na maďarskej strane sa tiež nájdu obyvatelia a obce slovenskej národnosti. Pomer Slovákov v Maďarsku je síce nízky (0,17 %), ale pri hraniciach sa nachádzajú početné slovenské obce.

Ekonomická vyspelosť

Podľa HDP vyprodukovanom na úrovni NUTS 3 je jasné, že najvyspelejšie oblasti oboch štátov sa nachádzajú pozdĺž spoločných hraníc. Dá sa jednoznačne vykázat silná ekonomická koncentrácia západného úseku. Hlavné mestá v oboch štátoch vo významnej a rastúcej miere koncentrujú domáci produkt. Kým Bratislava v roku 1995 disponovala 24,6 %-ami HDP v krajine, v roku 2005 už tento podiel dosahoval úroveň 27,3 %, pričom koncentrácia Budapešti je vyššia, v roku 1995 predstavovala 33,9 % a v roku 2005 už 35,9 %. Z prihraničných NUTS 3 je dynamický rast západných celkov. Aj v Maďarsku, aj na Slovensku je v rokoch od 1995 po 2005 vidieť rast presahujúci celonárodný priemer v týchto územných celkoch. Na Slovensku poskytuje po Bratislave najvyššiu hodnotu domáceho

produktu na osobu Trnavský kraj, ale v perspektíve desaťročia ukazuje najdynamickejší rast Nitriansky a Žilinský kraj. Za posledných desať rokov rástol aj ich podiel z domáceho produktu, kým podiel Banskobystrického, Prešovského a Trenčianskeho kraja zaznamenal pokles. Na východe je významný len rast Košického kraja, ktorý sa približuje k domácejmu priemeru. Na základe vyššie uvedených sa dá skonštatovať, že ekonomická sila krajiny sa sústreďuje na západné a severné oblasti, kým Košice na východe vynikajú ako ostrov. Aj na maďarskej strane vykazuje najdynamickejší rast a po hlavnom meste najvyššiu hodnotu vyrobeného domáceho produktu západná oblasť. Váha Budapešti (a Peštianskej župy) je väčšia ako na Slovensku váha Bratislavského a Trnavského kraja, aj čo sa týka vyrobeného domáceho produktu, aj počtu obyvateľov. Takže na celom území Maďarska, vrátane vyspelých prihraničných žúp, sú regionálne rozdiely väčšie ako na Slovensku. V Maďarsku rástli západné župy (Győr-Moson-Sopron a Komárom-Ostrihom/Esztergom) v skúmanom desaťročí oveľa rýchlejšie ako celoštátny priemer, a po Budapešti sa stali najvyspelejšími župami krajiny.

Symetria je zjavná: na západnom úseku, na oboch stranách hranice sa nachádzajú najvyspelejšie oblasti oboch krajín. Na Slovensku produkujú polovicu HDP tri prihraničné západné kraje (Bratislavský, Trnavský a Nitriansky kraj), kým v Maďarsku Budapešť a tri župy (Peštianska, Komárom-Ostrihom/Esztergom a Győr-Moson-Sopron). Najmä na Slovensku sa tento podiel ukazuje ako rastúci. Oproti tomu je úroveň vyspelosti na východe na oboch stranách podpriemerná, ale kým na Slovensku Košický kraj vyniká ako ostrov, to isté už Miskolc v Maďarsku nedokáže dosiahnuť.

Mestská sieť

Hranice Karpatskej kotliny sú mladými historickými útvarmi, niektoré regionálne štruk-

túry (dopravné osi, spádové oblasti miest) presahujúce dnešné hranice na mnohých miestach nezanikli, nanajvýš sú na ústupe, a v dôsledku oslabenia rozdeľujúcej funkcie hraníc sa môžu čiastočne opäť vyformovať. Súčasne si musíme uvedomiť, že v regionálnej štruktúre za posledné desaťročia aj v Maďarsku, aj v ostatných susedných krajinách prebehli také procesy (industrializácia, urbanizácia, zmena územnosprávnej štruktúry a etnických vzťahov), v dôsledku ktorých už v mnohých prípadoch nie je možné automaticky navrátiť predchádzajúci stav regionálnych vzťahov, ktoré existovali pred určením dnešných hraníc (graf 1). Zároveň však vznikli nové, predtým neexistujúce, nevyhnutné teritoriálne útvary a javy presahujúce dnešné hranice (suburbanizácia, dochádzka za prácou za hranice).

Hranice určené začiatkom dvadsiateho storočia mali značný vplyv na ďalší rozvoj miest a obcí, ktoré sa ocitli v prihraničí. Viaceré centrálné mestá stratili na význame, ale nájdu sa aj také osídlenia, ktoré vďaka novej pozícii vyhrali, a to v takých oblastiach, kde hranica oddelila región od jeho predchádzajúceho centra (*Hardi – Pap* 2006). Pred vytýčením týchto hraníc existovalo viacero miest, ktoré na území nového štátu stratili väčšinu svojej spádovej oblasti a tým aj centrálnu funkciu, a v priebehu dvadsiateho storočia ich počet obyvateľov rástol len minimálne a ich centrálna funkcia ochabla (napr. Balašské Ďarmoty/Balassagyarmat, Kráľovský Chlmec). Tieto mestá sa po strate krajského alebo okresného významu dostali v hierarchii miest do nižšej kategórie. Priemerná veľkosť miest na dnešnom prihraničí, hlavne v horských oblastiach bola už pôvodne menšia ako na Dolnej zemi, tým k rovnakej hierarchii patrili už od začiatku mestá menších rozmerov (*Beluszky – Győri* 2005). Tieto malé mestá po strate ich územnosprávnej funkcie boli v dvadsiatom storočí prakticky zbavené možnosti významného urbanistického rozvoja. Hlavne na východnom, horskom úseku bolo

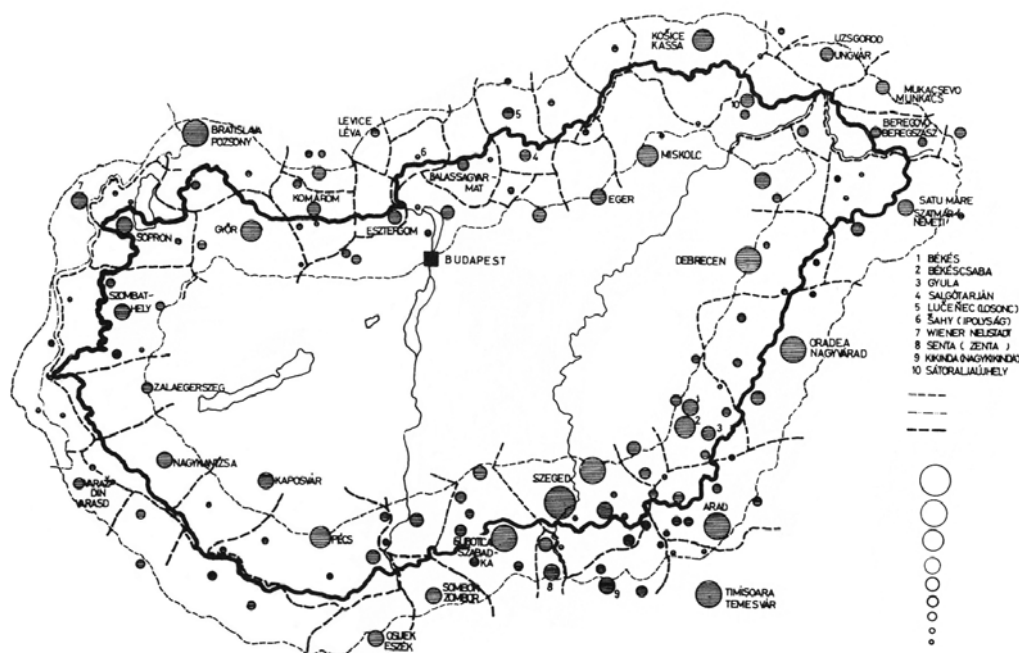
jasné, že periférna pozícia prihraničných oblastí sa vo veľkej miere dá pripísať rozseknutiu spádových oblastí miest. Rozsiahle oblasti ostali v 20. storočí nezabezpečené, nakoľko hranica oddelila vidiek od malých a stredne veľkých miest, pričom centrá, ktoré ich nahradili, boli vzdialené, bez vyhovujúceho dopravného spojenia. V dôsledku vymedzenia hraníc viaceré mestá stratili postavenie okresného mesta, a rozvoj mnohých (najmä na východe) sa v dôsledku straty spádovej oblasti zastavil (*Mezei* 2006).

Súčasne však aj vznikli alebo sa posilnili viaceré nové mestá, postavenie ktorých sa v hierarchii miest za posledné desaťročia zvýšil, tým služby, ktoré poskytujú, majú v súčasnosti už silnejší vplyv ako v uplynulom období aj na oblasti nachádzajúce sa na druhej strane hranice. Sem patrí najmä samotná Bratislava, ale aj Komárom (*Sikos – Tiner* 2007) a Salgótarján.

Boli aj také mestá, ktoré sa rozvíjali pod vplyvom politiky a ekonomiky. V časoch socializmu dostali šancu prihraničné oblasti a mestá vďaka nielen politickým rozhodnutiam, ale často aj politicko-ekonomickým, preferujúcim urbanistický rozvoj napojený na priemyselný. V Maďarsku bol cieľom rozvoj severovýchodno-juhozápadnej „priemyselnej osi“, kým v susedných krajinách zvyšovanie mestského priestoru. Rozvoj priemyslu sa dotýkal súčasne aj prihraničných miest, nakoľko tie boli buď tradičnými mestskými – priemyselnými centrami, alebo mali významné postavenie vďaka ich geografickej pozícii. Tým sa začal veľký priemyselný rozvoj na československo-maďarskom hraničnom úseku Dunaja (Bratislava, Győr, Komárom/Komárno, Nové Zámky, Lábatlan, Nyergesújfalu atď.), ako aj na východnom úseku (Salgótarján, Ózd, Putnok, Kazincbarcika, Košice). Tým sa vysvetľuje to, že v časoch štátneho socializmu prihraničné oblasti vďaka tejto pozícii neboli vždy totožné s oblasťami, ktoré sa z ekonomického hľadiska dostali na perifériu rozvoja, naopak, početné prihraničné

Graf 1. Spádové oblasti miest preseknuté štátnou hranicou

Zdroj: Z. Kovács (1990).

regióny a mestá dosiahli v tomto období významný ekonomický rast. Na túto skutočnosť poukazuje niekoľko analýz (Rechnitzer 1999; Süli-Zakar 2000; Baranyi 2004).

Mestá vytvárajúce cezhraničné regióny môžeme zaradiť do troch kategórií: hlavné mestá, stredné mestá situované v prihraničí alebo blízko hraníc a prihraničné malé mestečká.

Tvár prihraničnej oblasti sa vytvára aj vplyvom troch hlavných miest. Každé z hlavných miest sa nachádza v blízkosti štátnych hraníc, tým ich spádové oblasti v určitej miere presahujú hranice. Vplyv na prihraničný región je v prípade každého hlavného mesta silný, i keď rozdielny. Viedeň a Budapešť si od polovice 90. rokov obnovia svoje tradičné spádové oblasti. Možnosti sú výnimočné najmä v prípade Viedne. Z Bratislavy si urobila v podstate svoje „twin city“, a k rýchlejšiemu, spoločnému rastu chýba predovšetkým už len bezprostredné, kvalitné dopravné spojenie. Rakúske železnice (eu-

roregionálne vlaky) spojili hlavné mesto Viedeň s maďarskými (po Tatabányu a Szombathely), slovenskými a českými prihraničnými regiónmi ponukou pravidelných charterových liniek a zľavnených cestovných lístkov. Vďaka týmto opatreniam nie je prekvapujúce, že v západnej časti prihraničnej oblasti sa opäť posilňujú centrálna napojenia smerujúce k Viedni. Budapešť zohráva alebo môže zohrávať podobnú úlohu pre Stredné Slovensko. K tomu však chýbajú podmienky čo sa týka infraštruktúry, výstavba a organizácia ktorej naráža aj na problémy politického charakteru. Chýba kvalitná cesta a železnica, ktorá by spájala Budapešť so stredným Slovenskom, výstavba ktorých by bola kompatibilná s plánmi únie pre rozvoj sietí, ale vytýčenie hlavnej trasy je predmetom politických sporov medzi dvoma krajinami. Cezhraničný vplyv Bratislavy je oproti ostatným dvom veľkým hlavným mestám zanedbateľný. Posilňuje si vzťahy s Viedňou, rakúske investície sú

významné, tieto dve mestá dnes spája rýchlosť (plavidlo) premávajúca viackrát denne (Wienslava – Bratiswien), už je dokončená diaľnica a dá sa očakávať aj výstavba rýchlostnej, ba vysokorýchlostnej železničnej trate. Cezhraničná príťažlivosť slovenskej metropoly sa zakladá predovšetkým na suburbanizácii. Rýchle rastúce ceny bratislavských nehnuteľností sú v ostrom protiklade s pomerne nízkymi cenami nehnuteľností na rakúskej a maďarskej strane, ktoré sa vo vlastnom štáte považujú za periférne. Tým sa rýchle začala migrácia Bratislavčanov do týchto oblastí, ktorí cez hranicu denne dochádzajú do slovenského hlavného mesta. Tento proces sa v minulom roku dotýkal prihraničných oblastí Maďarska stále silnejšie, pretože sa nachádzajú vo vynikajúcej dopravnej pozícii. Odliv je ešte viac podporovaný zánikom hraničnej kontroly, ale na druhej strane ho obmedzuje to, že maďarská strana – na rozdiel od rakúskej – nedisponuje mestskou hromadnou dopravou smerom do Bratislavy. Infraštruktúra je daná (diaľnica, železnica). Po organizácii takejto dopravy by aglomerácia Bratislavy siahala až po Mosonmagyaróvár, nakoľko z veľkomesta, ktoré sa suburbanizuje, sa vysťahujú nielen obyvatelia, ale po ich stopách aj ekonomickí hráči, hľadajúc si sídla (prenájom kancelárií) za nižšie náklady, ako sa to stalo v prípade budapeštianskej a viedenskej aglomerácie. Tomuto slúži – ako výnimočne významný, najhodnotnejší geografický bod – oblasť prekríženia diaľnice v blízkosti veľkomesta, akým sú diaľnice M1 a M15 nachádzajúce sa na maďarskej strane.

Po celej dĺžke hranice sa nachádzajú malé a stredne veľké mestá od Gyóru po Košice a Sátoraljaújhely, ktorých spádová oblasť sa v nejakej forme rozprestiera na obe strany hranice. Niekde sa to prejavuje v dochádzaní za prácou do zahraničia (Győr), niekde v komerčnej oblasti (Salgótarján, Sátoraljaújhely), niekde v oblasti verejných služieb a takmer vo všetkých aspektoch života (Komárom, Ostrihom/Esztergom). V západnej oblasti, tes-

ne pri hraniciach sa nachádzajú väčšie mestá s významným ekonomickým potenciálom (Mosonmagyaróvár, Győr), dvojice miest ako Komárno a Komárom, Ostrihom/Esztergom a Štúrovo [graf 2]), kým na východnom úseku hraníc sa väčšie mestá nachádzajú ďalej od hraníc. Celú prihraničnú oblasť však nezastrešujú ani spádové oblasti miest s počtom obyvateľov 20 – 50 tisíc, ktoré disponujú viacmenej celou škálou funkcií vlastných centru regiónu. Na dlhom úseku sa v blízkosti hranice v Maďarsku nachádzajú len mestá Salgótarján, Ózd a Kazincbarcika, kým na Slovensku iba Lučenec a Rimavská Sobota. V podstate každé z nich je malé mestečko, Salgótarján je dokonca aj sídlom župy. Väčšie mestá (Košice a Miskolc) sú o niečo ďalej od hraníc. Na Slovensku k rozvoju miest došlo za posledné desaťročia skôr severnejšie od hraníc (s výnimkou Košíc), kým v bezprostrednej blízkosti hraníc sa rozvoj väčšiny stredne veľkých miest zo začiatku 20. storočia zastavil na úrovni vtedajšieho počtu obyvateľov (Horváth 2004). Preto sa po dnešok vytvorili také oblasti významnej veľkosti, kde sa nenachádzajú žiadne mestá, najmä v oblasti hraníc župy Borsod-Abaúj-Zemplén a Košického kraja.

Prihraničná oblasť sa podľa rozmiestnenia centier dá rozdeliť do piatich typických, funkčných zón.

- 1) Aglomerácia Bratislavy. Sem zaraďujeme tradičnú prímestskú zónu na slovenskej strane až po Šamorín, ktorá je najdôležitejšou spádovou oblasťou slovenskej metropoly. Aglomerácia Bratislavy však už prerástla cez hranice, už sa dotýka aj prihraničnej oblasti v okolí Mosonmagyaróváru, ako aj územia Rakúska. Siahla po aglomeráciu Viedne a v regióne sa prejavuje vplyv dvoch hlavných miest súčasne.
- 2) Zóna podunajských miest. Sem zaraďujeme Győr, ako aj dvojice podunajských miest, akými sú Komárno – Komárom, Štúrovo – Ostrihom/Esztergom. Hlavne komunikačno-geografická pozícia dvojice Komárno – Komárom a Gyóru predestinu-

Graf 2. Mestá podľa počtu obyvateľov

Zdroj: vlastná konštrukcia

je vytvorenie významnej cezhraničnej spádovej oblasti. Dôležité postavenie týchto dvojíc miest je daná tým, že dnes už s nimi prakticky musíme počítať ako s jedným urbanistickým zoskupením. Takto ich spoločný počet obyvateľov presahuje až päťdesiatisíc, to znamená, že ich služby a ekonomická príťažlivosť sa spolu rovnajú potenciálu stredne veľkého mesta vo vnútrozemí, nehovoriac o ekonomickej a populačnej aglomerácii na pravom brehu Dunaja (od Almásfüzitő po Dorog).

- 3) Zóna podhorských miest. Rozprestiera sa od ústia Ipeľ po hranicu spádovej oblasti Košíc a Miskolcu. Jej západná časť sa dotýka aj budapeštianskej aglomerácie, sem patrí aj Vác. Súčasne však deficit miest regiónu Poiplic je výsledkom odsávacieho vplyvu Budapešti. Územie medzi Börzsönyom a riekou Ipeľ však gravituje skôr

k mestu Ostrihom/ Esztergom, čo umožňuje schengenské hranice a plánované mosty na rieke Ipeľ. Na severnej prednej strane Severného stredného pohoria v Maďarsku sa vypínajú už spomínané 20 – 50 tisícové mestá (Salgótarján, Ózd, Kazincbarcika, Lučenec, Rimavská Sobota), ktoré sú však od hraníc viac alebo menej vzdialené (10 – 20 km). Bezprostredne na hraniciach sa nachádzajú len menšie centrá (Šahy, Balasské Ďarmoty/Balassagyarmat).

- 4) Spádová oblasť Košíc a Miskolcu. Na prihraničnú oblasť týchto dvoch veľkých miest je charakteristické, že tu je najväčší deficit miest, hlavne na maďarskej strane. Na sever od Edelényu sa už na Zemplíne nenachádza žiadna významnejšia ústredná obec. Prihraničie sa môže pridružiť skôr k spádovej oblasti Košíc – a to aj na maďarskej strane –, než k Miskolcu.

5) Trojhraničná oblasť na východe. Na tomto území chýbajú mestá, a to na oboch stranách hranice. Menšie centrá sa nachádzajú len na maďarskej strane, ako napr. Sátoraljaújhely, Sárospatak. Najmä Sátoraljaújhely disponuje silnou cezhraničnou príťažlivou silou. Trebišov na slovenskej strane je vzdialenejšie od hraníc, ale aj služby, ktoré sa tam poskytujú, sú pomerne slabé na to, aby toto mesto vyvinulo príťažlivú silu aj na maďarskej strane.

VZŤAHOVÝ KAPITÁL V SLOVENSKO-MAĎARSKOM PRIHRANIČNOM PRIESTORE

Základné charakteristiky cezhraničných spoločenských vzťahov

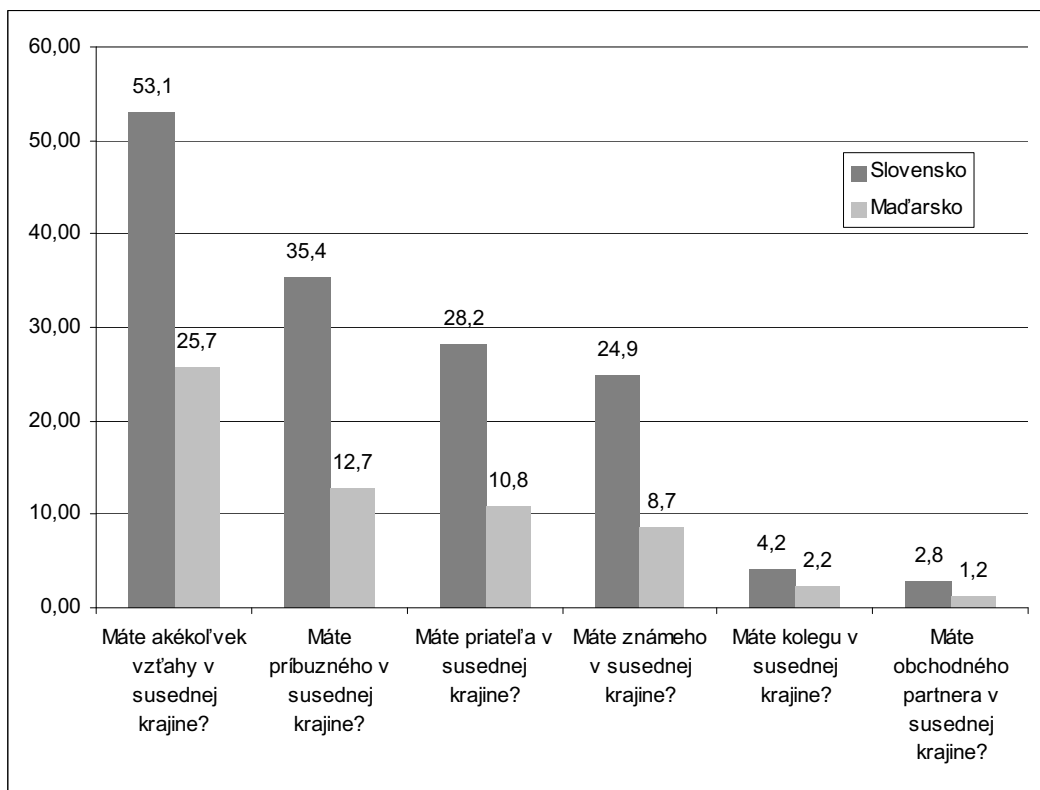
V dotazníkovej vzorke obsahujúcej 1000 respondentov z Maďarska a 996 respondentov zo Slovenska môžeme pozorovať značný rozdiel v existencii cezhraničných osobných vzťahov. Na maďarskej strane jedna štvrtina a na slovenskej strane viac ako polovica opýtaných má určitý druh kontaktu v susednej krajine (graf 3). Náš predpoklad vyplývajúci z odlišnej národnostnej štruktúry sa potvrdil: na slovenskej strane v pohraničnej oblasti je podiel obyvateľov disponujúcich väzbami takéhoto charakteru o 27 % vyšší. Tento ukazovateľ meria v prípade výskytu akejkoľvek väzby existenciu kontaktov nezávisle od ich počtu a druhu. Čo sa týka počtu prvkov, v maďarskej vzorke je možné vykonať podrobnejší rozbor na 250, kým na slovenskej vzorke na viac ako 500 respondentoch.

V dotazníkoch vyplnených na slovenskej strane sa v dôsledku nadmernej účasti spoločenských vrstiev so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním stretávame pravdepodobne s vyššou aktivitou vzťahových sietí, než aké skutočné pomery sú, a to v dôsledku konverzačného mechanizmu vzťahového kapitálu a kultúrneho kapitálu, respektíve s ním úzko súvisiaceho, Bourdieum popísaného hospodárskeho kapitálu (Bourdieu 1997).

Vzťahy sme testovali pomocou piatich typov vzťahov: príbuzenské, priateľské vzťahy, známosti, kolegiálne vzťahy a obchodné vzťahy. Pravdepodobnosť výskytu jednotlivých typov sleduje v oboch krajinách podobnú logiku, ale proporcie sú aj v tomto prípade oveľa väčšie na slovenskej strane. Najväčšia časť obyvateľstva má príbuzenské vzťahy na druhej strane hranice, čo možno na základe dejín prihraničnej oblasti považovať za prirodzené. Na druhom mieste v poradí sú známosti a na treťom priateľské vzťahy. Kolegiálne a obchodné interpersonálne interakcie sa v oboch krajinách vyskytujú iba u minimálnej časti obyvateľstva (2-4 %). Ukazovatele a ich rozdiely hovoria sami za seba: viac ako jedna tretina respondentov žijúcich na slovenskej strane má príbuzných, 28 % má známych a 25 % má priateľské vzťahy v Maďarsku. Tie isté druhy väzieb sú u respondentov žijúcich na maďarskej strane prítomné iba v percentuálnych podieloch 13 %, 11 % a 9 %. (graf 3)

Podľa Marka Granovettera (1988) rozlišujeme silné väzby (príbuzný, priateľ) a slabé väzby (známy, kolega, obchodný partner), ktoré disponujú odlišnými hodnotami a funkciami na úrovni aktívnej štruktúry a celej spoločenskej štruktúry. Aj z tohto pohľadu je výskyt silných vzťahov častejší na slovenskej strane.

Podiel viacvrstvových, multiplexných vzťahových sietí je v skutočnosti oveľa nižší. Oboma silnými väzbami disponovalo v maďarskej vzorke iba 32 respondentov (3,2 %), oproti tomu na slovenskej strane môžeme nájsť 158 takýchto osôb (16 %). V prípade troch druhov vzťahov, ktoré sa považujú za slabšie a obsahujú menej emocionálnych prvkov nižšej intenzity – napr. kontakty známych a obchodných partnerov –, môžeme počítať už iba s 10, respektíve 47 osobami, ktorých percentuálny podiel (1 % a 5 %) je veľmi nízky. Samozrejme, štátne hranice a nepriazeň osudu počas dejín rozvrátila mnoho existujúcich alebo zabránila vzniku mnohých nových vzťahov.

Graf 3. Pravdepodobnosť výskytu vzťahu a jednotlivých typov vzťahov

Zdroj: Dotazník obyvateľov (2008).

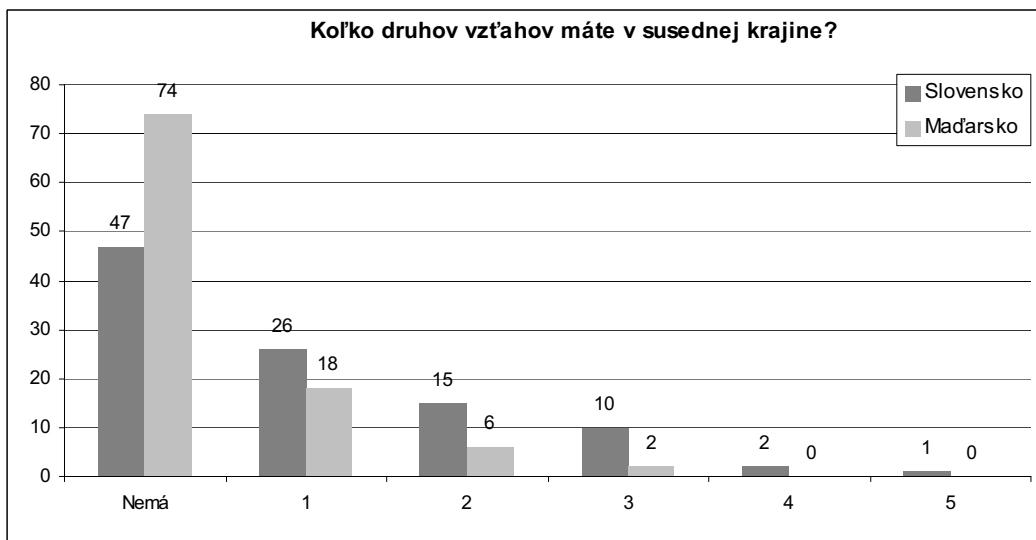
Obyvatelia žijúci na slovenskej strane hranice majú zložitejší vzťahový systém viažuci k osobám v Maďarsku (graf 5). Väčšina z nich má samozrejme iba jeden druh vzťahov a ako sme videli, sú to príbuzenské vzťahy alebo menej dôverné známosti. 70 % obyvateľov na maďarskej strane hraníc z tých, ktorí vôbec nejakú väzbu uviedli, má iba jeden druh vzťahov. Podiel takýchto obyvateľov v slovenskej vzorke je oveľa nižší (48 %), osobná sieť skoro ich polovice (47 %) však pozostáva paralelne z 2 – 3 druhov vzťahov (tento podiel je na maďarskej strane iba 28 %).

Podľa našich odhadov, priemerný obyvateľ južného Slovenska žijúci v prihraničnej oblasti, ktorý nie je izolovaný, je v kontakte s aspoň 10 ľuďmi z Maďarska. To isté platí aj

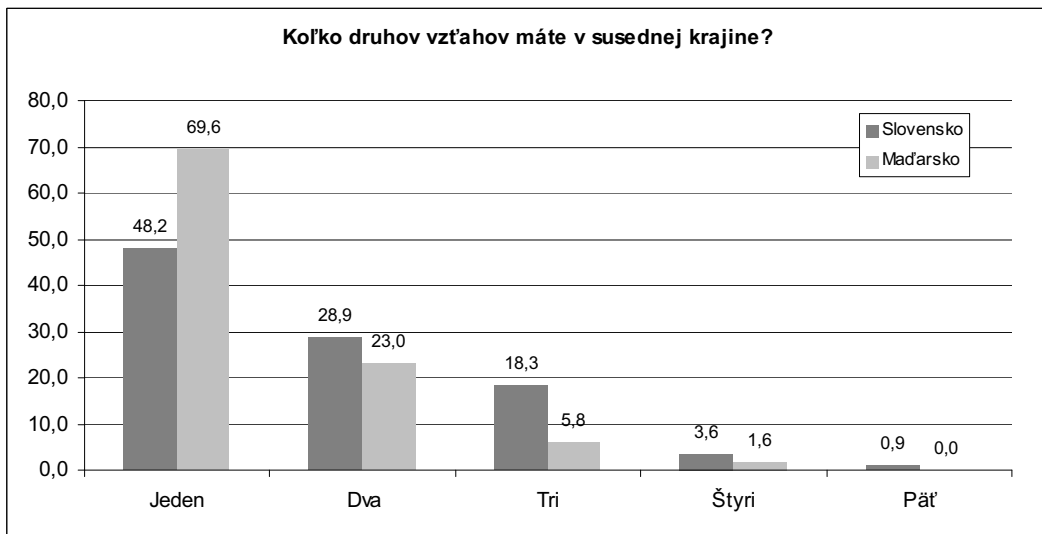
na maďarskej strane, ale so vzťahovým systémom pozostávajúcim zo 6 osôb. Maximálne hodnoty poukazujú na pozadie podstatného rozdielu medzi priemerom a mediánom. Do prieskumu sa dostali aj takí obyvatelia, ktorí udržiavajú kontakty s 200 – 300 ľuďmi z druhej strany hraníc.

Základné charakteristiky cezhraničných inštitucionálnych (úradných, verejnosprávnych) interakcií

Do kontaktu so správnymi orgánmi druhého štátu sa počas predchádzajúcich piatich rokov dostal iba veľmi malý podiel obyvateľstva (tabuľka 1). V maďarskej vzorke iba 27 osôb, na slovenskej strane bol ich podiel o niečo vyšší, ale ani tam nepresiahol 10 %. Okrem

Graf 4. Počet typov vzťahov respondentov v susednej krajine (%)

Zdroj: Dotazník obyvateľov (2008).

Graf 5. Zložitosť cezhraničného vzťahového systému (%)

Zdroj: Dotazník obyvateľov (2008).

toho sa takéto vzťahy vyskytli iba v ojedinelých prípadoch, väčšina (83 % a 93 %) obyvateľstva sa dostala do kontaktu s nejakou inštitúciou iba príležitostne. Nepretržité udržiavanie kontaktu je zanedbateľné: v dôsledku vybavovania nejakých záležitostí 3-4 % obyvateľstva môže byť zaradených do tejto skupiny, ktorej členovia boli v tomto období v kontakte s úradmi, orgánmi verejnej správy s dennou alebo týždennou pravidelnosťou.

V odpovediach daných na maďarskej strane boli najčastejšie spomenuté slovenské orgány: polícia, pohraničná stráž, samosprávy a pozemkové úrady. Pri odpovediach na slovenskej strane bol zoznam zložitejší, vec v prvom rade súvisela s otázkami pracovno-právnych vzťahov a zdaňovania, v najväčšom počte sa v tejto súvislosti vyskytli aj vyššie uvedená polícia, pohraničná stráž a samosprávy.

Možné vysvetľujúce faktory výskytu cezhraničných vzťahov

Ak zosumarizujeme najdôležitejšie charakteristické znaky silných a slabých interpersonálnych relácií, respektíve kontaktov s úradmi sa jednoznačne ukazuje, že interakcie iniciované

maďarskou menšinou žijúcou na slovenskej strane smerom k Maďarsku sú oveľa intenzívnejšie, než interakcie iniciované na maďarskej strane smerom k Slovensku.

Takéto spoločenské interakcie ľudí žijúcich vo východnej a západnej časti prihraničnej oblasti sa doteraz vybudovali v podstate tiež s rovnakou pravdepodobnosťou na druhej strane hraníc. Ani veľkosť obce neznamená rozdiel, nakoľko ani obyvatelia veľkých miest, ani obyvatelia vidieckych oblastí nemajú väčšiu alebo zložitejšiu vzťahovú sieť. Vzťahy sa vyskytujú s rovnakou pravdepodobnosťou aj v jednotlivých vekových kategóriách vzorky. Ani spoločenská aktivita, ani rodinný stav tu nehrá žiadnu úlohu.

Dve veci sa však jasne vykryštalizovali: 1) Na slovenskej strane, ako sa dalo očakávať, rozhodujúcim faktorom pri diferencovaní kontaktov bola národnostná príslušnosť. 2) Signifikantné rozdiely sme v oboch vzorkách našli takmer výlučne len na základe stupne vzdelania a s ním súvisiacej pozície v zamestnaní.

Existenciu akéhokoľvek cezhraničného vzťahu uviedlo na slovenskej strane prihraničnej oblasti 62 % respondentov maďarskej národnosti. Medzi respondentmi slovenskej

Tabuľka 1. Frekvencia úradných vzťahov a ich inštitucionálne pozadie (%)

	<i>Maďarská vzorka</i>	<i>Slovenská vzorka</i>
Dostali sa do styku s nejakým úradom, orgánom verejnej správy v predchádzajúcich piatich rokoch	2,7 (N=27)	10,1 (N=99)
Frekvencia (prvá zmienka)		
– denne	3,7	2,1
– viackrát týždenne	0	1,1
– viackrát mesačne	3,7	13,8
– zriedkavejšie	92,6	83
S akou inštitúciou? (najčastejšie inštitúcie prvej zmienky a počet zmienok)	1) Polícia (8) 2) Pohraničná stráž (6) 3) Samospráva (2) 4) Pozemkový úrad (2)	5) Úrad práce (22) 6) Daňový úrad (APEH) (19) 7) Polícia (14) 8) Samospráva (7) 9) Matričný úrad (5) 10) Pohraničná stráž (4)

Zdroj: Dotazník obyvateľov (2008).

národnosti bol tento podiel polovičný (35 %), ktorý pri porovnaní s údajmi z Maďarska predstavuje prekvapujúco vysoký podiel (tabuľka 2).

Aj to je očividné, že Maďari majú oveľa väčší a zložitejší vzťahový systém, ako Slováci. Na základe priemerného počtu relácií medzi príbuznými, známymi, priateľmi a kolegami uvedeného v tabuľke vidíme, že obyvatelia maďarskej národnosti majú väčšinou slabé vzťahové formy (majú napr. v priemere dvakrát viac známych a vzťahový systém priateľov majú tiež o štyri osoby širší.)

Aj v reláciách smerujúcich na druhú stranu hranice zohráva vážnu úlohu stupeň vzdelania a sčasti z toho vyplývajúce postavenie v spoločnosti. Aj na maďarskej strane je medzi ľuďmi s vysokoškolským vzdelaním o 10 % vyšší podiel osôb disponujúcich cezhraničnými vzťahmi. Do podobnej hierarchie sa usporadúvajú aj odpovede dané na slovenskej strane. Tam je napr. podiel odpovedí „áno“ medzi osobami s univerzitným vzdelaním 65 %.

Aj na počet kontaktov vplýva pozitívne lepšie spoločenské postavenie, ale to sa uplatňuje najmä pri slabých väzbách a hlavne v odpovediach daných na maďarskej strane. Na Slovensku sa pri týchto parametroch neukazujú také ostré rozdiely. V zložitosti vzťahových systémov však na oboch stranách dominuje

úroveň vzdelania a z toho vyplývajúce odlišné spoločenské prostredie. Najmenší podiel v okruhu ľudí s vysokoškolským vzdelaním predstavujú tí, ktorí disponujú jednodokomponentným vzťahovým systémom a najväčší podiel tí, ktorí majú komplexný vzťahový systém založený na aspoň troch formách väzieb (tabuľka 3).

Aj na slovenskej, aj na maďarskej strane je fyzická-duševná os diferencujúcim faktorom, pri ktorej vyššia kvalifikácia a postavenie už nepredstavujú takú veľkú silu. Mediánová hodnota počtu vzťahov na maďarskej strane jasne zobrazuje, že mimoriadne rozsiahlym vzťahovým systémom disponujú osoby vo vedúcom postavení a samostatne zárobkovo činné osoby. Táto súvislosť sa na slovenskej strane mení takým spôsobom, že tu, pravdepodobne v dôsledku aktívnejšej zamestnaneckej praxe, je vyššia pravdepodobnosť a počet väzieb realizujúcich sa na maďarskej strane aj v okruhu osôb vykonávajúcich fyzickú prácu.

Faktory zabráňujúce vytvoreniu zahraničných silných väzieb

V prípade príbuzenských a priateľských vzťahov sme sa pýtali na vonkajšie obmedzujúce faktory, ktoré sťažujú nadviazanie a prekáža-

Tabuľka 2. Diferenciácia vzťahového systému na slovenskej strane podľa národnostnej príslušnosti (%)

	<i>Respondenti maďarskej národnosti</i>	<i>Respondenti slovenskej národnosti</i>
Máte akékoľvek vzťahy na druhej strane hranice (v Maďarsku)?	62,3	34,5
S koľkými osobami ste v kontakte? (priemerne)	25	14
Koľko máte príbuzných? (priemerne)	10	11
Koľko máte priateľov? (priemerne)	11	7
Koľko máte známych? (priemerne)	20	8
Má iba jeden druh vzťahov	45,6	58,2
Má dva druhy vzťahov	30,6	23,6
Má aspoň tri rôzne druhy vzťahov	23,8	18,2

Zdroj: Dotazník obyvateľov (2008).

jú v udržiavaní kontaktov s osobami žijúcimi na druhej strane hranice. Zoznam nie je úplný, ale zahŕňa najdôležitejšie prvky, medzi ktorými na prvom mieste vystupuje časová a priestorová vzdialenosť a vplyv infraštruktúry (tabuľka 3).

Medzi obyvateľmi žijúcimi na slovenskej strane disponujúcimi kontaktmi v Maďarsku mali väčší podiel tí, ktorí narážali na nejaký prekážajúci faktor. Na prvom mieste v poradí vystupuje nedostatok času, ktorý v dnešnej globalizujúcej sa spoločnosti neovplyvňuje len interpersonálne interakcie, ale aj množstvo iných aspektov nášho spôsobu života. Najmenšiu rolu podľa obyvateľov zohrala dostupnosť a existencia štátnych hraníc. Zdá sa, že užšiu komunikáciu a interakciu ľudí žijúcich na opačných stranách štátnych hraníc v zásade i doposiaľ sťažovali nepriaznivé faktory vyplývajúce z vlastnej životnej situácie, ktorých dvomi kľúčovými prvkami sú nedostatok voľného času a rozdielnosť finančných možností.

Priestorový charakter vzťahového kapitálu

Pri každej silnej a slabej väzbe sme sa pýtali na priestorové umiestnenie kontaktnej osoby na druhej strane hranice. Na základe toho sa dá vymedziť priestorová expanzia vzťahového kapitálu a sústredenosť väzieb. Naša otázka sa vzťahuje na to, či sú pozorovateľné zhustenia, a ak áno, v ktorých obciach sa sústreďujú vzťahy. Podľa našej hypotézy sa objavia

prirodzené tendencie vyplývajúce z demografickej váhy, vo veľkých mestách sa v dôsledku ich veľkosti s väčšou pravdepodobnosťou budú vyskytovať príbuzní, priatelia, známi alebo kolegovia.

V prípade silných väzieb má väčšina respondentov na slovenskej strane príbuzného alebo priateľa v hlavnom meste. Potom nasledujú v poradí veľké mestá a prihraničné lokálne centrá. Podobná logika sa uplatňuje aj pri slabých väzbách, kde hlavné mesto vysoko prekračuje ostatné hodnoty v rade, čo sa týka počtu prvkov. Treba osobitne vyzdvihnúť Komárom, pretože za Budapešťou a Gyórom je v prípade všetkých štyroch druhov vzťahov cieľovým bodom, ktorý napriek svojej oveľa menšej populácii má tretí najväčší podiel v rade.

Zoznam, nám samozrejme neumožňuje odvodiť vážnejšie závery, ale dobre znázorňuje pozorovateľné ohniskové miesta tých integračných mechanizmov, ktoré sa dajú vytvoriť cez interpersonálne väzby v prihraničnej oblasti.

Frekvencia, účel prekračovania hraníc

Aj frekvencia cestovania ukazuje v prvom rade aktivitu slovenskej strany. Respondenti zo Slovenska (ktorí vôbec boli na druhej strane hranice) cestujú podstatne častejšie do Maďarska ako naopak (tabuľka 4). Aj podiel denne dochádzajúcich do zamestnania je výrazný v okruhu respondentov zo Slovenska.

Tabuľka 3. Faktory zabráňujúce vytvoreniu silných väzieb (%)

Prekážajúce faktory	Maďarská vzorka	Slovenská vzorka
Má málo času	38,1	45,6
Finančné príčiny	25,7	41,5
Choroba	24,8	26,4
Nemá osobný automobil	23,6	25,5
Veľká zemepisná vzdialenosť	16,8	25,0
Nevyhovujúca hromadná doprava	15,2	18,6
Štátna hranica	8,8	2,1
Ťažká dostupnosť	7,2	6,7

Zdroj: Dotazník obyvateľov (2008).

V oblasti západne od rieky Ipel, zrejme v prvom rade v dôsledku možnosti zamestnania, to presahuje 3 % respondentov.

Nemenej dôležité je určenie cieľa cestovania. Tabuľka č. 5 znázorňuje rozdelenie respondentmi uvedených najčastejších dôvodov cestovania. Kategória práca a obchodné záležitosti vystupuje ako dôvod prekročenia hranice u malého podielu respondentov prekračujúcich štátnu hranicu. Ak však berieme do úvahy, že tento cieľ úzko súvisí s denným alebo týždenným pravidelným cestovaním, vidíme, že tento cieľ je svojou váhou čoraz dôležitejší medzi cezhraničnými pohybmi. Nákup trvanlivého spotrebného tovaru má silnejší výskyt vo východnej prihraničnej oblasti, na oboch stranách hraníc. Pre túto oblasť, aj na slovenskej aj na maďarskej strane, je naj-

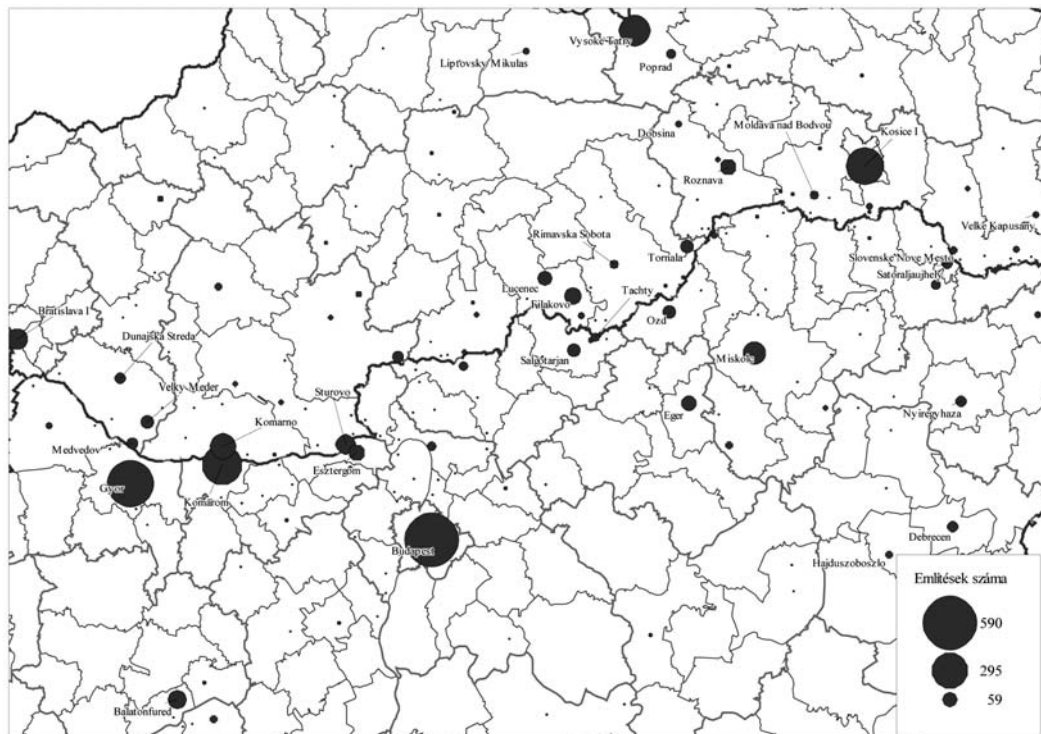
viac charakteristické, že na druhej strane hranice sa nachádza také najbližšie nákupné centrum, v ktorom je k dispozícii väčší výber trvanlivého spotrebného tovaru.

OBCHODNÉ VZŤAHY

Možnosti založenia firmy na Slovensku

Podľa všeobecnej mienky, obchodné pohyby medzi dvoma štátmi značne zosilňuje rozdielny daňový systém jednotlivých krajín. Lepšie hospodárske prostredie neznamená len zjednodušený daňový systém, ale aj lepšie právne prostredie, jednoduchšie podmienky založenia firiem a aj nižšie administratívne či iné sprievodné náklady (napr. odmeny advokátov). Podnikatelia často využívajú možnosť zmeny

Graf 6. Destinácie pri cezhraničnom cestovaní

Zdroj: Na základe dotazníkov (2008).

Legenda: Említések száma = Počet zmienok

Tabuľka 4. Rozloženie osôb prekračujúcich štátnu hranicu podľa frekvencie cestovania (%)

<i>Krajina</i>	<i>Pohraničná oblasť</i>	<i>Pravidelne denne</i>	<i>Pravidelne týždenne</i>	<i>Mesačne</i>	<i>Niekoľkokrát ročne</i>	<i>Iba v niekoľko- ročných intervaloch</i>
Maďarsko	Západná*	0,0	3,4	12,7	39,8	44,1
	Východná	0,9	4,3	11,2	39,7	44,0
	Celkom	0,5	3,9	11,8	39,7	44,0
Slovensko	Západná	3,1	8,4	19,5	48,8	20,2
	Východná	2,1	8,0	13,6	45,4	30,9
	Celkom	2,7	8,2	17,4	47,6	24,0
Ostatné	Západná	2,0	6,7	17,2	45,6	28,5
	Východná	1,4	5,9	12,2	42,1	38,5
	Celkom	1,7	6,3	14,9	44,0	33,1

* *Oblasti: západne, respektíve východne od rieky Ipel.*

Zdroj: Na základe dotazníkov (2008).

Tabuľka 5. Rozloženie osôb prekračujúcich štátnu hranicu podľa cieľa cestovania (%)

<i>Prihraničná oblasť</i>	<i>Západná</i>		<i>Východná</i>		<i>Celkom</i>	
<i>Krajina</i>	<i>Maď.</i>	<i>Slov.</i>	<i>Maď.</i>	<i>Slov.</i>	<i>Maď.</i>	<i>Slov.</i>
<i>Cieľ cestovania</i>						
Zamestnanie	1,3	4,1	0,4	3,3	0,8	3,8
Obchodné záležitosti	2,8	3,6	1,7	4,5	2,2	3,9
Nákup trvanlivého spotrebného tovaru	6,6	18,7	21,7	22,8	15,6	20,1
Týždenný, mesačný nákup	24,1	11,1	11,9	4,8	16,8	8,9
Rekreácia, oddych, prehliadka mesta	44,9	35,2	39,7	46,8	41,8	39,3
Kultúrne podujatia	2,8	12,9	4,7	9,0	3,9	11,5
Návšteva príbuzných	5,4	10,5	10,0	5,1	8,1	8,6
Ostatné	12,0	3,9	10,0	3,6	10,8	3,8

* *Oblasti: na západ, respektíve na východ od rieky Ipel.*

Zdroj: Na základe dotazníkov (2008).

sídla firmy smerom z Maďarska na Slovensko, kvôli využitiu výhodnejších daňových podmienok. To znamená, že samotný podnik zostáva maďarským, no zdaňovať bude podľa slovenského daňového systému.

Ďalším dôležitým dôvodom otvárania sa smerom k slovenskému prostrediu je možnosť trhovej expanzie, keďže vstup na nové trhy ponúka snaživým firmám možnosť dosiahnutia vyšších tržieb. Navyše, expanziou do prihraničných regiónov sa vlastne firmy dostávajú do príbuzného prostredia, keďže v týchto

oblastiach je podiel obyvateľov s rodným jazykom maďarským, respektíve po maďarsky hovoriacich či rozumejúcich občanov vysoký. Tento faktor dokonale dopĺňa kvalifikácia, spoľahlivosť a nízka cena slovenskej pracovnej sily.

Začiatkom deväťdesiatich rokov bola nezamestnanosť na Slovensku na úrovni 20-25 %, z čoho na dnes značný podiel absorbovali práve maďarskí podnikatelia. V bratislavskom regióne a na západnom Slovensku sa objavili početné nadnárodné firmy – okrem iných

veľké automobilky –, kde sa maďarské firmy ašpirujú stať sa dodávateľmi dodávateľov. Takéto vážne zhustnutie automobilového priemyslu dostáva väčší dôraz práve z hľadiska budovania obchodných vzťahov, otvorenie hraníc zase znamená veľké možnosti presídlenia pre maďarské podnikateľské subjekty.

Pri hospodárskom otváraní sa smerom na Slovensko sa bohužiaľ treba zmieniť aj o istež negatívnej stránke. Podnikatelia musia byť mimoriadne obozretní, pretože sa môže stať, že v Maďarsku neurobí dobrý dojem, ak sa niekto dostaví na obchodné rokovanie autom so slovenskou poznávacou značkou. Týmto sa mení imidž, prvotný obraz daného podnikateľa v očiach partnerov. Ale takáto negatívna diskriminácia sa môže prejaviť takisto aj na slovenskej strane.

Možnosti založenia firmy v Maďarsku

Aj slovenské firmy sa pokúšajú rozšíriť svoje obchodné aktivity smerom na Maďarsko. Ich prvotným argumentom je záujem o trhovú expanziu, získanie nových trhov. Slovenské firmy sa snažia o využitie trhových medzier, ktoré sú v Maďarsku dané väčšou veľkosťou trhu a možnosťou absorpcie – v prípade produktov, ktoré sú životaschopné aj na maďarskom trhu. Ako príklad môžeme uviesť komárňanský (Maďarsko) Dom podnikateľov (Vállalkozók Háza), kde fungujú aj firmy so slovenskými vlastníkmi, ktoré sa snažia pokryť aj maďarský trh. Pre slovenské firmy je lákavý aj fakt, že v Maďarsku je kúpna sila obyvateľstva väčšia, cenová hladina je tiež vyššia, tým pádom môžu dosiahnuť väčšie zisky. Na západnom úseku slovensko-maďarských hraníc je trh ľahšie dostupný a výhodnejší než na východe, keďže blízko Bratislavy sa nachádza región Győr-Sopron s významnou koncentráciou obyvateľstva, nehovoriac o Budapešti a jej aglomerácii. Z druhej (slovenskej) strany hraníc do Maďarska typicky prichádzajú ľudia s rodným jazykom

maďarským. Keďže v Maďarsku je v Severozadunajskom regióne čoraz vážnejší nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily, usídlené zahraničné spoločnosti (napr. Nokia, Suzuki) masovo priťahujú pomerne lacných slovenských pracovníkov.

Úloha pracovných agentúr je v tejto oblasti nesporná. Zároveň však, napriek početným dochádzajúcim za prácou v prihraničných regiónoch, presídľovanie slovenských firiem do Maďarska nie je charakteristické, čoho dôvodom je podnikaniu oveľa menej naklonené prostredie oproti situácii na Slovensku.

Pre slovenské firmy sa presídlenie do Maďarska oplatí jedine v prípade, ak sa môžu stať dodávateľmi pre niektoré z nadnárodných firiem pôsobiacich v Maďarsku. Zároveň ale podniky k rozšíreniu ich trhov nepotrebujú založenie nových firiem, keďže druhá strana hraníc je dostupná aj z ich existujúcich sídiel. Nakoniec musíme upozorniť na to, že otváranie trhov smerom k maďarským oblastiam neprináša porovnateľné výhody len pre výrobu, nemôžeme vylúčiť ani perspektívu získania nových zdrojov.

Investičné zámery, ekonomické aktivity

Môžeme spozorovať neustále zintenzívnenie ekonomických aktivít – ako už bolo naznačené vyššie –, ale počet investujúcich na druhej stranu hraníc je stále nízky, hromadné presídľovanie neexistuje a ani neexistovalo. Prvotná akumulácia kapitálu v regióne prebieha teraz, čo znamená, že pre podnikanie nie je k dispozícii dostatočné množstvo peňazí. Slovensko-maďarský kapitál nie je konkurencieschopný, dumpingové investície nie sú. Hneď ako sa posilnia malé a stredné podnikateľské subjekty, postupne príde viac a viac zahraničných kapitálových investícií. V súčasnosti sú však tieto pohyby vďaka výhodnému hospodárskemu prostrediu na Slovensku jednosmerné. Založením firiem maďarských občanov a nákupom automobilov sa v súčasnej dobe zaoberá takmer tridsať slovenských fi-

riem, charakteristicky v pohraničných regiónoch, od Bratislavy až po Košice.

Od založenia firiem po prenájom vozidiel ponúkajú na všetko hotové riešenia, ba niekedy sa navzájom prelicitujú. Tento proces sa dotýka vyslovene prihraničnej oblasti, nakoľko drvivá väčšina presídľujúcich sa maďarských podnikov si pre seba vyberá sídlo v pásme 20-30 km pozdĺž hraníc.

Hospodárske komory si udržiavajú s mnohými inštitúciami vyslovene dobré vzťahy. Medzi ich najdôležitejších spolupracujúcich partnerov patria v prvom rade slovenské hospodárske komory (napr. bratislavská, nitrianska). Tieto vzťahy sú mimoriadne rozvetvené, počnúc odbornými stretnutiami všeobecného charakteru cez ciele sprostredkovanie podnikateľských partnerstiev až po realizáciu spoločných projektov. Popri hospodárskych komorách sú samozrejme v kontakte aj s inými inštitúciami a organizáciami, ako napríklad s nadáciami na podporu rozvoja podnikania, inštitúciami odborného vzdelávania, bratislavskou pobočkou ITDH, s Maďarsko-slovenskou sekciou, či s veľvyslanectvom Slovenskej republiky v Maďarsku.

Cezhraničné dochádzanie za prácou a miestny trh práce

Zaujímavosť cezhraničnej dochádzky za prácou je daná tým, že z právneho hľadiska prebieha medzinárodná migrácia, ale vo väčšine prípadov v lokálnych podmienkach. Tento jav je odlišný od tradičného „zahraničného“ zamestnania, veď zamestnanci prakticky žijú v susednej krajine, pričom ich pracovisko na nachádza na území druhého štátu. Táto situácia vyníma daný zamestnanecký kruh zo zahraničných, nakoľko ich stav je špecifický, čo vyvoláva radu otázok: počnúc organizáciou dennej dopravy cez využívanie komunálnych služieb až po daňové povinnosti a zámenu príjmu môže vzniknúť veľa osobitných situácií.

Podľa našich prieskumov takmer 10 % obyvateľstva žijúceho v slovenských prihra-

ničných regiónoch pracovalo alebo v súčasnosti pracuje, respektíve chystá sa pracovať v Maďarsku. Cez ich rodiny sa tak cezhraničné dochádzanie za prácou týka podstatne väčšej časti obyvateľstva. Máme do činenia s takým javom, ktorý už v rámci národného štátu poznáme, avšak podľahnúc trhovým zákonom a využívajúc nové možnosti (priechodnosť hraníc, inštitucionálna integrácia, zlepšenie dostupnosti susedného pohraničného regiónu v širšom význame) jednotlivé lokálne regióny trhu práce presahujú cez blízke štátne hranice a časť svojich kontaktov si budujú aj na ich druhej strane.

Od nástupu nového milénia je dochádzanie za prácou jeden z najdynamickejších sa rozvíjajúcich pohybov presahujúcich hranice. Vzájomné zamestnávanie existuje v tejto oblasti už tradične. Kvôli osiam industriálneho vývoja a neexistencii jazykovo-kultúrnych bariér sa tak už dialo aj v socialistickom období, pre ekonomický úpadok v období zmeny režimu však vzájomné cezhraničné zamestnávanie dočasne vymizlo. Po stagnácii, od roku 1999 sa počet pracovníkov dochádzajúcich zo Slovenska do Maďarska rýchlo zvyšoval. V západnej hraničnej oblasti na slovenskej strane sa stretávame s vyššou mierou nezamestnanosti než v Maďarsku, kde sa ale v blízkosti hraníc nachádzajú významné priemyselné centrá, ktoré už vyčerpali miestnu kapacitu pracovnej sily.

Pravidelnú dochádzku do práce ale zároveň sťažuje nízky počet mostov. Mosty na Dunaji boli silnými indikátormi vzťahov Mosonmagyaróváru, Gyóru a Komáromu (a takáto úloha pripadla aj znovupostavenému mostu Márie Valérie v Ostrihome a jeho okolí). Trajekt je veľmi neistým spôsobom dopravy, z veľkej časti je závislý od počasia a sezónnych faktorov. Od roku 1999 rastu dochádzky pomohla aj rámcová dohoda medzi dvoma krajinami, ktorá umožnila čoraz viacerým možnosť zamestnať sa v druhej krajine (podľa kontextu to znamenalo v prvom rade Maďarsko), dokonca v poslednom roku pred

pripojením k únii už boli kvóty nastavené tak veľkoryso, že prekážky pohybu pracovnej sily už prakticky vtedy prestali existovať.

Máj 2004 teda nezastihol pracovný trh nepripravený. V roku 2005 sa počet slovenských občanov pracujúcich v Maďarsku odhadoval na cca 30 tisíc osôb, toto číslo s menšími výkyvmi zostáva viac-menej dodnes rovnaké. Slovensko od svojej integrácie do únie zažíva veľmi rýchly ekonomický rast. Tento fakt má samozrejme dopad aj na tamojší pracovný trh. Na západnom úseku sa tak počet ľudí dochádzajúcich za prácou cez hranice klesá, pravdepodobne sa bude stabilizovať na zdravej úrovni, pre pracovné miesta v Maďarsku sa rozhodnú tí, pre ktorých blízke maďarské mestá predstavujú priestorovú výhodu. Zároveň sme svedkami aj procesov opačného smeru. Maďarských pracujúcich lákajú cez hranice slovenské podniky. V prvom rade ide o riešenie štrukturálnych problémov, čiže o kompenzáciu nedostatku odborníkov hľadaním kvalifikovaných pracovníkov v Maďarsku. Napríklad zo župy Komárom-Esztergom dochádzajú ľudia až do Trnavy, ktorých zamestnáva automobilový priemysel. Novinkou posledných čias je to, že aj firmy z východných regiónov zápasiacich s podstatne vyššou nezamestnanosťou začínajú vyhľadávať pracovnú silu v Maďarsku. Zjavne tu tiež dominuje dopyt po kvalifikovanej pracovnej sile, hlavne v tých prihraničných, periférnych oblastiach, odkiaľ sa už vrstva kvalifikovaných odborníkov z väčšej časti odsťahovala.

Rozvrstvenie zmienených 30-tich tisíc zamestnancov môžeme určiť iba odhadom. Z teritoriálneho pohľadu, približne dve tretiny pochádzajú z prihraničných okresov západného Slovenska, teda zo Slováckmi a Maďarmi zmiešané obývaných okresov Dunajská Streda, Komárno, Nové Zámky a Levice. V decembri roku 2007 totiž zo štyroch najviac dotknutých okresov bolo maďarskými firmami priamo zamestnaných 9780 osôb – z okresu Dunajská Streda 2200, z okresu Komárno 6000, z okresu Nové Zámky 1200 a z okresu

Levice 380 zamestnancov (Zdroj: Konferencia Eures Danubius, Dunajská Streda, 14. marca 2008). Zvyšok, teda približne 10 000–10 200 osôb pracovalo v Maďarsku cez slovenské firmy zapožičiavajúce pracovnú silu. Nemáme číselné údaje o rozložení približne 10 tisíc pracujúcich zo stredného a východného Slovenska, len predpokladáme, že aj v ich prípade sa uplatňujú rovnaké tendencie ako na západnom Slovensku.

Počas našich výskumov sa ukázalo, že jav cezhraničného zamestnania nezávisí v tomto regióne len od konjunkturálnych prvkov. Respondenti síce považovali vyššie dosiahnuteľné mzdy na druhej strane hraníc za dôležité, ale pripisujú rovnaký význam aj geografickej blízkosti pracoviska. Pokojne teda môžeme povedať, že dochádzanie za prácou nie je v našich končinách tradičnou medzinárodnou migráciou, ale je založené na klasických spojitostiach medzi mestom a vidiekom. Jeho intenzitu a objem ovplyvňujú dosiahnuteľné mzdy, ale treba vidieť, že väčšina dochádzajúcich pracuje v nižšie ohodnotených oblastiach pôsobenia, kde sa rozdiely v platoch nebudú výrazne meniť medzi dvoma krajinami. Zavedenie cura na slovenskej strane pravdepodobne pohyby do istej miery zvráti, ale nezastaví. Oplatilo by sa teda pokračovať v odborných konzultáciách a ešte lepšie rozšíriť spoluprácu v oblasti odborného vzdelávania, rekvalifikácie atď., a tým posilniť cezhraničné regióny trhu práce.

Dochádzanie za vzdelaním

Dochádzanie za vzdelávaním sa týka prevažne vzdelávania druhého a vyššieho stupňa. Aj v tomto prípade je jedným zo základných pilierov používanie maďarského jazyka, ale prichádzajú do Maďarska aj študenti do menšinových škôl s vyučovacím jazykom slovenským. Slovenskí študenti dochádzajú do Maďarska, na procesy opačného smeru sme nenašli precedens, aj keď sa už úvahy o takejto možnosti objavili. Sú stavané na komár-

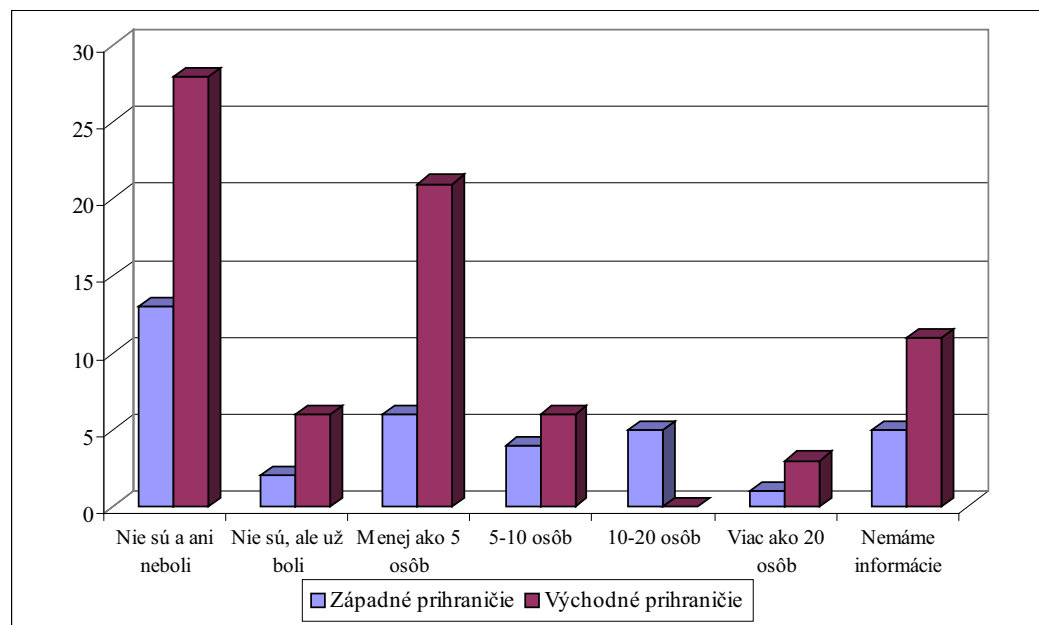
ňanskej univerzite s vyučovacím jazykom maďarským, kde už je badateľný záujem zo strany študentov žijúcich v blízkosti hraníc, na maďarskej strane. Na základe výsledkov nášho výskumu môžeme skonštatovať, že aj v západnej, aj vo východnej prihraničnej oblasti študujú študenti slovenskej štátnej príslušnosti takmer v polovici maďarských vzdelávacích inštitúcií, pričom spomedzi obcí zapojených do nášho prieskumu bolo charakteristické len pre Balašské Ďarmoty/Balassagyarmat, že študenti zo Slovenska navštevujú každú z tamojších stredoškolských vzdelávacích inštitúcií.

Pozdĺž západného hraničného regiónu sa nachádza iba jedna inštitúcia, kde študovalo viac ako 20 občanov Slovenskej republiky maďarskej národnosti, kým vo východnom regióne ich nájdeme tri, dve z toho v meste

Balašské Ďarmoty/Balassagyarmat. V každej škole študuje po 40 takýchto študentov. V skúmaných inštitúciách študovalo približne 360 študentov slovenskej štátnej príslušnosti a maďarskej národnosti, z toho 100 v Balašských Ďarmotách/Balassagyarmat. Dôvod vysokého počtu vidia riaditelia inštitúcií v blízkosti hraníc, avšak v prípade ďalších obcí, ktoré sa tiež nachádzajú v bezprostrednej blízkosti hraníc sa takéto výrazne vysoké hodnoty neobjavujú. Ako ďalší dôvod by sme mohli uviesť ponuku výučby.

V posledných rokoch bolo vo viacerých inštitúciách charakteristické kolísanie počtu študentov, k čomu ako dôvod viacerí riaditelia uviedli skutočnosť integrácie do Európskej únie. Kde počet študentov poklesol, tam v prvom rade poukázali na sprísnenie legis-

Graf 7. Rozloženie stredoškolských vzdelávacích inštitúcií podľa počtu študentov maďarskej národnosti a slovenskej štátnej príslušnosti (za školský rok 2007/2008)

Poznámka: V Győri funguje spolu 26 stredných škôl, z toho podľa predbežných informácií samosprávy v 7 inštitúciách študuje väčší počet študentov zo skúmaných slovenských regiónov, preto ďalších 19 stredných škôl sme nezaradili do vyššie uvedenej štatistiky. Tieto inštitúcie patria podľa poskytnutých informácií s veľkou pravdepodobnosťou do niektorej z prvých troch kategórií.

Zdroj: Vlastný výskum.

latívy, v dôsledku ktorej vo viacerých prípadoch došlo k spoplatneniu štúdia. Napriek tejto zmene, vo väčšine opýtaných inštitúcií nie je potrebné platiť školné alebo ak aj áno, jeho výšku sa riaditelia väčšinou snažia znížiť. Tým sa uplatnenie legislatívy v praxi dá hodnotiť ako flexibilné, a to, či sa školné vyberá alebo nie, záleží od vedenia danej inštitúcie. Avšak nielen otázka školného, ale aj charakter prijímacieho konania závisí od jednotlivých inštitúcií. V časti inštitúcií je proces prijímania podobný ako v prípade študentov z Maďarska, ale sú aj také školy, kde slovenských študentov prijímu nezávisle od dosiahnutých výsledkov alebo bez prijímacieho konania, čím podporujú ich štúdium v Maďarsku.

Zo skúmaných obcí Győr má aj podpísanú dohodu s Dunajskou Stredou o vzdelávaní slovenských občanov maďarskej národnosti v Győri. Túto dohodu odobril každý novozvolený primátor, takže je platná aj v súčasnosti. V zmysle dohody, ak by študent slovenskej štátnej príslušnosti chcel pokračovať v stredoškolskom štúdiu v Győri, najprv musí zájsť na príslušný úrad samosprávy v Dunajskej Strede a až tam získanú oficiálnu prihlášku môže odovzdať na mestskom úrade v Győri. Tieto prihlášky potom dostanú školy uvedené na prijímacích listoch od samosprávy mesta Győr. Prijímacie konanie je okrem vyššie uvedeného postupu rovnané ako v prípade maďarských študentov.

Študentov môžeme podľa ich zámerov, čo sa týka štúdia v maďarských inštitúciách rozdeliť do štyroch veľkých skupín. Časť študujúcich chce cielene pokračovať vo vysokoškolskom štúdiu v Maďarsku a k tomu považujú získanie maďarskej maturity za potrebné. Tento zámer môže mať dva dôvody, na jednej strane by chceli študovať v maďarskom prostredí, na druhej si myslia, že kvôli rozdielom medzi maďarskou a slovenskou maturitou majú s maďarskou väčšie šance na prijatie na tamojšiu vysokú školu.

Veľká časť študentov by chcela pokračovať v štúdiu v Budapešti alebo v Pécsi. Menšia

časť by nechcela pokračovať vo vysokoškolskom štúdiu v Maďarsku, ale ani nevyhnutne na Slovensku, takáto prax je charakteristická hlavne v prípade umeleckých smerov. Podľa rozhovorov s riaditeľmi inštitúcií tvoria dve menšie skupiny tí študenti, ktorí prišli do Maďarska s cieľom zamestnať sa po strednej škole. Časť by chcela pracovať v Maďarsku, kým menšia časť by sa chcela uplatniť na Slovensku a prišla do Maďarska kvôli vyššej úrovne vzdelávania.

Najväčšia časť študentov prichádza z najbližšieho prihraničného regiónu, zo vzdialenejších oblastí študenti prichádzajú zriedkakedy, hlavne kvôli problémom v doprave.

Vo viacerých inštitúciách sa vynára dôležitá otázka zabezpečenia výučby slovenského jazyka pre študentov maďarskej národnosti prichádzajúcich zo Slovenska, nakoľko nadobudnuté poznatky potrebujú vedieť aj v jazyku domovského štátu, najmä ak sa neskôr chcú vrátiť na Slovensko študovať alebo pracovať. Z oslovených inštitúcií možnosť štúdie slovenského jazyka zabezpečovali iba niektoré, na jednom gymnáziu v Győri je však maturita zo slovenčiny pre maďarských študentov pochádzajúcich zo Slovenska povinná.

Počas prieskumu sme sa zaujímali aj o názory riaditeľov ohľadne štúdia slovenských občanov maďarskej národnosti v Maďarsku. Vyslovili nasledujúce názory:

- V prvom rade musíme ich štúdium podporovať v tých inštitúciách, ktoré poskytujú vzdelávanie, ktoré na Slovensku chýba. Viacerí teda argumentujú tým, že treba v prvom rade podporovať odborné učilištia, nakoľko štúdium na gymnáziách môžu absolvovať aj na Slovensku. Tým, že nastúpia do gymnázií v Maďarsku, znižujú dopyt na Slovensku a privedú slovenské školy s vyučovacím jazykom maďarským do ešte ťažšej situácie, než v akej sa v súčasnosti nachádzajú.
- Riaditeľ jednej vzdelávacej inštitúcie vzdvihol, že cezhraničné pohyby zahraničných Maďarov by sa mali riešiť rozdielne

od iných zahraničných študentov navštevujúcich školy v Maďarsku, keďže zahraniční Maďari majú výnimočné postavenie kvôli cudzej štátnej príslušnosti, ale maďarskej národnosti. Preto by inštitúcie ani nemali zvažovať možnosť požadovania školného, avšak ich štúdium by mal podporovať štát.

- Skoro každý z riaditeľov vyzdvihol, že do Maďarska dochádzajú za vzdelávaním študenti s veľmi dobrými schopnosťami, sú ochotní pracovať na zadaniach navyše, v podstate nie je s nimi žiaden problém, úspešne sa adaptujú.
- Viacerí upozornili na potrebu jednotnejšej a jednoznačnejšej legislatívy.

Obraz vytvorený o druhom národe a o obyvateľoch druhej krajiny

Počas nášho výskumu sme skúmali aj to, ako vidia ľudia národ žijúci na druhej strane hraníc, aké charakteristiky priradujú tam žijúcim ľuďom.

Maďari považujú sami seba tradične za pohostinný národ. Táto vlastnosť figuruje na prvom mieste nie len v ich sebahodnotení, ale aj Slováci, susedný národ považuje Maďarov charakteristicky za pohostinných, priateľských ľudí. Toto tvrdenie je pri hodnotení rovnako platné na Maďarov žijúcich v Maďarsku, ako aj Maďarov žijúcich na Slovensku. Priemerné hodnoty v oboch prípadoch dosahujú, respektíve v prípade Maďarov žijúcich v Maďarsku aj presahujú číslo štyri. Okrem zmienených dvoch vlastností Slováci považujú Maďarov zásadne za veselý, hrdý, čistý, kreatívny, ochotný, usilovný a vzdelaný národ (priemerná hodnota týchto vlastností bola 3,8 respektíve vyššia), čo je obraz, ktorý sa v podstate zhoduje so sebahodnotením Maďarov. Prakticky tieto vlastnosti priradujú respondenti ako charakteristické aj pre Maďarov žijúcich na Slovensku, bez ohľadu na štátnu príslušnosť a národnosť (Maďari v Maďarsku, Maďari na Slovensku, Slováci), s doplnením, že v prí-

pade tejto skupiny bola zdôraznená ešte jedna veľmi dôležitá vlastnosť: považujú ich za lojálnych. Pri tejto vlastnosti určite zohráva kľúčovú úlohu ich historická spojitosť s Maďarskom a vzťah k nemu, respektíve hodnotenie tohto vzťahu.

Výsledky teda ukazujú, že v prípade hodnotenia Maďarov (či už berieme do úvahy Maďarov z materskej krajiny alebo maďarskú menšinu žijúcu na Slovensku), je veľký súlad medzi ich sebahodnotením a ich obrazom v očiach susedného národu žijúceho na druhej strane hraníc. To isté sa vôbec nedá povedať v súvislosti s obrazom, ktorý sa vytvoril o slovenskom národe, o Slovákoch. Slováci totiž hodnotia sami seba ako priateľských, pohostinných, mierumilovných, majúcich súcit, ochotných, pracovitých a veselých ľudí. Priemerná hodnota týchto vlastností je v dotazníkoch medzi 3,88-3,98. Oproti tomu – aj v očiach Maďarov žijúcich na Slovensku, aj v Maďarsku – je prítomný iný obraz o Slovákoch. V prvom rade hrdosť považujú za ich najcharakteristickejšiu vlastnosť. Iba priemerné hodnoty tejto uvedenej vlastnosti sa približujú k číslu štyri (3,98; 3,9). Okrem hrdosti si ešte o Slovákoch myslíme, že sú sebavedomí a materialistickí, ale priemerná hodnota týchto vlastností sa na päťstupňovom rebríčku pohybuje iba okolo 3,5-3,6. Zdá sa, že v hodnotení Slovákov hrajú popri osobných skúsenostiach dôležitú úlohu aj historické stereotypie a staré zaužívané názory (medzi týmito dvomi národmi nikdy nebol príliš priateľský vzťah), teda aspoň toto sa dá usúdiť zo značnej „priepasti“ medzi ich sebahodnotením a hodnotením Maďarmi.

Na základe výsledkov sa okrem iného dá povedať aj to, že v prípade Maďarov žijúcich v Maďarsku je viditeľná istá zdržanlivosť nielen v hodnotení samých seba, ale aj v prípade susedného národu (Slovákov) a zahraničnej menšiny (Maďarov na Slovensku), keďže pri otázkach „Nakoľko je príznačné...?“ sa na päťstupňovej škále ani pri jednej vlastnosti nestretávame s vyšším priemerným hodnotením.

ním ako štyri. Mimochodom, dokonca aj v odpovediach Maďarov žijúcich na Slovensku sa všeobecne stretávame s vyššími priemernými hodnotami v prípade pozitívnych vlastností aj pri ich sebahodnotení, aj pri

hodnotení Slovákov či Maďarov z materskej krajiny.

*Zostavil: Tamás Hardi
Preklad: Ildikó Haraszti*

BIBLIOGRÁFIA

MONOGRÁFIÁK, KÖNYVEK

- Agricultural situation and prospects in the Central and Eastern European countries* : Slovak Republic. – Luxembourg : European Commission, 1998. – 76 p. – (European Union Agriculture and Rural Development)
- BAKÓ Boglárka–SZOTÁK Szilvia 2005: *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. – Budapest : Gondolat : MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet. – 325 p. – (Magyar világok ; 3.)
- BARANYAI E. 2008: *A határmentiség kereskedelmi és idegenforgalmi sajátosságai a Csallóközben*. – Diplomadolgozat ; Selye János Egyetem (Komárom). Gazdaságtudományi Kar.
- BARANYI Béla et al. 1999: *Borderland situation and periferality in the North–Eastern Part of the Great Hungarian Plain*. – Pécs : Centre for Regional Studies Hungarian Academy of Sciences. – 85 p. – (Discussion papers ; 31.)
- BARANYI Béla (szerk.) 1999: *Északkelet–Magyarország és a határok* : Északkelet–Alföld határmenti területeinek helyzete – a felzárkózás lehetőségei és esélyei. 1–2. köt. – Debrecen : MTA RKK ATI Debreceni Osztálya. – 479 p. – Kézirat.
- BARANYI Béla–BALCSÓK István 2004: *Határ menti együttműködés és a foglalkoztatás* – kelet–magyarországi helyzetkép. Budapest : MTA Közgazdaságtudományi Intézet. – 24 p. – (KTI/IE Műhelytanulmányok ; 2004/20.)
- BARANYI Béla 2004: *A határmentiség dimenziói* : Magyarország és keleti államhatárai. – Budapest ; Pécs : Dialóg Campus. – 309 p. – (Dialóg Campus szakkönyvek) ; (Területi és települési kutatások ; 22.) ; (Studia regionum)
- BARANYI Béla 2006: *A határmentiség dimenziói Magyarországon*. – Disszertáció ; Budapesti Corvinus Egyetem (Budapest). – 292 fol.
- BARANYI Béla 2007: *A határmentiség dimenziói Magyarországon*. – 2. jav., bőv. kiad. – Budapest ; Pécs : Dialóg Campus. – 318 p. – (Területi és települési kutatások ; 24.) ; (Dialóg Campus szakkönyvek) ; (Studia regionum)
- BARANYI Béla (szerk.) 2001: *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet–Alföldön*. – Pécs : MTA RKK. – 368 p.
- BARANYI Béla (szerk.) 2001: *A határokon átnyúló fejlődés esélyei a Kárpátok Eurorégió működési területén : a gazdasági–társadalmi kapcsolatok alakulásának történeti összefüggései, helyzete és az együttműködés fejlesztésének lehetőségei, különös tekintettel Északkelet–Magyarországra*. – Debrecen : MTA RKK ATI Debreceni Csoport. – 266 p. – Kézirat.
- BELUSZKY Pál (szerk.) 2007: *Közép–Magyarország*. – Pécs : MTA Regionális Kutatások Központja ; Budapest : Dialóg Campus. – 566 p. – (A Kárpát-medence régiói ; 6.)

- BELUSZKY Pál–GYÓRI Róbert 2005: *Magyar városhálózat a 20. század elején.* – Budapest; Pécs : Dialóg Campus. – 232 p. – (Dialóg Campus szakkönyvek)
- BOROS Ferenc 2000: *Szomszédunk, Szlovákia, 1993–1999 : a diplomata–történész szemével.* – Budapest : Pesti Kalligram ; Pozsony : Kalligram. – 357 p.
- BÓHM Antal 1996: *Local governments near the border : local government, local society, political participation in some Central European countries.* Budapest : Inst. for Pol. Science HAS. – 19 p. (Working papers of political science ; 1.)
- BUDA Mariann–KOZMA Tamás 1997: *Határmenti együttműködés a felsőoktatásban.* – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem. – 278 p. (Acta pedagogica Debrecina ; 96.)
- Cégekatalógus : magyar–szlovák gépipari kataszter.* – Eger : Heves Megyei Kereskedelmi és Iparkamara, 2005.
- The challenges facing European society with the approach of the year 2000 : transborder co-operation within sustainable regional/spital planning in Central Europe / CEMAT.* – Strasbourg : Council of Europe, 1993. – 181 p. – (European Regional Planning ; 55.)
- CRANFIELD, Mairéad–LUCHESE, Anna 1996: *Cross-border and inter-regional cooperation in the European Union.* – Luxembourg : European Parliament. – 128 p. – (Regional policy series ; 19.)
- CZIMRE Klára 2006: *Cross-border co-operation : theory and practice for geographers and geography teachers.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – 146, V p.
- CZIMRE Klára 2005: *Euroregionális fejlődés az EU csatlakozás küszöbén, különös tekintettel Magyarország eurorégióira.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – 10, 224, 5 p. – (Studia geographica ; 15.)
- DANKÓ László 1999: *Hármashatármenti gazdasági együttműködés : a Kárpátok Határmenti Gazdaságfejlesztési Szövetség projekt bemutatása.* – Sátoraljaújhely : Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány. – 199 p.
- DÖVÉNYI Zoltán–PERCZEL György (szerk.) 1999–2000: *Tanulmányok a Központi Térség regionalizációs folyamatairól és térkapcsolati rendszeréről.* – Budapest : ELTE TTK : MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. 1–2. köt. – 84, 145 p.
- DUBCOVÁ, Alena–KRAMÁREKOVÁ, Hilda (eds.) 2002: *Proceedings of the international colloqui : state border reflection by border region population of V4 states.* – Nitra : Constantine the Philosopher University in Nitra Department of Geography of the Faculty of Natural Sciences : International Visegrad Fund. – 269 p.
- DUSOVÁ Renáta–BÓDINÉ VAJDA Györgyi–KÖVÁRI Lajos (szerk.) 2000: *Vág–Duna–Ipoly Euroregion = Euroregión Váh–Dunaj–Ipeľ' = Vág–Duna–Ipoly Eurorégió.* – Tata-bánya : Központi Statisztikai Hivatal Komárom–Esztergom Megyei Igazgatóság ; Budapest : Központi Statisztikai Hivatal Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság ; Nyitra : Szlovák Köztársaság Kerületi Statisztikai Hivatal, 2000. – 103 p.
- Educational System in Slovak Republic 2005.* – Bratislava : Institute of Information and Prognoses of Education.
- ÉGER György–LANGER, Josef (szerk.) 2001: *Határ, régió, etnikumok Közép–Európában.* – Budapest : Osiris : MTA Kisebbségkutató Intézet. – 244 p. – (Kisebbségek Kelet–Közép–Európában ; 7.)
- ÉGER György 2000: *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet–Közép–Európában.* – Budapest : Osiris. – 256 p. – (Pro minoritate könyvek)
- ÉGER György 2000: *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet–Közép–Európában : szempontok a határrégiók vizsgálatának elméleti megközelítéséhez.* – Disszertáció ; Bu-

- dapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem (Budapest). – 176, [52] fol.
- ENYEDI György (témavez.) 1995: *Bécs–Pozsony–Győr régió együttműködési lehetőségei : kutatási jelentés.* – Budapest : MTA RKK. – 227 p. – Kézirat.
- ERDŐSI Ferenc–TÓTH József (szerk.) 1988: *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái.* – Pécs : MTA RKK ; Budapest : OKKFT Ts–2/2 Program Iroda. – 221 p. – (OKKFT Ts–2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon” c. program 2. sz. kiadv.)
- ESKELINEN, Heikki–LIKANEN, Ilkka–OKSA, Jukka 1999: *Curtains of iron and gold : reconstructing borders and scales of interaction.* – Aldershot : Ashgate. – 394 p.
- FAZEKAS József–HUNCIK Péter 2004–2006: *Magyarok Szlovákiában, 1989–2004.* – Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet ; Dunaszerdahely : Lilium Aurum. 3 db
- FEHÉRNÉ BRANDISZ Katalin–VADOVICOVÁ, Alena (szerk.) 2002: *Hármas Duna-vidék eurorégió = Euroregion Podunajského trojpolku – Győr : KSH Győr–Moson–Sopron megyei Ig. ; Trnava : Statistický úrad Slovenskej Republiky Krajská správa.* – 113 p.
- FEHÉRNÉ BRANDISZ Katalin 2005: *Hármas Duna-vidék eurorégió főbb jellemzői, 2000–2003.* – Győr : KSH Győr–Moson–Sopron megyei Ig. – 37 p. – (Tájékoztató : területi statisztika)
- GABBE, Jens–MALCHUS, Viktor von–MARTINOS, Haris 2000: *Gyakorlati kézikönyv a határon átnyúló együttműködések elősegítéséhez.* – Budapest : Európai Határmenti Régiók Szövetsége : Európai Bizottság. – 343 p.
- GABBE, Jens 1997: *Gyakorlati útmutató a határon átnyúló együttműködéshez.* – 2. kiad. – Budapest : Európai Határmenti Régiók Szövetsége : Európai Bizottság. – [354] ism. lapsz.
- GANASTER, Paul (ed.) 2001: *Cooperation, environment and sustainability in border regions.* – San Diego : Institute for Regional Studies of the Californias : San Diego State University Press. – 432 p.
- GAZSÓ V. 2008: *Bevásárlóturizmus a határ mentén Győr és Nagymegyer térségében.* – Diplomadolgozat ; Selye János Egyetem (Komárom). Gazdaságtudományi Kar.
- GOLOBICS Pál 2001: *A határmenti térségek, régiók együttműködésének lehetőségei az átalakuló társadalom viszonyai között.* – Pécs : Pécsi Tudományegyetem. – 23 p. – (Közlemények a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Tanszékeiről = Papers from the Geography Departments of Pécs University)
- GOLOBICS Pál 1995: *A határmenti térségek városainak szerepe az interregionális együttműködésben.* – Pécs : Janus Pannonius Tudományegyetem. – 33 p. – (Közlemények a Janus Pannonius Tudományegyetem Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszékéről ; 3.)
- GORZELAK, Grzegorz 1995: *Regional and local potential for transformation in Poland.* – Warsaw : European Institute for Regional and Local Development. – 186 p. – (Regional and local studies ; 14.)
- GRAUTE, Ulrich 1998: *Sustainable development for Central and Eastern Europe : spatial development in the European context.* – Berlin : Springer Verlag. – 314 p.
- GRÚBER Károly 2002: *Európai identitások : régió, nemzet, integráció.* – Budapest : Osiris : BIP Kiadó : Pro Minoritate Alapítvány. – 245 p. – (Pro minoritate könyvek)
- GYURGYIK László 2006: *Népszámlálás 2001 : a szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években.* – Pozsony : Kalligram. – 232 p.

- HARDI Tamás 2001: *Az egységes határrégiók kialakulásának feltételei – lehetséges határrégiók a Kárpát-medencében.* – Disszertáció ; Pécsi Tudományegyetem (Pécs). Közgazdaságtudományi Kar Regionális Tudományi Doktori Iskola. – 195 p.
- HARDI Tamás (szerk.) 2002: *Az eurorégiók tervezési, programozási és monitoring rendszere.* – Győr : MTA RKK NYUTI. – 139 p. – (Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei ; 146.) – Kézirat.
- HARDI Tamás (témavez.) 2007: *Határ menti stratégiai tanulmány / készült az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium megbízásából.* – Győr : MTA RKK NYUTI. – 244 p. – (Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei ; 177.) – Kézirat.
- HARDI Tamás (szerk.) 2001: *Komplex határ menti kapcsolatrendszer vizsgálata / készült a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium megbízásából.* – Győr : MTA RKK NYUTI. – 133 p. – (Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei ; 135.) – Kézirat.
- HÁRS Ágnes (témavez.) 2006: *A szlovák és magyar határmenti régió a Duna két oldalán : a szlovák–magyar határmenti partnerség (EURES-T) régióinak vizsgálatára irányuló megvalósíthatósági tanulmány.* – Budapest : Kopint-Datorg. – 93 p.
- HEVESI Attila–KOC SIS Károly 2003: *A magyar–szlovák határvidék földrajza.* – Dunaszerdahely : Lilium Aurum. – 207 p. – (Katedra könyvek, 27.)
- HIDE GH Anna Laura–MIKLÓS Anna Erzsébet 2003: *Nec arte nec marte? : avagy A szlovák–magyar határon átnyúló együttműködések kicsiben és nagyban.* – TDK-dolgozat ; Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem (Budapest). – 45 fol.
- HORVÁTH Gyula (szerk.) 2004: *Dél–Szlovákia.* – Budapest : Dialóg Campus ; Pécs : MTA RKK. – 523 p. – (A Kárpát-medence régiói, 2.)
- ILLÉS Iván 2000: *Átalakulás, regionális fejlődés és integráció Közép– és Délkelet–Európában.* – Disszertáció ; Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem (Budapest). IV, 431 p.
- ILLÉS Iván 2002: *Közép– és Délkelet–Európa az ezredfordulón : átalakulás, integráció, régiók.* – Budapest ; Pécs : Dialóg Campus. – 362 p. – (Dialóg Campus szakkönyvek) ; (Studia regionum) ; (Területi és települési kutatások ; 19.)
- IMRE Anna 1993: *Iskolák a határon : határmenti térségek és az oktatás.* – Budapest : Oktatókutató Intézet. – 33 p. – (Kutatás közben ; 195.)
- Jelentés a határmenti együttműködést (Cross border cooperation – CBC) támogató Phare programok ellenőrzéséről.* – Budapest : Állami Számvevőszék, 1999. – 48, [48] p.
- JENSEN, Jody–MISZLIVETZ, Ferenc (eds.) 2001: *ISES „preparity” : final report : Interreg IIC „preparity” : structural policy and regional planning along the external EU frontier to Central Europe.* – Budapest : Institute for Social and European Studies. – 197 p.
- KAISER Tamás (szerk.) 2006: *Hidak vagy sorompók? : a határokon átvelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban.* – Budapest : Új Mandátum. – 252 p. – (Stratégiai kutatások – Magyarország ; 1.)
- Kapcsolatok a határokon átnyúló együttműködések fejlesztéséért : eurorégiók és utak Magyarországon, 2000 / kész. az Útgazdálkodási és Koordinációs Igazgatóság a Fővárosi Mérnöki Tervező Rt. közreműködésével.* – Budapest : Útgazd. és Koord. Ig., 2000. – [88] ism. lapsz.
- KARDOS M. 2008: *A Kaufland és a Hypernova üzletláncok összehasonlító elemzése.* – Diplomadolgozat ; Selye János Egyetem (Komárom). Gazdaságtudományi Kar.

- A Kárpátok Eurorégió 5 éve / a Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség magyarországi képviselte megbízásából.* – Nyíregyháza : Feliciter Kft., 1998. – 60 p.
- KEMÉNYFI Róbert 2002: *A gömöri etnikai térmozaik : a történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák–magyar etnikai határ futására.* – Komárom : Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Közp. ; Dunaszerdahely : Lilium Aurum. – 238 p. – (Interethnica ; 3.)
- KESZEGH Béla–TÖRÖK Tamás (szerk.) 2006: *Gazdasági váltás Szlo vákiában : sereghajtóból éltanuló = Economic reforms in Slovakia.* – Komárom : Kempelen Farkas Társaság. – 332 p. – (KFT könyvek)
- KISS J. László (szerk.) 1994: *Európai hatások – európai stabilitás.* – Budapest : Posztgraduális Nemzetközi és Diplomáciai Tanulmányok Intézete. – 113 p. – (BIGIS közlemények = BIGIS papers ; 1.)
- KISS Gy. Csaba 2000: *Nyugaton innen – Keleten túl : Művelődéstörténeti esszék és tanulmányok.* – Miskolc : Felsőmagyarország. – 229 p.
- KLUSÁKOVÁ, Luda–ELLIS, Steven G. (eds.) 2006: *Frontiers and identities : exploring the research area.* – Pisa : Ed. Plus. – XV, 214 p. – (Frontiers and identities ; 1.)
- KOLLÁR, Daniel (összställ.) 2000: *A szlovák–osztrák–magyar Duna mente.* – Bratislava : DAJAMA : Geoinfo Slovakia. – 351 p. – (Határ nélküli régiók)
- KONCZ János 2004: *Európai Unió : határbontástól a régióépítésig : a természeti, anyagi és humán erőforrások hasznosítása a határmenti együttműködésben.* – Budapest : Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ. – 48 p. – (Európai műhelytanulmányok ; 96.)
- KOSTYA Sándor 1990: *A Felvidék : történeti tanulmányok.* – Budapest : Montázs. – 238 p.
- KOVAČ, Dušan 2001: *Szlovákia története.* – Pozsony : Kalligram. – 382 p.
- KOVÁCS, András 2006: *Development perspectives of the Carpathian basin macroregion : the case of Slovakia and Hungary.* – Komarno : J. Selye University Research Institute. – 22 p. – (Case studies ; 4.)
- KOVÁCS, Teréz 1993: *Borderland situation as it is seen by a sociologist.* – Pécs : Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences. – 39 p. – (Discussion papers ; 18.)
- KRUPPA Éva 2003: *Régiók a határon : határ menti együttműködés az Európai Unióban és Közép-Európában.* – Disszertáció ; Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem (Budapest). Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola. – 225, [23] fol.
- KUTHI Áron–NAGY Vilmos (szerk.) 2005: *Határesetek : Magyarország periferiái.* – Balassagyarmet : Ipoly Unió. – 223 p.
- LAMPL Zsuzsanna 2007: *Magyarnak lenni : a szlovákiai magyarok értékrendje.* – Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet. – 183 p. – (Nostra tempora ; 14.)
- LANG, Alfred–EHLERS, Nicole–KEMPEN, Lenny van (Hrsg.) 2005: *Bildung über Grenzen : Erwachsenenbildung in europäischen Grenzregionen.* – Eisenstadt : Burgenländische Forschungsgesellschaft. – 261 p.
- LANG, Alfred–EHLERS, Nicole–KEMPEN, Lenny van (szerk.) 2005: *Képzés határok nélkül : felnőttképzés az európai határrégiókban.* – Eisenstadt : Burgenländische Forschungsgesellschaft. – 251 p.
- LELKES Gábor–TÓTH Károly (szerk.) 2006: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában, 2005.* – Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet. – 350 p.

- LELKES Gábor 2008: *Régiók és gazdaság*. – Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet. – 478 p. – (Magyarok Szlovákiában ; 5.)
- LIPTÁK, Lubomir 2000: *Száz évnél hosszabb évszázad : a történelemről és a történetírásról*. – Pozsony : Kalligram. – 317 p.
- LUDVIG Zsuzsa-SÜLI-ZAKAR István 2000: *Együttműködés és felzárkózás a Kárpátok Eurorégiójában*. – Budapest : Oktatási Minisztérium. – 136 p.
- LUDVIG Zsuzsa – SÜLI-ZAKAR István 2002: *A Kárpátok Eurorégió együttműködés mérlege : eredmények, problémák, perspektívák*. – Budapest : Oktatási Minisztérium. – 139 p.
- MÁTHÉ Mária 1995: *Mosonmagyaróvár nemzetközi kapcsolatai a hármashatár térségének hatósugarában*. – Győr : MTA RKK NYUTI. – 39 p. – Kézirat.
- MEZEI István 2006: *Chances of Hungarian-Slovak cross-border relations*. – Pécs : Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences. – 76 p. – (Discussion papers ; 49.)
- MEZEI István 2008: *A magyar-szlovák határ menti kapcsolatok esélyei*. – Budapest ; Pécs : Dialóg Campus. – 159 p. – (Dialóg Campus szakkönyvek) ; (Studia regionum)
- MÉZES Zsolt László 2006: *A külföldiek munkavállalása Magyarországon*. – Budapest : EÖKIK. – 64 p. – (Műhelytanulmány ; 21.)
- MOLNÁR Imre (szerk.) 1994: *Szlovákok az európai történelemben : tanulmányok*. – Budapest : Közép-Európa Intézet : Teleki László Alapítvány. – 123 p.
- MOLNÁR Judit 2000: *Társadalomföldrajzi vizsgálatok Magyarország és Szlovákia Sajó és Hernád közötti határtérségében*. – Disszertáció ; Pécsi Tudományegyetem (Pécs). Természettudományi Kar. – 188 p.
- MOMSEN, Janet Henshall-SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI Irén-TIMÁR Judit 2005: *Gender at the border : entrepreneurship in rural post-socialist Hungary*. – Aldershot ; Burlington, Vt. : Ashgate. – XIII, 142 p. – (Border region series)
- NAGY, Imre 2001: *Cross-border co-operation in the border region of the Southern Great Plain of Hungary*. – Pécs : Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences. – 72 p. – (Discussion papers ; 36.)
- NÁRAI Márta-RECHNITZER János. (szerk.) 1999: *Elválaszt és összeköt – a határ : társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben*. – Pécs ; Győr : MTA RKK. – 307 p.
- NIEBUHR, Annekatrin-STILLER, Silvia 2002: *Integration Effects in Border Regions – A Survey of Economic Theory and Empirical Studies*. Paper presented: Congress of the European Regional Science Association „From Industry to Advanced Services.” August 27–31. Dortmund.
- NYITRAI Ferencné (összeáll.) 1996: *Felzárkózás Európához 1990–1995 : a Cseh Köztársaság, Lengyelország, a Szlovák Köztársaság, Szlovénia és Magyarország összehasonlító elemzése*. – Budapest : Központi Statisztikai Hivatal. – 70 p.
- PÁL Ágnes-SZÖNOKYINÉ ANCSIN Gabriella (szerk.) 1996: *Határon innen – határon túl : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 1996. szeptember 4–6*. – Szeged : József Attila Tudományegyetem : Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. – 453 p.
- PÁL Ágnes (szerk.) 2002: *Héthatáron : tanulmányok a határ menti települések földrajzából*. – Szeged : Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. – 524 p.
- PÁLNÉ KOVÁCS Ilona 2001: *Regionális politika és közigazgatás*. – Budapest ; Pécs : Dialóg Campus. – 303 p. – (Dialóg Campus szakkönyvek) ; (Területi és települési kutatások) ; (Studia regionum)

- PÁSZTOR Cecília (szerk.) 2002: „... ahol a határ elválaszt” : *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. – Balassagyarmat : Nagy Iván Történeti Kör : Nógrád Megyei Levéltár ; Várpalota : Szindbád Kht. – 558 p. – (Nagy Iván könyvek) ; (Kárpátia könyvek)
- PETŐCZ Kálmán 1998: *Választások és felosztások*. – Dunaszerdahely : Lilium Aurum. – 212 p. – (Nostra tempora ; 1.)
- PINTÉR Edit 2007: *A határon átnyúló regionális együttműködések összefoglaló elemzése, különös tekintettel a magyar vonatkozásokra és a jogi fejlődésre : az egységes európai jogi modell*. – Disszertáció ; Széchenyi István Egyetem (Győr). Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola. – 205 p.
- Portrait of the regions*. Vol. 7. Slovakia / publ. by European Commission. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2000. – VII, 40 p.
- PÓTI, László (ed.) 1997: *Integration, regionalism, minorities : what is the link?* – Budapest : Magyar Külügyi Intézet. – 168 p.
- PUTNAM, Robert D. 2000: *Bowling alone : the collapse and revival of american community*. – New York : Simon and Schuster. – 541 p.
- RECHNITZER János 1995: *Euróregió Danubiensis? : multiregionális együttműködési lehetőségek Bécs – Pozsony–Győr hármashatár menti térségben : helyzetelemző tanulmány*. – Győr : MTA RKK NYUTI. – 44 p. – (Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei ; 3.) – Kézirat.
- RECHNITZER János–LADOS Mihály 1996: *Győr–Moson–Sopron megye telephelyi tényezői és területfejlesztési stratégiája a hármashatármenti kapcsolatok tükrében / készült az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium felkérésére*. – Győr : MTA RKK NYUTI. 28 p., [23] fol. – (Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei ; 30.) – Kézirat.
- RECHNITZER János et al. 2000: *Győr–Moson–Sopron megyében és a Dunaszerdahelyi járásban működő vállalkozások együttműködési programja*. – Győr : Kisalföldi Vállalkozásfejlesztési Alapítvány. – 126 fol. – Kézirat.
- RECHNITZER János (témavez.) 2000: *A határ menti regionális együttműködések mint a területfejlesztés új irányai / készült a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium megbízásából*. – Győr : MTA RKK NYUTI. – 290 fol. – (Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei ; 119.) – Kézirat.
- RECHNITZER János (szerk.) 2007: *Nyugat–Dunántúl*. – Pécs : MTA RKK ; Budapest : Dialóg Campus. – 454 p. – (A Kárpát-medence régiói ; 5.)
- RECHNITZER János–HORVÁTH Gyula 2001: *Regionális és határon átnyúló együttműködés : Interreg IIC „Preparity” : structural policy and regional planning along the external EU frontier to Central Europe*. – Budapest ; Kőszeg ; Szombathely : ISES. – (Studies in European transition : ISES preparity working papers)
- RECHNITZER János 2001: *Szerkezeti változások a regionális gazdaságban*. – Pécs : PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. – 77 p. – (Habilitációs előadások ; 2.)
- RECHNITZER János 1998: *A területi stratégiák*. – Budapest ; Pécs : Dialóg Campus. – 348 p. – (Studia regionum)
- RECHNITZER János–SMAHÓ Melinda 2007: *Unirégió : egyetemek a határ menti együttműködésben*. – Pécs ; Győr : MTA Regionális Kutatások Központja. – 312 p.
- Regional problems and policies in the Czech Republic and the Slovak Republic / publ. by Centre for Co-operation with the Economics in Transition*. – Paris : OECD, 1996. – 191 p.

- RÉTI Tamás (szerk.) 2004: *Átalakuló régiók : Dél-Szlovákia és a magyarok által lakott régiók gazdasági helyzete.* – Budapest : Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. – 64 p. – (Műhelytanulmány ; 10.)
- RÉTI Tamás (szerk.) 2003: *A gazdasági integráció esélyei Szerbia és Szlovákia határ menti régióiban.* – Budapest : Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. – 34 p. – (Műhelytanulmány ; 1.)
- RÉTI Tamás (szerk.) 2004–2005: *Közeledő régiók a Kárpát-medencében : Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. 1–2. köt.* – Budapest : Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. – 450, 321 p.
- SALLAI János 2003: *Kishatárforgalom, kelet-magyarországi határkapcsolat.* – Budapest : Rendőrtiszti Főiskola. – (Rendvédelmi füzetek ; 2003/11.)
- SÁNDOR László 1988: *Hidak partok között : kapcsolattörténeti tanulmányok és dokumentumok az irodalom, művészet és művelődéstörténet köréből.* – Budapest : Gondolat. – 295 p.
- SERSLI, Stephanie–KISZEL Vilmos 2000: *A határon átnyúló együttműködés irányvonalai = Trends of transfrontier co-operation = Trendy cezhranicnych spoluprác = Liniile principale a cooperarilor transfrontiere.* – Balassagyarmat : Ipoly Unio. – 180 p.
- SIKOS T. Tamás 2007: *A bevásárlóközpontok jelene és jövője.* – Komárom : Selye János Egyetem Kutatóintézete. – 307 p.
- SIKOS T. Tamás–TINER Tibor 2007: *Egy város – két ország : Komárom–Komárno.* – Komárom : Selye János Egyetem Kutatóintézete. – 288 p.
- SIKOS T. Tamás 2000: *Marketingföldrajz.* – Budapest : Váti. – 240 p. – (Területfejlesztési szakkönyvek)
- SIKOS T. Tamás–HOFFMANN Istvánné 2004: *A fogyasztás új katedrálisai.* – Budapest : MTA Társadalomkutató Központ. – 380 p. – (Magyarország az ezredfordulón : stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián)
- SKRABSKI Árpád 2003: *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló társadalomban.* – Budapest : Corvinus Kiadó. – 162 p. – (A hét szabad művészet könyvtára)
- Slovakia : spatial development perspective : abridged / publ by Ministry of the Environment of the Slovak Republic.* – Bratislava : Min. of the Environment. – 84 p.
- SMITH, Adrian 1998: *Reconstructing the regional economy : industrial transformation and regional development in Slovakia.* – Cheltenham : Edward Elgar. – 434 p. – (Studies of communism in transition)
- SÜLI–ZAKAR, István–CZIMRE, Klára (eds.) 2001: *Carpathian Euroregion : borders in the region – cross-border co-operation.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – 159 p.
- SÜLI–ZAKAR István (ed.) 2004: *Cross-border co-operations : Schengen challenges.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – 280 p.
- SÜLI–ZAKAR István (szerk.) 2003: *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában : nemzetközi tudományos konferencia, 2002. 09. 30–10. 01.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – 387 p.
- SÜLI–ZAKAR István 2007: *A Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség regionális fejlesztési stratégiája a 2007–2013 közötti időszakra.* – Nyíregyháza ; Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – 68 p.
- SÜLI–ZAKAR István 2003: *A Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség tíz éve.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – 421 p.

- SZÁNTÓ Zoltán 2006: *Analitikus szemléletmódok a modern társadalomtudományban : tanulmányok a gazdaságsszociológia és a politikai gazdaságtan néhány kortárs elméleti irányzatáról.* – Budapest : Helikon. – 199 p. (Helikon universitas. Szociológia)
- SZÓNOKYNÉ ANCSIN GABRIELLA (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2002. november 29–30.* – Szeged : JATEPress : SZTE Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék. – 490 p.
- SZÓNOKYNÉ ANCSIN Gabriella (szerk.) 2007: *Határok és eurorégiók : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2005. november 17–18.* – Szeged : JATEPress : SZTE Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. – 581 p.
- SZÓNOKYNÉ ANCSIN Gabriella (szerk.) 2000: *Határok és régiók : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 1999. november 29–30.* – Szeged : SZTE Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék. – 515 p.
- TARRÓSY, István–ROSSKOGLER, Gerald (eds.) 2005: *Regional co-operations as Central European perspective.* Pécs : Európa Centrum ; Wien : IDM. – 189 p.
- Új, európai úton a diplomához. : a magyar felsőoktatás modernizációja. / kész. Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Helyettes Államtitkársága. – Budapest : OM, 2005. – 60 p. – Kézirat.
- UTASI Ágnes 2002: *A bizalom hálója : mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás.* – Budapest : Új Mandátum Kiadó. – 155 p.
- VÁRNAI Sarolta–KUTI Krisztina (szerk.) 2004: *Határtalan lehetőségek : kiadvány a magyarországi részvétellel működő Interreg programokról : technikai segédlet ...* – Budapest Váti. – 63 p.
- ZSINKA László (szerk.) 1996: *Modernizáció és regionalitás : a külpolitika térbeli összefüggései.* – Budapest : BKE Közszoigálati Tanulm. Közp. – 183 p. – (Kutatási beszámolók ; 6.)

TANULMÁNYOK

- ÁDÁM János Imre 2005: A dél-szlovákiai régió fejlődése a helyi kezdeményezések és a határon átnyúló együttműködések tükrében. In: RÉTI Tamás (szerk.): *Közeledő régiók a Kárpát-medencében : Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. 2. köt.* – Budapest : Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. – p. 21–58.
- ÁDÁM János Imre 2004: A határon túli magyarok részvétele a gazdasági átalakulásban – Szlovákia. In: RÉTI Tamás (szerk.): *Közeledő régiók a Kárpát-medencében : Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. 1. köt.* – Budapest : Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. – p. 267–302.
- ÁDÁM János Imre 2003: A magyar–szlovák gazdasági kapcsolatok fejlődési lehetőségei az EU-csatlakozás tükrében. In: RÉTI Tamás (szerk.): *A gazdasági integráció esélyei Szerbia és Szlovákia határ menti régióiban.* – Budapest : Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. – p. 27–34. – (Műhelytanulmány ; 1.)
- ANDERSON, James–O'DOWD, Liam 1999: Borders, border regions and territoriality : contradictory meanings, changing significance. – *Regional Studies* 33/7. – p. 593–604.
- ARADI Mária–KULCSÁR Mária 2005: A PHARE CREDO és a PHARE CBC programok Szlovákiában és Magyarországon. – *Észak-magyarországi stratégiai füzetek 1.* – p. 108–113.

- BALÁZ, Vladimír 1995: Regional development during economic transition : a case study of the Slovak Republic. – *European Urban and Regional Studies* 2/4. – p. 353–362.
- BALLER Barbara 2001: Magyarország határ menti regionális együttműködési formái. In: *Az európai közigazgatási képzési ösztöndíjas hallgatók dolgozatai, I.* – Budapest : MEH Integrációs Stratégiai Munkacsoport. – p. 141–189. – (Európai tükrök ; 82/1.).
- BALOGH László 2002: Önkormányzat, regionalizmus, a határokon átnyúló együttműködés tapasztalatai. In: TABAJDI Csaba (szerk.): *Magyarságtudat és megélhetés. 2. köt.: A határon túli magyarság esélyei a XXI. század elején.* – Budapest : Codex Print. – p. 226–238.
- BARANYI Béla–NAGYNÉ DEMETER Dóra 2005: Határ menti együttműködések szerepe és lehetőségei az Észak-alföldi régióban In: BARANYI Béla (szerk.): *Közelítések : a határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén.* – Debrecen : MTA RKK. – p. 137–146.
- BÉDYNÉ SZELENYI Magdolna 2005: Határon átnyúló közigazgatási együttműködés. – *Magyar Közigazgatás* 1. – p. 59–64.
- BEKE Pál 2001: Határok nélkül : általában és konkrétan a határmenti együttműködésről. – *SZÍN* 6. – p. 12–25.
- BENCSIK Péter 2001: Határ menti regionális együttműködés? : gondolatok egy konferencia kapcsán. – *Regio* 1. – p. 234–239.
- BENKŐ Ferenc 2001: Vág-Duna-Ipoly Eurorégió alapítása és működésének tapasztalatai. In: BESZTERI Béla–MIKOLASEK Sándor (szerk.): *Regionalitás – lokalitás a 21. században : tanulmánykötet az azonos című tudományos konferencia anyagai alapján ...* – Komárom : MTA Veszprémi Területi Biz. – p. 89–95.
- BÓDINÉ VAJDA Györgyi–FEHÉRNÉ BRANDISZ Katalin 2006: Határ menti összehasonlító vizsgálatok : a Pannon Eurégió és a Hármas Duna-vidék Eurorégió. – *Területi Statisztika* 2. – p. 188–195.
- BÓDINÉ VAJDA Györgyi 2004: Külföldiek foglalkoztatása Komárom-Esztergom megyében. – *Területi Statisztika* 3. – p. 289–292.
- BOMAN, Julia–BERG, Eiki 2007: Identity and institutions shaping cross-border cooperation at the margin of the European Union. – *Regional and Federal Studies* 17/2. – p. 195–215.
- BÖHM Antal 1994: Határ menti ellátottság. – *Ön-Kor-Kép* 4. – p. 20–22.
- CSALAGOVITS Imre János–GORDOS Márta 2007: A határon átnyúló együttműködések : a Phare CBC tizenkét esztendeje : interjú. – *Falu Város Régió* 1. – p. 76–79.
- CSERHÁTI Ferenc 2003: Az Észak-alföldi régió fejlesztési dokumentumai az EU csatlakozás tükrében. In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *Társadalomföldrajz, területfejlesztés* 2. – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – p. 587–596.
- CSERHÁTI Ferenc 2003: Az Észak-alföldi régió határon átnyúló kapcsolatainak fejlődési lehetőségei az EU csatlakozás után. In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában : nemzetközi tudományos konferencia, 2002. 09. 30–10. 01.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – p. 153–159.
- CZIMRE Klára 2004: A bővítési szempontok és a határon átnyúló együttműködések kapcsolata. – *Tér és Társadalom* 4. – p. 117–134.
- CZIMRE Klára 2003: Az eurorégiók szerepe a határon átnyúló kapcsolatok erősítésében. In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai.* – Budapest ; Pécs : Dialóg Campus. – p. 285–304. – (Dialóg Campus szakkönyvek) ; (Studia geographica) ; (Dialóg Campus tankönyvek)

- CZIMRE Klára 2003: Közép-Európa eurorégióinak típusai. In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *Társadalomföldrajz, területfejlesztés 2.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – p. 441–459.
- CZIMRE Klára 2003: Magyarország euroregionális együttműködéseink összehasonlító elemzése. In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában : nemzetközi tudományos konferencia, 2002. 09. 30–10. 01.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – p. 50–62.
- DANCS László 2001: Határon átnyúló kapcsolatok az Északkelet-Alföldön. In: BARANYI Béla (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön.* – Pécs : MTA RKK. – p. 257–294.
- DANKÓ László 1997: Határokon átnyúló gazdasági együttműködések marketing sajátosságai. In: PISKÓTI István et al.: *Régió- és településmarketing : egy tudatos koncepció a nemzetközi és hazai gyakorlat példáján.* – Miskolc : Miskolci Egyetem : Regionális Marketing Centrum Kft. – p. 281–306.
- DANKÓ László 1993: International economic co-operation in the Carpathian Region. – *International Business Review* 2/3. – p. 269–279.
- DÁVID Lóránt 2006: Ökoturizmus, természetvédelem, fenntartható fejlődés. In: SZABÓ József (szerk.): *Földrajzi tanulmányok Lóki József 60. születésnapja alkalmából.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – p. 35–44.
- DOBROSSY István 1996: Határok – kapcsolatok : a szlovák–magyar lakosságcsere történetéhez. In: KATONA Judit–VIGA Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* – Miskolc : Herman Ottó Múzeum. – p. 217–224.
- DÖVÉNYI Zoltán 2002: A városok országhatárt átlépő kapcsolatai Magyarország szlovákiai és romániai határszakaszán. – SZÓNOKYNÉ ANCSIN Gabriella (szerk.) *Határok és az Európai Unió : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia : Szeged, 2002. november 29–30.* – Szeged : JATEPress. – p. 337–341.
- DRGOŇA, Vladimír 2001: Cezhraničná spolupráca na príklade Slovenskej Republiky a Maďarskej Republiky. – *Miscellanea Geographica* 9. – p. 153–170.
- DUNAY Pál 1997: Regionális együttműködés Kelet-Közép-Európában : befektetés eredmény nélkül? – *Külpolitika* 2. – p. 1–47.
- ÉGER György 1998: Az eurorégió mint az európai integráció sajátos térbeli vetülete. – *Külpolitika* 4. – p. 76–87.
- ÉGER György 1996: Gyepű vagy periféria? : néhány közép-európai határ menti térség hosszú távú demográfiai iránya. – *Iskolakultúra* 9. – p. 34–37.
- ÉGER György 1997: Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában : szempontok a határrégiók vizsgálatának elméleti megközelítéseihez. In: VARGA Csaba–TIBORI Tímea (szerk.): *A mai világ és a jövő forgatókönyvei.* – Budapest : Kapu. – p. 223–242. – (Nemzeti stratégia 2020-ig könyvek, 1.)
- EGRI Imre 2006: Határon átnyúló nemzetközi ipari-, logisztikai parkok lehetőségei. In: SZEGEDI Zoltán (főszerk.)–PÁL Ildikó (szerk.): *Logisztikai évkönyv 2006.* – Budapest : Magyar Logisztikai Egyesület. – p. 183–188.
- ENYEDI György 1990: A kelet-közép-európai régió. – *Magyar Tudomány* 4. – p. 393–401.
- ENYEDI György 1992: Urbanizáció Kelet-Közép-Európában . – *Magyar Tudomány* 6. – p. 685–693.
- ESTÉLYI Krisztina [et al.] 2006: Munkaerőmozgás a szlovák–magyar határ mentén. – *Polgári Szemle* 5. – p. 51–62.

- Európai uniós támogatások a határon átnyúló együttműködések elősegítésére : Phare CBC programok 2003–2006. – *Falu Város Régió* 2003.6. – p. 34–50.
- FALTYS, Antonin 1973: A csehszlovák történetírás és a cseh határmenti területek története, 1938–1945. – *Történelmi Szemle* 3–4. p. 406–410.
- FARKAS György 1996: Határmenti vállalkozói szervezetek együttműködése és az Európai Unió. In: ZSINKA László (szerk.): *Modernizáció és regionalitás : a külpolitika térbeli összefüggései*. – Budapest : BKE Közszerológiai Tanulm. Közp. – p. 165–182.
- FEJES Zsuzsanna 2005: Euroregion as a new frame of regional relations. – *Central European Political Science Review* 21–22. p. 124–140.
- FEJES Zsuzsanna 2006: Az euroregionális együttműködések intézményesültsége Magyarországon : feladatok, kihívások. – *Comitatus* 11–12. – p. 20–40.
- FEJES Zsuzsanna 2003: A határon átnyúló együttműködések jogi-intézményi szemszögből, különös tekintettel a magyar határ régiókra. In: TÓTH, Károly (red.): *Publicationes doctorandorum iuridicorum. Tom.II. Fasc. 1–10*. – Szeged : SZTE Állam- és Jogtudományi Kar. – p. 101–125. – (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica)
- FEKETE Éva, G. 2005: Határ menti együttműködések a Bodva-völgy és a Cserhát térségében. – *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 1. – p. 95–104.
- FEKETE Éva, G. 2005: KÖZTÉRKÉP : közigazgatási és területfejlesztési sajátosságok bemutatása a szlovák–magyar együttműködések erősítése érdekében. – *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 1. – p. 36–70.
- FINDRA, Tomáš–HULLOVÁ, Danica 2005: Határokon átvívelő együttműködés a Neogradiensis curégióban : Szlovákia – Magyarország. In: LANG, Alfred–EHLERS, Nicole–KEMPEN, Lenny van (szerk.): *Képzés határok nélkül : felnőttképzés az európai határ régiókban*. – Eisenstadt : Burgenländische Forschungsgesellschaft. – p. 143–146.
- FLEISCHER Tamás 2001: Régiók, határok, hálózatok. – *Tér és Társadalom* 3–4. – p. 55–67.
- FOGAS, Anton–TIMÁROVÁ, Eva 2007: Határon átnyúló együttműködés Szlovákiában. – *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 1. – p. 86–91.
- FORGÁCSNÉ OROSZ Valéria 2002: A Madridi Egyezmény végrehajtása Magyarországon. – *Magyar Közigazgatás* 2. – p. 96–102.
- GADÓCZI Bertalan 2005: A határ menti együttműködés jövőbeni lehetséges területei az Észak-magyarországi régióban és Délkelet Szlovákiában. . – *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 1. – p.86–93.
- GÁL Marián 2004: Small and medium enterprises in the region of Kosice. – *Gazdaságtudományi Közlemények. A Miskolci Egyetem Közleménye* 3/1. – p. 29–43.
- GALOVICZ Mihály et al. 2006: A phare-tól a strukturális alapokig. – *Falu Város Régió* 1. p. 24–30.
- GOLOBICS Pál 1996: A határmenti térségek városainak szerepe az interregionális együttműködésben Magyarországon. In: PÁL Ágnes–SZÓNOKYNÉ ANCSIN Gabriella (szerk.): *Határon innen – határon túl : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 1996. szeptember 4–6*. – Szeged : József Attila Tudományegyetem : Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. – p. 224–230. ; PÁL Ágnes (szerk.): *Héthatáron : tanulmányok a határ menti települések földrajzából*. – Szeged : Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2002. – p. 425–431.
- GOLOBICS Pál–KÖSZEGFALVI György 1999: Magyarország határmenti térségeinek szerepe a nemzetközi együttműködésben. In: TÉSITS Róbert–TÓTH József: *A társadalmi minimumtól a jólétig*. – Pécs : JPTE University Press. – p. 182–191.

- GOLOBICS Pál–TÓTH József: 1999: A nemzetközi regionális együttműködés és Magyarország térszerkezete. In: TÓTH József–WILHELM Zoltán (szerk.): *Változó környezetünk*. – Pécs : Janus Pannonius Tudományegyetem. – p. 7–22.
- GRIMM, Frank-Dieter 1999: Adalékok a Budapesttől északra fekvő magyar–szlovák határ régió fejlődéséhez : összehasonlító gondolatok német szemszögből. In: DÖVÉNYI Zoltán–PERCZEL György (szerk.): *Tanulmányok a Központi Térség regionalizációs folyamatairól és térkapcsolati rendszeréről. 1. köt.* – Budapest : ELTE Természettudományi Kar : MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. – Kézirat. – p. 48–60.
- GULYÁS, László 2007: Geography and politics, some geographical aspect of Hungarian–Slovakian border-negotiations at october 1938. In: SZÓNOKYNE ANCSIN Gabriella (szerk.): *Határok és eurórégiók : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2005. november 17–18.* – Szeged : JATEPress : SZTE Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. – p. 325–330.
- HADAS Miklós 1994: Határtérség és modernizáció : mobilitási folyamatok és attitűdök a magyar–szlovák–ukrán hármas határ körzetében. – *Regio* 2. – p. 31–44.
- HAJDÚ Zoltán 1996: Határok mentén. – *Educatio* 4. – p. 646–656.
- HAJDÚ Zoltán 2000: A határon átnyúló együttműködés potenciális lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után. In: HORVÁTH Gyula (szerk.): *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban.* – Pécs : MTA RKK. – p. 163–173.
- HALÁS, Marián–SLAVÍK, Vladimír 2001: Cezhraničná spolupráca a euroregióny v SR – ciele, realita, perspektívy. – *Miscellanea Geographica* 9. – p. 171–180.
- HALÁSZ Péter 2005: A határ menti honismereti kapcsolatok. *Honismeret* 5. – p. 58–60.
- HAMBERGER Judit 2004: A magyar–szlovák viszony új esélyei. – *Külgügyi Szemle* 1–2. – p. 28–48.
- HAMBERGER Judit 2003: A „régii szlovák nemzet” fiatal államisága. In: KISS J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában.* – Budapest : Teleki László Alapítvány. – p. 345–378.
- HANSEN, Niles 1983: International cooperation in border regions: an overview and research agenda. – *International Regional Science Review* 8. – p. 456–477..
- HARDI Tamás–PAP Norbert 2006: Az államhatár megvonások hatása a Kárpát-medence és a Nyugat-Balkán városhálózatára – példák. In: PAP Norbert (szerk.): *A Balatontól az Adriáig.* – Pécs : Lomart Kiadó. – p. 241–251.
- HARDI Tamás 2000: Államhatárok és regionális együttműködések. In: HORVÁTH Gyula–RECHNITZER János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* – Pécs : MTA RKK.–p. 595–615.
- HARDI Tamás 2004: Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása.–*Magyar Tudomány* 9.–p. 991–1001.
- HARDI Tamás 2007: Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása a Kárpát-medencében. In: BUDAY-SÁNTHA Attila–LUX Gábor (szerk.): *Évkönyv 2006.*–Pécs : PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. – p. 241–262.
- HARDI Tamás 2005: The Austrian–Slovakian–Hungarian tri-border region : emergence of a new transborder unit. In: KOMORNICZKI, Tomas–CZAPIEWSKI, Konrad L. (ed.): *New spatial relations in new Europe.* – Warszawa : Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences. – p. 135–144.

- HARDI Tamás 2005: Borders and regional co-operations. In: BARTA Györgyi et al (eds.): *Hungarian spaces and places : patterns of transition*. – Pécs : Centre for Regional Studies. – p. 502–525.
- HARDI Tamás 2004: Felsőoktatási kapcsolatok a Kárpátmedencében – magyarországi intézmények és professzorok szerepe a határon túli magyar felsőoktatásban. – *Társadalomkutatás*. Különszám. – p. 61–72.
- HARDI Tamás 1999: A határ és az ember. In: NÁRAI Márta–RECHNITZER János. (szerk.): *Elválaszt és összeköt – a határ : társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben*. – Pécs ; Győr : MTA RKK. – p. 159–189.
- HARDI Tamás 2000: A határ menti kapcsolatok néhány elméleti kérdése, a magyar határok tipizálása. In: HÉJJ Botond (szerk.): *A VEAB régió doktoranduszainak tudományos fóruma : társadalomtudományok, mező- és erdőgazdálkodás*. – Sopron : Nyugat-magyarországi Egyetem. 14. p.
- HARDI Tamás–MEZEI István 2003: Királyhelmectől Somorjáig : eurórégiók a szlovák–magyar határon. – Falu Város Régió 8. – p. 16–18. ; In: SZÓNOKYNE ANCSIN GABRIELLA (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2002. november 29–30*. – Szeged : JATEPress : SZTE Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék. – p. 366–371.
- HARDI Tamás 2001: Néhány földrajzi elmélet alkalmazása a Kárpát-medence határtérségeire és határ menti együttműködéseire. In: DORMÁNY Gábor et al (eds.): *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén : a Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei : Szeged, 2001. október 25–27*. – Szeged : SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék. – 1 CD-ROM
- HARDI Tamás 2001: Nemzeti határok és poszt-nacionalista gondolatok a határ menti régiókról. In: BESZTERI Béla–MIKOLASEK Sándor (szerk.): *Regionalitás – lokalitás a 21. században : tanulmánykötet az azonos című tudományos konferencia anyagai alapján...* – Komárom : MTA Veszprémi Területi Bizottság. – p. 97–105.
- HARDI Tamás–MEZEI István 2003: A racionalizmus és a nacionalizmus küzdelme : eurórégiók a magyar–szlovák határon. – *Comitatus* 9. – p. 67–74.
- HARDI Tamás 2001: Szlovéniától Szlovákiáig. – *Beszélő* 5. – 66. p.
- HARTL Mónika 2006: Határmenti kapcsolatok a Vág-Duna-Ipoly Eurórégió területén. In: VARGA Józsefné (szerk.): *Apáczai- napok 2005 : globalizáció és fenntartható fejlődés*. – Győr : NyME Apáczai Csere János Tanítóképző Főisk. Kar. – p. 199–205.
- HARTVÁNYI Tamás–TÓTH Lajos 2003: EU-régiók lódisztikai szempontú kialakításának módszertani kérdései. – *EU Working Papers* 1. – p. 18–29.
- HEGEDŰS Dániel 2007: Új elemek, új lehetőségek a határokon átnyúló együttműködés európai szabályozásában. – *Európai Tükör* 3. – p. 86–105.
- HIDEGH Anna Laura–MIKLÓS Anna Erzsébet 2006: Eurórégiókról szlovák–magyar kitekin-téssel. – *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2. – p. 3–26.
- HIDEGH Anna Laura–MIKLÓS Anna Erzsébet 2005: Helyzetkép egy szlovák–magyar euro-re-gionális együttműködésről. – *Pro Minoritate*. Tavasz. – p. 125–147.
- HOÓZ István 1996: A határmenti települések népesedése, különös tekintettel a magyar–szlovák országhatár két oldalán. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *Magyarságkutatás*. – Bu-dapest : Teleki László Alapítvány. – p. 219–235.
- HOVÁNYI Gábor 1998: Perifériális kisvállalatok határon átnyúló együttműködése – az EU versenykövetelmények megvalósulása. – *Vezetéstudomány* 4. – p. 25–29.

- ILLÉS Iván 2004: Borders and cross-border cooperation in the countries of Central and South-East Europe. In: ENYEDI, György–TÓZSA, István (eds.): *The region : regional development, policy, administration, e-government*. – Budapest : Akadémiai Kiadó. – p. 192–208.
- ILLÉS Iván 1994: Határok és határmenti együttműködés Nyugat- és Kelet-Európában. In: KISS J. László (szerk.): *Európai határok – európai stabilitás*. – Budapest : Posztgraduális Nemzetközi és Diplomáciai Tanulmányok Intézete. – (BIGIS Közlemények – BIGIS Papers ; 1.). – p. 35–42.
- ILLÉS Iván 1993: A Kárpátok Eurorégió. – *Valóság* 6. – p. 12–19.
- ILLÉS Iván 1997: A regionális együttműködés feltételei Közép- és Kelet-Európában. – *Társadalmi Szemle* 8–9. – p. 57–65. ; *Tér és Társadalom* 1997. 2. – p. 17–28.
- JEGGLE, Utz 1994: Határ és identitás. – *Regio* 2. – p. 3–18.
- KAJATI György 2003: A nemzetközi villamosenergia-forgalom az UCTE-rendszerben, különös tekintettel a CENTREL-országok határai mentén. In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában : nemzetközi tudományos konferencia, 2002. 09. 30–10. 01.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – p. 344–352.
- KARANCSI Zoltán–HORVÁTH Gergely–OLÁH Ferenc 2007: Tájécsztétikai vizsgálatok egy határ menti védett területen. In: SZÓNOKYNÉ ANCSIN Gabriella (szerk.): *Határok és eurorégiók : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2005. november 17–18.* – Szeged : JATEPress : SZTE Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. – p. 459–465.
- KELLER Magdolna 2004: Magyar nyelvű pedagógusképzés a határokon túl. – *Educatio* 3. – p. 441–462.
- KISS Edit Éva 2003: Határ-e az országhatár az ipari befektetők számára? In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában : nemzetközi tudományos konferencia, 2002. 09. 30–10. 01.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – p. 17–29.
- KISS J. László 1996: Sokoldalú együttműködés Közép- és Kelet-Európában – az EU és a szubregionális identitás. In: ZSINKA László (szerk.): *Modernizáció és regionalitás : a külpolitika térbeli összefüggései*. – Budapest : BKE Közzolgálati Tanulm. Közp. –p. 41–51. – (Kutatási beszámolók ; 6.)
- KOCSIS Károly 1988: A határmenti fekvés hatása egy régió népesedési viszonyaira : a magyar–szlovák határvidék keleti részének népesedési folyamatai : 1910–1980. – *Földrajzi Értesítő* 1–4. – p. 137–158.
- KOCSIS Károly 2002: A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Szlovákia területén a XX. században. In: PÁSZTOR Cecília (szerk.): „... ahol a határ elvალaszt“ : *Trianon és következményei a Kárpát- medencében*. – Balassagyarmat : Nagy Iván Történeti Kör : Nógrád Megyei Levéltár ; Várpalota : Szindbád Kht. – p. 131–153. – (Nagy Iván könyvek) ; (Kárpátia könyvek)
- KOREC, Pavol 1998: Transformation of the border transport system in the Vienna–Bratislava–Győr region. – *European Planning Studies* 6/5. – p. 599–609.
- KOVÁCS Ervin 2000: Regionális tagozódás Szlovákiában. – *Tér és Társadalom* 2–3. – p. 239–244.
- KOVÁCS Teréz 1991: A határmenti fekvés szerepe a falusi települések életében. – *Tér és Társadalom* 1. – p. 41–54.

- KOVÁCS Zoltán 1990: A határmenti területek központhálózatainak átalakulása az első világháború utánától napjainkig. – *Földrajzi Közlemények* 1–2. – p. 3–15.
- KRAJASITS, Cornelia 1997: Planning the Gateway : Wien – Bratislava – Brunn – Győr. – *Europaforum Wien* 6. – p. 5–7.
- KRUPPA Éva 2003: Eurorégiók a szlovák–magyar határon. – *Külgügyi Szemle* 2. – p. 115–141.
- KVÁL Lajos 1986: A csehszlovák–magyar együttműködés főbb tapasztalatai a határ menti térségek területfejlesztése terén. – *Településfejlesztés* 1. – p. 36–39.
- LACKÓ László 1994: A határmenti együttműködés helyzete és perspektívái Közép-Európában. – *Magyar Közigazgatás* 4. – p. 209–212.
- LANG, Alfred 2005: A vasfüggönytől a közös határvidékig : Ausztria–Szlovákia–Magyarország. In: LANG, Alfred–EHLERS, Nicole–KEMPEN, Lenny van (szerk.): *Képzés határok nélkül : felnőttképzés az európai határregiókban*. – Eisenstadt : Burgenländische Forschungsgesellschaft. – p. 147–157.
- LÁSZLÓ Béla 2006: Az iskolai művelődés a statisztikák tükrében. . In: LÁSZLÓ Béla–SZABÓ László–TÓTH Károly (szerk.): *Oktatásügy, 1989–2006*. – Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet. – p. 59–149. – (Magyarok Szlovákiában ; 4.)
- LAUKO, Viliam 2001: Postavenie pohraničnej oblasti juhozápadného Slovenska v regionálnom rozvoji. – *Miscellanea Geographica* 9. – p. 213–220.
- LEHŐCZ Rudolf 2006: Győr–Moson–Sopron megye – fejlődésre ítélve az aranyháromszögben. – *Európai Tükör* 7–8. – p. 41–48.
- LELKES Gábor 2005: Dél-Szlovákia és az Alsó-Nyitra régió agráriuma és agrártársadalma a 3. évezred küszöbén. In: RÉTI Tamás (szerk.): *Közeledő régiók a Kárpát-medencében : Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. 2. köt.* – Budapest : Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. – p. 59–98.
- LELKES Gábor 2005: Dél-Szlovákia gazdasági fejlődése és a határon átnyúló kapcsolatok. – *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1. – p. 143–144.
- LELKES Gábor 2003: Elmaradottság és versenyképességi elemek a dél-szlovákiai térben. – *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 4. – p. 3–18.
- LELKES Gábor 2005: Határ menti együttműködés – a kisebbségi identitás megőrzésének eszköze. In: BAKÓ Boglárka – SZOTÁK Szilvia (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. – Budapest : Gondolat : MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. – p. 153–160.
- LELKES Gábor 2006: Területi egyenlőtlenségek Dél-Szlovákiában az uniós tagság tükrében. – *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 4. – p. 107–144.
- MARKÓ Péter 2004: A határ menti térségek átalakulása. – *Építésügyi Szemle* 5. – p. 142–145.
- MARTINEZ, O. J. 1999: The dynamics of border interaction: new approaches to border analysis. In: SCHOFIELD, Clive H. (ed.): *Global boundaries*. – London : Routledge. – p. 1–15. – (World Boundaries Series ; 1).
- MATHEIKA Március 1992: A határmenti városok központi szerepkörének alakulása és az erre ható tényezők rövid elemzése. In: FORRAY R: Katalin–PRIBERSKY Andrea (szerk.): *A határmenti együttműködés és az oktatás : tudományos tanácskozás, Szombathely, 1992. április 27–29.* – Budapest : Oktatókutató Intézet. – p. 135–140.
- MEDVE-BÁLINT Gergő 2003: Határ mentén új utakon. – *Pro Minoritate*. Tél. – p. 100–133.
- MESTRE, Christian 1993: Az egységes piac megvalósításának hatása a határmenti régiókra, 1–2. – *Magyar Közigazgatás* 6. – p. 376–382. ; 7. – p. 431–444.

- MEZEI István 2004: A 2000-es PHARE CBC Kis Projekt Alap bemutatása. – *Falu-Város-Régió* 1–2. – p. 68–71.
- MEZEI István 2005: Állam – ország – régió és a valóság. – *Tér és Társadalom* 3–4. – p. 187–203.
- MEZEI István 2006: A gazdasági élet határtalansága és a szándékolt regionalitás : néhány gondolat a határokról és a régiókról. – *Comitatus* 11–12. – p. 13–19.
- MEZEI István 2007: A határokon átnyúló együttműködések esélyei. In: SZÓNOKYNE ANCSIN Gabriella (szerk.): *Határok és eurorégiók : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2005. november 17–18.* – Szeged : JATEPress : SZTE Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. – p. 401–405.
- MEZEI, István 2005: Hungarian and Slovakian cross-border relations. In: BARTA, Györgyi et al (eds.): *Hungarian spaces and places : patterns of transition.* – Pécs : Centre for Regional Studies . – p. 544–563.
- MEZEI István 2001: Az Ipolytól a Tiszáig : a magyar–szlovák határ menti kapcsolatok. – *Palócföld* 2–3. – p. 217–234.
- MEZEI István 2005: A magyar–szlovák együttműködés kilátásai. – *Comitatus* 6. – p. 20–26.
- MEZEI István 2001: A magyar–szlovák határ menti kapcsolatok az Ipolytól a Tiszáig. – *Beszélő* 5. – 67. p.
- MEZEI István–HARDI Tamás 2003: A szlovák közigazgatás és területfejlesztés aszimmetriái. – *Tér és Társadalom* 4. – p. 127–155.
- MEZEI István 2005: A szlovák–magyar határ menti kapcsolatok jelentőségéről. – *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 1. – p. 1–21.
- MEZEI István 2006: Vonzáskörzetek és határok a magyar–szlovák határ mentén. In: LELKES Gábor–TÓTH Károly (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában, 2005.* – Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet. – p. 107–196.
- MICHELA, Miroslav 2005: A dél-szlovákiai határregió : Szlovákia – Magyarország. In: LANG, Alfred–EHLERS, Nicole–KEMPEN, Lenny van (szerk.): *Képzés határok nélkül : felnőttképzés az európai határregiókban.* – Eisenstadt : Burgenländische Forschungsgesellschaft. – p. 74–80.
- MIZSEI Csilla 2004: Régiók és határmenti együttműködések. – *Magyar Közigazgatás* 5. p. 289–297.
- MOLNÁR Judit 1999: Adalékok Sajó és Hernád közötti magyar–szlovák határszakasz társadalomföldrajzi képéhez. – *Földrajzi Közlemények* 3–4. – p. 191–199.
- MOLNÁR Judit 2002: Egy térség, ahol a határ elválaszt : képek a Sajó és a Hernád közötti magyar–szlovák határszakasz társadalomföldrajzi vizsgálataiból. In: PÁSZTOR Cecília (szerk.): *„... ahol a határ elválaszt : Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* – Balassagyarmat : Nagy Iván Történeti Kör : Nógrád Megyei Levéltár ; Várpalota : Szindbád Kht. – p. 299–315. – (Nagy Iván könyvek) ; (Kárpáti könyvek)
- MOLNÁR Judit 2001: Etnikai preferenciavizsgálat a Sajó és a Hernád közötti magyar–szlovák határvidéken. In: ÉGER György–LANGER, Josef (szerk.) 2001: *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában.* – Budapest : Osiris : MTA Kisebbségkutató Intézet. – p. 239–244 – (Kisebbségek Kelet-Közép-Európában ; 7.)
- MOLNÁR Judit 2005: Összehasonlító társadalomföldrajzi vizsgálatok négy európai határvidéken. – *Észak-magyarországi stratégiai füzetek* 1. – p. 22–35.
- MOLNÁR László Aurél 2007: Térségi fejlődés és úthálózat Keletközép-Európában. – *Falu-Város-Régió* 2. – p. 61–69.

- MORVAY Károly 2004: A külföldi tőkebefektetések és az ipari parkok Dél-Szlovákiában. In: RÉTI Tamás (szerk.): *Közeledő régiók a Kárpát-medencében : Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. 1. köt.* – Budapest : Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. – p. 303–330.
- NAGY Imre 2000: Magyarország hét határszakaszának környezeti problémái. In: SZÓNO-KYNÉ ANCSIN Gabriella (szerk.): *Határok és régiók : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 1999. november 29–30.* – Szeged : SZTE Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék. – p. 101–112.
- NAGY Kálmán 1994: Magyarország határmenti térségeink fejlesztése. In: BISZTRAY, Árpád (ed.): *Abstracts of selected publications issued in 1993.* – Budapest : Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. – p. 29–32. – (Bulletin/Research and Informational Institute for Agriculturae Economics ; 82.).
- NOVOTNY Gábor 2001: Behálózott határok – határtalan hálózatok : a hálózatépítés szerepe a határon átnyúló együttműködésben. In: MEZEI Cecília (szerk.): *Évkönyv 2001.* – Pécs : PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. – p. 115–129.
- NOVOTNY Gábor 2003: Euregio – a határon átnyúló regionalizmus zászlóshajója. In: MEZEI Cecília (szerk.): *Évkönyv 2002.* – Pécs : PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. – p. 48–69.
- NOVOTNY Gábor 1998: Az eurorégiós minta : a sikeres határ menti együttműködés kulcskérdései. In: BALOGH András–PAPP Gábor (szerk.): *Magyarország az európai regionális együttműködésben.* – Pécs : MTA RKK ; Budapest : Magyar Külügyi Intézet. – p. 77–101.
- NOVOTNY Gábor 2007: Határon átnyúló regionális hálózatok Európában. In: BUDAY-SÁNTHA Attila–LUX Gábor (szerk.): *Évkönyv 2006.* – Pécs : PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. – p. 385–408.
- NOVOTNY Gábor 2003: Határon átnyúló városhálózatok : újabb intézményi divat az európai határon átnyúló együttműködésekben? – *Tér és társadalom* 1. – p. 191–212.
- NYIRY Attila–KALOCSAI Kornél 2005: Szlovák–magyar összefogás az innováció fejlesztéséért. – *Észak-magyarországi stratégiai füzetek* 1. – 94. p.
- OCSKAY Gyula 2002: A lokális diskurzusok és a globális hatalom egy hálózatépítési modellprogramról. – *Tér és Társadalom* 1. – p. 17–40.
- OTROK Györgyné 2002: Magyar–szlovák környezetvédelmi kapcsolat. – *Környezetvédelem* 6. – 23 p.
- PÁLMAI Zsolt 2004: Regionális külkapcsolati stratégiák helye és szerepe a magyar régiók fejlesztésében. In: MEZEI Cecília (szerk.): *Évkönyv 2003.* – Pécs : PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. – p. 320–334.
- PAPP Kálmán 2004: A szomszédos országokkal folytatott nemzetközi vízügyi együttműködés helyzete és feladatai. In: INOTAI András (főszerk.): *EU-tanulmányok 2.* – Budapest : Nemzeti Fejlesztési Hivatal. – p. 867–899.
- PÁSZTOR István 2001: A Komáromi (Komarno) régió szerepe az európai fejlesztésben 2001 után. In: BESZTERI Béla–MIKOLASEK Sándor (szerk.): *Regionalitás – lokalitás a 21. században : tanulmánykötet az azonos című tudományos konferencia anyagai alapján...* – Komárom : MTA Veszprémi Területi Biz. – p. 71–77.
- PERKMANN, Markus 2007: Construction of new territorial scales : a framework and case study of the EU-REGIO cross-border region. – *Regional Studies* 41/2. p. 253–266.

- PERKMANN, Markus 2003: Cross-border regions in Europe : significance and drivers of regional cross-border co-operation. – *European Urban and Regional Studies* 10/2. p. 153–171.
- PINTÉR Edit 2007: Egységes jogi szabályozás a határ mentén. In: GULYÁS László (szerk.): „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl“ : nemzetközi tudományos konferencia : Eötvös József Főiskola, Baja, 2007. március 23. – [Baja] : [EJF]. – p. 444–448.
- PINTÉR Edit 2004: Eurorégiók és határon átnyúló együttműködések, jogi vonatkozások. In: BARANYI Bertold et al. (szerk.): *Parlamenti ösztöndíjasok 2003/2004.* – Budapest : Parlamenti Módszertani Iroda. – p. 235–255.
- PINTÉR Edit 2007: Jogegységesítő folyamatok a határon átnyúló együttműködés jogi szabályozásában. In: REISINGER Adrienn (szerk.): *Tudásmenedzsment és a hálózatok regionalitása : évkönyv 2006.* – Győr : Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola. – p. 205–212.
- PINTÉR Edit 2006: A régiók megjelenése a nemzetközi kapcsolatokban avagy Az állam és régió kapcsolatának új dimenziói. In: RECHNITZER János (szerk.): *Átalakulási folyamatok Közép-Európában : évkönyv 2005.* – Győr : Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kar Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola. – p. 347–355.
- POLÁČKOVÁ, Zuzana 2007: A szlovák–magyar kapcsolatok néhány európai uniós ország sajtójának és tudományos szakirodalmának tükrében. – *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1. – p. 143–164.
- PUSZTAI László 2005: Ipari park a szlovák–magyar határon : a szomszéd zöldje. – *Heti Világgazdaság* 20. – p. 103–105.
- RADÁCSI Imre 2005: Regionális együttműködések egy magyar–szlovák határ menti térségben. – *Kisebbségkutatás* 1. – p. 20–26.
- RADICS Zsolt 2003: Közép-európai külkereskedelem szerveződése a rendszerváltozást követően. In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában : nemzetközi tudományos konferencia, 2002. 09. 30–10. 01.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – p. 353–374.
- RECHNITZER, János 2001: Cross-border co-operations in Hungary in the 1990s. – MEUSBURGER, Peter–JÖNS, Heike (eds.): *Transformations in Hungary : essays in economy and society.* – Heidelberg ; New York : Physica Verlag. – p. 355–382.
- RECHNITZER, János 1997: Eurorégió vázlatok a magyar–osztrák–szlovák határ menti térségben. – *Tér és Társadalom* 2. – p. 29–54.
- RECHNITZER János 1998: Győr-Sopron megye határmenti kapcsolatai. In: ERDŐSI Ferenc–TÓTH József (szerk.): *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái : az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga.* – Pécs : MTA RKK; Budapest : OKKFT Ts-2/2 Program Iroda. – p. 80–89. – (A Terület- és Településfejlesztés Társadalmi-Gazdasági Folyamatai Magyarországon ; 2.)
- RECHNITZER János 1999: Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. In: NÁRAI Márta–RECHNITZER János. (szerk.): *Elválaszt és összeköt – a határ : társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben.* – Pécs ; Győr : MTA RKK. – p. 9–72.

- RECHNITZER János 2001: A határ menti regionális együttműködések sajátosságai és a fejlesztés lehetséges irányai. – *Pro Minoritate*. Nyár. – p. 120–130.
- RECHNITZER János et al. 2001: Keletnek túl nyugat, nyugatnak túl kelet : vélemények a határ menti regionális együttműködésről. – *Beszélő* 5. – p. 62–76.
- RECHNITZER János 2000: Országhatár menti együttműködések, mint a területfejlesztés új stratégiai irányai. In: SZÓNOKYNE ANCSIN Gabriella (szerk.): *Határok és régiók : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 1999. november 29–30.* – Szeged : SZTE Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék. – p. 7–23. ; DÖVÉNYI Zoltán (szerk.): *Alföld és nagyvilág : tanulmányok Tóth Józsefnek.* – Budapest : MTA Földtudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet, 2000. –p. 85–101.
- RECHNITZER János 2002: Az országhatáron átnyúló regionális együttműködések sajátosságai. – Magyar Jog melléklete: *Európai Közigazgatási Szemle* 1–2. –p. 33–48.
- Régiójelentések – határmenti térségek. 3. Szlovákia. In: *Magyar–magyar célok a határon átnyúló területi együttműködési programokban II.* / készítette az Adaptatio-M Kft. Budapest, 2006. www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/Regiojelentesek_SZLOVAKIA.pdf
- REITER Flóra–SEMSEY Ilona–TÓTH Attila 2004: Kelet-Szlovákia régió gazdasági átalakulása. In: RÉTI Tamás (szerk.): *Közeledő régiók a Kárpát-medencében : Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása. 1. köt.* – Budapest : Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. – p. 331–362.
- RÉTI Tamás 2003: A gazdasági átmenet tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában, 1989–2000. – *Társadalom és Gazdaság* 2. – p. 263–285.
- RÉTI Tamás 2000: A kelet-közép-európai kereskedelem : gazdasági együttműködés a szomszédos kis országokkal. – *Közgazdasági Szemle* 1. p. 64–80.
- RÉTI Tamás 1999: Magyar tőke kivitel Romániába és Szlovákiába. – *Külgazdaság* 11. – p. 27–47.
- RÉTVÁRI László 2001: Komárom. In: LENTNER Csaba (szerk.): *Tudományos értékeink.* – Sopron : Soproni Pü. Szakos Egy. Hallgatók Szakkollégiuma. Alapítvány. – p. 229–243.
- ROCH, Isolde–ZIEGLER, Aristid 1999: A határmentiség fejlődése és az európai kooperatív gyakorlat : a fejlődés jelenlegi állása és a jövőre vonatkozó ajánlások. – *Tér és Társadalom* 1–2. – p. 129–141.
- RUTTKAY Éva 1996: Államhatárok, határmentiség és regionális politika. – Európai Fórum 3. – p. 105–117.
- RUTTKAY Éva 1996: Határmentiség és regionális politikai válaszok Magyarországon. – *Társadalom és Gazdaság Közép- és Kelet-Európában* 4. – p. 78–94.
- RUTTKAY Éva 1995: Határok, határmentiség, regionális politika. – *Comitatus* 12. – p. 23–35.
- SAJTOS Attila 2005: Fiatalok határon átnyúló szakképzése a magyar–szlovák határvidéken : Magyarország – Szlovákia. In: LANG, Alfred–EHLERS, Nicole–KEMPEN, Lenny van (szerk.): *Képzés határok nélkül : felnőttképzés az európai határregiókban.* – Eisenstadt : Burgenländische Forschungsgesellschaft. – p. 200–201.
- SALLAI János 1995: Határkapcsolatok : magyar–morva, magyar–cseh, magyar–csehszlovák, magyar–szlovák. – *Limes* 3. – p. 95–113.
- SEKERESOVÁ, Evá 2004: Institutions of regional policy at the regional level in the Slovak Republic. In: ENYEDI, György–TÓZSA, István (ed.): *The region : regional development, policy, administration, e-government.* – Budapest : Akadémiai Kiadó. – p. 342–370.

- SLAVIK, Vladimír–KOZUCH, Michal–BACIK, Vladimír 2005: Big cities in Slovakia – development, planning, contemporary transformation. – *European Spatial Research and Policy* 12/2. – p. 47–69.
- SÓLYOM Olimpia 2005: Határokon átnyúló egészségügy. – *Egészségügyi Gazdasági Szemle* 2. – p. 54–57.
- SOÓS Edit 2005: A határ menti együttműködések és a lisszaboni stratégia. – *Társadalom és Gazdaság* 1–2. – p. 95–109. ; *Európai Tükör* 2006. 1. – p. 64–77.
- SOÓS Edit–FEJES Zsuzsanna 2007: A határon átnyúló együttműködések intézményesültsége Magyarországon I–II. – *Európai Tükör* 7–8. – p. 104–120. ; 9. – p. 100–113.
- SPIŠIAK, Peter 2003: Geografické aspekty euroregiónov Slovenska. – *Miscellanea Geographica* 9. – p. 243–254.
- SÜLI-ZAKAR István 2003: A határ menti területek (külső perifériák) fejlesztésének kérdései. In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*. – Budapest ; Pécs : Dialóg Campus. – (Dialóg Campus szakkönyvek) ; (Studia geographica) ; (Dialóg Campus tankönyvek). – p. 233–270.
- SÜLI-ZAKAR István 2001: A határmentiség az euroatlanti folyamatok tükrében, különös tekintettel a Kárpátok Eurorégió működési területére. In: BARANYI Béla (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. – Pécs : MTA RKK. – p. 26–54.
- SÜLI-ZAKAR István 2003: A határok és a határmentiség ártérteleklődése Közép-Európában. In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában : nemzetközi tudományos konferencia, 2002. 09. 30–10. 01.* – Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. – p. 30–49.
- SÜLI-ZAKAR István 2000: A határokon átnyúló (transznacionális) regionalizmus az Európai Unióban és Kelet-Közép-Európában. In: DÖVÉNYI Zoltán (szerk.): *Alföld és nagyvilág : tanulmányok Tóth Józsefnek*. – Budapest : MTA Földtudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet. –p. 103–121.
- SÜLI-ZAKAR István–CZIMRE Klára 2007: A határon átnyúló (CBC) kapcsolatok Magyarország körül. – *Debreceni Szemle* 1. – p. 27–51.
- SÜLI-ZAKAR István 1996: A határon átnyúló kapcsolatok erősítésének lehetőségei a Kárpátok Eurorégió területén. In: PÁL Ágnes–SZÓNOKYNE ANCSIN Gabriella (szerk.): *Határon innen – határon túl : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 1996. szeptember 4–6.* – Szeged : József Attila Tudományegyetem : Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. – p. 46–51.
- SÜLI-ZAKAR István–LUDVIG Zsuzsa 2001: A Kárpátok Eurorégió : egy határokon átnyúló együttműködés eredményei. – *Területi Statisztika* 4. – p. 373–386.
- SÜLI-ZAKAR István 1997: A Kárpátok Eurorégió szerepe a határokon átnyúló kapcsolatok erősítésében. – *Comitatus* 6. – p. 30–43.
- SÜLI-ZAKAR István 2002: A Kárpátok Eurorégió szerepe az átalakuló Közép-Európa határon átnyúló kapcsolataiban. In: ABONYINÉ PALOTÁS Jolán–BECSEI József–KOVÁCS Csaba (szerk.): *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. – Szeged : SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék. – p. 193–209.
- SZABÓ László, A. 2006: A szlovákiai nemzetiségi oktatás jelenlegi helyzete. In: László Béla–A. Szabó László–Tóth Károly (szerk.): *Oktatásügy, 1989–2006*. – Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet. – p. 11–17. – (Magyarok Szlovákiában ; 4.)
- SZABÓ Zoltán 2000: A szlovákiai magyar tudományosság és az elitképzés. – *Info-Társadalomtudomány* 51. – p. 9–16.

- SZEGVÁRI Iván–ILLÉS Iván 1991: A csehszlovák–lengyel–magyar együttműködés néhány aktuális és távlati problémájáról. In: KLEKNER Péter (szerk.): *Műhelytanulmányok a rendszerváltás gazdaságpolitikájáról*. – Budapest : Pénzügyminisztérium Gazdaságpolitikai és Tervezési Intézet. – (GTI Közlemények 1991/2.). – p. 49–76.
- SZÉKELY András 2007: Határon átnyúló agglomerációk. In: GULYÁS László (szerk.): „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” : nemzetközi tudományos konferencia : Eötvös József Főiskola, Baja, 2007. március 23. – [Baja] : [EJF]. – p. 449–454.
- SZEMLÉR Tamás 2001: Euroregionális együttműködési minták és EU-források. – Budapest : Világgazdasági Kutatóintézet. – 29 p. – Kézirat
- SZEMLÉR Tamás 2002: Euroregionális minták és EU-források. In: LUDVIG Zsuzsa – SÜLI-ZAKAR István: *A Kárpátok Eurorégió együttműködés mérlege : eredmények, problémák, perspektívák*. – Budapest : Oktatási Minisztérium. – p. 9–32.
- SZILÁGYI Balázs 1999: Határmenti együttműködés az Európa Tanács keretegyezményének szellemében. – *Acta Humana* 35–36. – p. 110–120.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI Irén 1996: Határon átnyúló térkapcsolatok Győr-Moson-Sopron megyében. In: PÁL Ágnes–SZÓNOKYNÉ ANCSIN Gabriella (szerk.): *Határon innen – határon túl : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 1996. szeptember 4–6*. – Szeged : József Attila Tudományegyetem : Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. – p. 354–366.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI Irén et al. 2000: Hungary’s seven border regions. – *Journal of Borderlands Studies* 15/1. Special number: European perspectives on borderlands. – p. 221–254.
- TÓTH József–GOLOBICS Pál 1992: A gazdasági együttműködés lehetőségei és korlátai a Kárpátok-Tisza régióban. In: LIGETVÁRI Ferencné (összeáll.): *Regionális politikák és fejlesztési stratégiák az Alpok-Adria térségben : XXXIV. Georgikon Napok Keszthely, 1992. szeptember 23–24*. – Keszthely : Pannon Agrártudományi Egyetem. – p. 23–32.
- TÓTH József 1996: A regionális fejlődés kezdetei és mai problémái a Kárpát-medencében. In: PÁL Ágnes–SZÓNOKYNÉ ANCSIN Gabriella (szerk.): *Határon innen – határon túl : Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 1996. szeptember 4–6*. – Szeged : József Attila Tudományegyetem : Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. – p. 27–44.
- TÖRÖK Ádám–VÁNYAI Judit 2006: A magyar működőtőke-export fogadtatása a környező országokban. In: INOTAI András (főszerk.): *EU-tanulmányok 6*. – Budapest : Nemzeti Fejlesztési Hivatal. – p. 59–103.
- TÖRZSÖK Erika 2005: Fejlesztési stratégia a határon túli magyarok lakta régiókban. In: TAMÁS Pál–ERŐSS Gábor–TIBORI Tímea (szerk.): *Kisebbség – többség*. – Budapest : Új Mandátum : MTA Szociológiai Kutató Intézet. – p. 163–170 – (Nemzetfelfogások ; 1.)
- VÁRI András 2002: Határkerülés : a vállalkozók szomszéd országhoz fűződő gazdasági kapcsolatait az Esztergom-párkányi kistérségben. – *Regio 2*. – p. 51–84.
- VÁRI András 2002: A határon átnyúló munkavállalás jelentősége és problémái az esztergom-párkányi régió példáján. In: KOVÁCS Nóra–SZARKA László (szerk.): *Tér és terep : tanulmányok az etnicitás és identitás témaköréből*. – Budapest : Akadémiai Kiadó. – p. 219–239.

- VERESS Csilla 2007: Új lehetőségek : Interreg: nemzetközi együttműködés a határ mentén : interjú Veress Csillával. – *Falu Város Régió* 1. – p. 83–84.
- IGA Gyula 2000: Eredmények és feladatok a magyar–szlovák határ menti múzeumi együttműködés területén. – *A Herman Ottó Múzeum évkönyve* 39. – p. 375–391.
- VISY Erzsébet, V.–KÁNTOR Eszter 2006: Közös lehetőségek tárháza : a magyar–szlovák határmenti térség tanulmányterve. – *Falu Város Régió* 2. – p. 31–35.
- VOLTER Edina 2001: A területfejlesztés néhány eszközének alkalmazása Magyarország keleti és nyugati határ menti kistérségeiben. – *Területi Statisztika* 3. – p. 282–300.
- WILLIAMS, Allan M.–BALÁŽ, Vladimír–BODNÁROVÁ, Bernadina 2001: Border regions and trans-border mobility : Slovakia in economic transition. – *Regional Studies* 35/9. – p. 831–846.
- YODER, Jennifer A. 2003: Bridging the European Union and Eastern Europe : cross-border cooperation and euroregions. – *Regional and Federal Studies* 13/3. – p. 90–106.
- ZAFARPOUR, Schapour et al. 2002: Psychological distance in the Euromove region : an empirical pilot study on the attitudes and levels of knowledge among students, politicians and business people in the Euromove region (Vienna–Brno–Bratislava–Budapest. – *Klny. Journal of Cross-Cultural Competence and Management* 3. – p. 159–195.

Összeállította: Dr. Szabó Imréné

A KÖTET SZERZŐI

CSIZMADIA ZOLTÁN PhD

tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja
Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr

GROSZ ANDRÁS PhD

tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja
Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr

HARDI TAMÁS PhD

tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja
Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr

JENEI SAROLTA

pályázati munkatárs, Jövő 2000 Alapítvány, Párkány

KOVÁCS ANDRÁS

főiskolai adjunktus, Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Tatabánya

KULCSÁR MÁRIA

igazgató, tréner, Fórum Információs Központ, Kassa

LAMPL ZSUZSANNA PhD

tudományos munkatárs, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja

LELKES GÁBOR PhD

tudományos munkatárs, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja

MEZEI ISTVÁN PhD

tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja,
Budapest

REISINGER ADRIENN

egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar,
Győr

TILINGER ATTILA

elemző, Széchenyi István Egyetem Tudásmenedzsment Központ, Győr

Dr. SZABÓ IMRÉNÉ

könyvtáros, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Nyugat-ma-
gyarországi Tudományos Intézet, Győr

TÓTH KÁROLY

igazgató, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja

TÓTH PÉTER

egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar,
Győr

TUBA LAJOS

igazgató, Somorjai Régiófejlesztési Ügynökség, Somorja

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
P. O. Box 52
931 01 Šamorín
www.foruminst.sk
E-mail: foruminst@foruminst.sk

Hardi Tamás–Tóth Károly szerk.:

Határaink mentén

A szlovák–magyar határtérség társadalmi-gazdasági vizsgálata (2009)

Első kiadás

Felelős kiadó: Tóth Károly

Fordítók: Haraszti Ildikó, Raffay Zoltán

Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár

Borítóterv Juhász R. József

Nyomta: Expresprint, s. r. o., Partizánske

Kiadta: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2009

Hardi, Tamás – Tóth, Károly ed.:

Naše spoločné hranice

Výsledky výskumu slovensko-maďarskej prihraničnej oblasti (2009)

Prvé vydanie

Zodpovedný: Károly Tóth

Preklad: Ildikó Haraszti, Zoltán Raffay

Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, s. r. o., Nové Zámky

Návrh obálky József R. Juhász

Tlač: Expresprint, s. r. o., Partizánske

Vydal: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2009

ISBN 978-80-89249-32-9

